પ્રકાશક :
ચતુરદાસ ચીમનલાલ
દિવ્યદર્શન કાર્યાલય
કાળુશીની પોળ,કાળુપુર
અમદાવાદ-૧

પ્રથમ આવૃત્તિ
વિ. સં. ૨૦૨૯
કિંમત રૂપિયા
Rs 5 - 00

પ્રાપ્તિસ્થાન
દિવ્યદર્શન કાર્યાલય
કાળુશીનીપોળ-કાળુપુર
અમદાવાદ—૧

દિવ્યદર્શન શાસ્ત્રસંગ્રહ
પં.કુબાઇ જ્ઞાનમંદિર
એડાવાલા વાસ
શિવગંજ (રાજસ્થાન)

જેઠાલાલ ચુનીલાલ ઘીવાળા
૩૫૫, કાલબાદેવી,
મુંબઈ ૨

: મુદ્રક :
કાન્તિલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ
મંગલમુદ્રણાલય
રતનપોળ અમદાવાદ

પ્રકાશન અંગે બે બોલ

ગુજરાતથી પંદરસો માઈલ દૂર, પૂર્વ દેશના પશ્ચિમ બંગાળના પાટનગર કલકત્તામાં પૂજ્ય મુનિ મહારાજોનો યોગ જવલ્લેજ મળે છે. આમ છતાં અમારા શ્રી સંઘના પ્રબળ પુણ્યોદયે શાસનશિરતાજ સુવિશાળ ગચ્છાધિપતિ કર્મશાસ્ત્રનિષ્ણાત સિદ્ધાંત મહોદધિ સ્વ૦ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન, પ્રભાવક-પ્રવચનકાર, તપોનિધિ પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રીભાનુવિજયજી ગણિવર(હાલ પૂ **આચાર્યશ્રી વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ**)ને આગ્રહ પૂર્વક, અત્રેના નવનિર્મિત ભવ્ય જિનપ્રાસાદની પ્રતિષ્ઠા એઓશ્રીની નિશ્રામાં ઉજવાય એ માટે, ખૂબ આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરી વાજતે ગાજતે તેમની પધરામણી અત્રે વિ. સ. ૨૦૨૯માં કરવામાં આવી. પૂર્વ દેશમાં સંમેતશિખર, પાવાપુરી, રાજગૃહી, ગુણિયાજી, ક્ષત્રિયકુંડ, ચંપાપુરી, બનારસ વગેરે કલ્યાણક ભૂમિઓ અને અન્ય મહાન તીર્થોનુ મહત્ત્વ ઘણું છે. સાથે સાથે કલકત્તામાં શીતલવાડીમાં બાબુ બદ્રીપ્રસાદજીના અતિ પ્રખ્યાત મંદિરો હોવા ઉપરાંત અત્રે વસતા ગુજરાતી જૈનોના લત્તામાં એક રમણીય વીર વિક્રમ પ્રસાદ ૯૬, કેનીંગસ્ટ્રીટમાં આવેલો છે.

ભવાનીપુર લત્તામાં પણ જૈનોનો વસવાટ વધતાં સૌને આરાધના-દર્શન-પૂજનનો લાભ મળે એ હેતુથી અત્રે ભવાનીપુર-૧૧એ હેશામ રોડ ઉપર લગભગ સાડાતેર હજાર સ્કવેરફૂટનો સુંદર પ્લોટ ખરીદી તે ઉપર શ્રી સંઘના સહકારથી અતિભવ્ય શિખરબંધી દહેરાસરનું તથા ઉપાશ્રયનું નવ નિર્માણ કરવામાં આવ્યું. પૂજ્ય પન્યાસ પ્રવરશ્રી ભાનુવિજયજી ગણિવર્યની પરમ પાવની નિશ્રામાં

તેનો પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ ભારે ઉલ્લાસપૂર્વક ધામધૂમથી ઊજવવામાં આવ્યો. તે પછી પર્યુષણ પ્રસંગે પૂજ્ય પં.શ્રી ભાનુવિજયજી ગણિવરના વિનેય પ્રશિષ્ય તપસ્વી મુનિ મહારાજશ્રી જયસોમ-વિજયજીએ ૩૮ ઉપવાસની મહાન તપશ્ચર્યા અપ્રમત્તપણે પરિ-પૂર્ણ કરી.

પૂ. મુનિરાજ શ્રી જયસોમવિજયજી મ૦ એ પૂ. પંન્યાસજી મહારાજના શિષ્યરત્ન પૂ. મુનિરાજશ્રી ધર્મઘોષવિજયજી મ. ના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન પૂ.મુનિશ્રી જયઘોષવિજયજી મહારાજના શિષ્યરત્ન છે. એમને ચારિત્ર લઈને નિત્ય એકાસણાનો તો સામાન્ય તપ; બાકી વર્ધમાન આયંબિલ તપની ૬૫ ઉપર ઓળીઓ થઈ, એમાં જયપુરથી કલકત્તા લગભગ ૧૦૦૦ માઈલના વિહારમાં ૫૭-૫૮-૫૯ મી ઓળીઓ એક સાથે કરી એ. પણ નિર્દોષ સાધુચર્યા માધુકરી ભિક્ષાથી; એટલે બિહાર બંગાળના પ્રદેશમાં તો કેટલીયવાર ભિક્ષામાં પ્રાપ્ત માત્ર સક્તુ (સાથવા) પર આયંબિલ થતાં જીવનમાં ત્રણ વાર ૧૬-૧૬ ઉપવાસ અને લગભગ ૧૨ અઠ્ઠાઈઓ કરેલી. એક અતિ મહાન સાધના એમણે, સ્વ પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પાછલા વર્ષોમાં ચોવીસે કલાક ખડે પગે એઓશ્રીની પાસે ને પાસે રહ્યા, એઓશ્રીની અખંડ સેવા ઊઠાવવાની કરેલી. શ્રીમદ્‌ના સ્વર્ગવાસ બાદ ખંભાતમાં એમણે સળંગ ૪૦ ઉપવાસની કઠોર તપસ્યા અપ્રમત્તપણે જ્ઞાન ધ્યાન સાધતાં કરેલી. એમ કલકત્તામાં પણ આખો દિવસ બેઠા બેઠા સ્વાધ્યાય-જાપ આદિ સાથે સળંગ ૩૮ ઉપવાસ કર્યા. આવા ભીષ્મ તપ સાથે ભારે અપ્રમાદ જોઈ લોક ચકિત થઈ ગયા બહેનો રોજ સવારે પ્રભાતિયાં ગાતાં. તપ પૂર્ણ થતાં, ભવાનીપુરમાં વર્ષોથી

રહેતા મે૦વીરચંદ પાનાચંદ કું૦ વાળા શ્રી વ્રજલાલ લક્ષ્મીચંદ શાહના ભાભી શ્રી શાંતાબેન રાયચંદ શાહે ઘણાજ હૃદયોલ્લાસ પૂર્વક રૂા. ૩૦૫૧ થી તપસ્વીના તપનું સ્મારક કરવાના સ્વીકાર કરવા પૂર્વક પોતાના આંગણે શ્રી ચતુર્વિધ સંઘના પૂજનનો લહાવો લેવા શ્રી સંઘનો આદેશ લીધો. શ્રી વ્રજલાલભાઈના માતુશ્રી હેમકુંવરબેન તથા ભાભીશ્રી શાંતાબેન બંનેએ સિધ્ધાચળની નવાણું યાત્રા તથા ચાતુર્માસ, ઉપધાન, વરસીતપ તથા વીસ સ્થાનકની ઓળી વિગેરે નાની મોટી તપશ્ચર્યાઓ સાથે સ્વગૃહે પણ ધાર્મિક ભાવના જાગૃત રાખી ઘરના સઘળા સભ્યોને ધર્મ માર્ગમાં જોડવાની અને સ્થિર રાખવાની પ્રવૃત્તિ એકધારી રાખી છે. ભવાનીપુર દહેરાસરની પ્રતિષ્ઠામાં પણ સારી રકમ વાપરી લાભ લીધો હતો. શ્રી શાંતાબેને સ્વગૃહે શિષ્ય-પ્રશિષ્યોથી પરિવરિત પૂ. પંન્યાસજી મહારાજના સકળસંઘ સાથે વાજતે ગાજતે પાવન પગલાં કરાવી ગુરુપૂજન-સંઘપૂજન વગેરેનો અનુપમ લાભ ઉઠાવી તપના અનુમોદનરૂપે ભવ્ય ઉત્સવ ઉજવ્યો હતો. આવા તપનાં એક સંભારણા નિમિત્તે એમના સહારાથી ભવાનીપુર મૂર્તિપૂજક જૈન શ્વેતાંબર સંઘના મંદિર-ઉપાશ્રયના માનદ ટ્રસ્ટીઓ આ સંવેગ -વૈરાગ્યરસ-ઝરતાં પુસ્તકને આજે પ્રસિદ્ધ થવામાં પ્રેરક બની રહ્યા છે. એથી સમ્યગ્-જ્ઞાનનો પ્રચાર સુલભ બને છે. વાંચક વૃંદ આ લઘુ પુસ્તક વાંચે, વિચારે, અને મનન કરી જીવનમાં તેવા ભાવ ઉતારવાનું વિચારશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે; જેથી ગ્રંથ લેખન અને ગ્રંથ પ્રકાશનની મહેનત થોડા અંશે પણ સફળ થયેલી ગણાય.

શ્રી ભવાનીપુર મૂર્તિપુજક જન શ્વે૦ સંઘમાં હાલ દશ ટ્રસ્ટીઓ વહીવટ સંભાળે છે. તદુપરાંત તેમણે સંઘમાંથી નિયુક્ત

કરેલ વ્યવસ્થાપક સમિતિના આઠ સભ્યો પણ ઘણો ભોગ આપી વહીવટી બાબતોનો મહદ્ અંશે ભાર ઉપાડે છે. ભવાનીપુર મધ્યે સકલ સંઘના અદ્વિતીય સાથ તથા સહકારથી (૧) નૂતન ભવ્ય શિખરબંધી મનમોહન-પાર્શ્વનાથ જિનાલય(૨) ધર્મશીલ શ્રીમતી સૌભાગ્યબેન સામાયિક શાળા (૩) શેઠશ્રી નરભેરામ પાનાચંદ મહેતા-ઉપાશ્રય હોલ (૪) શ્રી મણીલાલ વનમાળી શેઠ બી. એ. જૈન ધર્મશાળા (૫) શ્રીમતી રતનબાઈ ચૌધરી જૈન પાઠશાળા (૬) ધર્મશીલ રાણી ધન્નાકુમારી દુગ્ગડ આયંબિલશાળા વિગેરેનું પણ આયોજન થતાં દરેક ખાતાની સુંદર વ્યવસ્થા ચાલી રહી છે.

પૂજ્ય મુનિરાજોના ચાતુર્માસ યોજી તેમના વંદન-પ્રવચનનો લાભ, પ્રર્યુષણ પર્વની અનુપમ ઉજવણી, અઠ્ઠાઇ મહોત્સવો, મોટી પૂજા, સિદ્ધચક્રપૂજન, ઓળી, તપશ્ચર્યા અંગેના ઊત્સવો વગેરે અનુષ્ઠાનોનું સુંદર આયોજન વારંવાર કરવામાં આવે છે. મોટા શહેરોમાં ઘડીભર પણ ફુરસદ ન મેળવનાર વર્ગ પણ સમજણપુર્વક ધર્મઅનુષ્ઠાનોનો લાભ લે છે. આબાલવૃદ્ધ સૌ કોઈપણ ધાર્મિક ભાવનાની જાગૃતિ રાખે છે. દહેરાસરના વહીવટ સાથે એક સુંદર પુસ્તકાલય રાખવામાં આવેલ છે.

પૂજ્ય પંન્યાસશ્રી ભાનુવિજયજી ગણિવરના પ્રવચનરૂપે **'દિવ્યદર્શન'**સાપ્તાહિકમાં આ વૈરાગ્યપ્રેરક ચરિત્ર પ્રગટ થયેલ.તે હવે એઓશ્રીના શિષ્ય **મુનિરાજશ્રી પદ્મસેનવિજયજી મહારાજ**ની મહેનતથી અને દિવ્યદર્શન-કાર્યાલયના પ્રયત્નથી આ પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થાય છે. શ્રીસંઘ એ સૌનો ઋણી છે.

૧૧ A હેશામરોઠ
ભવાનીપુર
કલકત્તા-૨૦
૮-૧૨-૭૨

લિ૦ શ્રી ભવાનીપુર મૂર્તિપૂજક જૈન શ્વે૦સંઘ

અનુક્રમણિકા

રુકૂમી રાજાનું પતન અને ઉત્થાન

પ્રકરણ-૧ : कषायमुक्तिः किल मुक्तिरेव । રુકૂમી કોણ ?

અચિંત્ય-અનંત-પ્રભાવસંપન્ન ત્રિલોકનાથ શ્રી તીર્થંકર ભગવાન ભવભ્રમણથી થાકેલાં ભવ્યાત્માઓને અપાર સંસાર પારાવારની જન્મ-મરણ-રોગ-શોક ત્રાસ--પીડા પરાભવ વગેરે ભરપુર વિડંબણાનો કાયમી અંત આવે એવી સ્થિતિ ઊભી કરવા અનેકાનેક સાધનાઓના સાર રૂપે આ વાત ફરમાવે છે કે

कषायमुक्तिः किल मुक्तिरेव ।

–કષાયોથી મુક્તિ એજ ખરેખર મુક્તિ છે.

સંસારથી છૂટવું છે ને ? કે હજી પણ સંસારમાં વિવિધ ભવોની ઘુમરડીમાં જનમ--મરણ, જનમ-મરણ કરતા રહેવાય તો વાંધો નથી ?

વાંધો મોટો છે.

શો વાંધો ?

એ જ, કે નથી ને આપણે બેલ-ગદ્ધા, મરઘા-માછલા કે એવું કંઇક થયા, તો ત્યાં એવા જીવ કેવા ભયંકર ત્રાસ વેઠે છે એ નજરે દેખાય છે, એ આપણાથી શે વેઠયા જાય ? પાછી એમાં ય આત્માની દશા કેવી? પાપવિચારો-ભરી ! એટલે અનહદ દુઃખ વેઠવા છતાં ય પરિણામ આત્મ-રક્ષાનું નહિ, આત્માનું ઉત્થાન કરવાનું કે ભાવી ભ્રમણ અટકાવવાનું નહિ, પણ પાપ દશાથી ભમ્યા કરવાનું થાય, આ મોટો વાંધો છે જનમ-મરણ ચાલુ રહેવામાં.

બસ ત્યારે, જો સંસારથી છૂટવું છે, તો એટલું જરૂર સમજી રાખો કે સંસારનો અંત કર્મના અંતથી જ થવાનો, અને કર્મનો અંત કષાયના અંત ઉપર જ થશે. આત્માને કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ સુધી પહોંચાડનાર ચૌદ ગુણસ્થાનકની ઉત્તરોત્તર વ્યવસ્થિત ચડતી પાયરીઓ મુખ્યપણે આ બતાવી રહી છે કે **કષાયોથી જેમ જેમ મુક્ત થતા અવાય તેમ તેમ ઉપર ઉપરના ગુણ-સ્થાનકે ચડાય અને કર્મનું જોર ઓછું થતું આવે**

કષાય હ્રાસનો ક્રમ :—

પહેલે મિથ્યાત્વનામના ગુણસ્થાનકે પણ અનંતાનુબંધી કષાયને અર્થાત્ નિર્ભીક રીતે સેવાતા ક્રોધ-માન-માયા લોભ-રાગ-દ્વેષને મોળા પાડો તો જ ત્યાં અપુનર્બંધક અવસ્થા પર ચડાય.

પ્ર૦—અપુનર્બંધક અવસ્થા એટલે ?

ઉ૦-એ એક એવી અવસ્થા છે કે શાસ્ત્ર એનાં ત્રણ લક્ષણ કહે છે,—

'पावं न तिव्वभावा कुणइ
न बहुमन्नइ भवं घोरं ।
उचियठिइं च सेवइ
एस अपुणबंधगो जीवो ॥'

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ આને ગુજરાતી ભાષામાં આ રીતે મૂકે છે,—

"પાપ નવિ તીવ્ર ભાવે કરે, જેહને નવિ ભવરાગ રે,
ઉચિત સ્થિતિ જેહ સેવે સદા તેહ અનુમોદવા લાગ રે,
ચેતન જ્ઞાન અજવાળીએ"

ભવસ્થિતિ પકવવા માટેના વારંવાર સેવવા યોગ્ય ત્રણ મહા સાધન

૧. અરિહંતાદિ ચારનાં શરણનો સ્વીકાર,

૨. દુષ્કૃતની ગર્હા–નિંદા

૩. સુકૃતોની અનુમોદના

આ ત્રણ પૈકી છેલ્લા સાધનમાં અરિહંતનાં સુકૃત, સિદ્ધનાં સુકૃત, આચાર્યનાં સુકૃત...એમ ઊતરતાં ઊતરતાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ પછી અપુનર્બંધકનાં સુકૃતની અનુમોદના કરવા માટે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે આ ગાથા મૂકી છે. માટે કહ્યું કે અપુનર્બંધકના આ ત્રણ ગુણની અનુમોદના કરવા લાગી જા. એથી શો લાભ ? આ,–

'ઉત્તમના ગુણ ગાવતાં
ગુણ આવે નિજ અંગ.'

—ગુણની સાચી અનુમોદના કરતાં કરતાં આત્મ-ખેતરમાં ગુણના બીજનું વાવેતર થાય છે. પછી એના પર ગુણો મેળવવાની ઉત્કટ અભિલાષા, એ અંગે સમ્યક્ શ્રવણ, ગુણપ્રાપક પ્રવૃત્તિઓમાં પુરુષાર્થ, વગેરે થાય, એ અંકુર-નાળ-કાંડ-પત્ર-પુષ્પ વગેરે અવસ્થાઓમાં આગળ વધતાં, ફળરૂપે ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે. તો એના પાયામાં શુદ્ધ અનુમોદના આવી. અનુમોદનાનો આ મહાલાભ કે જેની સાચી અનુમોદના તેનું નક્કર બીજ વવાય.

આમ અપુનર્બંધક મહાત્માના ગુણોની પણ અનુમોદના એ ગુણો પામવાના ઉદ્યમનો પહેલો તબક્કો છે. એટલી અનુમોદના પણ, અનંતાનુબંધી કષાય કંઈક મંદ પડે, તો જ આવે. એટલે આપણું દિલ કહેતું હોય કે આપણને એવી શુદ્ધ અનુમોદના સ્ફુરે છે, તો એ પરથી વિશ્વાસ રાખી શકીએ કે આપણા અનંતાનુબંધી કષાય મોળા પડ્યા છે, અને તેથી ગુણસ્થાનકમાં વિકાસ થયો છે. આંક તરીકે ભલે પહેલું જ ગુણસ્થાનક ગણાય, કિંતુ એમાં કષાય અને મિથ્યાત્વની ચડતી ઊતરતી માત્રાના હિસાબે અનેક પેટાભેદ પડે. એની કેવી કેવી માત્રા છે એનું માપ બાહ્ય લક્ષણની તીવ્રતા--મંદતા પરથી નીકળે.

અપુનર્બંધક અવસ્થાના ગુણોની અનુમોદનાથી આગળ વધતાં ખાસ આ ગુણો પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત્ (૧) પાપ તીવ્ર ભાવે ન કરાતું હોય, યાને સાંસારિક પાપકાર્યમાં હૃદય અત્યન્ત આસક્ત અને રાચતું--માચતું ન હોય, (૨)

ઘોર સંસાર પર બહુમાન ન હોય, તથા (૩) સર્વત્ર ઉચિત મર્યાદાનું પાલન જળવાતું હોય. આ આત્મદશા શી રીતે આવે ? મૂળ, અનંતાનુબંધી કષાય બહુ મંદ પડે ત્યારે જ તો. જેમ જેમ કષાય દબે તેમ તેમ ગુણસ્થાનક વધે.

હવે અનંતાનુબંધી કષાયના અનુભવને તદ્દન અટકાવી દેવામાં આવે એટલે સાથે મિથ્યાત્વ-મોહનીય કર્મ પણ દબાય, અને બંનેના વિપાકોદય સ્થગિત થતાં ચતુર્થ ગુણસ્થાનક અવિરત સમ્યદૃષ્ટિનું પ્રાપ્ત થાય, એટલે કે સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટ થાય.

આગળ અપ્રાત્યાખ્યાનીય વગેરે કષાય દબાવતાં દેશ-વિરતિ આદિ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થતાં આવે છે. દશમે ગુણસ્થાનકે અંતે સર્વથા કષાય નાશ કરી દેતાં ક્ષીણમોહ વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. બસ પત્યું, આટલું થતાં તો બારમે ગુણસ્થાનકે અંતર્મુહૂર્તમાં અંતે સમસ્ત જ્ઞાના-વરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયકર્મનો નાશ થતાં તેરમા ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયે કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રગટ થાય છે. તો એ વિના તો મોક્ષ છે જ ક્યાં ?

એટલે વાત આ જ આવીને ઊભી રહે છે કે સંસારથી મુક્તિ જોઈતી હોય તો કષાયને ઓછા કરતા આવો, કષાયથી મુક્ત બનતા ચાલો. બોલો, 'કષાયમુક્તિ કિલ મુક્તિરેવ.' કષાયથી છૂટકારો એજ મોક્ષ. મોક્ષ માર્ગની વિવિધ સાધના કરો; પણ આ લક્ષ રાખવું જોઈશે કે એથી આપણા કષાય ઓછા થતા આવે છે ને ? તો જ ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચઢાય.

કષાય મંદ પડવાનું માપ શી રીતે કાઢવું ?
માપ કાઢવા માટે એક રસ્તો આ છે કે આપણા સંકલ્પ વિકલ્પ અને વિચારણા કેવા અને કેટલા જોરમાં ચાલે છે એ તપાસવું. આનું કારણ એ છે કે આપણા આંતરિક ક્રોધ–લોભ–અહંત્વાદિ કષાયોના બળ પર મગજમાં વિકલ્પો તે રીતે સળવળતા રહે છે. આપણા આંતર પ્રદેશે આ સંકલ્પ–વિકલ્પ–વિચારોનું એક મોટું આંતર જગત છે. એની ધાંધલ ભારે જબરી છે. એના પર વિસ્તારથી વિચારવું છે અને તે શાસ્ત્રમાં આવતી રુક્મી રાજાની કથા ઉપર વિચારણા કરીશું.

રુક્મી કોણ ?

પ્રસંગ એ છે કે એક ગોવિંદ નામનો બ્રાહ્મણ એની પત્ની બ્રાહ્મણીના અણચિંત્યા વૈરાગ્ય—પ્રસંગમાં એના સચોટ ઉપદેશથી વૈરાગ્ય પામી, બંને જણા ચારિત્ર લઈને તેજ ભવમાં મોક્ષ પામે છે. એવી સુલભબોધિતા એ બ્રાહ્મણીને શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ ? અને સુલભબોધિતા સાથે સ્ત્રીપણુ કેમ મળ્યું ? એનો પ્રશ્ન ગણધર ગૌતમસ્વામીજી મહારાજ દેવાધિદેવ પરમાત્મા શ્રી મહાવીર પ્રભુજીને પૂછે છે. ભગવાન એનો ઉત્તર કરતાં એ બ્રાહ્મણીનો દૂર પૂર્વનો ભવ વિસ્તારથી ફરમાવે છે.

એ ભવમાં હકીકત આ છે કે એ બ્રાહ્મણી બહુ પૂર્વભવે એક રાજાની પુત્રી છે. એનું નામ રુક્મી. રુક્મીને ઉંમર-લાયક થતાં એક રાજપુત્ર સાથે પરણાવવામાં આવે છે.

પરંતુ કર્મયોગ વિચિત્ર, તે લગ્ન પછી અતિ અલ્પ સમયમાં એ પતિ રાજપુત્રનું મૃત્યુ થતાં રુકમી વિધવા બને છે.

પરણવું એટલે પ્રભુતામાં પગલાં ?:

બસ, આટલા પ્રસંગમાં કાંઇ બહુ નવાઈ જેવું નથી. જગતમાં બનતું આવ્યું છે કે ઉંમર થાય એટલે લગ્નબંધને બંધાય. આજના યુગવાદી તો એને પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાનું કહે છે ને ? પ્રભુતા એટલે પ્રભુત્વ, સ્વામિત્વ. કોના શાના પર પ્રભુતા ? પત્ની પર ? તો પછી પત્નીએ પણ લગ્ન તો કર્યું એટલે પ્રભુતામાં પગલા માંડયા ? તો એને શું પતિ પર પ્રભુત્વ ? વાતમાં કાંઇ માલ નથી. પ્રભુતા તો હજી પોતાની ઇન્દ્રિયો પર મેળવી હોય, પોતાના તીખા સ્વભાવ ઉપર, પોતાના મનની વૃત્તિઓ અને સ્વાત્માના વલણ પર પ્રાપ્ત કરી હોય, તો એ કલ્યાણ પ્રભુતા ગણાય. ખેર.

રુક્મીને લગ્ન પછી તરત જ વૈધવ્ય આવે છે એ પણ જગતમાં કેટલીય વાર બનતી ઘટનાઓમાંની એક ઘટના છે, એટલે એમાંય નવાઈ જેવું નથી. જીવ જેવા કર્મનાં પોટલાં ઉપાડીને આ સંસાર નગરોમાં પ્રવાસ કર્યા કરે છે, એ પ્રમાણે વસ્તુ બન્યા કરે છે, પછી ચાહ્ય પોતાની ધારણા હોય કે ન હોય. ચમરબંધી સમ્રાટ કે આજના વૈજ્ઞાનિક પણ કર્મના અકાટ્ય હલ્લા સામે હાથ ખંખેરી નાખે છે. ત્યારે એવી અણધારી દુઃખદ ઘટના પર પોક મૂકવાની ચીજ નવી નથી. પણ હવે અહીં નવી જ વાત બની આવે છે એ વિચારણીય છે.

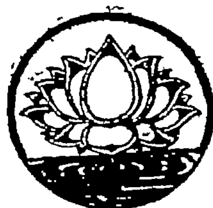
વિધવા રુક્મીની માગણીઃ—

વાત એ બને છે કે વિધવા બનેલી રાજપુત્રી રુક્મી શોકના ભારે સ્વરે પોતાના પિતાને કહે છે,–

'બાપુ ! મને તમને બહુ કહેતાં નથી આવડતું. તમે જલ્દી માણસો મોકલીને કાષ્ઠની મોટી ચિતા તૈયાર કરાવી ધગધગાવવા કહો, એમાં હું મારી જાતે પડી બળીને આપઘાત કરીશ.'

બાપ રાજા તો આ સાંભળીને કંપી ઊઠે છે! કહે છે, 'બચ્ચી ! આ તું શું બોલે છે ? હું જાણું છું કે તું કેવા મહા દુઃખમાં મૂકાઇ ગઈ છે. પણ એ દુઃખથી છૂટવાનો આ રસ્તો નથી. માટે શોકવશ એવો વિચાર કરવો રહેવા દે. હું તને બીજો માર્ગ બતાવું.'

ત્યાં રુક્મી કહે છે, 'પિતાજી ! હું એટલા માટે આપઘાત નથી કરતી કે મારૂં સંસારસુખ હણાઈ ગયું, હવે જીવીને શું કામ છે ? ના, એની હવે હું પરવા નથી કરતી. મારા આપઘાતનું કારણ જુદું છે, બનેલી ઘટના પર શોક એ આપઘાતનું કારણ નથી.

૨. ઇર્ષ્યા ભયાનક : રુક્મીને કેમ મરવું છે ?

રુક્મી તત્ત્વની સારી કેળવણી પામેલી છે, એટલે પતિના એકાએક મૃત્યુ પર મન તો એણે જાતે જ વાળી લીધું છે. આગળ પર પણ આત્માને હવે કેમ ઊંચે લાવવો એ ઈચ્છનારી છે. માત્ર આત્મોન્નતિની આડે વિઘ્ન ન આવે, કામક્રોધાદિ કષાયો જોર ન મારી જાય, એની ભારે ચિંતા એને ઊભી થઈ છે. એને એમ લાગે છે કે 'ખીલતી યુવાની અને રાજશાહી સગવડો વચ્ચે રહેતાં કષાય-વાસના કેમ જોર ન મારી જાય ? અને તેમ કદાચ થાય તો કેવું કુળકલંક ! કેવું આત્માનું અધઃપતન !'

ધર્મ—સાધનામાં સાવધાનીઃ-

ધર્મસાધના જરૂર કરવાની, પણ સાથે કષાય-ચોર એકને પણ મહાલવા દેવાનો નહિ. ક્રોધાદિ ચારમાંથી એક પણ જો મજબૂત પાયે જામ્યો, તો ગુણસ્થાનકે આગળ નહિ વધાય. ધર્મ પોલિસ છે, કષાય ચોર છે. ચોરના પર અંકુશ મૂકે એવી ધર્મ-પોલિસ જોઇએ.

ધર્મની પોલિસ સાથે રાખી હોય, પરંતુ જો કષાય-ચોર એક પણ જોરદાર સાથોસાથ રાખ્યો, તો એ પેલી પોલિસને મહાત કરી નાખે છે !

પ્ર૦–તો શું ધર્મનું કાંઇ ન ચાલે ?

ઉ૦–ચાલી તો બધુંય શકે; પરંતુ આપણે એના પક્ષમાં ઊભા રહીએ તો ને ? ધરમના જ પક્ષકાર બની કષાયના કચ્ચરઘાણ કાઢવાની તાલાવેલીવાળા હોઈએ, તો તો ધરમની બોલબોલા થઇ જાય ! પછી તો ત્યાં બધા તો નહિ પણ અમુક કષાય વધુ નડી જતા હોય છતાં એના ટાંગા ઢીલા રહે; અર્થાત્ એની પાછળ ભારે પસ્તાવો વગેરે રહ્યા કરતો હોય, આંધળા કષાયાવેશ નહિ.

હવે જાતમાં તપાસો,–અહંત્વ નડે છે, અસૂયા–ઈર્ષ્યા નડે છે, પણ એનો ભારે પસ્તાવો થાય છે ને ? કે 'ના, એવું કાંઇ નહિ. મોટો ધર્મ કરીએ એટલે અહંત્વ તો રહે.' તપાસો,

અહંત્વ જોરદાર રહે છે ?

નિર્ભીક સેવાય છે ?

નસ-નસમાં વ્યાપી ગયું છે ?

રોમેરોમમાંથી જેમ યોગીઓને ૐકારનો, તેમ હુંકારનો નાદ ઊઠે છે ?

નસકોરાં ફૂલી જાય છે ?

છાતી અક્કડ, વાણી, અક્કડ, માથું અક્કડ, વાતવાતમાં જાતનું ઊંચું દેખાડવાનું....આવું બધું અહંત્વનું નાટક ચાલે છે ?

ધરમમાં એ પૈસા ખરચી આવો, એ કામ કરી આવો, થોડા વ્રત-નિયમ કરી લો, તપશ્ચર્યા કરતા રહો,....પણ અહંત્વ જો પાકું સાચવવાની તકેદારી હોય, તો ખબર છે ખરી કે એ આત્મામાં પરિણામ કેવા નીચેના ગુણસ્થાનકના રખાવશે ? એમ ઇર્ષ્યા-અસહિષ્ણુતામાં કેવી સ્થિતિ ?

શુભ ભાવમાં કેમ ચડાય ? :

પીઠ—મહાપીઠને એક વાર જ ઈર્ષ્યા-માયા આવી ગઈ તે આવી ગઇ; પણ જિંદગીભર એ રાખ્યા કરી સેવ્યા કરી એમ નહિ તો જ અનુત્તર વિમાનમાં જઈ શકે એવી ઊંચી શુભ લેશ્યા અને ઊંચા શુભ અધ્યવસાયમાં ઝીલી શક્યા.

માટે જ જો ઊંચે ચડાવનારા શુભ અધ્યવસાયમાં સદા આવવું હોય, તો જીવનભર એકાદ પણ કષાયને મહલાવવા જેવો નથી, એનો ચડસ રાખવા સરખો નહિ.

એકાદ પણ કષાયનો ચડસ ભયંકર પાપને ખેંચે :

ઇર્ષ્યામાં વધતાં અનાચાર ? :—

આ એક બીજી પણ વસ્તુ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે કે એકાદ પણ કષાયનો ચડસ ક્યારેક અણચિંત્યા ખતરનાક પાપને ખેંચી લાવનારો બને છે !

બોલો, ઇર્ષ્યાના ચડસમાં અનાચારના પાપમાં પડવું પડે ખરું ? દુરાચારની બુદ્ધિ જાગે ? આમ જોતાં ઇર્ષ્યા અને દુરાચારને કોઇ મેળ નહિ લાગે. પણ જુઓ, સિંહગુફાવાસી મુનિના શા હાલ થયા ? શાથી થયા ? વેશ્યા સાથે દુરાચાર ખેલવા અને એ માટે એને પ્રાર્થના કરવા સુધી પહોંચી

ગયા ને ? એનું મૂળ ઇર્ષ્યાનો—ચડસ. ઇર્ષ્યા અને સાધુતું ગુણસ્થાન, એની કડી મળે એવી દેખાય છે ? ના, છતાં કડી મળી ! કારણ આ જ કે ઇર્ષ્યાની પાછળ એવી જાતની પરંપરા ગોઠવાઇ જાય છે. અહીં જરા મૂળથી જુઓ, કડી કેમ ગોઠવાઇ ગઈ ?

શ્રુતકેવળી શ્રી સંભૂતિવિજય આચાર્યના ચાર શિષ્યો જુદા જુદા સ્થળે ચોમાસું ગાળવા આજ્ઞા માગીને ગયા;- એક સિંહની ગુફા પાસે, એક સર્પના બીલ પાસે, એક કૂવાના ભારવટિયા પર, અને શ્રી સ્થૂલભદ્રજી પરિચિત પ્રેમાળ કોશા વેશ્યાને ત્યાં. પહેલા ત્રણ કાઉસ્સગ્ગધ્યાને રહેતા. ચોમાસું પૂર્ણ કરીને આવ્યા; ગુરુએ એમને 'દુષ્કરકારક' શબ્દથી વધાવ્યા. સ્થૂલભદ્રજી આવ્યા, તો એમનું 'દુષ્કર દુષ્કારકારક' શબ્દથી અભિનંદન કર્યું.

દુષ્કર શું ? દુષ્કર દુષ્કર શું ? (સિંહગુફાવાસી મુનિ)

વિચારો જરા, દુષ્કર શું ? દુષ્કર દુષ્કર શું ? સિંહની ગુફા પાસે રહેવું; ત્યાંથી રોજ સિંહ આવ જા કરે; માનો કે બહારથી આવે ત્યારે ખાઇને આવે ત્યાં તો હજીય ગભરામણ ન થાય, પણ બહાર નીકળે ત્યારે તો ભૂખ્યો નીકળે ને ? મુનિએ ત્યાં રહેવાનું અને તે લાંબા કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને ! મોટા સિંહને જોઇ ફડફડાટ ન થાય ? કદાચ ૧-૨-૪ દિ' સિંહ એમજ ચાલ્યો ગયો તો ય શું ? જાત કોની ? ક્રુર ઘાતકી જંગલી પશુની ! સિંહની ! ગભરાટ ન રહે ? પરંતુ નક્કી કરી રાખ્યું છે કે 'શરીરનું ગમે તે થાઓ, સિંહના

રાક્ષસી જડબા વચ્ચે આ દેહ ભલે જામફળની જેમ ચવાઇ જાઓ, તો પણ પરવા નથી. એમ થશે તો એમાં થનારૂં સમાધિ અને શુભ ધ્યાન સાથેનું મૃત્યુ અનંતા કર્મસ્કન્ધો ના ભુક્કા કરશે ! વાહ વાહ ! કેવી એ ધન્ય ઘડી કે અતિ અલ્પ કાળના સહનમાં અસંખ્ય જનમનાં પાપ કર્મોના ઢેરના ઢેર ખત્મ થઈ જાય !' જ્યાં મનમાં આ નક્કી કરી રાખ્યું હોય ત્યાં સિંહથી ગભરાટ શો ? ચાર મહિના સુધી આમ ખડા છે !

આડાઅવળા ફાંફા કાં મારો ? અર્હદ્‌—ભક્તિ અને તપ સેવો :

પંચમ કાળની વાતો છે આ, હોં ? એક રાત નહિ, એક અઠવાડિયું, એક પક્ષ નહિ, એક મહિનો નહિ, ચાર મહિના ! આપણને અડધો કલાક કાઉસ્સગ્ગમાં ઊભા રહેતાં વિચાર થાય. બસ ! પ્રતિક્રમણમાં જ કાઉસ્સગ્ગ કરવા બંધાયેલ ને ? પછી શી જરૂર ? બાકીના ટાઇમે બિનજરૂરી કેમ લાગ્યું ? કાઉસ્સગ્ગ શી ચીજ એની ખબર ક્યાં છે ? પ્રતિક્રમણ સિવાય પણ કાઉસ્સગ્ગ માણસો જ કરતા એમ નહિ; **મોટા મોટા રાજા મહારાજાઓ પણ કાઉસ્સગ્ગ કરતા ! અમસ્તા નહોતા કરતા !** મહા લાભ જોયો હશે ને ? રાતમાં જાગી પડયા, તો 'કર કાઉસ્સગ્ગ', ઉપદ્રવ આવ્યો તો 'કર કાઉસ્સગ્ગ', રાત્રિ—પોષધ છે તો 'રહેવા દે કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાનમાં...'આ ઉદ્યમ હતા. આપત્તિ આવે, કઠિનાઇ આવે, ત્યાં આડાઅવળા ફાંફા મારો છો,

દુર્ધ્યાન કુવિકલ્પો કરો છો, અને પાપ-પાપમાં વચન-કાયાને દોડધામ કરાવો છો. પણ એ સૂઝતું નથી કે 'અંતરાય તૂટ્યા વિના કાંઈ વળશે નહિ, અને અંતરાય તોડવાની તાકાત અર્હદ્‌ભક્તિ અને તપમાં છે. તપમાંય શ્રેષ્ઠ કાઉસ્સગ્ગ.' અંતરાયકર્મ નિવારણાર્થ ૧૦-૨૦-૪૦ લોગસ્સના કાઉસ્સગ્ગ કરતાં આવડે ને ? એમ સમાધિ લાભાર્થે કાઉસ્સગ્ગ.

કાઉસ્સગ્ગ એ શ્રેષ્ઠ કોટિનો તપ : એમાં શ્વાસ એટલે ?

કાઉસ્સગ્ગમાં ધ્યાન સારૂં સધાય; કેમકે એમાં કાયા વોસિરાવાય, વચન વોસિરાવાય, અમુક ધ્યાન સિવાય મનને વોસિરાવાય, પછી એમાં ધ્યાનનું તાન એવું હોય કે હુડફેટે જેટલાં કર્મ ચઢે એનો ભુકકો ! બાહ્ય કરતાં આભ્યંતર તપ શ્રેષ્ઠ ! એમાં કાઉસ્સગ્ગ શ્રેષ્ઠ !

'પાયચ્છિત્ત' વિણુઓ....' પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સજઝાય, ધ્યાન, છેલ્લે કાઉસ્સગ્ગ. કાઉસ્સગ્ગ એ શ્રેષ્ઠ કોટિનો તપ છે. કાઉસ્સગ્ગના શ્વાસે શ્વાસે બે લાખ પલ્યોપમ ઉપરનું સ્વર્ગનું પુણ્ય બંધાય. 'અમુક શ્વાસ પ્રમાણ કાઉસ્સગ્ગ,' એમાં **'શ્વાસ' એ સાંકેતિક શબ્દ છે. 'પાયસમા ઉસાસા'** શ્લોકનો ચોથો ભાગ એ એકપાદ, 'પાદસમાન શ્વાસોચ્છ્વાસ'એ શાસ્ત્રવચન છે. નવકારનાં આઠ, પાદ. લોગસ્સમાં 'લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે' પહેલું પાદ, 'ધમ્મતિત્થયરે જિણે' બીજું પાદ,... 'ચંદેસુ નિમ્મલયરા' સુધી ૨૫ પાદ=૨૫ શ્વાસોચ્છ્વાસ.

આ તો પોષધ છે, 'બપોરે કામ નહિ, ચાલો સૂઈ જઈએ.' આવું અજ્ઞાન કેમ ? ખબર નથી કાઉસ્સગ્ગના ફળની, નહિતર કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહેવાય. આ મહાપુરુષ સિંહગુફાવાસી મુનિએ ચાર મહિનાના કાઉસ્સગ્ગમાં શું જોયું હશે ? સ્વાધ્યાય ખરો, પણ એ તો બેઠે બેઠેય થાય; એમાં ધ્યાન ખરૂં પણ સુસ્તી આવે; કાઉસ્સગ્ગમાં સુસ્તી ન આવે; શરીર ટટાર રહે, દૃષ્ટિ એક સરખી નાસિકા પર અગ્રભાગે કેન્દ્રિત કરાય; નાસિકા જોવા માટે નહિ, પણ ત્યાં દૃષ્ટિ ઠરી રહે. કઠિન છે ? ના, બે આંખની કીકી પહેલાં નાક પરના બે ખૂણે ફેંકી દઈએ, પછી સહેજ નીચે ઉતારતાં દૃષ્ટિ નાસિકા પર આવે. મુનિ સિંહની ગુફા પાસે કાઉસ્સગ્ગ-ધ્યાનમાં રહેતા. એ ચોમાસું પૂર્ણ કરી ગુરુ પાસે આવ્યા.

મહાજ્ઞાની ગુરુનું વચન વધાવી લેવું જોઈએઃ-

ગુરુશ્રી સંભૂતિવિજયજી આચાર્ય મહારાજે પ્રશંસા તો ત્રણેયની કરી, પણ ચોથા સ્થૂલભદ્રજીની અધિક કરી દુષ્કર દુષ્કરકારક કહ્યું: પેલા ત્રણ માટે દુષ્કરકારક કહ્યું હતું. શું સિંહની ગુફા પાસે કાઉસ્સગ્ગ—ધ્યાને ચાર મહિના રહેવું સહેલું છે ? એ દુષ્કરકારક, અને વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસુ રહી આવનાર દુષ્કર દુષ્કરકારક ? ભેદ સમજાય છે ? અલબત્ત, શરીર ચવાઈ જાય એ ખુશીથી સહન કરવાનું મનોબળ અદ્ભુત છે! પરંતુ વર્ષોના સંગવાળી, ને પ્રીતિવાળી વેશ્યાના માદક ખાનપાન, ચિત્રામણ—શાળા, અને એના હાવભાવ, ચેનચાળા, મોહક વચન વગેરેની સામોસામ રહીને

લેશ પણ મનના ય વિકાર વિનાનું નિર્મળ અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું મનોબળ અતિ અતિ અદ્ભુત અને દુષ્કર દુષ્કર છે.

'એ વ્રત જગમાં દીવો; મેરે પ્યારે.......'

વ્રત જગતમાં દીવો એટલે જગતમાં પ્રકાશ કરનાર ! એના વિના અંધારૂં.

'સાધુ અને શ્રાવક તણાં, વ્રત છે સુખદાયી રે:
શીલ વિના વ્રત જાણજો, કુસકા સમ ભાઈ રે.'

શ્રાવકમાં ત્યાગ છે, તપસ્યા છે, વ્રત-નિયમો છે. પણ એ બધું જો શીલ નથી તો ડાંગરના ફોતરાં ! કુલટા નારીના ઉપવાસની કોડીની કિંમત ! સાધુને મહાવ્રતો છે, પણ પાકું બ્રહ્મચર્ય-પાલન નથી તો એ બાકીના મહાવ્રતો કિંમત વિનાના.

પ્ર૦—શીલનું આટલું બધું મહત્ત્વ શાથી ?

ઉ૦—એટલા જ માટે કે જેનામાં શીળ-સદાચાર નથી એની ઇન્દ્રિયો તો પરનાં રૂપ-સ્પર્શ આદિમાં ચાલુ ભટકતી રહે છે. ઇન્દ્રિયોમાં ઝણઝણાટી-વિકાર-ઉન્માદ એવા તગતગતા રહે છે કે બીજે ચિત્ત જ ન લાગે, હૈયું જામે જ નહિ ! મોટા પરમાત્મામાં ય ભળી શકે નહિ ! સદાચારી પણ અતિ વિષયાંધોની ય એવી દશા હોય છે.

રૂપ-કુશીલ, સ્પર્શ-કુશીલ, શબ્દ કુશીલનો મરો છે: લાખો-કોડોથી કિંમત ન અંકાય એવા ધર્મમાં મન ભળે જ નહિ. માટે પહેલી જરૂર શીલની છે. એમાં પૂર્ણ

બ્રહ્મચર્ય એ માનવ ભવનું ઊંચું સત્ત્વ છે. પ્રલોભક સંયોગો વચ્ચે વળી એનું પાલન એ અલૌકિક પરાક્રમ છે. સ્થૂલ-ભદ્રજીને એટલા જ માટે દુષ્કર દુષ્કરકારક કહ્યા.

છતાં સિંહની ગુફા પાસે મહિનાના મહિના કાઉસ્સ-ગ્ગધ્યાને રહેવાનું પરાક્રમ પણ જેવું તેવું નથી. પરંતુ ઈર્ષ્યા કેવી ભયંકર? મુનિએ સિંહની ગુફા પાસે ચાર માસ કાઉસ્સગ્ગધ્યાને રહેવું સહેલું બનાવ્યું, પણ ઈર્ષ્યાવશ એમને સ્થૂલભદ્રજીની પ્રશંસા સહવી મુશ્કેલ બની! ઈર્ષ્યા-આટલી ઊંચી સાધના કરનારને ય પટકે, તો જેના જીવનમાં સાધનાના રંગઢંગ નથી,ને ઈર્ષ્યાની પકડ છે, એના હાલ કેવા?

સ્થૂલભદ્ર એક સારા સાધુ હતા, સિંહગુફાવાસી મુનિને માટે સાધર્મિક હતા, પ્રશંસા ગુરુએ કરી હતી, ત્યાં વાંધો શો હતો? પ્રશંસા તો ગુરુએ જ કરી હતી, ને એમને પોતે જ ખોળીને ગુરુ કર્યા હતા ને? શોધીને સારા ગુરુ કર્યા પછી, એ કોઈનું ગાય એમાં ઈર્ષ્યા?

ગુરુ ખોળીને થાય, બાપ નહિ. બાપ તો કર્મ ભટકાડે એટલે શું થાય? અયોગ્ય બાપ લમણે લાગે છે. પરંતુ ગુરુ તો શોધીને પારખીને કરાય છે. તો એમ પારખ કરીને સારા હિતકારી ગુરુ ખોળી માથે ધરી લીધા, હવે એમને લાગ્યું. અને કોઈની પ્રશંસા કરી, તો આપણે ગુરુને આપણી જાત સમર્પિત કરી દીધા પછી શું બીજો વિચાર કરવાનો હોય? વધાવી જ લેવાનું હોય.

વળી પ્રશંસા કોની કરી? કોઈ નાલાયકની? ના, સારા સાધર્મિક સ્થૂલભદ્રજીની. એ દૃષ્ટિએ પણ પ્રશંસાને વધાવી લેવી જોઈએ. **સાધર્મિકનું 'મારો ધર્મિબંધુ છે' એમ સમજી સહન કરી લેવામાં સમ્યગ્દર્શન નિર્મળ બને છે.**

પરંતુ સિંહગુફાવાસી મુનિને આ કશું જોવું નથી 'ગુરુ કોણ કેવા છે? સાધર્મિક કેવા છે?' આનો કશો વિચાર કરવો નથી. એ પણ જોવું નથી કે 'અરે! સિંહનો રોજનો મોટો ભય જીતી શકાયો, તો પછી આટલી નાની ઈર્ષ્યા જીતી ન શકાય?' આમાં શું મોટું કરવું છે? જરાક મનને પ્રેમભાવ તરફ વાળી દઈએ, 'હશે વધુ પ્રશંસા કરી તો મારા સાધર્મિક ભાઈની કરી છે ને? ગુરુ મહારાજે કરી છે ને? સરસ! એમ મનને સમજાવી દઈએ તો ઈર્ષ્યા શાની આવે? 'ભય જીતું ને ઈર્ષ્યા ન જીતું?'—આ જો ધ્યાન પર લેવું નથી તો બચાવ શી રીતે મળે? કેટલું સરસ આલંબન છે, 'ભય જીતું ને ઈર્ષ્યા ન જીતું?'

આપણા કેટલાક ગુણ પર આપણે ગૌરવ લઈએ છીએ, એના પ્રતિપક્ષી દોષ જીત્યા પર મુસ્તાક બનીએ છીએ, પરંતુ જે દોષ જીત્યા નથી એની શરમ લાગે છે? એના માટે શું એ વિચાર આવે છે ખરો કે 'અમુક દોષ જીતી શકાયો ને આ ન જીતી શકું?' આ વિચાર આવે, દિલની ચોંટ સાથે આવે તો એ જીતવાનો પુરુષાર્થ થવા લાગે

ગુણના ગૌરવ કરતાં દોષની શરમ લાગે તો દોષ જીતવા વિચાર અને પુરુષાર્થ થાય.

સુખી થવું હોય તો આ જ ખરો રસ્તો છે કે અંતરના દોષરૂપી શત્રુઓને જીતવા માંડો.

આપણને દુ:ખી આપણા અંતરના શત્રુભુત દોષો જ કરે છે, બીજું કોઈ નહિ.

સર્પના બીલ અને કૂવાના ભારવટ પર ચાર મહિના ગાળનાર મુનિઓએ ઇર્ષ્યા–દોષને જીતી લીધો, એને ઊઠવા જ ન દીધો, તો એના એજ સંયોગમાં સુખી સ્વસ્થ હતા અને અનુમોદતા કે 'સ્થૂલભદ્રજી અહો! પરિચિત અને પ્રેમાળ વેશ્યાના કાતિલ સંયોગમાં અણીશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યસાચવીને આવ્યા? વાહ ! ધન્ય જીવન ! ધન્ય પરાક્રમ !' એમ અનુમોદનના મહાન લાભને પણ પામવાની સ્થિતિમાં રહી શક્યા. ઇર્ષ્યા–દોષના ગુલામ બનનારને શાનો આ પણ લાભ ? એમને તો દુ:ખ, ક્લેશ, સંતાપ, અને ઉપરાંત ગુરુ–અવજ્ઞા વગેરે બીજા અનેક ભારી પાપોની હારમાળા ઊભી થાય એ જુદું !

સુખ--દુઃખ અંતરના દોષજય-દોષગુલામી પર નિર્ભર છે. માટે જ્યારે જ્યારે દુઃખ લાગે ત્યારે આ વિચારો કે 'મારા કયા દોષને લીધે આ આ દુઃખ લાગી રહ્યું છે ?'

ઘરે ગયા, સમયસર રસોઈ તૈયાર નથી, દુઃખ લાગ્યું, શાથી દુઃખ ? શું સમયસર રસોઇ તૈયાર નથી એથી ? ના, ત્યાં જો એમ સામેથી ખુલાસો મળે કે 'આજે તમારા પેલા સારા આડતિયા આવેલા; એમની સરભરામાં મોડું તો થયું પણ એ બહુ ખુશ થઈને ગયા,' અને તમને તે વખતે

લાગતું હોય કે 'એ સારૂં ખટાવે એમ છે, હવે એ સારી ખરીદીનો ઓર્ડર આપશે', તો રસોઈ સમયસર તૈયાર નહિ એનું જરાય દુઃખ નહિ લાગે. ઉલ્ટું એમ થશે કે 'સારૂં થયું સારું....' તો દુઃખ એનું નથી. દુઃખ છે આ નુકસાનીની કલ્પનાનું. 'રસોઈ મોડી એમાં નુકસાન,' એવી કલ્પનાના પોતાના જ દોષ પર દુઃખ લાગે છે.

સ્યાદ્વાદ લગાવનારને દુઃખ નહિ :–

સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાન્તીને શું એ જોતાં ન આવડે કે એકાન્ત શા માટે કે એકલી નુકસાની જ છે? શું બીજી કોઈ દૃષ્ટિએ લાભ જ નથી? છે, થોડું સહવાનું આત્મ-સત્ત્વ ખીલે એ લાભ જરૂર છે. બધું જ અનુકૂળ થતું હોય તો એમાં તો સુંવાળા થવાનું મળે, સાત્ત્વિક નહિ. **સત્વ તો, હોંશથી ઘસારો વેઠીએ, ખુશીથી કષ્ટ સહીએ, ચાહીને ભોગ આપીએ, એમાં ખીલે.** તો 'આવવા દો, જીવનમાં આવી અગવડ પણ આવવા દો, એમાં સત્ત્વ કેળવવાનો લાભ છે.' આમ સ્યાદ્વાદ–સિદ્ધાન્ત મુજબ નુકસાન સાથે લાભ પણ વિચારાય, તો એકલી નુકસાનીની કલ્પનાનો દોષ ગયો, ને સાથે દુઃખ ગયું.

દુઃખનું કારણ તપાસવાનો માર્ગ :–

અરે! તમે સહેજ પૂછ્યું કે 'કેમ આજ રસોઈનું મોડું?' ને સામેથી જવાબ મિજાજનો જ મળ્યો, તો ત્યાંય દુઃખ લગાડતા પહેલાં આ જ વિચારવાનું કે

'દુઃખ મારા ક્યા દોષને લીધે લાગે છે?'

'સામાના ખરાબ સ્વભાવથી પોતાને દુઃખ' એમ વિચારવા કરવા કરતાં, 'પોતે જે એમ માની બેઠો છે કે મારે બધા મારા અનુકૂળ, વશવર્તી, આજ્ઞાંકિત જ હોવા જોઈએ એવા ધોરણથી જ દુઃખ છે,' એમ વિચારવું સારૂં છે. પુણ્ય એટલું પહોંચતું નથી માટે તો આ સામેથી બડફો ઠોકનાર મળે છે એ હકીકત છે. નાણાં ન પહોંચતા હોય અને સારો માલ લેવાનો હક રાખવો એ દોષરૂપ છે.-આ દોષ જો કાઢી નખાય, વિચારાય કે-

આ સામેથી ઉદ્ધત જવાબ એ આપણા પુણ્યની કમી સૂચવે છે.

પુણ્યની ઓછાશ પણ પૂર્વે ધર્મારાધનાની યા બીજાઓ સાથે નમ્ર માયાળુ વ્યવહારની ખામી રાખ્યાનું સૂચવે છે. તો હવે એ ખામી જ ટાળું.

'સામાનો સ્વભાવ એમના બિચારાના તેવા કર્મના બળાત્કારને લીધે છે. મારે એની દયા જ ચિંતવવી રહી. **સારૂં થયું. દયા ચિંતવવાનો સારો મોકો મળ્યો.** મારે જીવનમાં મુખ્ય કામ ધર્મ-આરાધના અને નમ્ર-સૌમ્ય-માયાળુ વ્યવહાર. એ વધારું,' આમ વિચારણા રખાય તો દુઃખ લગાડવાની કોઈ વાત નહિ રહે.

ખોટી ગણતરી રૂપી દોષ કાઢયો કે દુઃખ ગયું સમજો. દુઃખ કાઢવાનો રસ્તો આ,-આપણા પોતાના દોષને શોધી કાઢી એની ગુલામી બંધ કરવાનો પુરુષાર્થ કરવો. 'પોતાના જ દોષથી દુઃખ છે,' એના બદલે 'બહારના

નિમિત્તે દુઃખ છે' આવી ખોટી ગણતરી ઈર્ષ્યાદિ દોષ ઊભા કરે છે, વધારે છે, અને એથી દુઃખ ઓર વધે છે.

મુનિ પણ કેમ ભૂલે :—

સિંહગુફાવાસી પરાક્રમી મુનિ પણ ભૂલે છે ! એમાં પોતાના મનની ખોટી ગણતરી કારણભૂત છે, એ જોવું નથી, ને બહાર ફાંફા મારવા છે, તેથી ગુરુએ કરેલી પ્રશંસા પર દુઃખ કરે છે, ઈર્ષ્યાની આગ પ્રજ્વલિત રાખે છે. કેવું આશ્ચર્ય ! સિંહનો ભય જીતવાનું સહેલું બન્યું, ઇર્ષ્યા જીતવાનું મુશ્કેલ બની ગયું છે. જેના પર ઇર્ષ્યા થાય છે તેની સાથે આમ તો પ્રેમનો વ્યવહાર પણ કર્યો હશે, પરંતુ પ્રેમની પરીક્ષા અવસરે થાય છે. આમાં,

' જેમની સાથે પ્રેમ છે એમનો સારામાં સારો સ્વાર્થ સધાય એમાં આપણે રાજી,' એવો હિસાબ રાખ્યો હોય તો પ્રેમની પરીક્ષામાં પાસ થવાય; એના પર ઈર્ષ્યા ન આવે.

પણ ના, જો પોતાના સ્વાર્થની જ મુખ્ય ગણતરી છે, તો ઈર્ષ્યા આવતા વાર નહિ લાગે. ત્યાં પછી પ્રેમ ડૂલ ! પછી તો એમ થાય કે, 'હં ! મને નહિ ને એને અધિક મળે ? એનું વધારે સન્માન ? શું હું કમ છું?'

પ્રેમ કેટલાયની સાથે કરીએ છીએ, પ્રેમનો દાવો રાખીએ છીએ કે ' અમને તમારા પર પ્રેમ છે,' પણ સ્વાર્થ સધે ત્યાં સુધી પ્રેમ, એ સ્થિતિ છે. એટલે સ્વાર્થ ઘવાતાં ઊંચાનીચા થવાય છે. જાણે શુષ્ક હૃદય ! એમાંય આપણા

કરતાં બીજાનું વધારે સારૂં સહવાની તાકાત નથી, એટલે ઝટ ઈર્ષ્યા ઊઠી આવે છે.

ગુણ કયો ? પ્રેમ કે ઈર્ષ્યા ? મઝા શામાં ? સામાનું સારૂં સહી લઈએ, એથી ખુશી થઈએ, એમાં ? કે ઈર્ષ્યાથી બળીએ એમાં મઝા ? સામાનું સારું સહી લઈએ એમાં તત્ત્વથી આપણને નુકસાન શું ?

એને સારૂં મળ્યું તો એના પુણ્યથી કે પુરુષાર્થથી મળ્યું, એમાં આપણે બળવાની જરૂર શી? ઉલ્ટું, બળવામાં તો બીજા કેટલાય ભારે અનર્થ અને મનનો બિગાડો આપણી જાતમાં જ અને તે આપણી જાતે જ ઊભા કરવા જેવું થાય છે. જોજો સિંહગુફાવાસી મુનિ એક ઈર્ષ્યાના માર્યા કેટકેટલા અનર્થમાં પટકાય છે!

રુક્મીને શા માટે મરવું છે?

રાજપુત્રી રુક્મી પોતાના પિતાને કહે છે,–

'હે પિતાજી ! મારો આપઘાતનો વિચાર દુ:ખમય જીવનના કંટાળાને લીધે નથી કે 'અરે! પરણીને તરત મારા પતિ ગુજરી ગયા! તો હાય! હવે મારૂં સંસાર–સુખ નષ્ટ થઈ ગયું, એટલે હવે દુઃખમાં જીવીને શું કામ છે? જીવવામાં શી મજા ? સુખ વિના દહાડા કેમ જાય ?' ના,ના, આવો જીવવા પર મને કોઈ કંટાળો નથી. પરંતુ મને મોટો ડર છે કે મારી યુવાની હવે શરૂ થાય છે. અને જુવાની દિવાની! જીવને દિવાનો બનાવે છે. એમાં હજી લગ્નયોજના કંઈક અંકુશ મૂકે છે, જેથી જ્યાં ત્યાં જીવ ભટકે નહિ. પણ મારે કર્મ

સંયોગે અંકુશ બહારની સ્થિતિ ઊભી થઈ છે. એટલે મને ભય છે કે આ ઉન્મત્ત યુવાનીમાં ક્યારેક નથી ને કાંઈ અજુગતું આચરાઈ ગયું તો હું આપણા નિર્મળ કુળને કેવી કલંક લગાડનારી થાઉં ? જીવીને એવું કલંક લગાડવું એના કરતાં મરવું સારૂં. માટે મરવા ઈચ્છુ છું.'

જુઓ અહીં બાળ વિધવા બનેલી રુક્મીની વિચારણા ક્યાં જઈ રહી છે ! એને સુખના અભખરા નથી રહ્યા, પરંતુ કુળને કલંક લગાડનારૂં કોઈ અધમ કૃત્ય પોતાના હાથે ન થઈ જાય એની ભારે ચીવટ છે.

કુળની ખાનદાની અને પ્રતિષ્ઠાના ભાર જીવને પાપના ને અકાર્યના ભય ઊભો કરે છે.

રખેને પાપ થઈ જાય તો ? એ ભય સ્વચ્છંદ વર્તન પર અંકુશ રખાવે છે. પૂર્વે એનાં મૂલ્ય અંકાતા એટલે પ્રસંગે કોઇને કહેવાતું કે–'તારા જેવા કુળવાન, ને આવો વિચાર કરે ? આવો બોલ બોલે ? આવું વર્તે ?' પોતાને પણ જાગૃતિ રહેતી કે 'મારા ઊંચા કુળના હિસાબે મારે અધમ બોલચાલ કરાય નહિ; બલ્કે ઉત્તમ દયા પરોપકારનાં વચન-વર્તાવ રાખવા.' કુળનો ભાર તો દાક્ષિણ્ય, ગાંભીર્ય, શિસ્ત, વિનયાદિ કેટલાય ગુણો સહેજે જીવંત રાખતો.

આજે ક્યાં આ કુળ–પ્રતિષ્ઠાનો ભાર છે ? આજ તો સબ સરખા કરવા છે. હલકાને ઉત્તમ નથી બનાવવા, પણ ઉત્તમને નીચે ઊતારવા છે.

પ્ર૦—એમ કેમ ? હરિજનને ઊંચે લાવે છે ને ?

ઉ૦—'ઊંચે લાવવાનું' શાને કહેવાતું હશે? જીવો બિલકુલ આત્મસન્મુખ ન હોય એ કાંઈક પણ આત્મસન્મુખ અને ગુણસંપન્ન થતા આવે એનું નામ ઊંચે આવવાનું કહેવાય? કે ભૌતિક સુખ-સમૃદ્ધિમાં વધારે આસક્ત, એની અધિક લાલચવાળા અને આત્મદૃષ્ટિ ગુમાવનારા બને એ ઊર્ધ્વીકરણ કહેવાય? એમાંથી વાસ્તવિક ઊર્ધ્વીકરણ કયું? આજે સામ્યવાદી પ્રજાની દશા જુઓ. ટિબેટ, કોરિયા, વિયેટનામ, પૂર્વ જર્મની વગેરેમાં એ લોકોએ કેટલા ભયંકર હત્યાકાંડ મચાવ્યા છે? ભૌતિક દૃષ્ટિ વિકસાવી. એટલે ઊર્ધ્વગમન નહિ પણ અધઃપતન થયું! કેમકે એમાં માનવહત્યાઓ પણ હોંશે ક્રૂરતાથી કરવા શીખ્યા. ત્યારે અહીં ભારતમાં પણ શું છે? આની છાયા પથરાવા લાગી છે. લોકોમાં દયા-અહિંસા વધી? સત્યભાષિતા વધી? નીતિ-પ્રામાણિકતા વિકસી? સદાચારનું પ્રમાણ વધ્યું? ત્યાગ, સંતોષ વિકસ્યા?—આવું બધું કયાં છે? એ નહિ, તો ઊર્ધ્વીકરણ શાના ઉપર કહેવાય છે? તાત્પર્ય, ઊંચ-નીચ કુળના ભેદ મિટાવી 'સબ સરખા' કરવાની આજની રીતરસમમાં ઉત્તમ કુળના ખ્યાલ ઉપર જે ઉત્તમ વિચાર આવતા તે વસ્તુ ન રહી.

રુક્મી આ કહી રહી છે,—'પિતાજી! હું આપના વિશુદ્ધ કુળને કદાચ કલંક ન લગાડી દઉં! એના કરતાં આપઘાત કરી લેવો સારો.'

અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

પ્ર૦-જો આપઘાત કરવાની અત્યારે તૈયારી છે, તો તો રુક્મી એમજ કાં ન વિચારે કે 'જ્યારે એવું કલંકિત આચ-

રણ કરવાનો પ્રસંગ ઊભો થાય ત્યારે જ તેવું કરતાં પહેલાં આપઘાત કરીશ...?' આપઘાત તો ત્યારેય થઇ શકે ને ?

ઉ૦—આનો જવાબ રુક્મી જે કારણ બતાવે છે એમાં રહેલો છે. એ પિતાને કહે છે, 'બાપુ ! કર્મના ઉદય વિચિત્ર હોય છે. શી ખબર ક્યારે કેવા મોહનીય કર્મનો વિપાક ફૂટી નીકળે ? એમાં વળી મારો પાપી સ્ત્રી-અવતાર ! સ્ત્રીપણું એટલે પાપપ્રકૃતિ, ભારે ચપળ ચંચળ સ્વભાવ ! તે નથી ને ક્યારેક તેવા કોઇ કર્મનો વિચિત્ર વિપાક જાગી જાય અને તેમાં કાંઈ અજુગતું આચરવાની દુર્બુદ્ધિ થઇ તો ? સ્ત્રી-સુલભ ચંચલ સ્વભાવે દુઃસાહસ કરી નાખતાં વાર નહિ ! એથી આપના વિશ્વ-વિખ્યાત કુળને ભયંકર કલંક લગાડનારી બનું ! એના કરતાં પહેલેથી જ મરવું સારૂં.'

અર્થાત્ અશુભ કર્મોની શિરજોરી એવી છે કે અસત્ સમય-સંયોગોએ એ અશુભ કર્મને ભભુકી ઊઠવાનો અવસર મળ્યા પછી જીવને એ તરત મલિન ભાવમાં ઘસડે છે ! એમાં ય પુરુષ હોય તો કદાચ પોતાના સત્ત્વથી એના પર અંકુશ મૂકી અનર્થ કરતો બચી જાય. પરંતુ સ્રીમાણસને ચંચળતાને લીધે ઝટ દુષ્કૃત્યમાં પડવાનો મોટો સંભવ ! પછી ત્યાં 'આપઘાત કરું પણ હું વ્રતભંગ ન કરું" એવો શુભ ભાવ જાગી પાછા વળવા જેટલો અવસર ક્યાં ? રુક્મી પોતાની જાત માટે આ સમજે છે, તેથી તેવા ભાવી પ્રસંગની રાહ ન જોતાં અત્યારે વિધવા છતાં એ ભવિષ્યના સંભવિત અકાર્યથી બચવા આપઘાત કરવા ઇચ્છે છે.

રાજાની કદરદાની :—

વિચારવા જેવું છે કે પ્રસંગ ઘણો ગંભીર બન્યો છે. એવા અવસરે 'હાય! મારૂં સંસારસુખ લૂંટાઇ ગયું', તેથી આપઘાત કરું,' એમ ચિંતવવાને બદલે 'મારાહાથે કુળને મલિનતા ન લાગો, માટે આપઘાત કરૂં" એવો વિચાર આવે છે. રાજા એ જાણીને ચકિત થઈ જાય છે. એના મનને એમ થાય છે કે 'અહો! આ કેટલો અદ્‌ભુત બાળિકાનો વિવેક કે એ સમજે છે કે કુળને કલંક લગાડવા કરતાં મરવું સારું! કેવી સરસ જાગૃતિ કે યુવાનીના પાશવી ઉન્માદને ઠીક જ કળી જાય છે! મારાં અહોભાગ્ય છે કે મારે પુત્ર નહિ છતાં આવી પુત્રી મળી! શું આની બુદ્ધિ! કેવી સરસ પ્રજ્ઞા! કેવો વૈરાગ્ય! અહો! આ પુત્રી ક્ષણે ક્ષણે વંદનીય છે કે જેનો આવો મોટો ગુણ છે. તો આ જયાંસુધી મારા ઘરે વસે છે ત્યાંસુધી મારૂં અતિશય મોટું શ્રેય છે. ખરે! આને જોતાં, યાદ કરતાં, ને આની સાથે વાતચીત કરતાં પણ પાપ ધોવાય છે. માટે અપુત્રિયા એવા મારે આજ પુત્રતુલ્ય હો.'

રાજા દીકરી રુક્મીના શુભ આશયની કદર કરી રહ્યો છે, એને ભારે મહત્ત્વ આપી રહ્યો છે. કેમ વારૂ? કારણ આ છે, કે—

જીવ જયારે ભવ—બાળકાળમાંથી ઊંચો આવે છે, ત્યારે જ એને આ વિચાર આવે છે કે 'મારા કુળને કલંકિત કરનારી ચેષ્ટા ન કરૂં, એવી વાણી પણ ન બોલું. એમ મારા ધર્મને કે મારા ગુરુને કલંક લાગે એવા વેણ કે વર્તાવ

શાસન અને સાધુ પર કલંક લાગતું અટકી ગયું. અલબત્ સંઘમાં હાહાકાર મચી ગયો! સંઘને જબરદસ્ત ખોટ પડી! શું આચાર્ય મહારાજને એ ધ્યાનમાં નહોતું? હતું, પરંતુ એના કરતાંય શાસનની હીલના અને સાધુમાત્ર પર લોકનો અવિશ્વાસ એ મહાભયંકર નુકસાન છે, એમ સમજતા હતા.

બહુ સમજવા જેવું છે. રાભસવૃત્તિથી કે લોભથી ક્યારેક એવું કાંક બોલી-ચાલી નાખીએ કે જેથી જૈનધર્મ પ્રત્યે લોકને સૂગ થાય, એ મામુલી દુષ્કૃત્ય નથી. એમાં તો એ લોકોને ભાવીમાં પણ જૈનધર્મ પામવાનું દૂર હડસેલાઈ જાય! ઉલ્ટાં ધર્મવિરુદ્ધ પ્રવર્તવાનું કરનારા બને! અહીંની સૂગ કે પ્રેમ એ ભાવી તેવી સૂગ કે પ્રેમનું બીજ છે.

માટે જ ડાહ્યા માણસનું કર્તવ્ય છે કે,—

(૧) દેવ-ગુરુ, ધર્મના દાનાદિ પ્રકારો, ધર્મસ્થાનો, ધર્મ–શાસ્ત્રો, વિનયાદિ ગુણો, અને ધર્માત્માઓ પ્રત્યે જેટલો બને તેટલો આદરભાવ અને ભક્તિભાવ, જીવો પ્રત્યે પ્રેમભાવ, તથા દુઃખી અને પાપી પ્રત્યે દયાભાવ ભાવ્યે જ જઈએ, ભાવ્યે જ જઈએ. જેથી ભાવી તેવા ઉચ્ચ ભાવનાં અહીં બીજ પડી જાય.

(૨) તેમજ એથી ઉલ્ટું, દ્વેષભાવ, ઈર્ષ્યાભાવ, વૈરભાવ, વગેરેને સરાસર વોસિરાવતાં જઈએ, જેથી એનાં બીજ બળી જાય તો ભવિષ્યમાં વેઠવું ન પડે. એ ભાવો હટાવવા એને લાગતા વળગતા દોષો દૂર કરવા પડે.

જુઓ ભવાભિનંદીના દોષ–દુર્ગુણમાં વિચાર્યું છે કે

ઇર્ષ્યા કેટકેટલી ખતરનાક પરિસ્થિતિ સરજે છે. એ સરજવાનું કારણ એક તો એના મૂળ ઘણાં ઊંડા ઉતરી ગયા હોય છે; અને બીજું એ કે એના પોષક દોષો આત્મામાં એકરસ થઈ ગયા હોય છે.

ઇર્ષ્યાના મૂળમાં અભિમાન છે, દ્વેષ છે, અસહિષ્ણુતા છે.

(૧) **અસહિષ્ણુતાથી** બીજાની અધિક પ્રશંસા સહાતી નથી. એટલે પછી ગમે તેવું અકાર્ય કરવા ખૂનસ ચડે છે, દ્વેષના લીધે સામાની પાયરી યાને પ્રશંસિત સ્થાનની કક્ષા નીચે ઉતારવાનું અધમાધમ મન થાય છે.

(૨) **અભિમાનના લીધે** હવે પગલું ભરવું છે. તેની યોગ્યતા કે ગજું પોતાનામાં છે કે નહિ, એનો વિચાર કરવાનું માંડી વળાવે છે. અહંત્વના લીધે પાપથી પાછું ન વળવાની જીદ–દુરાગ્રહ ઊભો થાય છે.

(૩) **દ્વેષની લીધે** લેશ્યા બગાડે છે, સામા પર જાણે વૈરની ગાંઠ ન હોય એમ એની પૂંઠ પકડાય છે. પછી એને ગમે તેવાં નુકસાન કરવામાં દિલ અચકાતું નથી. એમાં જરૂર પડયે કૃષ્ણ લેશ્યા અને રૌદ્રધ્યાનમાં ચડી જવાનું બને છે. ઈર્ષ્યાથી દ્વેષિલા બનેલા માણસનું ખૂનસ વધતાં વધતાં કદાચ સામાનું મૃત્યુ થવા સુધીની કે આગળ વધીને એને મારી નાખવા સુધીની ભયંકર દુષ્ટ બુદ્ધિ ઊભી થાય છે.

બે વિદ્યાર્થીની વાત :-

એક ઉપાધ્યાય પાસે બે વિદ્યાર્થી ભણે છે. બેમાં એક વિદ્યાર્થી સારો સુશીલ, વિનયી અને પરિશ્રમી છે,

ન આચરું પછી ત્યાં કંઈ સહવું પડે એની ચિંતા નહિ; ભોગ દેવો પડે તો દેવો; પણ કુળને, ધર્મને કે ગુરુને કલંક ન લાગવા દેવું.'

કાલિકસૂરિજી મહારાજે શાસન પર કલંક ન ચઢે માટે આત્મહત્યા કરી લીધી. રાજા ઉદાયીને એ પોષધ અને ધર્મશ્રવણ કરાવવા માટે એક રાત પૂરતું એના મહેલમાં ગયેલા. રાજા ઉપાશ્રયે ન આવે ? આવે, પણ અહીં રાજ્ય ખટપટો ભારે હતી; દુશ્મન રાજાના ડર હતા, 'નથી; ને ધર્મવિશ્વાસનો ઘાત કરનાર કોઈ ગુપ્ત ભેદી માણસ ભેટી જાય તો ?' પરંતુ નસીબ બે ડગલાં આગળ ! તે રાજા ઉદાયીને મારવા માટે દુશ્મન રાજાનો ચંડપ્રદ્યોતનો માણસ બાર વરસથી દીક્ષા લઈ આચાર્ય મહારાજનો ભારે વિનયી શિષ્ય બની ગયેલો ! બસ ધર્મ-વિશ્વાસમાં એને કાલિકસૂરિજી મહારાજે સાથે લીધેલો, તે રાતના ધર્મકથા બાદ સૂરિજી અને રાજા નિદ્રાધીન બન્યા ત્યારે ઊઠીને રાજાનું ગળું કાપી રવાના થઈ ગયો.

ધર્મવિશ્વાસનો ભંગ ભયંકર :–

કેટલો અધમાધમ વિશ્વાસભંગ !' દુશ્મન પણ એને ન આવકારે. માટે તો જ્યારે એણે જઈને ચંડપ્રદ્યોત રાજાને વાત કહી ત્યારે રાજા કમકમી ઊઠયો ! કહે છે, ' હરામી ! આવું નીચ કૃત્ય કર્યું ? નીકળ અહીંથી મારા રાજ્યમાંથી.' દેશનિકાલ કર્યો. દુશ્મનાવટમાં પણ ધર્મવિશ્વાસના ભંગનું આવું અતિ હીચકારૂં કૃત્ય એને પસંદ નહોતું.

માણસની ધર્મવિશ્વાસભંગની ચેષ્ટા એ અતિ

નીચ કક્ષા અને ભાવી દીર્ઘાતિદીર્ઘ કાળ દુર્ગતિ-ભ્રમણની આગાહી સૂચવે છે,

માટે આ સાવધાની રાખવાની છે કે ધર્મવિશ્વાસની છાયા હેઠળ કોઈનો ય દ્રોહ ન કરીએ.

અહીં તો રાજાનું ગળું કપાયાથી લોહી ધડ ધડ વહેતું ચાલ્યું. રેલો કાલિકસૂરિજી મહારાજના સંથારે પહોંચ્યો! તરત આચાર્ય મહારાજ જાગ્યા અને જુએ છે તો રાજાનું ગળું કપાઈ ગયું છે! અને બહુ વિનયી માનેલો શિષ્ય ત્યાં છે નહિ. વસ્તુસ્થિતિ કળી ગયા કે 'આ કોઈ ભેદી દુશ્મનનો દગો થયો! પરંતુ હવે શું કરવું?'

આચાર્ય મહારાજ આપઘાત કરે ?:

કાલિકસૂરિજી મહારાજે તરત માપી લીધું કે 'જો હવે હું જીવતો રહું તો એમ જ મનાય કે રાજાનું ખૂન કરાવવા માટે જ જૈનાચાર્યનો પેંતરો હતો! બસ, જૈનધર્મમાં આવા ને આવા નીચ કારસ્તાન જ રચાય છે.' આમ જૈન-શાસનને ખટ્ટો લાગે. લોક જૈન સાધુનો વિશ્વાસ કરે નહિ. એ સ્થિતિ ટાળવા મારે પણ જાતે ગળું કાપી મર્યે જ છૂટકો; જેથી પછી એટલું જ જાહેર થાય કે 'કોઇ દ્રોહી માણસ આવી રાજા અને આચાર્યનું ખૂન કરી ગયો.'

શાસનહીલના સર્વોપરિ નુકસાન :—

આટલી જ વાર; આચાર્ય મહારાજે તરત જ છરી પોતાના ગળા પર કડક હાથે ફેરવી દીધી ને પછી એને દૂર નાખી દીધી. સવારે એમની ધારણા પ્રમાણે જ જાહેર થયું,

બીજો એથી ઉલ્ટો છે, દુર્ગુણી અને પ્રમાદી. ગુરુ તો સરખી રીતે ભણાવે, પણ એને જાણે પરિશ્રમની બાધા! એટલે ઠોઠ જેવો રહે. પહેલો પરિશ્રમ કરનારો, તે પણ ગુરુસેવા–વિનયમાં ઉજમાળ રહીને; એટલે સારો સુબુદ્ધ બન્યો. ગુરુ સહેજે 'બુદ્ધિ સતેજ છે....' એમ અનુમોદના કરે. એ પેલા ઠોઠ દુર્ગુણી વિદ્યાર્થીને સહન નથી થતું. 'બસ! આ કેમ આગળ વધી જાય? માળો ઢોંગી છે....' એમ ઈર્ષ્યાથી સળગી રહ્યો છે.

ઈર્ષ્યાળુની અધમ ચેષ્ટા :—

એક વાર એવું બન્યું કે ઉપાધ્યાયે બંનેને કાષ્ઠ લઈ આવવા મોકલ્યા. પેલો ગુણિયલ વિદ્યાર્થી તો જંગલમાં સૂકાં લાકડાની શોધ કરતો રહ્યો. પણ છત હતી નહિ એટલે લાકડાં ભેગાં કરતાં વાર લાગી. ત્યાં આ ઈર્ષ્યાળુ ભાઈ–સાબ પહેલાં તો નદીએ લહેર કરવા ચાલી ગયા. પછીથી એક ડોશીને કાષ્ઠ માથે લઈ જતી જોઈ એટલે ઝટપટ દોડી એને ગળું દાબી મારી નાખીને એનાં લાકડાં ઉપાડી ગુરુ પાસે આવી ગયા!

એના દિલમાં ઈર્ષ્યાનો અગ્નિ ભડભડ સળગી રહ્યો છે, એટલે એક તો ઝટપટ ગુરુ પાસે આવી શાબાશી લેવાને માટે ડોશીને બિચારીને મારી નાખી! અને હવે પેલાને હલકો પાડવા એના પર ખોટું કલંક ચડાવેછે. ગુરુને કહે છે.

'જુઓ ગુરુજી જુલ્મ! આપ જેને સારો માનો છો એનું કુકૃત્ય કેટલું બધું ભયંકર? આપે તો લાકડાં લઈ

આવવા કહ્યું પણ પેલા ભાઈસાબ નિરાંતે ફરતા રહ્યા; અને હવે સમય થઇ ગયો એટલે લાકડાં લઈ આવતાં કેટલું ભયંકર કૃત્ય કરીને આવે છે !'

ગુરુ પૂછે છે, કેમ શું થયું ?'

ચેલો કહે છે, 'આ હું લાકડાં લઈને આવી રહ્યો હતો એમાં પાછળ મેં ચીસ સાંભળી. દૂર જોઉં છું તો ભયંકર દૃશ્ય ! પેલો વિદ્યાર્થી એક ડોશીને મારીને એનાં લાકડાં ઝુટવી લાવવાની પેરવીમાં હતો !'

ગુરુ કહે છે 'હેં ? આવું ? આવવા દે એને.' ઉપાધ્યાય ખોટા ચડાવ્યા ચડયા, સુશીલ વિદ્યાર્થી પર ગુસ્સે થઈ ગયા. આવતાવેંત પેલાને કહે છે–'કેમ મોડો ?'

એણે તો બિચારાએ કહ્યું કે 'આજે લાકડાં એટલા ઝટ મળ્યાં નહિ તેથી ભેગાં કરતાં મોડું થયું !'

ગુરુ કહે છે, 'જુઠ્ઠા ! હરામી ! આવા કૃત્ય કરે છે ? ચાલ્યો જા અહીંથી. મને તારૂં મોઢું ન બતાવીશ.' કાઢી મૂકયો એને. પણ એ ખાનદાન છે, તેથી જુદું જ પરિણામ આવે છે.

જુઓ, આમાં ઇર્ષ્યા પેલા વિદ્યાર્થીને કયાં સુધી લઈ ગઇ છે એનો વિચાર કમકમી ઉપજાવે એવો છે. પારકો માલ ઉપાડયો એટલુંજ નહિ, કિન્તુ માલની નિર્દોષ માલિકણ ડોશીને મારી નાખી ! હવે એ પાપનું આળ સારા વિદ્યાર્થી પર ચઢાવ્યું ! ઇર્ષ્યા જાતને માયામૃષાના ઘોર પાપમાં અને પેલાને કાઢી મૂકવાના ભારે દુઃખમાં ઉતારે છે ! આગળ પર નાલેશી આવશે, પાપનાં ભયંકર ફળ ભોગવવા પડશે, પાછી એમાં પૂર્વના ઇર્ષ્યાદિ-પાપોના કુસંસ્કાર હોવાથી

પાપબુદ્ધિ સ્ફુર્યા કરશે, એ બધું ઊભું કરી દીધું ! છે ને અનર્થોની હારમાળ ?

કહેવાય છે 'ગરજવાનને અક્કલ નહિ.' પરંતુ આ ઈર્ષ્યાદિ ખતરનાક દોષવાળાને અક્કલ કેટલી ? એક ઈર્ષ્યાના પાપમાં તણાયો પોતે જ પોતાની કેવી દુઃખ--દુષ્કૃત્યની ખાઈ ખોદી રહ્યો છે ! એ ડાહ્યો કે મૂરખ ? અક્કલનું દેવાળું કાઢે છે કે ડહાપણનો ખજાનો મેળવી રહ્યો છે ? ઈર્ષ્યાદિ અનેક દોષો અને પાપોમાં ખુશમિશાલ રહી અધઃપતનમાં ઊતરનારને અક્કલવાળો કોણ કહે ? સિંહગુફાવાસી મુનિ ઈર્ષ્યાના માર્યા, જોવા જેવું છે કે, કેટલી હદે કેવાં અતિ દુષ્ટ પાપબુદ્ધિ સુધી પહોંચી જાય છે.

ઈર્ષ્યામાં મુનિની વિટંબણા :—

સિંહગુફાવાસી મુનિ ચોમાસુ આવતાં ગુરુની આગળ માગણી કરે છે કે 'હું કોશા વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસું કરૂં.'

ગુરુ કહે છે 'તમારું કામ નહિ.'

આઠ આઠ મહિનાથી અંતરમાં ઈર્ષ્યાનું શલ્ય રાખી મૂક્યું છે એવા આ મુનિ તારક ગુરુવચનને શી રીતે તહત્તિ કરી શકે ? એ તો ઈર્ષ્યાના કુવિકલ્પમાં જ ચઢે ને ? કે 'બસ ! જોયું ? સ્થૂલભદ્રજીને આવા મામુલી અને ભારે સરળ કામમાં મહા દુષ્કરકારકનો જશ આપ્યો, હવે એ જશ બીજો ન લઈ જાય માટે પહેલેથી ત્યાં ચોમાસુ કરવા જવાની જ ના પાડે છે ! સ્થૂલભદ્રજી તો મોટા રાજ્યમંત્રીના દીકરા ખરા ને ? દુનિયામાં દેખાય છે ને કે પૈસાવાળાની, કે સત્તાધીશની શરમ કોને નથી પડતી ?'

છે વિકલ્પને કોઇ માઝો મર્યાદા ? કોના માટે આ પાપ-કલ્પના ? જિનશાસનના શણગાર, પોતાને ભવકૂપમાંથી ઊંચકનાર, અનેક ભવ્યાત્માઓના તારક, મહાધુરંધર પ્રભાવક, મહાજ્ઞાની શ્રુતકેવળી આચાર્ય ભગવાન શ્રી આર્ય સંભૂતિવિજય માટે આ વિકલ્પ કે 'એ તો મંત્રીની શરમમાં પડ્યા. બીજો કોઇ સાધુ મંત્રીપુત્ર જેવો જશ ન લઈ જાય માટે પહેલેથી જવાની જ ના પાડનારા !'

એટલે ? 'ગુરુ ઈર્ષ્યાળુ !' છે કલ્પનાની હદ ? કોના માટે ? પોતાને ભવકૂપમાંથી ઉદ્ધરનાર, મહા ગુણિયલ, મહા જ્ઞાની ગુરુ માટે ? પણ,

પાપી ઈર્ષ્યાના જાલિમ કેફમાં કાંઇ નવાઈ કે હદ નથી કે મનથી કેટલી કુકલ્પના થાય, વચનથી કેવાં ભારે વેણ બોલાય, અને કાયાથી કયા અધમ દુષ્કૃત થાય. આની કોઈ નવાઈ નહિ, કોઈ હદ નહિ.

માટે જ ભવાભિનંદીપણું ઠેરાવનારા આ પાપિષ્ઠ ઈર્ષ્યા માત્સર્ય અસૂયા-અસહિષ્ણુતા વગેરે દોષથી બહુ સાવધ રહેવા જેવું છે. કદાચ એ સંયોગો પરિસ્થિતિવશ આચરણમાં તેવા કાયિક ભયંકર કૃત્ય નહિ કરાવે, તો પણ માનસિક-વાચિક ગોઝારી વિચારણા-વાણીમાં તાણી જશે. એટલે જ 'રખેને હું ઈર્ષ્યાવશ તંદુલિયા મચ્છ જેવી નરકદાયી કાળી લેશ્યા અને ભયંકર વિચારણામાં ચઢું તો ! માટે મૂળ પાયામાં ઈર્ષ્યા જ ન કરું,'– આ ભાવના વારંવાર સેવી અવસરે અવસરે સુલભ એવી ઈર્ષ્યાથી બચવા જેવું છે, મન મારીને એને રોકવા જેવી

છે. વારંવારની આ શુભ ભાવના કર્યા વિના નહિ બચાય.

ઈર્ષ્યાદિ પાપોને રોકવા માટે આત્મસાખે આ વિચારવું, —

'સામાને સારું મળ્યું તો એના પુણ્યે મળ્યું છે. પુણ્ય એણે ઉપાર્જ્યું છે. પુણ્યોપાર્જનમાં પ્રધાન નિમિત્ત દેવ-ગુરુ-ધર્મ બનેલ છે. અત્યારે એનો ભોગવટો એ પુણ્યવાનને વરેલો છે. ભોગવાઈને પુણ્ય ખત્મ એનું થવાનું છે.-આ બધામાં ક્યાંય કોઈ જગાએ તારો સંબંધ જ છે? તો શા સારૂ એમાં માથું ઘાલે? કેમ મન બગાડે? એના પર નજર પણ શા માટે નાખવી જોઈએ? અને કદાચ નજર પડી તો બળે છે શું કામ? ખુશી થા ને; સામાને દેવગુરુના પ્રભાવે મળ્યું એના પર ખુશી માનવામાં દેવ ગુરુ પર ખુશી છે. એમાં શું ખોટું? બળે શું કામ? કર્મની વિચિત્રતા જો; વિપાક કર્મના વિચાર, એથી દુર્ધ્યાનના પાપમાં નહિ પડે. બાકી બળવામાં તો દુર્ધ્યાન થશે, તારો જ આત્મા કુસંસ્કાર અને પાપકર્મથી ખરડાશે. કોઈને સારૂં થાય, અને આપણે એના પર આપણા જ આત્મામાં બગાડો ઘાલીએ, એ કેટલી બધી મૂર્ખાઈ?

કિંમતી મનને ન બગાડો.

આ મહત્ત્વનો વિચાર છે કે બીજાના સારા કે બૂરા ઉપર આપણા આત્મામાં બગાડો ન ઘાલીએ. બીજાનું સારું દેખીને ઈર્ષ્યા થાય એ મનને બગાડવાનો ધંધો છે. બીજાની ભૂલ-ખોડ-આપણુ પર દ્વેષ આવે, નિંદાની

વૃત્તિ થાય એ પણ મનનો બગાડો છે. મનના બગાડાથી આત્મા બગડે છે. કોઈના કર્માનુસાર થતા બનાવ ઉપર આપણું મન કલુષિત કરવાનું આ કેવું મૂર્ખાઈભર્યું કામ ! શું એટલું ન વિચારી શકાય કે,

બીજાની સારી-નરસી વાત-વસ્તુ કે જે કર્મની વિચિત્રતાને આધીન છે, એના પર આપણું મન ડહોળીને શો ફાયદો ?

કર્મ આગળ જીવ નગણ્ય :-

ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે સામાને એનાં કર્મ પોતાનું ફળ દેખાડે એમાં કેટલી ય વાર એ જીવ અને આપણે નગણ્ય હોઈએ છીએ. કર્મ નથી એને ગણકારતા ને નથી આપણને ગણકારતા. કર્મ તો જીવની શરમ કે દયા વિના, કે જીવનું ગમે તેવું ઊંચું સ્થાન પણ ગણકાર્યા વિના, પોતાનું કામ બજાવ્યે જ જાય છે; પછી ભલે આપણે નાદાનપણે મનમાં ગમે તેવા લોચા વાળીએ, પણ કર્મને એની ગણના નથી. તો પછી શી જરૂર લોચા વાળવાની ? **લોચા વાળીને શા સારૂ આપણું કિંમતી મન બગાડવું કે જ્યાં આપણે નગણ્ય છીએ ?**

આપણા મનની કિંમત આંકવા જેવી છે. જો આપણે એને એક મહાન કોહિનૂર હીરા જેવું મૂલ્ય-વાન સમજીએ, 'એ બહુ કિંમતી,' એવી ભાવના કર્યા કરીએ, તો હીરાની જેમ એની રક્ષા કરવાની ને એને મેલ ન લાગવા દેવાની ભારે કાળજી અને ચીવટ રહે. કેવળજ્ઞાન પમાડનારા

શુક્લધ્યાન અને ક્ષપકશ્રેણી અપાવનાર આ મનની કિંમત છે? જો એને મેલું કરીએ તો ઠેઠ સાતમી નરકે લઈ જાય એવા મનની નાજુકતા અને મહત્ત્વ કેટલું બધું? એ વિચારજો-

મન લઈ જાવે મોક્ષમાં રે,

મન હી ય નરક મોઝાર.

આવા મહા કિંમતી મનની પવિત્રતા અને શુભ ભાવમાં ને તત્ત્વમાં જ મનની લયલીનતા અતિશય આવશ્યક છે. દ્વેષ, દંભ, માયા, મૂર્છા, અહંકાર વગેરે તો એને અડવા ય ન દઈએ. એ કચરાથી મન બગાડવા જતાં બહારમાં કાંઇ ફરક પડતો નથી; ને કચરાથી દૂર રહીએ તો મનથી મસ્ત બાદશાહ બન્યા રહીએ છીએ, ને નવાં કર્મના કચરાથી બચીએ એ નફામાં !

રાજપુત્રી રુક્મી કાયર બની છે. ભવિષ્યમાં કુળ-કલંક લાગવાનું ન બને એ માટે આપઘાત કરવાનું મન કરે છે. અલબત્, કલંક ન લગાડવા માટે મક્કમતા રાખવી, કલંક લાગે એવું અકાર્ય ન કરવું, એ મનનો શુભ ભાવ છે, પરંતુ એ માટે યોગ્ય પુરુષાર્થના રાહે ચાલવાને બદલે જીવનને આરાધના વિનાનું બાળ-મરણ જ પમાડી દેવું એ કાયરતાનો અને અવિવેકનો અશુભ ભાવ છે. રુક્મીનો પિતા એ સમજે છે, એટલે એના પાપભયની કલંકભયની અનુમોદના કરી, એનો અશુભ ભાવ મિટાવવા, હવે જુઓ, શું કહે છે,—

૩. પિતાનો ભવ્ય ઉપદેશ

આપઘાત અટકાવવા ઉપદેશ :-

બાપ ત્યાં કહે છે, "હે રુક્મી ! તું આપઘાતનો વિચાર ન કર. તું જો, કે આપણાં કુળમાં એ અજ્ઞાન પદ્ધતિ છે નહિ. તું ચોકસ સમજી રાખ કે આ માનવ જીવનમાં ભરપુર સુકૃત સાધના અને સમસ્ત પાપોના ક્ષય માટે સોનેરી તક છે. એથી જ આપણા પૂર્વજો કાયરતા કરી ધર્મસાધના ને પાપ-ક્ષય માટેના આ ખાસ કિંમતી જીવનનો નાશ કરતા નહિ. ગમે તેવા કષ્ટ વેઠવા તૈયાર, પણ જીવનનો અકાળે અંત લાવી ભવ્ય સાધનામાંથી રદ બાતલ થઈ જવા તૈયાર નહિ. **એમ આ જ જીવનદ્વારા પાપને અટકાવવા માટે ભગીરથ ઉપાયો યોજવાનું એમનામાં ડહાપણ હતુ, પણ એવા ઉપાયોને યોજવા માટે અત્યંત યોગ્ય એવા એકમાત્ર આ કિંમતી જીવનને એમ જ ખોઇ નાખવા એમની તૈયારી નહોતી.**

"હે સુશીલા ! આ બંને વાતનું કારણ એ છે કે પછીના જીવનની આપણને કશી ખબર નથી કે અહીં પછીનું

જીવન કેવું આવશે ! ત્યાં કષ્ટ નહિ જ આવે, ને ત્યાં પાપ નહિ જ પકડે, એનીય કોઈ ખાતરી નથી. ઉલ્ટું, આત્મહત્યા અને અસમાધિવાળા મનને લીધે સાચે જ અહીં કરતાં વધુ કષ્ટ અને પાપકૃત્યવાળું જીવન મળે એ બહુ સંભવિત છે. પછી તું જ કહે, અહીં કષ્ટનો કંટાળો કે પાપકૃત્યની ભાવી આગાહી કરીને એનાથી છૂટવા મરી ગયા, પણ તેથી શું? આગળ પર કષ્ટ કે પાપકૃત્યથી બચી જ જવાનું થોડું જ નક્કી છે?

"માટે હે ભાગ્યવતી ! વિવેકનો વિચાર કર. અવિવેકના ઘરની ગણતરી મનમાં ય લાવીશ ના.

"આના પછીના ભવ તો અનિશ્ચિત છે કે કેવાં ય ભરચક કષ્ટ અને દુષ્કૃત્યવાળા મળે. ત્યારે અહીં તો નિશ્ચિત સારો અને સમર્થ ભવ હાથમાં છે. કુળને, અહીં તને જે ડર છે એવાં, કલંક લાગે એવા પાપાચરણથી બચવાની મજબૂત ભૂમિકા ઊભી કરી શકીએ છીએ. એના ઉપાયો છે. એ માટે જ્ઞાની ભગવંતોએ બતાવેલા સચોટ ઉત્તમ ઉપાયો આદરવાની અહીં મહાન શક્યતા છે. તો આ **શક્ય અને હાથવેંતની વસ્તુ ગુમાવી સંદેહવાળા પરલોકના અંધકારમાં શા માટે ભૂસકો મારવો ?**

"હે વિવેકવંતી ! આ વિષમ જગતમાં જો ને કે જીવોને કષ્ટ પણ કેટકેટલાં છે ? ને દુર્ગુણ–દુષ્કૃત્યો પણ કેટલાં પારાવાર છે? ત્યારે આપઘાત પછી એવા હલકા કીડા–પશુના જીવનમાં ઝડપાઇ ગયા તો કઇ દશા ? કેટકેટલાં દુઃખ ! કેવાં

કેવાં પાપાચરણ અને દુર્ગુણોનો વિસ્તાર ? અરે ! બહુ દુર્લભ મનુષ્ય ભવ પણ મળી જાય તો ય શું ? તું જુએ છે ને કે દુનિયામાં કેઈ માનવો પણ દુર્ગુણ–દુષ્કૃત્યોમાં ફસેલા છે ? એમાંય જો જઇ પડ્યા, તો ત્યાં પણ આ જ કે પાપનિવારણના ઉપાયો અને સામર્થ્યથી વંચિત જ થઇ જવાનું બને. ત્યાં ઉપાયો નહિ, ને સૂઝ પણ નહિ, પછી શી રીતે પાપના ભાર હેઠા ઉતરવાના ?

"હે પ્રજ્ઞાસંપન્ન ! તારા માટે આ જ શ્રેયસ્કર છે, કે આ જીવનમાં સુલભ એવા ઉત્તમ ઉપાયો યોજી લે, એમાં જીવનને ઓતપ્રોત કરી દે. ઉપાયો આ છે કે,–

" (૧) તું જો, પાંચસો ગામની આવક તારે આધીન સમજ; તું એમાંથી યથેચ્છ દાન કરતી રહેવાનું કર. દુનિયામાં કેઇ બિચારા આંખના અંધ છે, પગે લંગડા છે, અપંગ છે; એ ઉદરનિર્વાહનો શો પુરુષાર્થ કરી શકે ? એ પુરુષાર્થ-શક્તિ હોવા છતાં અંગોપાંગની સામગ્રીના અભાવે બિચારા લાચાર બને છે. હે વત્સા ! આ પરથી અહીં સામગ્રી મળ્યાની જાગતી પુણ્યાઈની કિંમત કરજે. **અનુકુળ સામગ્રીનું મૂલ્યાંકન કરીશ તો 'પુણ્યાઈના સદુપયોગનો પુરુષાર્થ કરવામાં કચાશ રાખવી નહિ' એવો નિર્ધાર થશે. કેમકે પુણ્યાધીન સામગ્રીના કાળમાં જ પુરુષાર્થ શક્ય છે.** તું એવા અંધ, અપંગ, લૂલા, વગેરેને દાને દે. વળી જો, કે જગતમાં કેટલા ય બિચારા અનાથ હોય છે. કોઇ એમના નિર્વાહની ચિંતા કરનાર

નથી. જાતે અશક્ત છે; એટલે પુરુષાર્થ-શક્તિ જ ક્ષીણ, તે જાતે શો ઉદ્યમ કરી શકે? ત્યારે કેટલાક પરાધીન, દીન, હીન, દુઃખી, દરિદ્ર હોય છે. વળી કેઇ જીવો રોગિષ્ઠ હોય છે, કારમી વ્યાધિઓથી પીડાય છે. આવાને સહાયની ઘણી અપેક્ષા રહે છે. તો તું સંકોચ રાખ્યા વિના દાન દેતી રહે; જેથી એ જીવોને રાહત મળે.

શાતાના પુણ્યથી તૃપ્તિ અને પાપ નિવારણઃ

"હે સુબુદ્ધિ! તને કદાચ લાગશે કે 'આવા દુઃખી જીવોને દાન દેવાને વળી મારે ભવિષ્યમાં કુળકલંકનું કૃત્ય ન થવા સાથે શો સંબંધ? દુઃખીને દાન દેવાથી એ શી રીતે ટળે?' પરંતુ જો; કે ભૂખ-તરસ-રોગ-શોક-ઉદ્વેગાદિથી પીડાતા જીવને દાન દઈએ, એની પીડા ટાળીએ, તો એનો બદલો કુદરત આપણને એવી નિર્દોષ શાતાથી આપે છે કે જેના લીધે તૃપ્તિ થવાથી જીવને બહુ પાપ ન કરવા પડે, ને અશાતાની અને ઇન્દ્રિય-ખણજોની વિહ્વલતા રહે નહિ. તેથી દુરાચારાદિના વિચાર જ ઊઠવા પામે નહિ. પછી કલંકિત કૃત્ય કરવાની વાત કયાં બને?

"હે પ્રાજ્ઞ પુત્રી! અજ્ઞાન દુઃખી જીવો આ સમજતા નથી કે અહીં શાતાવેદનીય પુણ્યકર્મ પુષ્ટ કર્યા વિના ભવિષ્યમાં દુઃખ નહિ મટે. એ પુણ્યપુષ્ટિ, જો બીજાને શાતાનાં દાન નથી કરવાં અને ઉલટું અભક્ષ્ય-ભક્ષણ તથા જીવઘાતક આરંભ-સમારંભાદિ કામો કર્યે જવા છે, તો કયાંથી થવાની હતી?

વિશુદ્ધ ભાવે દાન દઈ દુઃખીના દુઃખ ફેડયા હોય, ને એના દિલને શાતા આપી હોય તો એવી સ્વચ્છ શાતા મળે કે જેનાથી ખોટા વિકારોની અશાતા ન જાગે, તો દુઃખ પણ નહિ અને દુષ્કૃત્યના વિકારો ય નહિ.

"આ સમજના અભાવે અજ્ઞાની જીવો ઊંધી ગણતરીમાં ઊંધા વેતરણ કરી અધિક અધિક દુઃખ અને દુષ્કૃત્યોને આમત્રંણ આપે છે. પણ તું પ્રજ્ઞાવાળી છે, આ સમજી શકે છે. માટે તારી ચિંતાના નિરાકરણ માટે સાચો ઉપાય લે. બાકી આપઘાત એ કોઇ ઉપાય જ નથી. એ સમજી રાખજે.

"વળી હે કર્તવ્ય-પરાયણ ! એક અદ્ભુત ઉપાય આ છે કે તું (૧) સામાયિક–પોષધાદિ ધર્માનુષ્ઠાન અને (૨) ઉપવાસાદિ તપસ્યા કરવા લાગ આ બે મહાન સાધન છે; કેમકે જીવ એથી પોતાના આત્માની અંદર પ્રવેશ કરે છે એટલે બાહ્ય આકર્ષણો–ખેંચાણોથી ઊઠતા રાગાદિ વિકારોને જાગવા અવકાશ ઓછો મળે છે.

"તું જો, કે મન કેમ અનુચિત માર્ગે દોડવા જાય છે ? અંતરના દુષ્ટ રાગાદિ વિકારોના સળવળાટને લીધેસ્તો, અને એ વિકારોનું ઉત્થાન થવાનું કારણ જીવની બાહ્ય જંજાળમાં ગુંથામણ છે. જેટલું મનને એ બહારમાં દોડાદોડ કરાવાય છે, બહારની પ્રવૃત્તિઓમાં મશગુલ રાખ્યા કરાય છે, એટલા રાગાદિ વિકારોને મનમાં જાગવા–પોષાવાનું

મળે છે. પછી એ પુષ્ટ પ્રબળ થતાં, મનને અનુચિત માર્ગે દોડવાનું બને એમાં નવાઇ નહિ. મનમાં કામ-ક્રોધાદિ વિકારો પહેલાં જોર કરે છે, પછી મન એના જોરે અયોગ્ય આચરણમાં જીવને ઘસડે છે. માટે **એ પાપાચરણપ્રેરક વિકારોને જ શાંત કરવા જોઇએ.**

"પણ હે વત્સા! બાહ્ય પાપ-પ્રવૃત્તિઓમાં રચ્યાં પચ્યા રહેવામાં વિકારો શાંત થાય નહિ. માટે તું અતંરાત્મામાંના વિકારો ઠારનારી સામાયિક-પોષધાદિ ધર્મ પ્રવૃત્તિઓમાં તત્પર રહે. એને સીધો આત્મા સાથે સંબંધ છે. એ આત્મામાં સમભાવ, અનાહારી ભાવ, શરીર-મૂર્ચ્છાત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય, અને સાંસારિક પ્રવૃત્તિત્યાગ લાવે છે. તે આ રીતે,

સામાયિક-પોષધના લાભ :—

સામાયિકથી સમભાવ આવે; ન રાગ, ન દ્વેષ. પર વસ્તુ-માત્ર ઉપર લેશ પણ આકર્ષાવાનું નહિ, કે ઘૃણા અરુચિ કરવાની નહિ; માત્ર શુદ્ધ વસ્તુદર્શન કરવાનું. જાણે આપણા આત્માને એ કોઇની સાથે કશી લેવા દેવા નથી. એ આપણને નથી સુખકારક કે નથી દુઃખકારક.

સુખ દુઃખ તો (૧) આપણી કલ્પનાના છે, (૨) આપણા કર્મોદયના છે, (૩) આપણા રાગદ્વેષના હિસાબે જ છે. એટલે બાહ્ય તો આપણાથી તદ્દન નિરાળું અને માત્ર જ્ઞેય છે. સામાયિકમાં બે ઘડી માટે આ શુદ્ધ જ્ઞાતૃત્વભાવ રહે, ને રાગ કે દ્વેષ ક્યાંય કરીએ નહિ, એ સમભાવ.

(૧) **પોષધમાં,–આહારપોષધથી** એટલા પ્રમાણમાં તારક અનાહારીપણાની સગવડ થાય છે. માટે એના પર ભારે ખૂશ રહેવાનું. કેમ જાણે, આજે રાક્ષસી આહાર સંજ્ઞા પર વિજય મેળવ્યો ! ખુશખુશાલ રહેવાનું કે 'એ દુષ્ટ બલા આજે, ઠીક થયું, હેઠી પડી છે !' આજ ઉપવાસના દિવસે એનું મહત્ત્વ ઉડાવવાથી તત્ત્વ અને આત્મગુણોનું મહત્ત્વ ઊભું થશે, અને એના પર વિચાર ભરપૂર થશે.

પોષધમાં,–શરીરસત્કાર–પોષધથી શરીરને નવરાવવું, ધોવરાવવું તેમજ એને સારાં સારાં કપડાં અલંકારથી ઠઠારવું, તેલ–પટિયાં–પાલિસ–માલિસ સેવવું, વગેરે બંધ થવાથી શરીરના વિચાર છોડી હવે આત્માના વિચારને મોકળાશ મળશે. શરીરને એ બદામનું ગણવાથી આત્માને ખરો કિંમતી અને કાળજી લેવા લાયક લેખવાની સગવડ થઈ; અને રુક્મી ! શરીરનો, મોક્ષ–માર્ગની સાધના, તપ, સંયમ, સ્વાધ્યાય, વૈયાવચ્ચ તથા પરીસહ-ઉપસર્ગસહન સિવાય બીજો ઉપયોગ, બીજી કિમંત, કે મહત્ત્વ પણ શું છે ? એશઆરામી, સુખચેન, રંગરાગ, ભોગવિલાસ વગેરેને તો એનો સરાસર દુરુપયોગ લેખીએ. માટે જ એવું એનું કશું મહત્ત્વ ન આંકીએ તો જ મોક્ષમાર્ગની સાધના સારા ઉજમાળ બનીને થાય ને ?

પોષધમાં,–અવ્યાપાર–પોષધથી સાંસારિક સમસ્ત પ્રવૃત્તિઓ બંધ કરી દીધાથી પૂર્વે કહેલી સંયમ, સમિતિ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય વગેરે ધર્મપ્રવૃત્તિને સારી જગા મળે છે.

સાંસારિક લોથમાં એ ધર્મપ્રવૃત્તિ ક્યાંથી સરખી સધાય? (૨) ત્યારે સાંસારિક લોથમાં માલ પણ શો છે? નાટકના પરિમિત સમયના ખેલથી વધીને જીવનના પરિમિત સમયના સાંસારિક ખેલમાં શું વિશેષ છે? નાટકની પૂર્ણાહુતિની જેમ જીવનની પુર્ણાહુતિ થતાં જીવને માટે એમાંનું શું ઊભું રહે છે? પાછી એકલી એની આ પોકળતા જ નથી, કિન્તુ (૩) વિશેષ દુઃખદ તો એ છે કે વિનશ્વર સાંસારિક પ્રવૃત્તિના યોગે અવિનાશી આત્માને રાગ દ્વેષ ક્રોધાદિ કષાયો, અને ઇન્દ્રિયવિષયોની આસક્તિના ભયંકર રોગમાં સપડાવું પડે છે, ને તેથી દીર્ઘ-અતિદીર્ઘ કાળની કર્મપીડાઓના ભોગ બનવું પડે છે. તો આવા કરુણ અંજામવાળી સાંસારિક લોથમાં શો માલ ગણાય? (૪) એને એક દિવસ પણ પોષધથી બંધ કરવાનું થાય એ પારાવાર લાભ આપનારૂં બને, એમાં જીવે મોહ અને અજ્ઞાન ઉપર પડકાર કર્યો ગણાય, એના ટાંટિયા ઢીલા પાડવાનું થાય! સાથે (૫) જગતના કરુણાપાત્ર જીવોની ભારે દયા થાય, એને અભયદાન દેવાનું બને. (૬) ઉપરાંત પેલી સંયમ-સ્વાધ્યાયની ભરચક પ્રવૃત્તિથી આત્માની નિર્મળતા, વિકારનાશ, ઓજસવૃદ્ધિ, પુણ્યપુષ્ટિ અને કર્મક્ષય વગેરે મહાન લાભ થયા તે તો જુદા.

(૪) પોષધમાં સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય છે. એથી પોષધ હોવાથી સંસારનું મોટું પાપ અબ્રહ્મ બંધ થાય છે. જગતમાં અનેકાનેક ભયંકર પાપો આ પાપની ઉપર ચાલે છે. જીવને એનો અનંતા જન્મોમાં સતત અભ્યાસ છે.

અહીં પણ એ અબ્રહ્મ પાપ ખાતર આખો સંસાર માંડે છે. માંડ્યા પછી તો એ કેવા કેવા દુષ્કૃત્ય નથી કરતો ? નિગોદમાંથી છૂટી અહીં ઠેઠ માનવ ભવ સુધી આવી પહોંચવામાં યુગના યુગ વીત્યાનો એને વિચાર ક્યાં રહે છે ? વિચાર રહે તો એને અહીંથી ઉતારી પાછી હલકી યોનિઓમાં ભટકાવી દેનારા આ અબ્રહ્મ પાપ અને એના ઉપરનો પાપ સંસાર એ માથે વહોરે ? ક્ષણિક અને અતિ અલ્પ એવા કૃત્રિમ સુખ ખાતર કેવી મૂઢ દશા ? બ્રહ્મચર્ય-પોષધથી એ પાપ પર ઘા પડે છે, એટલે ઉપરના કેઈ પાપ પણ અટકી જાય છે. વિશેષમાં આત્માના નિર્વિકાર અને વિવેકી સ્વરૂપ તરફ દૃષ્ટિ જવાને અવકાશ મળે છે. નહિતર તો એ પાપની અસર નીચે આત્મા-પરમાત્મામાં મનની એવી લયલીનતા ક્યાંથી લાવવી ? બ્રહ્મચર્ય પોષધથી મન-વચન-કાયાએ બ્રહ્મચર્યમાં આવી જતાં બ્રહ્મમાં એટલે કે આત્મામાં ચરવાની વિચરવાની અનુકૂળતા થઈ જાય છે.

"હે નિર્દોષ બાળા ! દિલથી વિચાર કે પોષધ વ્રતમાં કેટકેટલા ભરચક ભારે લાભો રહેલા છે ? તું આપઘાતનો અભખરો કરે છે, પણ માનવજીવનમાં જ સુલભ એવા આ અદ્ભુત લાભો, આપઘાતથી જીવન ટૂંકાવી નાખ્યે, ક્યાં મળે ? અને એના બદલે જીવંત રહી આ પોષધ-અનુષ્ઠાનનું વારંવાર હૃદયથી આસેવન કરે, તો પછી તારો જે કુળકલંક લાગવાનો ભય, એને અવકાશ

૪. ચિત્ત-સ્થિરતા : સ્વભાવનું આલંબન

જો શુભ પ્રવૃત્તિનો થોક નથી, તો જીવ એવા સંકલ્પ વિકલ્પના રોગમાં સડે છે કે વિકલ્પમાં ચડ્યા પછી માણસ ભાન ભૂલે છે, ને કેવું વિચારાય, કેટલી હદ સુધીનું વિચારાય, એ જોતો નથી. 'એ કોઈ મહાહિંસા વગેરેની વિચારણા બનશે તો એ કેટલું ખરાબ?' આવું કાંઈ જોવા બેસતો નથી. બસ, વિકલ્પમાં દોડ્યો જાય છે. એમાં વળી ઈર્ષ્યા, અસહિષ્ણુતાના મૂળ પર વિકલ્પો ઊભા કર્યા એટલે એ થોડેથી કેમ અટકે? વિકલ્પો ચાલ્યા એટલે ચિત્તની સ્થિરતા ઊડી! ને અસ્થિર ચિત્તમાં વિકલ્પોની હારમાળા.

એક વિકલ્પ ઊભો કરી પછી 'આમ કેમ? આમ કેમ?'.. એ ચાલ્યું સમજો. એ વિકલ્પો પાછા કાળા ધૂમાડાના ગોટા જેવા. મન એટલું અસ્થિર કે કાબૂ બહાર, તેથી પેલા વિકલ્પોના ધૂમ-ગોટા આખા મગજમાં પ્રસરી જઈને એને ધુંધવાયું ધુંધવાયું જ કરી દે છે. જુઓ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ 'જ્ઞાનસાર' શાસ્ત્રમાં કહે છે.

वत्स ! किं चंचलस्वान्तो भ्रान्त्वा भ्रान्त्वा विषीदसि ।
निधिं स्वसन्निधावेव स्थिरता दर्शयिष्यति ॥

અર્થાત્ હે બાળ ! મન ચંચળ કરીને બહાર જ્યાં ને ત્યાં ભમી ભમી અંતે ખિન્ન થવાનો ધંધો શા સારૂ કરે ? સ્થિરતા રાખ, સ્થિરતા તારી પાસે જ ખજાનાને દેખાડશે !'

બહારના પદાર્થોના વિકલ્પો મનને અસ્થિર કરે છે. બહારમાં ભમાવે છે. મનમાં ભલે વિકલ્પ એક નાની વસ્તુનો ઊઠ્યો, પણ પછી એનો વિસ્તાર લાંબો-પહોળો એવો ફેલાય છે કે જેનું માપ નહિ. ધૂમાડો એક નાની સળેક-ડીમાંથી ઊઠવા છતાં એના ગોટેગોટા ફેલાઈ જાય છે ને ? એવું વિકલ્પરૂપી ધૂમાડાનું છે. આખું મગજ કાળું કરે છે. એક સાવરણી કોઈએ જરા લીધી માલિકને ખબર પડી બસ 'મારી ચીજ કેમ ઉપાડી ગયો ? શું સમજે છે એ ?' વિકલ્પ ઊઠ્યો. હવે એ ચાલવાનો આગળ, કેઈ વિકલ્પોની હારમાળા ચાલશે ! જેમકે 'આ એવો જ છે. પોતાનું વસાવવું નથી; લ્યો બાપાનો માલ, તે બીજાનું ઊપાડી ચાલ્યા ! મફતિયા ! મફતખાઉ ! હરામખોરી જ આવડે ! આવાઓને તો સાફ સુણાવી જ દેવું જોઈએ...' ચાલ્યું અડધો કલાક પીંજણ !

વિકલ્પો કોને થાય ? સ્થિરતા ન હોય એને. સમજી રાખવું જોઈએ કે,

વિકલ્પોમાં ભટકવામાં અંતે થાકવાનું છે, ને હાથમાં કશું આવવાનું નથી. ઉલ્ટું એક બાજુ આર્ત્તધ્યાન-અસમાધિ-ઉદ્વેગથી કુસંસ્કરણ અને કર્મબંધનું નુકશાન, અને બીજી બાજુ એટલો સમય જે સદ્વિચારણા શુભ ભાવના ને સારૂં નવકારાદિનું સ્મરણ વગેરેનો મહાન

શાનો મળે ? શા માટે આટલી બધી ગભરાય ? શા સારૂ સાચા ઉપાયને મૂકી ખોટા સાહસમાં મન ઘાલે ?

"હે સાહસિક દીકરી ! સાહસ કરવાં હોય તો આ કર કે 'જીવન પોષધથી ભર્યું ભર્યું બનાવી આહાર–શરીરભૂષા–સંસારવ્યાપાર અને અબ્રહ્મરાગની સામે ખૂનખાર જંગ મચાવીશ !' માણસની મૂર્ખાઈ છે કે એ જિનેશ્વર ભગવંતના શાસનની આ થોકબંધ લાભવાળી મહાન પોષધ-બક્ષીસને પર્વ દિવસે પણ ન અપનાવી, તુચ્છ અતિ તુચ્છ સંસાર–પ્રવૃત્તિમાં એક કીડાની જેમ રાચે–માચે છે ! એમાં ને એમાં મહિનાના ત્રીસે દિવસ ગુમાવતાં અમૂલ્ય માનવભવ પૂરો કરી નાખ્યા પછી ભવ્ય પોષધ–અનુષ્ઠાન આરાધવાનું ક્યાં મળે ? તું તો આપણે ત્યાં સારું કરવા સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર છે, તો ખુશીથી મહિનાના બારે ય પર્વ પોષધ ધર્મને આરાધ. એથી કુળને કલંક લાગે એવું કાર્ય કરવાનો તને વિચાર નહિ ઉદ્‌ભવે."

રાજાનો બાળવિધવા બનેલી પુત્રી રુક્મીને અપાતો ઉપદેશ ખૂબ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. કલંકિત અપકૃત્યના ભયથી ચિતામાં જીવતી બળી મરવાના ભારે નિર્ણય પર આવેલી રુક્મીને કેટલું સચોટ માર્ગદર્શન કરે છે ! આપઘાતની સામે આ જીવનમાં મહાલાભોની સુંદર શક્યતાઓનું, અને ભાવી પાપની શક્યતાઓને તોડી નાખે એવા કેટલા સરસ ઉપાયોનું રોમાંચક વર્ણન કરે છે ! હજી પણ બીજા ઉપાય છે. જીવનમાં પાપના સાચા ભયવાળાને શક્ય એવી ચોક્કસ પ્રકારની સક્રિય સાધનાનું આમાં દિગ્દર્શન મળી રહે છે.

જીવનમાં ભયંકર પાપો ન ઘુસી જાઓ, મધ્યમ પાપોનાં પણ ઉત્થાન ન હો, એવું તમે ઇચ્છો છો? જો હો, તો આ દાન અને સામાયિક પોષધનું વારંવાર આલંબન કરો. દાનની કેટલી સુંદર વાત કહી? ભલે બધા પાસે રાજા જેવી દાન દેવા માટે સમૃદ્ધિ ન હોય, પરંતુ જીવે પોતાના જીવન-નિર્વાહના ખર્ચ ટૂંકામાં ટૂંકા કરી નાખી, બાકીમાંથી પહોંચ પ્રમાણે દાન કર્યે જવાનું, અને અંધ, પાંગળા, લૂલા, રોગી, દુઃખી, વગેરેનાં દુઃખ ટાળ્યે જવાનું, એના પેટ ઠારવાનું, તેમજ સંત સાધુનાં સન્માન કર્યે જવાનું એક વ્યસન બનાવી દે, તો મન કેટકેટલું ચોકખું થતું આવે? એમ સામાયિક પોષધની મહાન સાધના કર્યે જાય, એથી પણ કેવી ભવ્ય ચિત્તવિશુદ્ધિ બનતી આવે? વિશુદ્ધ બનેલા ચિત્તમાં પછી પાપનો વિચાર પણ શાને ઊઠે? આવી શુભ પ્રવૃત્તિ ભરચક કરવી નથી, અને મારૂં મન કેમ મેલું રહે છે? કેમ બીજા ત્રીજા વિચારો આવે છે? કેમ સંકલ્પ વિકલ્પ થાય છે? એ ફરિયાદ કરવી નકામી છે.

લાભ ઊઠાવી શકત, તે લાભ ગુમાવ્યો! શો સાર કાઢયો?

મનની મહાન મૂડીવાળું જીવન તપાસોઃ કિંમતી મનથી કેવો વેપલો ચાલી રહ્યો છે? કીડા-કીડીને નથી મળ્યું એવું ખૂબ ચિંતન-વિચાર કરી શકનારૂં મન મળ્યું છે ને? એના પર કેવા કેવા વેપાર ચાલી રહ્યા છે? અનાદિના કુસંસ્કાર–કુવાસનાના દૃઢીકરણના? કે નવા નવા સુસંસ્કારના ઘડતરના? માનવ–મન પર આ સંસ્કાર ઘડતરનું જબરદસ્ત કાર્ય થાય છે. સારા ઘડતર માટે લક્ષ નહિ રાખ્યું, તો નરસાનું કારખાનું ધમધોકાર ચાલવાનું છે એ સમજી જ રાખો

વિકલ્પોની ખોટી આદત એ એવું ભયંકર કારખાનું છે કે એનું કામ જો અતિશય જોરમાં ચાલ્યું તો એક બાજુ નરકનાં ભાતાં ભેગા થાય છે, ને બીજી બાજુ કદાચ અહીં જ માણસ પાગલ પણ થઈ જાય છે. બાકી ય વિકલ્પો કર્યા કરવામાં એનો છેડો નથી આવતો; અને તામસભાવનો ધૂમાડો પેદા થયે જ જાય છે. એને અટકાવવા માટે સ્થિરતા કેળવવાની જરૂર છે. શાસ્ત્ર કહે છેઃ–

स्थैर्य–रत्नप्रदीपश्चेद्,, दीप्रसंकल्प–दीपजैः ।
तद् विकल्पैरलं धूमैरलं धूमाश्रवैस्तथा ॥

જો સ્થિરતા રૂપી રત્ન–દીપક સતેજ હોય તો ઉગ્ર સંકલ્પો રૂપી દીવામાંથી પ્રગટતા વિકલ્પરૂપી ધૂમાડા બંધ! અને તેથી જ પાપાશ્રવસ્વરૂપ ધૂમાડા પણ બંધ! બસ પત્યું, વિકલ્પો અને કષાય–કુયોગોને દેશવટો દેવાઈ જાય પછી જોઈએ શું? સ્થિરતાનો રત્નદીવડો, રત્નદીપક,

એટલે રત્નરૂપી દીવો. એ દીવો કદી ઓલવાય નહિ, એને જવાળા–ધૂમાડા હોય નહિ. એ દીવો તેલ અને વાટ વિના જ એનું કામ કરે છે. તેથી કદી નાશ પામવાનો નહિ. રત્ન છે ને ? બસ, ચોવીસે કલાક હૃદયગુફામાં ઝગમગ પ્રકાશ્યા કરવાનો. સંકલ્પ-વિકલ્પોનું કારખાનું બંધ. ને એ જો બંધ, તો એનાં ઉત્પાદન રૂપે પાપાશ્રવો યાને ક્રોધાદિ કષાયો અને હિંસાદિ કુયોગો બંધ. એ માટે એક જ વાત છે– **સ્થિર થાઓ, માનસિક ચળવિચળતા છોડો.**

સ્થિરતાના બે ઉપાયઃ–

સ્થિરતા લાવવા માટે સ્વભાવનું આલંબન કરવું એ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. એનો સહકારી છે શમ, પ્રશમ, ઉપશમ. શમસહિત સ્વભાવાલંબન એ ચમત્કારિક પરિણામ સર્જે છે. શમ એટલે કષાયોની શાન્તિ.

(૧) સ્વભાવાલંબનઃ—

ચિત્તને સ્થિર રાખવા માટે (i) સ્વાત્માના અને (ii) પરવસ્તુના સ્વભાવ પર દૃષ્ટિ કેન્દ્રિત કરાય તો સ્વભાવનું આલંબન કર્યું ગણાય.

માણસ ખુશી થાય છે અગર નારાજ બને છે એ કોઈ વસ્તુના આંતરિક વિચાર પર, વિકલ્પ પર. એમાં જે વાત–વસ્તુ ઉપર મુખ્ય મદાર બાંધી એના ઉપર હર્ષ–ખેદનું સંવેદન કરે છે, યાને ખુશ નાખુશ થાય છે, એ આલંબન છે. હવે આલંબનમાં જો સ્વભાવને ધરાય તો ક્ષણિક તુચ્છ હર્ષ–ખેદ અને તેને લાવનાર સંકલ્પ-વિકલ્પ નબળા પડી જાય.

એમાં શું કરવાનું ?

(i) **પહેલું, આત્માના સ્વભાવ પર દૃષ્ટિ કેન્દ્રિત કરવાની,** એટલે કે પોતાનો મૂળ સ્વભાવ કેવો, ને કર્મ આદિ ઉપાધિથી વિકૃત પલટાતો સ્વભાવ કેવો, એ વિચારવાનું. એમાં સહેજે,

(૧) **મૂળસ્વભાવ** તરીકે સ્વચ્છ અનંત જ્ઞાન વીતરાગ ભાવ, નિર્લેપ નિર્વિકાર દશા, અશરીરી અરૂપી અવસ્થા વગેરે મળવાનાં. આ પોતાનું સાચું મૂળસ્વરૂપ.

(૨) **ઔપાધિક સ્વરૂપમાં** કર્મસંબંધ, મનુષ્યપણું આદિ, રાગ-દ્વેષાદિ, શાતા-અશાતાદિ, રંક-તવંગર, સબલ દુર્બળ વગેરે વગેરે સ્વરૂપ મળે. એ પરિવર્તનશીલ છે. ત્યારે મૂળ સહજ સ્વરૂપ શાશ્વત રહેવાવાળું છે, એકવાર સંપૂર્ણ પ્રગટ કર્યું પછી કદી નહિ દબાનારૂં. એટલે એજ અંતિમ સાધ્ય છે. જ્યારે જે વાત-વસ્તુ આપણી સામે આવવા પર વિકલ્પો થાય છે, અને રાજી કે નારાજ થવાય છે, એ બધું જ ચંચળ છે, પરાવર્તન પામી જાય છે. 'તો પછી અંતિમ સાધ્ય મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપને વિસારી આ ચંચળ અસ્થિર ભાવમ શું અટકી પડવું-તું ?' એમ મનને સમજાવવાનું.

નોકરીમાં સાધ્યનાં આલંબનનો દાખલો:—

એક દાખલા તરીકે જુઓ કે શેઠની નોકરી કરનારો માણુસ, એની દૃષ્ટિ નોકરીના ટકવા પર અને અંતે પગાર મળવા ઉપર હોય છે, તો વચમાં ઊભી થતી શેઠની ગાળ-ગુસ્સા-ઠપકા અંગે કાંઈ બહુ ખેદ કરવા પર દૃષ્ટિ નથી

જતી, કે એનો સામનો કરી શેઠને સુણાવી દેવા પર નથી જતી. એને એ બહુ લેખામાં નથી ગણતો.'

અલબત્ શેઠનો ગુસ્સો ઠપકો ઓછા ઓછા આવે એ માટે પ્રયત્નમાં રહે છે, પરંતુ તે તો પેલું નોકરી ટકાવી રાખવાનું કે પગાર ન કપાવાનું અંતિમ લક્ષ્ય સાચવવા માટે જ. દૃષ્ટિ એ બે પર. દૃષ્ટિનું આલંબન એ બે. એ જો સચવાતું હોય, તો પછી સમજી મૂકે છે કે 'ગુસ્સો–ઠપકો–ગાળ વગેરે વારંવાર કરવાનો તો શેઠનો સ્વભાવ બની ગયો છે, અને સ્વભાવો દુરતિક્રમઃ–સ્વભાવ ફરવો મુશ્કેલ છે. એટલે આપણે કાંઈ એ બહુ મન પર લેવાનું નહિ. અગર એમના શેઠાઈના ઘમંડમાં એ કહી રહ્યા છે તો ભલે કહે. પુણ્ય છે એટલે કોણ રોકે એમને? આપણે પગાર સાથે કામ છે, અને તે મળે છે, પછી આ બધું લક્ષમાં લેવાની જરૂર નથી.'

આ શું કર્યું? પગારની ઉપર મુખ્ય દૃષ્ટિ રાખી, પગારનું આલંબન કર્યું. એમ વેપારી ઘરાકનું સાંભળી લે છે તે એની પાસેથી થવાની કમાઈના આલંબન પર.

'ચિત્તસ્થિરતાર્થે સ્વભાવાલંબન'

બસ, આ રીતે આપણા આત્માને સાધ્ય છે મુખ્ય અનંત જ્ઞાન વીતરાગતાદિ સ્વચ્છ સ્વભાવ. એના પર દૃષ્ટિ રાખીએ તો બહારના આગંતુક પ્રતિકૂળ પ્રસંગ, અગવડ, અનિષ્ટ વસ્તુ વગેરેનો ખેદ શા માટે કરવો પડે? ઉલટું, **વિચારવું તો એ જોઈએ કે 'જો આ ખેદ ઉદ્વેગ નારાજી** કર્યા કરીશ તો પગાર કપાશે, અર્થાત્ અંતિમ પ્રાપ્ય

અનંત જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપને સુલભ કરનારા વર્તમાન વૈરાગ્ય, ઉપશમ અને તત્ત્વદૃષ્ટિ–અમૂઢતા પર કાપ પડશે. એમ, જેવી રીતે ત્યાં નોકર શેઠના ગુસ્સા–ઠપકાનો બહુ સામનો કરવા જાય, તો શેઠ એને નોકરીમાંથી હેઠો ઉતારી નાખે, તેમ અહીં પણ અગવડ–પ્રતિકૂળ–અનિષ્ટનો સામનો જ કર્યા કરવામાં અંતિમ લક્ષ્ય અનંત જ્ઞાન અને વીતરાગના માર્ગમાંથી રુખસદ મળશે.

કર્મ જાણે કહેશે 'જાઓ ઘેર બેસો, તમારા માટે તો સંસારનું ઘર જ બરાબર છે. સંવેગ–વૈરાગ્યાદિની આત્મપરિણતિનો મોક્ષમાર્ગ નહિ.' માટે,

'મારે કાંઈ બહુ ખેદ, વ્યાકુળતા કે અનિષ્ટના સામના કરવાનો મોખ નથી, મારા નિર્મળ આત્મસ્વભાવના માર્ગે જો હું બરાબર લાગેલો છું અને એ અંતિમ સાધ્ય નજીક થતું આવે છે, તો વિચિત્ર જગત અને એના સંયોગો સાથે મારે બહુ નિસ્બત નથી. ચાલવા દો, જગતનું તો એમ જ ચાલવાનું. આપણે માત્ર એ જોયા કરવાનું કે હું અંતરથી મોક્ષમાર્ગની આત્મપરિણતિમાં છું ને? વૈરાગ્યભાવ, તત્ત્વદૃષ્ટિ, કષાય–નિગ્રહ, ઈન્દ્રિય–સંયમ, ધર્મધગશ વગેરે મારા બરાબર કામ કરી રહ્યા છે ને?'

પ્ર૦–પણ ખાવા પીવામાં જ વાંધા પડતા હોય, આજીવિકા તૂટતી હોય કે આબરૂ જવાનો સવાલ હોય, ત્યાં આ વિચારણા શી રીતે રહે?

ઉ૦–ત્યારે શું એના ખેદ, એના સંકલ્પ–વિકલ્પ, અને એના દુર્ધ્યાન કરવાથી એ વાંધા મટી જાય છે? ફોગટ ફાંફા શું મારો?

પરિણતિ ધર્મમય વિશેષ કરોઃ

પહેલું તો આ સમજી રાખો કે ખાવા પીવામાં તંગી પડ્યે પણ, આબરૂ લૂંટાઈ ગયે પણ, શરીર બગડી ગયે પણ, અને પરિવાર વિપરીત થઇ બેઠે પણ, અંતરની આત્મ-પરિણુતિને ચાલુ જ ધર્મમય શું, કિન્તુ અધિક ધર્મમય કરી શકાય છે, કર્યાના રકમબંધ દાખલા આ જૈન શાસનમાં મળે છે.

મંદિર બંધાવનાર શેઠને છોકરા અને પત્ની ઉલ્ટા થઇ બેઠા અને પોતાને અલગ રહી મશાલાનો થેલો ફેરવી અતિ કપરો જીવન--નિર્વાહ કરવાનો અવસર આવ્યો, છતાં તેમાં ધર્મમસ્તી અનેરી વધારી !

સનત્ કુમાર ચક્રવર્તીના જીવ શ્રાવકને પૂર્વભવે પોતાની પીઠ પર રાજાના આગ્રહે તાપસ ખાતર પતરાળી મૂકાવી એમાં તાપસને ગરમાગરમ ભોજનનું પારણું કરાવવું પડ્યું, અને એમાં પીઠ પાઠાથી ફદ્દફદ્દી ઊઠી ! છતાં એ શ્રાવકે આત્મસ્વભાવનું આલંબન કરી એવા શરીરે જંગલમાં કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહેવાની મહાન આત્મહિતકર સાધના કરી ! કપરા સંયોગમાં પણ સ્વભાવના આલંબન પર કઠોર આરાધન થઈ શકે છે.

શ્રીપાલના કાકા અજિતસેન રાજા શ્રીપાલના હાથે યુદ્ધમાં હાર્યા,, આબરૂના કાંકરા થયા; પરંતુ એવા સંયોગમાં પણ ધર્મપરિણુતિ એટલી બધી વધારી મૂકી કે ત્યાંને ત્યાં સંયમ--માર્ગ અપનાવ્યો ! અને સંયમ પણ એવું ખીલવ્યું કે એના પર આગળ જતાં એ અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ બન્યા ! દુઃખદ સંયોગોમાં પણ આત્મહિતને પ્રતિબંધ નથી.

રાજા કુમારપાળને અંતે દુશ્મન અજયપાલના હાથથી ઝેરના ભોગ બનવું પડ્યું; પણ એમાં એમણે સમતા-સમાધિની લેશ્યા વિકસાવી લીધી અને મરીને વ્યંતર નિકાયમાં દેવ થયા. ત્યાંથી મરી આગામી પ્રથમ તીર્થંકરના ગણધર થઈ એજ ભવે મોક્ષ પામશે. આત્મહિતની તમન્ના જોઈએ. એ હોય પછી ગમે તેવા સંયોગ-પરિસ્થિતિમાં એ ન ચૂકાય. સંયોગને આગળ કરી રોવાનું ન રોવાય.

મહાસતી સીતાજી પોતાના પતિ રામચંદ્રજી અયોધ્યાના રાજા થવાની અને પોતે પટ્ટરાણી બનવાની તૈયારી હતી. એ બદું પલટાઈ વનવાસ સેવવાનો અવસર આવ્યો! તેથી એ શું ખેદ-ઉદ્વેગ-કલ્પાંતમાં ચઢ્યા? ના, જરાય નહિ; વસ્તુ સ્વભાવનું આલંબન કરી પ્રસન્ન ચિત્તે એવા મહા કપરા સમય પણ પસાર કરે છે. વનવાસ પછી હવે રામ અયોધ્યાના રાજપદે, ને સીતા મહારાણી-પદે આવી ગયા; પરંતુ હવે પૂર્વે કરતાં ય વધુ ભયંકર આપત્તિમાં મૂકાવું પડ્યું. ગર્ભિણી અવસ્થામાં એકલા અટુલા સ્વજન-શસ્ત્ર-નોકર વગેરે કાંઈ પણ સાધન વિના. અને તે પણ જાણે ગુનેગાર તરીકે ભયાનક જંગલમાં અસહાય-નિરાધાર-રૂપે મૂકાઈ જવાનું આવ્યું ત્યારે શું રોઈ રોઈને કલ્પાંત કર્યા? શું આવી સ્થિતિમાં વગર ગુનાએ કાઢી મૂકનાર પતિ રામચંદ્રજી પર રોષ ઠાલવ્યો? પેટ ભરીને ગાળો દીધી? ના, કશું જ નહિ. સ્વભાવના આલંબને નક્કી કર્યું 'કર્મ કરે તે જોવાનું, રોવાનું શાનું? નરસું બન્યું એમાં રામનો દોષ નહિ, દોષ પોતાના કર્મનો. પણ તેના ઉપરે ય ખેદ કલ્પાંત ને

હાયહાય કરવાની જરૂર નહિ. જિનેશ્વર ભગવાનનું અનુપમ શાસન મળ્યું છે, એ ચોક્કસ પ્રકારના કારણો ઉપર તે જાતના અવશ્યંભાવી કાર્યનો સિદ્ધાન્ત બતાવે છે. વિશ્વમાં ચાલી રહેલ આ સનાતન-સિદ્ધાન્તથી સિદ્ધ ઘટનાઓ પર હર્ષ-ખેદ શા કરવા ? આપણે પણ તેમા એક અંકોડા છીએ, તો ઘટનામાં સમતોલ ચિત્તે પસાર થવાનું.' સીતાજી ભયંકર દુઃખદ પરિસ્થિતિમા પણ આત્મ-વિચાર મૂકતા નથી.

શક્ય કાં ન કરવું ?:-

કપરા સંયોગમાં પણ આ ધ્યાનમાં રહે કે મન-વચન-કાયાના સત્પુરુષાર્થનું એક એવું જબરદસ્ત તત્ત્વ આપણી પાસે છે, કે જેને અજમાવીને તો આપણા જીવને અને બીજા કેટલાય આત્માને અરિહંતાદિચતુઃશરણ-સ્વીકાર, દુષ્કૃતગર્હા, વૈરાગ્યવૃદ્ધિ, ક્ષમાદિ વગેરે સારી કાર્ય-પરંપરા ચાલુ કરાવી શકાય. એ કરવાનું આપણા હસ્તગત છે. તો એ કરવાને બદલે ઊંધી રમતમાં કોણ પડે ? પુરુષાર્થ તો કરવો જ છે. કાઇ ને કાંઈ કાયિક પ્રવૃત્તિ, તે નહિ તો વાચિક, અને તે પણ કદાચ નહિ તો માનસિક વિચારણાનો પુરુષાર્થ તો કર્યે જ જઈએ છીએ એમાં અસત્‌ને બદલે સત્ પુરુષાર્થનું આલબન કાં ન લેવું ? નરસી વિચારણામાં શું કશું સુધરી જાય છે? ઉલ્ટું, સારી વિચારણા કરતાં કમસાં કમ આપણાં ચિત્તને શાંતિ-સ્વસ્થતા-આલ્હાદ મળે છે, અનાદિની કઢંગી કુવિચારણા કરવાની કુટેવને પોષવાનું અટકે છે. તો સુંદર શાંતિસ્ફુર્તિ, અને સ્વસ્થતા-આલ્હાદ આપનારી સારી વિચારસરણી કાં ન રાખવી ?

સારી વિચારણા શી રીતે આવે? પોતાના આત્મ-સ્વભાવનું આલંબન કરવાથી; એના પર દૃષ્ટિ કેન્દ્રિત કરી એને વળગીને વિચારસરણી રાખવાથી આવે. દા.ત. સીતાજી જેવો જંગલમાં તગેડાઈ જવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય, તો આ રીતે સ્વભાવ અંગે વિચારણાનો ઝોક રહે,–

'એકાએક આ શું થયું? પતિ કહે છે કે હું તો તમને પવિત્ર મહાસતી માનું છું પરંતુ આ લોક કહે છે રાવણને ત્યાં રહી આવ્યા એ શાના પવિત્ર હોય? એમને હવે રાણીપદે કેમ રખાય?' બસ, આટલા માટે મને દેશવટો તે પણ એકલા અટુલા! અને તેય કોઈ પણ સાધન સામગ્રી વિના જ! ફિકર નહિ. મારા આત્મા પરના પૂર્વના કર્મરોગ પાકવાના હિસાબે સ્વાભાવિક છે કે આત્મા આ જાતની અવસ્થામાં મૂકાય. આ વસ્તુસ્વભાવ છે, આત્માનો ઔપાધિક સ્વભાવ છે. ઉપાધિ ટળી જતાં આત્માને આ કશું નથી રહેવાનું. એ એના મૂળ સ્વભાવમાં રહેવાનો.'

શરીરનો દાખલો લો. શરીર સહેજે ગમે તેવું સશક્ત નિરોગી તાંબા જેવું હોય, છતાં શરદીનો–સળેખમનો પ્રકોપ થયો તો ત્રણ દિવસ આગંતુક નબળાઈ, હાડમાં તાવ, શિરોવેદના વગેરે આવે એ વસ્તુસ્વભાવ. પરંતુ તેથી શરીરના આંતરિક આરોગ્યને, લષ્ટ–પુષ્ટતાને કોઈ વાંધો નથી. ત્રણ દિવસ એ શરદી—સળેખમને પોષક ખાન–પાન દેવાનું બંધ રાખી ઉપવાસ જ ખેંચી કાઢયા, પછી પારણું તદ્દન હલકું સાદું અને ઓછામાં ઓછી વિગઈઓવાળું લેવાનું રાખ્યું તો સ્ફુર્તિ આવવા લાગી, પૂર્વવત્ સ્વસ્થ બનવા

લાગી. એટલે પત્યું, પાછા એજ પોલાદી સશક્તતામાં દાખલ.
બસ, આત્મામાં પણ આવું જ છે. આગંતુક કર્મરોગ પાકવાના હિસાબે બાહ્ય આ બધી આપત્તિઓ ખડી થઈ છે, પરંતુ આત્માના મૂળ આરોગ્ય અનંત જ્ઞાન-દર્શન વીતરાગ અક્ષય સ્થિતિને કશી આંચ નથી આવી. વર્તમાનમાં જે ઉલ્ટું દેખાય છે તે તો કર્મશરદી-સળેખમનો પ્રકોપમાત્ર છે, કાયમી નહિ, પણ વિનશ્વર છે. શરીરની શરદીમાં ત્રણ ઉપવાસ વગેરેની જેમ અહીં પણ રસ--ઋદ્ધિ-શાતા એ ત્રણ ગારવની ભ્રમણા બંધ કરી દેવાની.

'હું તો પટ્ટરાણી, મારે તો આવા આવા જ ખાન-પાન હોય, આવો આવો જ ઠઠારો-માન-મર્તબો હોવો જોઈએ, એ ઊંચી વૈભવી સગવડો સુખશીલતા આરામી જ હોય,-આ ભ્રમણા કાઢી નાખવાની. એ ગારવ છે. 'મારે અમુક જ પરિસ્થિતિ હોવી જોઈએ,'-એવી ભ્રાન્ત ગૌરવ-બુદ્ધિ પણ કર્મ-રોગના ઘરની છે.

'વિરાટ વિશ્વમાં રખડતા-આખડતા, તે પણ નિરા-ધાર-દીન હીન પરાધીન દુર્દશામાં, એવા મારે શા અહંત્વ ધરાય કે મારે તો આવું જ જોઈએ ને તેવું જ જોઈએ? અ-સ્વાધીન બાહ્ય આગંતુક ચીજ-વસ્તુ-પરિસ્થિતિની શી મમતા ધરાય? કશું નહિ. આ ગારવ-ગૌરવબુદ્ધિ બંધ!

વળી જેવી રીતે શરીર-શરદીમાં પડયા રહી ઊંઘમાં ઘોરવાનું નહિ, કેમકે એમાં તો શરીરની અંદરની ગરમી ઓછી થવાથી બહારની ઠંડી હવા અસર કરી જાય છે. કાર્યમાં ગૂંથાયેલા રહેવાથી એ નવી શરદી પેસતી નથી.

એવી રીતે અહીં પણ આ કર્મરોગના પ્રકોપમાં નવો કર્મ-રોગ પેસે નહિ, એ માટે શુભ કાર્ય-પ્રવૃત્તિમાં ગૂંથાયા રહેવાનું.

શુભ કાર્ય પ્રવૃત્તિ કઈ કઈ ?–

(૧) તત્ત્વની વિચારણા, ચિત્તસમાધિ-સ્વસ્થતાનું સંરક્ષણ, હર્ષ–ખેદ વગેરેની અટકાયત, જે થયા કરે એ જરાય વિહ્વલ થયા વિના જાણે આપણને કશું અડતું–આભડતું નથી એવા તટસ્થ ઉદાસીન ભાવે જોયા કરવાનું.

(૨) જગતના વિચિત્ર ભાવ, મહાપુરુષોના ભવ્ય ગુણ-સાધના–ધર્મસાધના–નિર્મળ પરાક્રમ વગેરે વિચાર્યા કરવાનું. મૈત્રી પ્રમોદ કારુણ્ય ઉપેક્ષા ભાવના ભાવ્યા કરવાની.

(૩) તીર્થો, જિનબિંબો, સદ્‌ગુરુઓ, શાસ્ત્ર, નમસ્કાર-મંત્ર અને પવિત્ર ધર્માનુષ્ઠાનોના મળેલા ભવ્યાતિભવ્ય આલંબન પર વિચારણા રાખવાની. શક્ય પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવાનું.

(૪) જિનભક્તિ—સાધુસેવા–વ્રત–નિયમ–સંયમ–દાન તપસ્યા–આત્મધ્યાન વગેરે.

'આ આપત્તિ આ કર્મરોગ તો આમ પતી જવાનો છે, અને મૂળ આરોગ્ય જે કાયમ જ છે, તે પ્રગટ થઈ જવાનું છે. બસ, મારે તો એના જ સાથે સંબંધ છે. અંતે એ મૂળ સ્વભાવ જ મારી ચીજ છે. એ પ્રગટ કરવાના રસ્તા પર જો હું છું, તો જેમ પગાર લાવી આપનારી નોકરીના માર્ગે રહેલા નોકરને શેઠના આગંતુક ગુસ્સા-ગાળ–ઠપકાની બહુ ગણતરી નથી. એમ મારે આત્મસમૃદ્ધિ લાવી આપનારા માર્ગે રહ્યા, આ કર્મજન્ય આપત્તિ–ઉપાધિની

આઝી ગણતરી નથી. પેલાને મુખ્ય સંબંધ પગાર સાથે, એમ મારે પણ મુખ્ય સંબંધ આત્માના મૂળ અનંત જ્ઞાન-સુખાદિ સમૃદ્ધિમય સ્વભાવ સાથે.'

આ શું કર્યું ? આત્માના સ્વભાવનું આલંબન.

૨. વસ્તુ-સ્વભાવનું આલંબન :—

હવે સામી વસ્તુના પણ ઊંડા સ્વભાવનું આલંબન કરીએ તો કેવી વિચારણા એ જુઓ.

આ જ સીતાજીના દાખલામાં સામે ૩ વસ્તુ છે.

(૧) સામે જંગલમાં મૂકી દેનાર સેનાપતિ છે,

(૨) મૂકવાની આજ્ઞા કરનાર રામચંદ્રજી છે, ને

(૩) મૂકવામાં નિમિત્તભૂત લોકનિંદા છે.

એ દરેકના ઊંડા સ્વભાવ, ઊંડા સ્વરૂપ જુઓ.

'ચાલો શિખરજી યાત્રા કરવા. સ્વામીનો આદેશ છે,' એમ કહીને સેનાપતિ રથમાં સીતાજીને વનમાં લાવીને ઉતારી મૂકે છે, અને કહે છે, 'ધિક્કાર પડો મારા પાપી પેટને, જેની ખાતર સ્વામીની આવી નોકરી બજાવવી પડે છે, કે જેમાં એમના હુકમથી આપને અહીં જ છોડીને મારે જવાનું છે !'

મહાસતીજી અહીં એનું અંદરનું સ્વરૂપ જોઈને કહે છે કે 'તારે ખેદ કરવાની જરૂર નથી. સ્વામીનો આદેશ તું બજાવે અને હું પણ પાળું, એ આપણું કર્તવ્ય છે.' બસ જોયું કે સેનાપતિ પરાધીન છે. એ પરની આજ્ઞાવશ અને તે પણ પોતાના પતિની જ આજ્ઞાને આધીન રહી આ કાર્ય કરે. એમાં એના પર ગુસ્સો કેમ કરાય ? ઉલ્ટું એના કર્ય-

વાતા ને દુઃખિત થતા દિલને આશ્વાસન આપવું કે 'તું જરાય ખેદ ન કર, હિંમત રાખ, તું તો ત્રિકુટિનો ચાકર', અને સીતાજીએ એને ખરેખર હિંમત આપી. આ સાચી વસ્તુનો સ્વભાવ વિચારી મન સ્વસ્થ અને સ્વચ્છ રાખ્યું.

પ્ર૦-ઠીક છે, ત્યારે રામચંદ્રજી પર તો ગુસ્સો આવે ને? મૂળ હુકમ કરનાર એ છે.

ઉ૦-ના, ન આવે. અહીં પણ રામચંદ્રજીનું સ્વરૂપ જરા ઊંડા ઉતરીને જુઓ.

રામ સીતાજી ઉપર અથાગ પ્રેમ અને વિશ્વાસવાળા છે, કોઈ દિવસે આવો શું પણ મામુલી દંડ જેવો ય હુકમ નથી કાઢ્યો, તે આજે આટલો ભયંકર દેશવટાનો હુકમ કેમ કાઢે છે? શું સીતાના પોતાના તેવા કોઈ અશુભ કર્મના ઉદય વિના? ના; એ કર્મ તો પ્રધાન કારણ છે. સમજી રાખો, લખી રાખો,—

આપણાં પોતાના અશુભોદય વિના આપણું કોઈ જ બગાડી શકે જ નહિ.

મૂળ બગાડનાર આપણાં કર્મ જ છે; બીજા તો માત્ર એમાં કુહાડીના હાથા થાય એટલું જ.

કુહાડી અને બાખણનાં દૃષ્ટાંત :

કાપનારી તો કુહાડી અને સુથાર કઠિયારો જ; હાથો તો એમાં નિમિત્તમાત્ર. એમ અહીં બગાડનાર તો આપણાં કર્મ અને એ કર્મ ઊભા કરનાર આપણે, અર્થાત્ આપણાં રાગદ્વેષાદિ પરિણામ. બાકી બહારના તો એમાં હાથા જેવા નિમિત્તમાત્ર; આપણા કર્મ એને પ્રેરે છે, એવું કરવા ઘસડે છે.

માખણ શેમાંથી નીકળે ? દહીંમાંથી. પણ દહીંનું વલોણું કરવા એમાં પાણી ઉમેરાય છે, એ પાણી તો નિમિત્તમાત્ર છે, મુખ્ય કારણ નહિ તેથી જ પાણીમાંથી માખણ નીકળ્યું એમ નથી કહેવાતું. માખણ પાણીએ દીધું એવું ન બોલાય. એ વ્યાજબી પણ છે, કેમકે પાણીની તરતમતા પર માખણનાં સત્ત્વ અને પ્રમાણના ટકા નથી પડતા. એ તો દહીંની તરતમતા પર જ પડે. સત્ત્વ ને પ્રમાણ એટલે કે મૂળમાં દહીં જેવું ઘટ્ટ અને સ્નિગ્ધતાવાળું તથા જેટલા જથ્થામાં, એટલા પ્રમાણમાં માખણ સત્ત્વવાળું અને ભરચક નીકળવાનું. માટે જ માખણ દેનાર તો દહીં જ, પાણી નહિ. એમ અહીં આપણને દુઃખ કષ્ટ દેનારાં તો આપણા કર્મ જ, બહારનું કોઈ માણસ નહિ.

મહાસતી સીતાજી આ વસ્તુસ્વરૂપ વસ્તુસ્વભાવ જોઈ રહ્યા છે, તેથી સેનાપતિને કહે છે,–'આમાં સ્વામીનો પણ દોષ નથી. દોષ મારાં પોતાનાં પૂર્વ કર્મનો જ છે. કર્મ જેમ કરે તેમ થાય. માટે સ્વામીનું તો ભલું થાઓ' સીતાના આ બોલ પર પ્રશ્ન થાય,

પ્ર૦–પરંતુ રામચંદ્રજી લોક–નિંદાથી દોરવાઈ ગયા એ તો એમની ભૂલ ખરી ને ?

ઉ૦–તેથી શું એ ભૂલ પર એમના પ્રત્યે ગુસ્સો કરવો ? ખરી રીતે બીજાની ભૂલ જોવા જઈએ છીએ તે આપણી અંતરની વિહ્વળતા અને કદાચ રોષ ઉપર સ્વભાવાલંબન કરવું હોય તો અંદરનો સ્વભાવ જોવો જોઈએ કે સામાએ કયા સ્વભાવે ભૂલ કરી ? ત્યાં દેખાશે કે 'એનાં તેવા મોહનીય કે જ્ઞાનાવરણ યા મારા નવા અંતરાય કર્મનો ઉદય થવાથી ભૂલનો પ્રસંગ આવ્યો.' એટલે એક તો બિચારાને પૂર્વ કર્મ ભૂલમાં ઘસડી રહ્યા છે, અને

પાછા એને ભૂલ કરવા દ્વારા નવાં અશુભ કર્મનું સર્જન કરાવી રહ્યા છે, જે ભવિષ્યમાં દુઃખ અને ભૂલ બંને આપશે, એમ ડબલ માર પડે છે. એવા જીવની તો દયા ખાવાની હોય.

સીતાજીનો અમર સંદેશઃ—

સીતાજીનું આ સ્વભાવાલંબન છે, વસ્તુ-સ્વરૂપનું દર્શન છે; માટે તો સેનાપતિના સંદેશો માગવા પર એ કહે છે, "કહેજો એમને કે આપે લોકનાં મારી વિરુદ્ધ વચન સાંભળી મને છોડી તો ભલે, પણ લોકનાં જૈનધર્મ-વિરુદ્ધ વચન સાંભળી જૈન-ધર્મને છોડતા નહિ. કેમકે મને છોડવામાં તો આપને બીજી મારાથી સારી ય પત્ની નહિ મળે એમ નહિ, અને તેથી કાંઈ તમારો મોક્ષ અટકી જ જશે એવુંય નહિ. પરંતુ જો જૈન ધર્મ છોડ્યો છે તો સમજી રાખજો કે એના કરતાં સારો તો શું, પણ એની હરોળનો ય કોઈ ધર્મ બીજો નહિ મળે; અને તેથી આપનો મોક્ષ અચૂક અટકી જશે."

લાખમાં એક મરદ પણ સીતાને આંબે ?

સીતાજીનો આ અમર સંદેશો હૃદયમાં કોતરી રાખવા જેવો છે. રામ સીતાને અત્યારે ભયંકર સ્થિતિમાં મૂકનાર છતાં સીતાજીનાં સ્વચ્છ હૃદયમાં રામચંદ્રજી પ્રત્યે દ્વેષના ઊભરા નહિ, પણ ઉલ્ટું કેટલી બધી ભાવદયાનો ઊછાળો આવ્યો હશે, ત્યારે આ દિવ્ય સંદેશો મોકલે છે ? સીતા સ્ત્રી અબળા છતાં લાખ મરદને આંબે, ઊભા રાખે, એટલી બધી ઉચ્ચ આત્મપરિણતિને ધરનારી છે. મરદોમાં લાખમાં પાંચ આવા જડે ? અરે એકાદ પણ મળે ? આપણા બિન-અપકારી બિનગુનેગાર પર પણ જો ભાવદયા મુશ્કેલ બને છે, તો આપણા અપકારી-અપરાધી પર

પૂછવું જ શું ? સગો દીકરો પણ ભૂલ કરી નાખે તોય એના પર દ્વેષ ઊઠે છે, ત્યાં બીજા પરાયા ઉપરનું તો પૂછવું જ શું ? ત્યારે અહીં અપકારી બનેલ રામચંદ્રજી ઉપર સીતાજી દ્વેષનો છાંટો ય નહિ, કિન્તુ દયાનો ધોધ વહેવડાવે છે. તે પણ રામચંદ્રજી જ દ્વારા વનવગડામાં શિકારી પશુ–લૂંટારાના ભય વચ્ચે મૂકાઈ ગયેલી સ્થિતિમાં ! ! સીતાની કેટલી બધી ઊંચી ચિત્તપરિણતિ ?

જીવનમાં કરવાની ખાસ વસ્તુઃ—

મગજમાં ઊતરે છે કે જીવ આત્મપરિણતિને શુદ્ધ શુદ્ધતર કરવા ધારે તો કેટલી હદ સુધી કરી શકે ? શું તમે મનમાં રાખ્યું છે કે 'આ જીવનમા મુખ્ય કાર્ય મારે આજ કર્યા કરવું કે મારી મેલી આત્મપરિણતિને દબાવી દબાવી વિશુદ્ધિના માર્ગે એને વિકસિત વિકસિત કર્યે જ જવી ?' એને સ્વચ્છ જ કરતા ચાલવું'?' જોજો એમાં બહારની વાત–વસ્તુને કાંઈ વાંધો નુકશાન થતું નથી. સીતાએ અંતરાત્માની પરિણતિમાં ભાવદયા છલકાતી રાખી એમાં બહારના સંયોગ કયા વધારે બગડી ગયા ? કે સુધરતા કયા અટકી ગયા ? ત્યારે મેલી આત્મપરિણતિ રાખવામાં બહારનું કાંઈ સુધરી જાય છે એવું ય નથી. તો પછી ચોક્ખી નિર્મળ સ્વચ્છ આંતર–પરિણતિ કેમ ન રાખવી ?

પ્ર૦–પણ એવા પ્રસંગે મન રહેતું નથી તેનું શું કરવું ?

ઉ૦–રહેતું નથી કે રાખવું નથી ? મનુષ્ય થાય એટલે તો પશુ કરતાં વિશેષમાં વિવેકશક્તિ મળી. સાર–અસાર, સારા–નરસા ને હિત–અહિતનો વિચાર કરવાની શક્તિ મળી, એનો ઉપયોગ શો ? જો એના દ્વારા આટલુંય નથી વિચારવું કે 'ભલા માણસ ! હૈયુ બગાડીને શું કરવાનો હતો ? તારૂં શું સુધરી જવાનું

હતું ? '**તારા અકાટચ કર્મને કાંઈ નુકશાન કરવું હશે તો એને તું શું અટકાવી શકવાનો હતો** ? માટે ના, મારે એ હૈયું બગાડવાનો મોખ નથી,–' એમ મન પર લઇ લો, પછી મન ક્યાં વાંકુ જવાનું ? મનનો જન્મ જ આપણાથી થાય છે, પછી સારૂં વિવેક પ્રકાશવાળું જ મન કાં ન ઊભું કરીએ ?

૫. કુવિકલ્પ રોકવા શું કરવું ?

જગતની વસ્તુના સ્વભાવનું આલંબન કરવાની બલિહારી છે. દિલમાં કોઇપણ પ્રકારના ઉકળાટ કે ઉન્માદનો વિકલ્પ અર્થાત્ ખેદ-દ્વેષ-શોક--ઈર્ષ્યાનો કે હર્ષ–ગારવ–રાગ–મદ–અહંકારનો વિકલ્પ ઊઠવા જાય ત્યાં, જેના અંગે એ થવા જાય છે એના અને એને સંલગ્ન વસ્તુના સ્વભાવ પર દૃષ્ટિ નાખવાથી એ ઉકળાટ–ઉન્માદના વિકલ્પને અટકાવી શકાય છે, કેમકે ત્યાં મનને એમ થાય કે " આ વસ્તુનો સ્વભાવ–સ્વરૂપ જ એવું છે કે, આમ જ થાય. પછી એમાં આપણે કરમાવાનું કે ખીલવાનું શું ? દૂધમાં મીઠું પડે તો ફાટી જાય એ એનો સ્વભાવ છે, તો એના પર 'હાય' શું કરવું અને ખાંડથી 'હાશ' શું ? ગળ્યું થાય પછી પણ વખત જતાં કે પેટમાં પડતાં ફેરફાર થવાનોજ છે, ત્યાં આપણો રાજીપો કેટલો ઊભો રહ્યો ? કે કામ લાગ્યો ? મીઠાથી ફાટી ગયે પણ એના પરથી બીજી વાત–વસ્તુમાં આપણું મન જતાં એ ભુલાઇ જવાનું છે, ત્યાં એની નારાજી કેટલી ઊભી રહી ? ઉપયોગી થઈ ? મેલી

લાગણીના આભ્યન્તર સંયોગો પણ અનિત્ય છે; એમાં શું ઊભા રહેવું ?,"

વેશ્યા પાછળ સમ્રાટ્ ભૂલે, એમ....:-

બહારમાંય જડ પુદ્ગલના સારાં-નરસાં પરિવર્તન થયા કરવાનો સ્વભાવ જ છે, એમાં આપણે ઉન્માદ-ઉકળાટના ભાવોમાં ફર્યા કરવું એ તો મોટા સમ્રાટ્ રાજાએ ગંભીર રાજ્યાદિકાર્ય મૂકી આખો દિવસ વેશ્યા પાછળ નાચ્યા કરવા જેવું બાલિશ, મૂર્ખ, અતિમૂઢ કાર્ય છે.

શું આપણી પાસે સારૂં ગંભીર મન-વચન-કાયાનું કાર્ય નથી કે મૂઢતાનાં કામ પાછળ દિવાના થવાનું ? એમ કરવામાં જેવી રીતે સમ્રાટ્ રાજા વેશ્યાની પાછળ પોતાના વિશાળ રાજ્યની સુવ્યવસ્થિતતા અને આબાદી ઉન્નતિની-ચિંતા ચૂકે છે, એમ અહીં પુદ્ગલ-સ્વભાવની પાછળ હર્ષખેદના નાચ કરવાની પાગ-લગીરી પાછળ આત્મા પોતાના આંતરિક ગુણસામ્રાજ્ય-ધર્મ-સામ્રાજ્યની સુવ્યવસ્થિતતા તથા આબાદી-ઉન્નતિના મહાન ગંભીરકાર્યની ચિંતા ચૂકે છે.

(૧) 'પોતાનામાં કયા ગુણ પોષાય છે ? કે કેવા દોષનું પોષણ થાય છે ?

(૨) 'ધર્મની સાધના થાય છે કે પાપની ?'

(૩) 'પોતે આત્મિક દૃષ્ટિએ કેવા લાભ-નુકશાનમાં વર્તી રહ્યો છે ?

એનો વિચાર જ નથી આવતો ! જડની પલેવણમાં પડે ત્યાં સ્વાત્માનો વિચાર શેનો આવે ? વેશ્યા પાછળ દીવાના બનનારને

અને એની જ ખુશી-નાખુશી જોનારાને ઘરે રહેલી સતી સ્ત્રીની ચિંતા શાની હોય ?

જીવ જડની પાછળ જ મરે છે. અહીં જડની ઊજળામણ કે મલિનતા પાછળ પોતાના દિલમાં કલુષિત કલુષિત ભાવો ઊભા કર્યા કરે છે, એથી જાતે મલિન બને છે, અને અહિં જરાય સ્થિરતાનો અનુભવ કરવા પામતો નથી. ચળવિચળતા, અસ્વસ્થતા, અશાંતિ, ચિંતા-સંતાપ કે મૂઢ મૂર્ચ્છામાં તણાયે જાય છે.

ત્યારે પરલોકની દૃષ્ટિએ પણ અહીંથી ભારખાનું ભરી જવાનુંય એ કચરાપટ્ટી ભાવોના કુસંસ્કારોનું ! જે પછી એવાને એવા હૈયાબાળ ભાવોમાં જ એને ડૂબાડી રાખે છે, તેમજ અનેકાનેક પ્રકારની પાપ કારવાઈમાં ફસ્યો-ફસાયો રાખે છે. પાપિષ્ઠતા એટલું જ નહિ પણ અહીંની ચળવિચળતા મલિન રાગાદિ ભાવો, કુવિકલ્પો, દુર્ધ્યાન વગેરેથી ઉપાર્જેલા ધૂમ પાપોના દારુણ વિપાકરૂપે પરલોકમાં દુઃખ-દૌર્ભાગ્ય, રોગ-શોક, દીનતા-દરિદ્રતા, પ્રહાર-પરવશતા વગેરેના ત્રાસ વેઠવા પડે છે.

જીવનું મુખ્ય બગાડનાર મલિન ભાવો અને મલિન વિકલ્પો છે.

જુઓ તંદુલિયો મચ્છ શું કરીને શું પામે છે ? આ જ ને કે મોટા મત્સ્યની પાંપણ પર રહ્યો રહ્યો એના ખુલ્લા મુખમાં નાના-નાના કેઈ માછલા પેસતા-નીકળતા જોઇ બળ્યા કરવાનું, 'આની જગ્યાએ હું હોઉં તો આ એક ન છોડું,–' આવા ક્રૂર વિકલ્પમાં તણાયા રહેવાનું, અને એના પરિણામે નરકમાં ફેંકાઈ જવાનું જ ને ? આ બધુંય મલિન ભાવના પ્રતાપે.

સુભૂમ અને બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને શી ખોટ હતી ? પણ જડના નાચે નાચ્યા, હૈયે મલિન ભાવો ચકાવ્યા, મેલા વિકલ્પોમાં ચડ્યા, તો અંતે સાતમી નરક જોવાની આવી.

કુંડરીક કેમ સાતમીએ ગયો ? આ જ મેલા ભાવ અને કુવિકલ્પોના કારણે. એમાં જ બિચારાએ એક હજાર વર્ષનું ચારિત્ર-પાલન રદ્દી કરી નાખ્યું ! ત્યારે એના જ ભાઈ પુંડરીકે શુભ ભાવ શુભ વિકલ્પમાં રહી અનુત્તર વિમાનની ગતિ પકડી.

આત્મસ્વભાવ કે વસ્તુસ્વભાવનું આલંબન નથી પકડવું, તો મલિન ભાવો અને પાપવિકલ્પો લમણે લખાયેલા છે. ચામજુની જેમ એ આત્મા સાથે જકડાયા રહ્યા સમજો. ભળતા દર્શને પાવિકલ્પો ન આવે તો બીજું શું આવે ?

કૂડાં કામ, કૂડી વાણી, કૂડી લેશ્યા કોણ કરાવે છે ? આ મલિન ભાવ જ. એને પોષનાર પણ એ જ. દોષો–દુષ્કૃત્યો–દુર્ગુણોનું ઉત્થાન કરનાર પણ મલિન ભાવ જ. અને પછી એનાથી મલિન ભાવ પોતે પુષ્ટ થઈ ફેર વિશેષ દોષ–દુષ્કૃત્યોને પોષનાર પણ એ મલિન ભાવ પોતે જ. આમ આનું ઝેરી વર્તુલ ચાલ્યા કરે છે. હૈયાના મેલા ભાવથી દુર્ગુણ–દુષ્કૃત્યોનાં ઉત્થાન, અને દુર્ગુણ–દુષ્કૃત્યોનાં સેવનથી મેલા ભાવોનું પોષણ. એ પાછા પેલાંને પુષ્ટ કરે.... એમ ચાલે છે. એ બંનેના ઉત્તેજક છે કુવિકલ્પો.

અહીં જો વસ્તુસ્વભાવનું આલંબન પકડાય તો કુવિકલ્પો અને મલિન ભાવ પર ઘા પડે.

કુવિકલ્પોથી હૈયાની મલિનતાનું જોર વધે છે, ને દોષ–દુર્ગુણ–દુષ્કૃત્યોમાં પણ વેગ આવે છે. વિકલ્પમાં ચઢતાં ચઢતાં કષાય વધે છે; પછી જેવો વિકલ્પ તેવો ક્રોધ, યા અભિમાન, કે માયા, અથવા લોભ વધવાનો.

સ્વભાવાલંબનમાં શું કરવાનું ?:—

ભૂલતા નહિ, વસ્તુસ્વભાવનું આમ આલંબન પકડવાનું કે 'એનો સ્વભાવ છે કે અમુક અમુક સંયોગોમાં યા અમુક અમુક સમયમાં એનું એમ જ થાય, તો પછી એમ થવા 'દે.' એમ કરી મન શાંત–પ્રશાંત રાખવાનું. એવા પ્રશાંત મનના વિચાર પૂર્વક પોતાની જાતને જો રાગ–દ્વેષ, હર્ષ–ખેદ, આસક્તિ–અરુચિ વગેરેના સંક્લેશથી યાને મલિન ભાવોથી બચાવી લેવાનું નથી, ખોટા વિકલ્પો કરી જો ચળવિચળ થયા કરવાનું છે, પ્રજ્ઞાબુદ્ધિ સ્થિત, સ્થિર, અર્થાત્ સ્થિતપ્રજ્ઞતા રાખવાની નથી, તો પછી પોતાના ગુણસામ્રાજ્ય અને ધર્મસામ્રાજ્યની સામે જોવાનુંય નહિ બને. પછી એ સર કરવાના આંતરિક પુરુષાર્થની વાતે ય કયાં ?

હૈયાના મેલા ભાવો અને પાપવિકલ્પોનો એવો ખતરનાક પ્રભાવ છે કે જીવને દોષ–દુષ્કૃત્યમાં દટાયેલો રાખે ! એને સ્થિરતા –સ્થિતપ્રજ્ઞતા–ગુણસામ્રાજ્ય–અનાસક્તભાવ વગેરેની આવશ્યકતા ભાસવા જ નહિ દે, પછી આચરણા–અભ્યાસની તો વાતે ય શી ? એને સારા વિચાર, સારા ભાવ, સારા વચન વ્યાપાર, સારી પ્રવૃત્તિ કશાની ય ફુરસદ નહિ હોય, કદાચ વળી બળાત્કારે કે ગમે તે રીતે સારી ધર્મપ્રવૃત્તિ–ધર્મવચનોચ્ચારણમાં ઘલાયો હશે તો ય કુવિકલ્પોથી એને ખરાબખસ્ત કરી મૂકશે !

માટે ચિત્તની સ્થિરતા જોઈતી હોય, તો કુવિકલ્પોને અટકાવ્યે જ છૂટકો: એ અટકાવવા જ જોઈએ અને એને અટકાવવા માટે હૈયાના મલિન ભાવને રોકી આત્માના ગુણસામ્રાજ્ય –ધર્મસામ્રાજ્ય વિકસાવવાની ભારે તમન્ના ઊભી કરવી જોઈએ. આ માટે જો નહિ મથાય તો સમજી રાખજો કે જીવનમાં શ્વાસ

માટે જેટલી હવા સુલભ અને એનો ઉપયોગ બહોળો, એના કરતાં કુવિકલ્પો વધારે સુલભ ને એનું સેવન અત્યધિક બહોળું ચાલ્યા કરવાનું. જુઓ સહેજ સહેજ વાત–વસ્તુમાં કુવિકલ્પોને અવકાશ મળે છે, અને જીવ એમાં તણાયો જાય છે. આમે ય જે વેગ હવાનો નથી એટલા જબરદસ્ત વેગથી કુવિકલ્પોમાં મન દોડે છે. હમણાં અહીંની કોઇ વસ્તુના વિકલ્પ કરતો હશે તો વળી બીજી જ સેકન્ડે મન કયાંય દૂર અમેરિકા જેવામાં પહોંચી એના વિકલ્પ કરવા માંડશે ! આ વિકલ્પોની કુટેવમાં–કુછંદમાં એ પણ વિચાર નથી રહેતો કે 'આ હું ધર્મક્રિયામાં બેઠો છું, મંદિરમાં વીતરાગ ભગવાન આગળ ઊભો છું, તો આવા કુવિકલ્પ ન કરાય;' ના, એનો કોઇ વિચાર નથી.

પેલા શેઠનો પ્રસંગ આવે છે ને ?

શેઠજી સામાયિકમાં બેઠા હતા, પણ કુવિકલ્પમાં ચડચા હતા. બહાર દુકાન પર કોઈ આવીને પૂછે છે, 'શેઠ કયાં ગયા છે ?' શેઠને જોઈ લઈ છોકરાની વહુ કહે છે, ' ઢેડવાડે ગયા છે.'

શેઠે અંદર બેઠા આ જવાબ સાંભળ્યો. સાંભળીને ખીજાયા, 'અરે ! હું અહીં ઘરમાં જ છું ને આ વહુ કેવું જૂઠું બોલી રહી છે ? જરા ચાબલી લાગે છે. હમણાં ઊઠીને પૂછું છું.'

શેઠનું બિચારાનું મન ઓર ચગડોળે ચઢ્યું. હવે સીધું સામાયિક થાય ? ના, જેમ તોફાની છોકરા કોઈ ગાંડા માણસને કે કૂતરા ગધેડાને આમ તેમ દોડાવીને હેરાન હેરાન કરી નાખે છે, એમ સંકલ્પ–વિકલ્પો મૂર્ખ બનેલા જીવને ભમાવી–ભમાવીને હેરાન–હેરાન કરી મૂકે છે. ત્યાં ચગડોળે ચડેલા એ

શેઠને એટલો ય વિચાર નથી કે હું ધર્મક્રિયામાં બેઠો છું તો જપીને બેસું !

પછી તો સામાયિક પૂરું કરી ને ઊઠીને વહુને કહે "કેમ વહુભા ? આ પેલાને શો જવાબ આપ્યો ? શું હું ઢેડવાડે ગયો તો ? કેમ બહુ બોલતાં આવડે છે ?"

વહુ કહે "બાપુજી માફ કરજો, આપની દૃષ્ટિ ફાટેલા જોડા પર હતી એટલે ચોક્કસ આપ વિચારતા હશો કે 'હું એને સંધાવવા મોચીવાડે જઈશ. મોચી વધુ પૈસા માગશે, પણ હું મૂર્ખ નથી કે આમ પૈસા ફેંકી દઉં. હું બીજા મોચી પાસે જઈશ, ઓછા પૈસામાં કામ કરાવીશ' આમ મનથી આપ મોચીવાડે હશો, તેથી મેં પેલાને એમ કહ્યું." શેઠ ભૂલ સમજ્યો.

માટે ખોટા વિકલ્પમાં ચડતાં પહેલાં પણ કોઈ પણ પ્રસંગે આમ વિચારવું કે–

વિચારણાનો ઢંગ–

'શા સારૂ હું વિકલ્પોમાં ચઢું છું ? બનવાનું એ એનાં કારણોએ બન્યે જાય છે; અર્થાત્ કાળ, સ્વભાવ નિયતિ, કર્મ, અને પુરુષાર્થ,–એ પાંચ કારણનો સમવાય જેવો આવી મળે તેવું કાર્ય થાય એ સ્વાભાવિક છે. તો મારે એમાં મન બગાડવાની કે ઊંચાનીચા થવાની શી જરૂર છે ? અનંતાનંત કાળથી ચાલી આવતા આ સંસારમાં અનંતાનંત ઘટનાઓ એમજ પાંચ કારણ સમવાયના આધાર પર બનતી આવી છે, આજે પણ બની રહી છે, અને ભવિષ્યમાં ય બનશે. ત્યાં 'આ આમ કેમ થયું ? ને પેલું એમ કેમ બન્યું ? જો મેં આટલું સાચવ્યું હોત, અગર પેલાએ આમ ભાન રાખ્યું હોત, તો આવું ન બનત. પણ શું

થાય માણસો જ વિચિત્ર !....' આવા વિકલ્પો સેવવામાં ઘસડાવાની શી જરૂર ?

વસ્તુસ્વભાવને જ ન્યાય આપી દેવાનો કે—

કારણ સામગ્રી જેવી મળે તેવું કાર્ય કે ઘટના બનતી આવે એ સહજ છે. ચાલવા દો.

(૧) કાળ કાળનું કામ કરે છે.

(૨) વસ્તુનો સ્વભાવ અન્યથા થાય નહિ, નહિતર એ વસ્તુ-સ્વભાવ શાનો ? ત્યારે,

(૩) ભવિતવ્યતા વળી એના જ તાનમાં ચાલે છે.

(૪) તો, જીવોનાં અને આપણાં પોતાનાં પૂર્વઉપાર્જિત અકાટ્ય કર્મ એ કાંઈ તેવા પ્રકારના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ આવી મળતાં પોતાનો ભાવ ભજવ્યા વિના રહે ?

(૫) ત્યારે ઘટનામાં જીવનો પુરુષાર્થ-ઉદ્યમ પણ પોતાનો ફાળો નોંધાવી જાય છે. પુરુષાર્થ જેવો કર્યો, બાકીના ચાર કારણના સહકાર સાથે એ તેવું કાર્ય કરે, એમાં નવાઈ નથી.

મૂર્ખ અબુઝ જીવ નવાઈ પામે છે કે ' મેં પૈસા કમાવવાનો પુરુષાર્થ કર્યો હતો ને ઉલ્ટું કેમ પૈસા ખોઈ નાખવાનું બન્યું ?"

પુરુષાર્થ ખોટનો કેમ ?

અરે મૂર્ખ ! બીજાં ચાર કારણોનો સહકાર જ એવો હતો કે એથી તારો પુરુષાર્થ કમાવવાનો નહિ, પણ ખોવાનો જ ગણાય. તારા જ પુરુષાર્થને વસ્તુસ્થિતિના અજ્ઞાનથી તું ઓળખી ન શકે, અને સાથેની તારા ઇચ્છાના આધારે માપવા જાય કે 'મેં કમાવવાની ઇચ્છાથી જ પુરુષાર્થ કરેલો, માટે પુરુષાર્થ કમાણીનો જ હતો' એ શા કામનું ? એમ તો ઊંધી સમજ, ઊંધી રીત

અને વિરુદ્ધ ઉપાયો લઈ સોદો કરે ને પૈસા સહેજે ગુમાવે તો શું એણે કમાણીનો પુરુષાર્થ કર્યો ગણાય? કે ખોટનો? જો કમાણીનો કહો, તો પછી શું એવો ને એવો પુરુષાર્થ ફરી ફરી ચાલવા દો ને? ના, ત્યાં તો ઝટ કહો છો કે એવો ઊંધો વેપલો અવળો પુરુષાર્થ કેમ ચલાવવા દેવાય? બસ ત્યારે અજ્ઞાન ઉદ્યમને સીધો ઉદ્યમ ન કહેવાય.

ઉદ્દેશમાત્રથી પુરુષાર્થ એનો નહિ.

કમાણીના ઉદ્દેશથી ઉદ્યમ એક વસ્તુ છે, અને કમાણીનો ઉદ્યમ બીજી વસ્તુ છે. જુગારના નાદે ચડેલો માણસ પૈસા કમાવવાના ઉદ્દેશ–પ્રયોજનથી જુગારનો ઉદ્યમ કરી રહ્યો છે, પરંતુ કોઈ ડાહ્યો માણસ જુગારના ઉદ્યમને કમાણીનો ઉદ્યમ નહિ કહે; કેમકે એમાં કમાણીની શંકા છે. ઉલ્ટું એને પાયમાલીનો પુરુષાર્થ કહે છે. ઉદ્દેશ અમુક હોવા માત્રથી પ્રયત્ન એનો જ હોય એવો નિયમ નથી; કેમકે એમાં ભ્રમ થવાનો સંભવ છે. માટે,

ઉદ્દેશ ઉપરાંત એ જોવું પડે કે જે ઉપાય અજમાવી રહ્યો છે તે સાચો ઉપાય છે? એ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરી આપે જ એ હકીકત છે? જો હા, તો ત્યાં પ્રયત્નને એનો પુરુષાર્થ કહી શકાય. જો મોટી શંકા યા ઉલ્ટું ઊંધુ પડવાનો જ મોટો સંભવ, તો એ પ્રયત્નને સફળ પ્રયત્ન, ફળવાળો પ્રયત્ન, એ ફળનો જ યત્ન ન કહેવાય. માટે જ જુગાર, સટ્ટો, ચોરી વગેરે, એ અર્થોપાર્જનના સાચા વ્યવસાય નથી ગણાતા. કમાણીના પુરુષાર્થ તરીકે નોકરી, અલ્પ પાપના ધંધા, દલાલી વગેરેના પુરુષાર્થ ગણાય છે.

સ્વભાવનો વિચાર :—

હવે આવા પુરુષાર્થમાં પણ માનો કે અપવાદરૂપે ક્યારેક પૈસા

ગુમાવવાનું થયું; ત્યાં મનને વિકલ્પ ન થાય ? ના, અહીં સ્વભાવનું આલંબન ઉપયોગી બને છે. સ્વભાવનો વિચાર આ રાખવાનો કે ભલે પુરુષાર્થ સીધો અને સચોટ કર્યો, પરંતુ ફળ તો, એના સહકારમાં કાળ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા અને ભાગ્ય, જેવા સ્વરૂપના આવી મળ્યા, તેવું જ નીપજે, એ સ્વાભાવિક છે. પ્રસ્તુતમાં એમાંના કોઈ ભાગ્ય વગેરે પ્રતિકૂળ હશે માટે ધાર્યું કમાણીનું ફળ ન થયું. એ તો એમજ બને. ત્યાં સંકલ્પ-વિકલ્પ કરવાની શી જરૂર છે ? જે બન્યું તે સ્વાભાવિક જ બન્યું છે.

સ્વાભાવિક એટલે કુદરતી, અર્થાત્ સમગ્ર હકીકતો પર નિર્માણ થતી વસ્તુ–સ્થિતિ.

અહીં સમગ્ર અને વસ્તુસ્થિતિ પર ધ્યાન દેવા જેવું છે. આપણે ભૂલા પડીએ છીએ ત્યારે કોઇ એક કે અમુક જ હકીકતની કડી ફળ સાથે જોડવા મથીએ છીએ, સમગ્રની કડી નહિ. આ ખોટું છે. આથી જ વિકલ્પો ઊઠે છે, કષાય ભભૂકે છે, આર્ત્ત-ધ્યાન થાય છે. જો સમગ્ર હકીકતોને ધ્યાનમાં લઇએ તો થાય કે કુદરતી એનું પરિણામ આ જ આવે. આવા પ્રકારના સમગ્ર કારણોથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય એ વસ્તુસ્થિતિ કહેવાય. સ્વભા-વનું આલંબન કરવાનું એટલે સમગ્ર હકીકતને યાને સંપૂર્ણ વસ્તુ-સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેવાની, એના શ્રદ્ધાળુ બનવાનું. અર્થાત્ એવો વિશ્વાસ હોય કે અમુક પ્રકારની સમગ્ર હકીકતોમાં તેવા રૂપનું જ કાર્ય થાય એ વસ્તુસ્થિતિ છે. કુદરતી અને કાર્યકારણ-ભાવના નિયમસરની વસ્તુસ્થિતિ પર ખેદ–ઉદ્વેગ, શોક, વિકલ્પ કરવા નકામા છે.

વિકલ્પો કેમ ઊઠે છે ?:—

ચંચળ મનને સ્થિર કરવાની વાત ચાલી હતી. સ્થિર કરવા માટે વિકલ્પો ઓછા કરવા જોઇએ. એ વિકલ્પો ચિત્તના રાગાદિ દોષોના કારણે અથવા ખોટી જિજ્ઞાસા આતુરતાને લીધે ઊઠે છે. એ ટાળવા માટે એક સુંદર ઉપાય સ્વભાવાલંબનની વાત થઈ. આત્માનો સ્વભાવ અને વસ્તુસ્વભાવ ધ્યાન પર લેવાથી રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-શોક વગેરે દબાય છે, તેથી વિકલ્પોનું જોર કપાય છે.

ખોટી જિજ્ઞાસા રોકવાનો ઉપાય :—

બીજી વાત; ખોટી જિજ્ઞાસા-આતુરતા વિકલ્પો કરાવે છે. 'એ શું ? પેલું શું ?... શું થયું ? કોણ આવ્યું ? કોણ ગયું ?.... શું પડયું ?....' આ બધી ખોટી જિજ્ઞાસાઓ ફજુલ વિચારોને મહેકાવે છે. તો એ જિજ્ઞાસાને દાબવા માટે એક ઉપાય આ છે કે તૃપ્તિનો અનુભવ કરવો. તૃપ્તિની ભાવના કરવી. આંખ મીંચીનેજાણે એમ માની લેવું કે જે જાણવા માગું છું તે મેં જાણી લીધું. માન ને કે ચાલુ કામમાંથી ડાફોળિયું મારીને જોવા જઈશ, અને એમાં અમુક જણ દેખાયું, પછી એનું આગળ શું કરવું છે ? કશું નહિ. તો જોયા વિના જ માની લે ને કે અમુક દેખાઈ ગયું. ચાલ, હવે જવા દે એની વાત, તારા જ કામમાં આગળ વધ.

માનસિક અપૂર્વ કલ્પના :—

અરે ! જોવા લાયક પણ કોઈ ચીજ હોય, તો ય તે વગર જોયે ચિત્તમાં જ જોઈ લીધી કલ્પી લે, ને આગળ ચાલ.

કદાચ બહારની ચીજ કરતાં વધુ સારી અંદરમાં જોવી હશે તો જોઈ શકીશ. આબૂ પર ગયા, મંદિરના દર્શન તો કર્યાં પણ મન થયું કે ચાલો નખી તળાવ અને સનસેટ પોઈંટ જોવા. ત્યાં

મનને કહેવું 'અરે ! એ બહારની ચીજ કરતાં મનમાં કલ્પેલી એથી ય સુંદર જોઈ શકીશ. બહાર તો કદાચ ૦ા માઈલનું અને સાદું તળાવ દેખાશે, પણ અંદરમાં પાંચ માઈલનું અને એમાં રાજહંસો, ચક્રવાક પક્ષીઓ, સુંદર નાવડીઓ, કિનારા પર મજેના વૃક્ષો, હરિયાળી વગેરે જેટલું કલ્પવું હશે એટલું કલ્પીને જોઈ શકશે, એમ કલ્પનાના ભવ્ય સનસેટ પોઈંટને જોઈ શકશે. તો પછી બહારમાં ખોટી જિજ્ઞાસાઓ કરી શું ભટકવું 'તું ?

ખરી વાત એ છે કે જગતનું ન જોયામાં નવ ગુણ. કેમકે જોવાથી રાગ-દ્વેષ ઊઠે છે, મોહ જાગે છે, વાસના સળવળે છે, વિકલ્પો જન્મે છે, ચાલુ શુભ પ્રવૃત્તિની શુભ વિચારધારા તૂટે છે, શુભ ભાવ ખોટકાય છે, બહારના રસથી આધ્યાત્મિક રસ ઓછો થઈ જાય છે....વગેરે વગેરે કેટલા ય નુકસાન છે. જીવ બહારનો પરિચય બહુ રાખે છે, તેથી જ એનો રસ એના વિચારો વધે છે, અને એટલે જ ધર્મક્રિયા, તત્ત્વચિંતન, શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય વગેરેમાં ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી, નવકારવાળી સીધી તન્મય ચિત્તથી ચાલતી નથી. દેવનાં દર્શન પૂજન વગેરે બધું રખડતા ચિત્તે ! આ દુર્દશા સુધારવી હોય તો બહારનો પરિચય બહુ ઓછો કરી નાખવો, બાહ્ય રસ મંદ કરી દેવો.

પ્ર૦—જગતની વચ્ચે બેઠા બહારની વસ્તુનો પરિચય શે ઓછો થાય ?

ઉ—એમાં શું ? જગતમાં બેઠા એટલે શું કાંઈ એવી એવી એને ગુલામી લખી આપી છે કે 'તારૂં બધું જોયા કરીશ, સાંભળ્યા કરીશ, વિચાર્યા કરીશ ?' ના, મનને નક્કી કરો કે

'મારે જોવું ખાસ જરૂરી હોય એટલું જ જોઈશ; સાંભળવું અત્યંત જરૂરનું હોય એટલું જ સાંભળવાનો; વિચારવું જરૂરી હોય તે જ વિચારવાનો.' આ નક્કી કરો, તે પ્રમાણે પ્રયત્ન ચીવટ રાખો, પછી જુઓ કેટલો બધો ફેર પડી જાય છે.

જગતનું જ જોયા કરશો તો પછી પોતાના આત્માનું ક્યારે જોવાના?

જીવનની કિંમતી ઘડીઓ ચાલી જાય છે, ને અહીં જ શક્ય એવું આ મહાન કામ,–પોતાના આત્માનું જોવાનું,–એ રહી જાય છે. જગતનું તો અનંતા કાળથી જોતા આવ્યા ને હજી જોવું હોય તો મળશે, પણ એમાં શો દી' વળશે?

૬. વિકારો રોકવા તપ ને દયા

આપણે વધુ દૂર નીકળી ગયા. હવે પેલી બાલવિધવા રાજપુત્રી રુક્મીનો પ્રસંગ જોઈએ.

રુક્મીને રાજાના ઉપદેશનો સાર :—

વિધવા બનેલી રાજપુત્રી રુક્મી ભવિષ્યમાં કુળને કલંક લગાડનાર કોઈ ઘટનામાં ન ફસાવું પડે એ માટે આપઘાત કરવાના નિર્ણય પર આવેલી; એને એના પિતા કેટલું સુંદર માર્ગદર્શન આપે છે એનો કેટલોક વિચાર પૂર્વે આવી ગયો.

'માનવજીવન ગુમાવ્યા પછીના ભવમાં દુર્લભ સાધનાઓ મળવાનો કોઈ વિશ્વાસ નિર્ણય નહિ, તો આત્માનું ઉત્થાન કરવાની તક શી ? જ્યારે અહીં પૂરો અવકાશ છે, તક છે, તેમજ એવી અદ્ભુત સાધનાઓ થઈ શકે એવી છે કે જેના બળ ઉપર કલંકિત અપકૃત્ય વગેરેનો અવસર જ ઊડી જાય છે, ઉપરાંત આત્મામાં અજબ ગજબના પરિવર્તન થાય છે.'

એવી પ્રાથમિક ભૂમિકા સમજાવ્યા બાદ રાજાએ એ સાધનામાં પહેલી સાધના અંધ—અપંગ—રોગિષ્ઠ—દરિદ્ર વગેરેનાં દુઃખનિવારક દાન તથા સંત—સાધુને દાનની બતાવી. એ કેવી

રીતે કલંકિત કૃત્યનો સંભવ નિવારી શકે એનો સંબંધ બતાવ્યો. બીજી સાધનાસાં સામાયિક અને પૌષધનાં ભવ્ય અનુષ્ઠાન અને એનાં અદ્ભુત મહત્વ બતાવ્યાં. હવે આગળ શું બતાવે છે એ એના જ શબ્દમાં જોઇએ.

આગળ રુક્મીને રાજા કહે છે "હે કુંવરી ! વળી તું એ જો કે તારે ભાવી કોઈ અનિષ્ટ પ્રસંગની સંભાવના કરવાની જરૂર જ શી છે? દાન અને પૌષધ—સામાયિક ઉપરાંત ઉપવાસ વગેરે તપસ્યાઓ તું આચર. એ એવી બળવાન છે કે એ દુષ્કૃત્યોને જીવનમાં પેસવા ન દે. એનું કારણ એ છે કે,—

જૈન શાસનમાં તપનું મહત્વઃબાહ્ય તપના લાભઃ—

"હે સૂભગે ! (૧) તપ એ તો અનેકાનેક બાહ્ય આભ્યન્તર રોગોને નિવારનાર એક જબરદસ્ત રસાયણ છે. (૨) એનાથી ચિકણાં પણ કર્મ નાશ પામે છે. (૩) એટલે દુર્બુદ્ધિ જાગે જ શાની? જે તપ વીતરાગ થવા સુધીનો સમસ્ત મોહનીય કર્મનો ભુક્કો કરી નાખે, એને એથી નીચેના મોહનીય કર્મ નાશ કરવામાં શી વાર? જેને દુર્મતિ, પાપલેશ્યા, ખરાબ વગેરે ખરેખર નથી ગમતા, એણે તપને તો બરાબર પકડી લેવો જોઈએ. દુષ્ટ મતિનો ખરેખર ભય છે, તો તપનો તો ભારે રાગ જોઈએ, ને એનું નક્કર સેવન જોઇએ. કારણ, તપ શરીર અને મનને કસે છે

રસકસની ખરાબ અસર :—

"હે તેજસ્વિની ! (૪) બીજી એ પણ વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેજે કે આત્મામાં કામના વિકારો રસકસવાળા ખાનપાન ઉપર મહાલે છે; કેમકે એનાથી શરીરની ધાતુઓ પુષ્ટ બને, ઉત્તેજિત બને,

એટલે એ ધાતુઓની સાથે એકમેક બનેલા આત્મપ્રદેશ પર એની અસર કેમ ન પહોંચે ? ઉત્તેજિત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની અસર કર્મના ઉદય પર પહોંચે છે, કર્મને ય ઉદીરે છે. ઉદીરાયેલું મોહનીય કર્મ વાસના-વિકારને ભભુકાવે એમાં નવાઈ નથી. હા, મોહનીયનો નાશ કરી નાખ્યો હોય તો પછી ચિંતા નહિ. પણ જ્યાં સુધી તપનું આચરણ કર્યું નથી ત્યાં સુધી એ તૂટે શાના ? માટે મોહનીય કર્મ છે ત્યાં સુધી રસમય ભોજનથી ડરવું જ રહ્યું."

મહાત્માને કેમ વિકાર નહિ ?

પ્ર૦-તો પછી ભગવાન તીર્થંકરદેવોને કેવળજ્ઞાન થયા પહેલાં ખીર વહોરાવ્યાનું આવે છે. એમ બીજા મહાત્માઓને લાડુ વહોરાવ્યાનું આવે છે. તો એમને કેમ વિકારો નથી જાગતા ?

ઉ૦-એમની બીજી સાધનાઓ કેટલી ગજબનાક હોય છે એ ખબર છે ? એવા પારણા ઉપર એમની ઘોર તપસ્યા દિવસ-રાત લગભગ ખડા ખડા કાઉસ્સગ્ગ, એમાં પણ જબરદસ્ત એકાગ્ર શ્રુતોપયોગ-ધર્મધ્યાન,ઉગ્ર પરીસહસહન,ઘોર ઉપસર્ગસહન, આ બધી સાધનાઓ એવી પ્રબળ દાવાનળ જેવી છે કે ખાધેલા ઘી દૂધને ય ૐ ફૂટ્ ફૂટ્ સ્વાહા કરી નાખે. ઉપરાંત એ કાયોત્સર્ગાદિ મહાતપ હોવાથી મોહનીય કર્મનાં પણ જોર એવા તોડી નાખે કે જે વાસના—વિકાર જગાડવા સમર્થ જ ન હોય. એટલા બધા બિચારા એ મુડલાદ બની જાય છે.

રાજા વિધવા દીકરીને કહે છે, "વિચાર કર રુક્મી ! કે તપનો તો તું આશરો લે પછી કર્મ રાંકડા શું કરી શકવાના ? અને ધાતુઓની પુષ્ટતાના અભાવે આત્મપ્રદેશમાં વિકારો શી રીતે

સળવળવાના ? તો તારે કલંકિત અપકૃત્યનો ભય જ શાનો રાખવાનો હોય ? ભૂલીશ ના કે આ બધું અહીં જીવીને જ થઈ શકે, આપઘાત કરવાથી તો અહીં પણ આની તક ગઈ, અને પરલોકમાં તો કોણ જાણે ભવ કેવો ય મળે ? ત્યાં શી તક ?

અહીં જે સારું સાધ્ય છે એને જ આપઘાતથી અસાધ્ય બનાવી દેવાનુ વિચારમાં પણ કેમ લવાય ?

તપ એ ભાવમંગળ –

"હે કલ્યાણી ! તપનો મહિમા તો અવર્ણનીય છે. માત્ર વિકારશાંતિ તો શું, પણ તપ એ ભાવમંગળ હોવાથી જ્ઞાનાવરણ અને અંતરાય કર્મનો પણ ધરખમ નાશ કરે છે. તું કહીશ,—

પ્ર૦–ભાવમંગળ તો શુભ અધ્યવસાય, તપ શી રીતે ?

ઉ૦–"નિરાશંસ ભાવે સહર્ષ સેવાતા તપમાં શુભ અધ્યવસાયોની છોળો ઊછળે છે, એટલે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને તપને પણ ભાવમંગળ કહી શકાય (૫) એનાથી એ ઘાતિયા કર્મનો નાશ થતાં થતાં અચિંત્ય સિદ્ધિઓ, અચિંત્ય લબ્ધિ, અકલ્પ્ય લાભ, યાવત્ કેવળજ્ઞાન પણ પ્રગટ થાય છે. મહાત્માઓ ઉપયોગ ન કરે એ જુદી વાત, પણ તપથી એમને અચિંત્ય ચમત્કારિક લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ હોય છે. પછી એમાં કોણ સુજ્ઞ ઉદ્યમ ન કરે ?

આહારસંજ્ઞાનું કલંકઃ–

"હે સૌમ્યમતિ ! તુ એકલા કોઇક કલંકિત દુરાચારના કૃત્યને જ શું જુએ ? પાછલી તો જીવની પૂઠે પડેલી આહારસંજ્ઞા અને સુખશીલતા જ જીવને માટે ભારે કલંકરૂપ છે.

જીવનો સ્વચ્છ સ્વભાવ તો અનાહારિપણાનો, ઘન સ્થિરતાનો અને જડ પુદ્ગલની લેશ પણ ગુલામી વિનાનો છે. એને આહાર પુદ્ગલના લોચા લેવા-ઊંચકવા પડે, ઉપરાંત એની સંજ્ઞા બને

રહે, તેસજ માટે જ આરાસીની સંજ્ઞા સતાવ્યા કરે, એ કલંક નહિ તો બીજું શું છે? પરંતુ (૬) આ કલંકને ય મિટાવનાર તપ છે. તપથી આહારસંજ્ઞા મુડદાલ બનવા માંડે છે, આત્માનો અનાહારિપણાનો શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રગટવો સરળ બને છે.

"અલબત્, આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવ રૂપે તપનું સેવન કરવાની ધગશ જોઈએ. મનને એમ થવું જોઈએ કે હું ઉપવાસાદિ એટલા માટે કરૂં છું કે મારો શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ અનાહારિપણાનો છે, અને એ સ્વભાવને યત્કિંચિત્ પણ સેવવાનો મને રસ છે. એવા અહોભાગ્ય ક્યાંથી કે હું બહારમાંથી નીકળી મારા સ્વભાવઘરમાં આવુ ! બ્રહ્મચર્ય, ક્ષમાદિ બધું જ આત્મસ્વભાવરૂપ, અને એ સ્વભાવમાં રમતા રહેવાય એ મારે જીવનની ભારે મોટી સફળતા !'

તપ મળ્યો તો શુ ન મળ્યુ ?:-

"બાકી તો હે પુણ્યવતી ! (૭) તપ અને રસત્યાગાદિ આ રીતે શુદ્ધ ભાવે આત્મસ્વભાવસેવનની હોંશથી સેવ્યા હોય તો એવા ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના થોક કમાવી આપે છે કે જેના કેટલીક વાર તો અહીં જ ઊંચા એવા અણચિંત્યા ફળ મળે છે, અને પરલોકમાં તો અવશ્ય એવા કે એથી ય ઊંચા લાભ પ્રાપ્ત થાય છે, મોટી ચક્રવર્તીપણાની કે ઇંદ્રાદિની પદવી આવીને ઊભી રહે છે, પગલે નિધાન જડે છે; દેવતાઓ સેવામા આવી લાગે છે, (૮) તપથી આસ દુકાળ વગેરે મોટા મોટા ઉપદ્રવ ટળે છે. સંસારના ઉત્કૃષ્ટ વૈભવ પૂઠે લાગે છે, યાવત્ (૯) તીર્થંકરપણાંનું ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પણ ઊભું થાય છે. તપ એ તો તપ જ છે.

તપની બલિહારી છે! રુક્મી! તપ મળ્યો તો શું ન મળ્યું?' તપ સેવ્યો તો શું બાકી રહે?

"મોટા તીર્થંકરદેવો પણ પોતાને એ જ ભવમાં મોક્ષે જવાનું નક્કી જાણવા છતાં ખાનપાન-સુખશીલતામાં મહાલવાને બદલે ઘોર તપનું આચરણ કરે છે, તો તું પણ એ સેવીને આ દુર્લભ જીવનને સારૂં સાર્થક કરી લે.

"હે નારીરત્ન! ભૂલી પડજે ના, અહીં આપણને અનંત પુણ્યરાશિ કિંમતરૂપે ચુકવીને અદ્ભુત વિશિષ્ટ કોટિની મન-વચન-કાયાની પુણ્યશક્તિ મળેલી છે. એ અતિશય દુર્લભ છે, એવું જ આ માનવ કાળ એટલે શું સમજે છે?

"માનવજીવન એ ધર્મ-આરાધનાનો, અન્યત્ર અલભ્ય એવો, મહાન પુરુષાર્થ-કાળ છે. એ પણ અતિ દુર્લભ છે. શું તારે આ અતિ દુર્લભ પુણ્યશક્તિ અને પુરુષાર્થકાળનો આપઘાતથી એકાએક અંત લાવવો છે? ઘેલી રે ઘેલી! જગતમાં બધું મળશે પણ આ અતિદુર્લભ પુણ્ય શક્તિ, પુરુષાર્થકાળ અને તીર્થંકર ભગવાનનું શાસન, એ ત્રિવેણી સંગમ ક્યાં રસ્તામાં રેઢો પડ્યો છે તે મળી જવાનો? આ ઉચ્ચ પ્રાપ્તિની કદર કર, મહાન કદર કર, મુખ્ય કદર કર, અને એનાં બહુ ઊંચાં મૂલ્ય સમજી, એનો સદુપયોગ કરવા દાન, પૌષધ, તપ વગરેમાં લાગી જા. ધ્યાન રાખ, પુણ્ય છે ત્યાં સુધી જ પુરુષાર્થને અવકાશ છે; પુણ્ય ખુટ્યે પુરુષાર્થ માગવા છતાં નહિ મળે. મૃત્યુ પુણ્ય ખૂટાડી દે છે. એટલે તો શુભ ભાવનામા ચડેલા પણ જે ઠેઠ કેવળજ્ઞાન લઈ શકવાની તાકાતવાળા હતા, એ ય એકાએક મૃત્યુ થતાં માનવ-આયુષ્યનું પુણ્ય ખૂટી જવાથી પુરુષાર્થ ગુમાવતાં

સ્વર્ગમાં જઇ અટકે છે. માટે અતિ દુર્લભ પુણ્યશક્તિ અને સત્પુરુષાર્થ-કાળને દાન, પૌષધ, શીલ અને તપમાં લેખે લગાડી દે. એમાં ખરેખર બુદ્ધિમત્તા છે."

પ્ર૦-દાન, શીલ, તપ બતાવ્યા, તો ભાવધર્મ કેમ ન બતાવ્યો ?

ઉ૦-ઉતાવળા ન થાઓ. હજી રાજાનું વક્તવ્ય ચાલુ છે. એ ભાવ પણ કહે છે. પરંતુ ભાવધર્મમાં તમે કયો ભાવ પ્રથમ મહત્ત્વનો સમજો છો ?

વૈરાગ્યના મૂળમાં શું ?-

પ્ર૦-વૈરાગ્યનો ભાવ પ્રથમ ખરો ને ?

ઉ૦-ખરો, પણ એ ય કયા ભાવ પર મજબૂતપણે ઊભો થાય એ વિચારો.

પ્ર૦-સંસાર ખોટો છે, અનાદેય છે, એ ભાવ ઉપર.

ઉ૦-એ તો વૈરાગ્યનું રૂપાંતર બોલ્યા. સંસાર ખોટો શા માટે ?

પ્ર૦-દુઃખમય છે માટે.

ઉ૦-દુઃખ શાથી ?

પ્ર૦-પાપ કરાય છે માટે.

ઉ૦-મોટું પાપ કયું ? એ વિચારો એટલે મૂળ ભાવ હાથ લાગશે કે જેથી આ પાપ-ભર્યો સંસાર છે, તેથી એ અસાર, નિર્ગુણ છે, ત્યાજ્ય છે, એવો વૈરાગ્યનો ભાવ જાગશે, તો બોલો એ મહાપાપ કયુ ?

પ્ર૦-આપ જ કહો.

ઉ૦-જુઓ આ રાજાના આગળના કથનમાંથી જ જડે છે.

રાજાનો આગળ ભવ્ય ઉપદેશ.

રાજા રુક્મીને કહે છે,—

"હે પવિત્ર પુત્રી ! હજી પણ એક સરસ સાધના છે, તે પણ તું જરૂર સાધ, અને તેથી પછી તારે કુળકલંક લાગે એવું અપકૃત્ય આવવાનો ભય નહિ રહે. એ ગુણ–કમાઈની સાધના છે, શુભ ભાવની સાધના છે, અને એના પર બીજા ભરપૂર શુભ ભાવો દોડી આવે છે. જોજે હાં, આ ભાવ પણ ઉત્કૃષ્ટ કોટિનો મનુષ્ય ભવમાં જ લાભે છે. ભવ ગુમાવ્યે બીજે ક્યાં એ મળવાનો ? આપઘાતનો વિચાર સરાસર કાઢી નાખી આ સાધવાનું જ કર.

જીવો પ્રત્યે દયા :-

"આ શુભ ભાવ જીવ–દયાનો સાધવાનો છે. વિશ્વના જીવમાત્ર પ્રત્યે દયા એ તો ધર્મનું મૂળ છે. ગુણોનો કંદ છે. [૧]ઉન્નતિનું પહેલું પગથિયું છે, "વ્રતોનો [૨]આધાર છે, [૩]મોક્ષમાર્ગનો દરવાજો છે, [૪]આત્મદર્શન–પરમાત્મ દર્શનની આંખ છે. જેના દિલમાં દયા નથી, એને ધર્મવૃક્ષના અંકુર શા ? ગુણોનો સંચય ક્યાં ? આત્માની ઉન્નતિની માંડણી શી ? વ્રતોનું અસ્તિત્વ શાનું ? મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવેશ શાનો ? આત્મદર્શન પરમાત્મા–દર્શન થઈ જ શી રીતે શકે ?

(૧) ધર્મવૃક્ષના અંકૂર માટે દયા મૂળ:-

"જોને, દેવ–ગુરુભક્તિ, તપસ્યા, વગેરે ધર્મ તો સાચા સ્વરૂપમાં કૂણા પાપભીરુ દિલમાં જ ઊગી શકે. પણ ત્યાં જો જીવો પ્રત્યે દયા નથી, કઠોરતા–નિષ્ઠુરતા છે, તો કૂણાશ જ નહિ, પછી ઉખર પત્થરિયા ભૂમિમાં એ ધર્મ ઊગવાની વાત શી ? માટે ધર્મવૃક્ષનાં અંકુર ઊગાડવા દયામૂળ પહેલું જોઇએ.

(૨) વૈરાગ્યાદિ–ગુણને મૂળમાં ક્યાની શી જરૂર?

"એમ, વિનય, વૈરાગ્યાદિ ગુણ પણ કૂણા પાપભીરુ દિલ વિના ક્યાં રહી શકે? સ્વાર્થમાયાનો વિનય એ વિનય નથી. કપટીના ક્ષમાગુણની કોઇ કિંમત નથી. વૈરાગ્ય એટલે ઇન્દ્રિયોના વિષયસુખો પ્રત્યે નફરત, અનાસ્થા, ભય, સંસાર પ્રત્યે અરુચિ. સુખોની નફરત અને સંસારની અરુચિ શા માટે? એટલા જ માટે કે જેમ સુખ આપણે ચાહીએ છીએ, એમ જગતના જીવમાત્ર ચાહે છે. પરંતુ સંસારના સુખ એમ ક્યાં મળે છે? આપણી સુખ લેવાની લાલસામાં બીજા પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો કચ્ચરઘાણ કાઢી એ બિચારાના જીવનસુખ લૂંટી લેતાં આંચકો આવતો નથી, વિચારસરખો નથી કે 'મને તો ક્ષણિક અલ્પ સુખ, જ્યારે આ બિચારા અસંખ્ય–અનંત જીવોને ક્રૂર મોતની ભયંકર પીડા! શું એ જીવોને સુખે જીવવાનો અધિકાર નથી?' ને મને જ સુખનો અધિકાર છે? એ જીવોમાંનો કોઇ પોતાના સુખ માટે શું મને એમ કચરી ઘાલી, કૂટી–પીટી-બાળીને મારી નાખે,-તો હું એ વ્યાજબી ગણું? ના, તો પછી મારે અસખ્ય પૃથ્વીકાય જીવો, અસંખ્ય અપકાય જીવો, અસંખ્ય–અસંખ્ય વાયુકાય અગ્નિકાય જીવો, અનંતા વનસ્પતિકાય જીવો અને સૂક્ષ્મ–સ્થૂલ અનેક પ્રકારના સંખ્યાબંધ ત્રસકાય જીવોને કચરવા–કૂટવા–પીટવા–બાળવાનુ કેમ જ વ્યાજબી ગણાય?' વિષયસુખો લૂંટવાની લાલસા પાછળ કરાતા આરંભ સમારંભમાં ચલાવાતી અસંખ્ય–અનંત જીવોના પ્રાણની લૂંટમાં આ વિચાર જ કયા છે?

"ત્યારે હે કુલિન બાળા! સંસારમાં આ જીવહિંસા વિના સુખ ક્યાં છે? માટે જ,

"જે આ સંસારમાં બીજાના પ્રિય પ્રાણ લૂંટી ઘોર અશાતા આપીને સુખ મળે છે, એ આંચકેલ સંસાર-સુખના દારુણ વિપાકમાં જીવને પછી આ સંસારની દુર્ગતિઓમાં ભયંકર દુઃખ-કલેશ-ત્રાસમાં સહેજે દીર્ઘકાળ રીબાયા કરવું પડે એવો આ સંસાર ગોઝારો છે. માટે એના પર વૈરાગ્ય જ હોય. સંસારનું મોટું પાપ આ જીવહિંસા છે, હૈયે જીવો પ્રત્યે દયાભાવ નથી એટલે સંસારના સુખની લાલસા બની રહે છે; નિર્ભિકપણે સુખો લેવા દોડાય છે. હૃદયમાં જીવોની દયા ન સ્ફુરે, પછી સંસારસુખો પ્રત્યે ઘૃણા, જુગુપ્સા, વૈરાગ્ય ક્યાંથી આવે? 'હાય! મારે વિષય સુખો લેવા જતાં આ બિચારા જીવોનો સંહાર સર્જાય છે તો એવા સંહારજન્ય સુખનું મારે શું મહત્ત્વ માંડવું? ધિક્કાર હો આ સુખના રાગને! સુખની લાલસાને! ધિક્કાર હો આ સુખને ને સુખના વિષયોને!' આવો વૈરાગ્યભાવ જીવો પ્રત્યે દિલમાં દયાભાવ આવે તો જાગે ને?

"માટે હે વિવેકવતી! વિનય-વૈરાગ્યાદિ ગુણોનો સંચય તો પહેલી દયા હોય તો થાય. તેથી દયા એ તો ગુણોનો કંદ છે.

(૨) એમ, દયા એ આત્માની ઉન્નતિનું પહેલું પગથિયું છે. કેમકે આત્માની ઉન્નતિ જીવના અનાદિ સહજ (સ્વાભાવિક) રાગ-દ્વેષાદિરૂપ મળના હ્રાસથી-ઓછાશથી શરૂ થાય છે. પછી એના પર અપુનર્બંધક માર્ગાનુસારી, માર્ગપતિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ વગેરે અવસ્થા સર્જાય છે. આ સહજ મળનો હ્રાસ થવાના લક્ષણમાં પહેલું 'દુઃખિતેષુ દયા' દુઃખપીડિત જીવો પર દયા છે. એનો અર્થ આ, કે જો દયા નથી પ્રગટી તો સહજ મળ ઓછો થયાની કે થવાની વાત શી? આત્માનું ઉત્થાન કેવું? ચૌદ ગુણસ્થાનકના ઉન્નતિ-ક્રમમાં પણ પહેલા ગુણસ્થાનમાં ય નીચેથી ઊંચેની કક્ષાએ ચડવા

માટે દયાની પહેલી જરૂર છે. કેમકે કક્ષા વધારવા ભવોદ્વેગયાને સંસાર પર ખેદ ઊભો કરવો પડે; અને તે, સંસારની જીવહિંસામયતા જોઈ જીવદયાના પરિણામથી એવા ઘોર સંસાર ઉપરથી બહુમાન ઊઠી ગયે ઊભો થાય. તાત્પર્ય, આત્માની ઉન્નતિનું પહેલું પગથિયું દયા છે

(૪) હે સદ્‌ગુણા ! વ્રતોનો પણ એક ઉદ્દેશ દયા છે

પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ પાંચ મહાવ્રતોમાં પહેલું મહાવ્રત અહિંસા, એની રક્ષા અર્થે બાકીના ચાર મહાવ્રત છે. પહેલું હોય તો જ બાકીના ચાર રહે. જો એના બદલે જીવહિંસામાં જ મશ્ગુલતા છે, હિંસાનો અરેકારો નથી, તો બીજાં વ્રત શાના ? સત્ય બોલે છે પણ એથી જો એ જીવહિંસાનો પ્રેરક બને છે તો તે સત્ય સત્ય નથી આમ અહિંસા મુખ્ય બની. હવે આ અહિંસા લાવવા માટે એ જીવો પર કરુણાભાવ—આર્દ્રતા જોઈએ. જીવોને દુઃખ પડે એ જોઈ હૃદય પીગળતું ન હોય છતાં અહિંસા પાળતો હોય પરંતુ તે 'એમની હિંસાથી મને પાપ લાગે ને દુઃખ આવે ! માટે હિંસા ન કરૂં,' એમ કરી અહિંસા પાળતો હોય, એ અહીં નિષ્પ્રાણ અહિંસા થાય. એથી શું ?

અહિંસા તો જીવોના પ્રાણનું સન્માન, પ્રાણની કદર, પ્રાણની વિશેષ પસંદગીમાંથી ઊઠવી જોઇએ

જીવમાત્રની મૂળભૂત સુખેચ્છા અને દુ.ખ-દ્વેષને લક્ષમાં રાખીને એ પાળવી જોઇએ જીવોને દુઃખ બિલકુલ ગમતું નથી એ મૂળ વસ્તુ લક્ષમાં આવે તો સહેજે દુઃખથી પીડાતા જીવો પર દયા ઊભરાય, એને દુઃખ દેવાનું ગમે નહિ. પોતાનું ચાલે તો એમને પોતાના નિમિત્તે લેશ પણ દુઃખ ન થાય એવું મહા અહિંસક

જીવન જીવે પછી એ માટે અસત્ય-ત્યાગ વગેરે મહાવ્રતો પણ પાળે.

(૫) દયામાંથી બ્રહ્મચર્યની-સક્રમતા :

હે આયુષ્યમતી ! દયામય જીવનની બલિહારી છે. આ દયાને હૃદયમાં જો તું બરાબર ભાવે, વારંવાર એની ભાવના કરે, દિલને દયાથી ભારે ભાવિત કરે, તો એ માટે બ્રહ્મચર્યનું પાલન પણ તને ખૂબ જ ગમી જશે. એનો પાકો નિર્ધાર રહેશે. કેમકે અબ્રહ્મસેવનમાં બેથી નવ લાખ માનવ જીવોનો નાશ છે. માટે બ્રહ્મચર્યનો નિર્ધાર થયા પછી કલંકિત અપકૃત્ય સ્વપ્ને પણ શાનું સ્ફુરે ? તું દયારૂપી ખેતરના રક્ષણ માટે વાડભૂત બ્રહ્મચર્યને અતિ દૃઢપણે પકડી રાખશે. નિરાશંસ નિઃસ્વાર્થભાવે જીવો પ્રત્યે સહેજ દયા ઊભી થઈ ગઈ તો વ્રતોનું પાલન સરળ બની જાય છે દયા એ વ્રતોની વાડ છે.

(૬) વળી હે ધર્મપ્રિય બાળા ! એ દયા મોક્ષમાર્ગે પ્રવાસનું બળ છે. હૈયામાં જો દયાનો ભાવ, દયાપરિણામ, દયામય પરિણતિ જાગ્રત્ છે, તો સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગની આરાધના માટે હૃદય સારૂં બળવાન સશક્ત રહે છે. જીવો પ્રત્યે જો નિર્ઘૃણતા આવી તો હૈયું માર્ગની આરાધના માટે દુબળું અશક્ત બની જાય છે.

પ્ર૦-શું સમ્યગ્દર્શનવાળો લડાઈ નહિ જ લડે ? લડાઈમાં નિર્દયપણે શત્રુને નહિ મારે ?

ઉ૦— માત્ર બહારની જ ક્રિયા ન જુઓ, અંતરના-પરિણામ નિરખો. સમ્યગ્દર્શન જ શું પણ એથી ય નીચે અપુનર્બંધક અવસ્થાવાળો જીવ પણ કોઈ પણ પાપ તીવ્ર ભાવે

નહિ કરે. મિથ્યાત્વની જાહોજલાલીમાં જે ઉગ્ર ભાવથી પાપાચરણ હતું તે હવે અહીં નહિ.

'પાપ નવિ તીવ્ર ભાવે કરે,
જેહને નવિ ભવરાગ રે !'

—એ એનુ લક્ષણ છે. એટલે યુદ્ધની હિંસાનું પાપ પણ તેવા ઉગ્રભાવથી તેવી નિર્ઘૃણતાથી નહિ કરે. આ તો લડાઈ વખતે સમ્યગ્દર્શનના અસ્તિત્વનુ શું, એ અપેક્ષાએ વાત થઈ. પરંતુ સમ્યગ્દર્શનની જ્યારે આરાધના જ કરવી હોય ત્યારે તો હૃદય નિર્ઘૃણ નિર્દય રાખ્યે ન ચાલે, દયામય લાગણી જોઈએ. દયા તો બળ છે, સમ્યગ્દર્શનમાં ચાલવા માટે. દયાના બળ પર સમ્ગગ્દર્શનની આરાધના થાય.

પ્ર૦– ઠીક છે,જ્ઞાનની આરાધનામાં દયાના બળની કયાં જરૂર ?

ઉ૦– જ્ઞાન પણ સમ્યગ્જ્ઞાન જ મોક્ષમાર્ગ છે. એટલે એ સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક જ હોય, એની આરાધનામા દયામય હૃદય વિના કેમ ચાલે ? વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાનનાં શાસ્ત્રનું અધ્યયન–પારાયણ કરવું છે, એ નિર્ઘૃણ હૃદયમાં હજુ આવે ખરું પણ પરિણત થાય નહિ. જેને જીવો પ્રત્યે સાપેક્ષભાવ નથી, જીવોનાં દુઃખના આર્તનાદની પરવા જ નથી 'જીવો ભલે મરો મારે શું?' એવી નિષ્ઠુરતા છે, એને સમ્યગ્જ્ઞાન સાથે સગાઇ જ શાની થાય ? ભલે કદાચ લોક–વાહવાહ વગેરે ઉદ્દેશથી શાસ્ત્રો ભણી ગયો હોય, પણ જેને મોક્ષાનુકૂળ સમ્યગ્જ્ઞાનનો આત્મપરિણામ કહેવાય, એ હૃદયમાં શાનો જાગે ?

દા. ત આજના સાક્ષર કહે છે ને 'રાત્રિભોજનના ત્યાગનો આગ્રહ આજે ન રખાય.' કેમ ભાઈ ? શુ આજે રાત્રિ

ભોજનમાં હિંસા ઊડી ગઈ? જિનાજ્ઞાનિષેધ મટી ગયો? અતિ ઝીણી કાળી જીવાત જે મેશની સૂક્ષ્મ ભૂમ જેવી લાગે છે, એ રાતના ભોજન પર ઊડતી આવી બેઠી હોય, અગર રાત્રે જ ફરનારી જીવાત ભોજન ઉપર જામી પડી હોય તે શું રાત્રિભોજન કરતાં સીધી મોંમાં પધરાવવાનું નહિ બને? જીવતી ને જીવતી નહિ ચવાઇ જાય? જેને આ હિંસાની પરવા નથી, એ જીવો પ્રત્યે નિર્દયતા છે, એ જ એમ બોલે કે 'આજે રાત્રિભોજન અનિવાર્ય છે, રાત્રિભોજનના ત્યાગનો આગ્રહ ન રખાય, એને કોઇ મોટું પાપ ન કહેવાય ...' વગેરે, આવું ને આવું એનું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન જ નથી. ભગવાને પાપકૃત્ય-ધર્મકૃત્યના વિભાગ કોઈ અમુક કાળ માટે નહિ, પણ સર્વ કાળને માટેના બતાવ્યા છે. અર્હદ્-વચન સનાતન સત્ય છે, ત્રિકાળાબાધ્ય છે. એને એ રીતે માનીને એનું જ્ઞાન ધરાવે એ સમ્યગ્જ્ઞાન. એ જ્ઞાન આરાધે એ સમ્યગ્ આરાધના. પછી થોડું ન માને અને બાકીનું માને એનું બાકીનું જ્ઞાન પણ સમ્યગ્જ્ઞાન-પરિણામ નથી. સર્વ જીવો પ્રત્યેનો દયાભાવ લુપ્ત થવાથી આ થોડા પણ સર્વજ્ઞ વચનમાં અશ્રદ્ધા-અજ્ઞાન ઊભુ થાય છે. માટે દયા તો સમ્યગ્દર્શન -જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણેયરૂપી મોક્ષમાર્ગ આરાધવાનું મોક્ષમાર્ગના પ્રવાસનું બળ છે, શક્તિ છે.

દયા આત્મદર્શનની આંખ :-

રુક્મીને બાપ રાજા કહે છે, "હે વિનીતા! દયા એ **તો આત્મદર્શન, પરમાત્મદર્શનની આંખ છે.** આંખ વિના દર્શન કેવું? આંખ હોય તો જ જોઇ શકાય, દર્શન થાય દયા

હોય તો જ આત્માનું અને પરમાત્માનું દર્શન થાય. દયા વિના શી રીતે બને.'

કારણ આ છે.–

આત્માનું દર્શન કરવું છે એટલે કે આત્માને એના સ્વરૂપમાં જોવો છે, ઓળખવો છે. એના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં વિશુદ્ધ જ્ઞાન (ચૈતન્ય) છે, સુખાદિમયતા છે અને અશુદ્ધ સ્વરૂપ સુખરાગ, દુઃખદ્વેષ, કર્મબદ્ધતા વગેરે છે. જેવું આપણા જીવનું સ્વરૂપ, એવું બીજા જીવોનું. આ સ્વરૂપ જડ કાયાથી તદ્દન નિરાળું છે. હવે વાત એ છે કે કાયા સાફ નજર સામે દેખાય છે, એની અનુકૂળતા, સુખ–આરામી વગેરે ઝટ અનુભવમાં આવે છે. ને એના પર અથાગ રાગ પણ છે; એટલો બધો કે ત્યાં પોતાના જીવના હિતની પરવા નથી, એટલે બીજા જીવોની શી પરવા કરે ? આમ એ પરવા નહિ, એટલે દયા નથી પ્રગટતી. દયાના અભાવે જીવતત્ત્વને મહત્ત્વ જ ન આપ્યું, જડ કાયાને મહત્ત્વ આપ્યું. આમે ય આંખેથી કાયા જેટલી પ્રત્યક્ષ છે, દૃશ્ય છે, એટલો દૃશ્ય જીવ નથી. એમાં પાછું જીવને મહત્ત્વ નથી આપવું, પછી આત્મદર્શન શી રીતે થાય ? કેવળજ્ઞાનરૂપી ચક્ષુથી આત્માનું બરાબર સર્વાંશે હુબહુ પ્રત્યક્ષ–દર્શન કરતાં પહેલાં નીચેની કક્ષામાં રહ્યા થકા એની હૃદયથી શ્રદ્ધા–સદ્દહણા કરવી પડે, એ કરવામાં જડ કાયા કરતાં જીવનું મનોમન દર્શન કરી એનું મહત્ત્વ આગળ કરવું પડે. દયાના અભાવમાં એ ક્યાંથી આગળ થવાનું હતું ?

હે ગંભીરમતિ ! ઇંદ્રિયોના રાગનો નશો એવી ખતરનાક વસ્તુ છે કે ત્યાં બીજા જીવોની પરવા જ નથી રહેતી, દયા જ

નથી ઊઠતી: એટલે આત્માના નિરાળા સ્વરૂપની શ્રદ્ધા-સદ્દહણા-દર્શન શાનું હોય ?

ત્યારે દયા વિના પરમાત્મદર્શન પણ અશક્ય છે, કેમકે એમાં ભગવાનની મૂર્તિ જોઈ, પણ મૂર્તિ કોની છે એનું સ્વરૂપ ન જાણ્યું, એ કાંઈ પરમાત્મ-દર્શન નથી, પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવુ પડે. એ સ્વરૂપમાં પરમાત્માએ સ્વયં કરેલી અનંત જીવો પર દયા અને જગતને ઉપદેશેલી દયા પણ આવે. એની શ્રદ્ધા કરીએ એમાં સહેજે દયા તત્ત્વ આગળ થાય. હવે જો દયાની શ્રદ્ધા ધરવી નથી, તો દયાના શ્રેષ્ઠ પેગંબર પરમાત્મા પર શ્રદ્ધા શી રહી ?

વળી એ પણ વસ્તુ છે કે દયાની આંખ ન હોવામાં જીવનું કઠોર હૃદય અને અહુંત્વ જોર કરતાં હોય છે. એ એક મહાન અંધાપો છે. પછી ત્યાં આત્મ-દર્શન પરમાત્મ-દર્શન શાનું થાય ? એ માટે તો હૃદય મુલાયમ, દયાર્દ્ર, અને નમ્ર જોઈએ. નહિતર તો 'શાસ્ત્રના અક્ષરો વાંચી આત્માને ઓળખી લીધો' એવી એક ભ્રમણામાત્રમાં તણાવાનું થાય. દુઃખિત જીવો માટે જો કોમળતા નથી તો જીવતત્ત્વનું દર્શન કેવું ?

રુકમીને રાજા કહે છે, "હે કુળદીવી ! જરા ય મુંઝાઈશ નહિ. દાન, પૌષધ, તપસ્યા કરતી રહે, અને સૂક્ષ્મ પણ જીવો પર ખૂબ દયાભાવ કેળવતી-વધારતી જા. એમાં વળી શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયને બહુ અવકાશ મળશે. એથી ચિત્તમાં તત્ત્વપ્રકાશ અને ધર્મબળ વધતું જશે. પછી તારે જીવનમાં કોઈ અપકૃત્યની શંકા જ રાખવાની નહિ રહે. મન સહજ ભાવે એના તરફ ઘૃણાવાળું બનશે. સત્કાર્યનો જ એક સ્વભાવ બની જશે. જીવન ખૂબ જ ઉન્નત બનતું જશે. એમાંનું કશું આપઘાતમાં નહિ મળે. માટે એનો વિચાર સ્વપ્ને પણ લાવીશ મા."

૭. રુક્મીનો હૃદયપલ્ટો

ધર્મરંગના ઉપાય–પ્રભાવ–દાખલા

રાજાની ભવ્ય વાણી સાંભળી રુક્મીનું હૃદય ફોરૂ ફૂલ થઈ ગયું. પિતાના પગમાં પડી કહે છે.

'બસ બાપુ! આજે તમે મને દિવ્ય પ્રકાશ આપ્યો! મારો અજ્ઞાનમય અંધકાર નષ્ટ થઈ ગયો. તમારો કેટલો ઉપકાર માનું! તમે તો માનવ જીવનમાં સુલભ મહાન સાધનાઓ દેખાડી દીધી. અહો એથી કેવી સુંદર સદ્ગતિની પરંપરા ઊભી થઈ શકે! બસ, મારે હવે કોઈ આપઘાત કરવો નથી. આપે ફરમાવ્યા પ્રમાણે કર્યે જઈશ. ફરી ફરી આપનો આભાર માનું છું.

આશ્વાસન નિકટના માણસનું ભારે :–

રુક્મીને વાત ગળે ઊતરી ગઈ. દુઃખના પ્રસંગમાં નિકટનું માણસ આશ્વાસન આપે છે, સમજણ આપે છે, તો એની અસર પડે છે. માટે તો બિમાર બચ્ચાને માતાના બે મીઠા બોલ કે વહાલસોયા હાથનું પંપાળવું રાહત આપે છે. બિમારની પાસે કુટુંબી બેસી હુંફાળા બોલ કહે, સેવા કરે, એ પેલા-

ને જે આશ્વાસન આપે છે તે બીજાથી નહિ મળે. આજે તો નર્સનો જમાનો આવ્યો! વિદેશનું આંધળું અનુકરણ! પરસ્પરના શુદ્ધ વાત્સલ્યનો નાશ! નવા જમાનાએ આ જ આપ્યું ને?

રાજાને રુક્મીના શબ્દોથી આનંદ થયો. પછી એને અંતઃપુરમાં સોંપી. ત્યાં રુક્મીએ પણ પિતાની સલાહ મુજબ જીવન જીવવા માંડ્યું. દીન-અનાથ, અંધ-પાંગળા, રોગી-દરિદ્ર વગેરેને દાન દે છે, પર્વ તિથિએ પૌષધ કરે છે, સામાયિક શાસ્ત્રાધ્યયન કરે છે, દયા ભાવ ખીલવવા જીવજતના વિશેષ પ્રકારે સાચવે છે, હૃદયમાં દયાનું ચિંતન ખૂબ કરે છે.

આનું પહેલું સુંદર પરિણામ તો એ આવ્યું કે રાજકુળમાં વસવા છતાં એનું બ્રહ્મચર્ય-પાલન અદ્ભુત થવા માંડ્યું. ભરચક ધર્મપ્રવૃત્તિ અને શાસ્ત્રની નવ-નવી વાતોમાં રમણતાએ ચિત્તને અધિકાધિક વિષયપરાઙ્મુખ કરવા માંડ્યું. બહાર વિલાસી વાતાવરણ છે, પણ એના મનને એની કશી કિંમત જ નથી, કશી અસર નથી. વળી પુરુષો સાથે ભળવાની વાત જ નહીં; એટલે પણ બ્રહ્મચર્ય દૃઢ બનવા માંડ્યું.

સદાચારીએ સ્ત્રી સાથે લપડાવેડા ન કરાય -

આ બહુ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે વિજાતીય સાથે અર્થાત્ સ્ત્રીએ પુરુષ સાથે પુરુષે સ્ત્રી સાથે લપડાવેડા કરવાથી બ્રહ્મચર્ય યા સદાચારને મોટો ધક્કો પહોંચે છે, મન રાગવિહ્વળ બને છે, ચામડાના રૂપરંગનાં આકર્ષણ વધે છે. કદાચ કાયાથી બીજી કુચેષ્ટા થતાં વાર લાગે, તો ય દૃષ્ટિના દુરાચાર શરૂ થઈ જાય છે, વિજાતીયના અંગોપાંગ પર દૃષ્ટિ દોડી જાય છે, આત્મા ચક્ષુકુશીલ બને છે. પછી અવસર મળતાં સ્પર્શ-કુશીલ બનતાં શી વાર? માટે

બ્રહ્મચર્ય કે સદાચારના ખપીએ વિજાતીયના પરિચય જ નહિ રાખવા જોઇએ, પછી એની સાથે બોલચાલના લપડાવેડાની વાતે ય શી ? તો જ મન સ્વચ્છ નિર્મળ પવિત્ર રહી શકે. નહિતર જો એ પાપ મનમાં પેઠું, તો ધર્મ-ભાવનાનું આવી બન્યું ! વિષય-સંક્લિષ્ટ મનમાં ધર્મની ભાવના, ધાર્મિક ભાવ ચાલવો મુશ્કેલ. કદાચ ચલાવવા માંડયો તો ય તરત વચમાં પેલો દુષ્ટ ભાવ દુષ્ટ વિચાર સ્ફુરી આવવાનો. તે ય એવો લાંબો ચાલશે કે ધર્મભાવને ત્યાં ઝગમગવું ભારે કઠિન !

ત્યારે વિષયલંપટ જીવનાં ઓજસ પણ હણાઈ જાય છે; એમ, ધારણાઓ નિષ્ફળ થાય છે યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે, 'અબ્રહ્મચારીનું ચિંતવ્યું, કદીય સફળ ન થાય, પાપસ્થાનક ચોથું વરજીએ.' વિજાતીયની પાછળ દિવાનો બનેલો માણસ શરીરના રાજા વીર્યને નષ્ટ કરે છે, આ બધા ઉપરાંત જીવનનો અંતકાળ અતિશય દુઃખદ અને પરલોક ભયંકર સર્જાય છે.

રુક્મી બ્રહ્મચર્યમાં પકવ બનતી જાય છે, ને એની છાયા બીજાઓ ઉપર ઘેરી પડે છે. મોટા દિવાનો-મંત્રીઓ પણ એને બહુ સન્માનની દૃષ્ટિએ જુએ છે.

રાજાના મૃત્યુ બાદ :-

આનું પરિણામ એ આવ્યું કે જ્યારે રાજાનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મૃત્યુ થયું, ત્યારે એને પુત્ર તો હતો નહિ, એટલે મંત્રીઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે રાજગાદી કોને સોંપવી ? વિચારણાના અંતે એમણે નક્કી કર્યું કે રુક્મીનો જ રાજ્યાભિષેક કરવો.

મંત્રીઓ રુક્મીને કહે છે,

'ભગવતી! જુઓ પિતાજીનું અવસાન થયું છે, અને આપ-ને ભાઈ કોઈ છે નહિ, માટે રાજ્યગાદી આપે સ્વીકારવી પડશે.'

રુક્મી રાજા થવા ના પાડે છે :—

રુક્મી કહે, 'મારે? શી વાત કરો છો? રાજા તરીકે તો કોઇ પુરુષને સ્થાપો. હું સ્ત્રી જાત, મારી પાસેથી પરાક્રમ-ની શી આશા રાખો? રાજ્ય તો પરાક્રમી ચલાવી શકે.'

મંત્રીઓ કહે છે, 'માફ કરજો, આપનામાં જે પરાક્રમ અમે જોઇએ છીએ એવું આજે કોઇ મરદમાં નથી દેખાતું.'

'મારામાં પરાક્રમ? શું પરાક્રમ જુઓ છો?'

'આપનામાં પરાક્રમ બ્રહ્મચર્યનું અજોડ છે. આવા રાજ-શાહી વાતાવરણમાં રહેવા છતાં આપ મનોવિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યની નિર્મળતા જે ઝગમગાવી રહ્યા છો એ અદ્‌ભુત છે. એ પરાક્રમ હજારો શત્રુઓને યુદ્ધભૂમિ પર મહાત્ કરનારા પરાક્રમ કરતાં કેઈ ગુણું ઊંચું છે.'

રુક્મી કહે છે, 'પણ એ રાજ્ય ચલાવવામાં શું કામ લાગશે? દુશ્મન રાજાનો હલ્લો આવે તો શો ઉપયોગ થવાનો?'

અહીં મંત્રીઓ જે જવાબ દે છે એ જોતાં પહેલાં ધર્મ-રંગ શું ચીજ છે જુઓ. એ વિચાર બહુ તત્ત્વ-ભર્યો છે, ઘણી ઘણી રીતે એ જીવનને પ્રેરણા આપે એવો, માર્ગ-દર્શન કરે એવો છે. રુક્મી પોતાના ધર્મમાર્ગમાં એવી લીન બનેલી છે કે એને મોટા રાજા બનવાનો ય કોઈ રસ નથી. એટલે મંત્રીઓ વિનવે છે આગ્રહ કરે છે છતાં એ ટાળવા મથી રહી છે. માત્ર શબ્દનો સવાસલો નથી હોં, દિલની જ રાજા બનવા પ્રત્યે અરુચિ છે, એટલે છૂટવાને માટે ખેંચી રહી છે.

ધર્મરંગનું લક્ષણ-પ્રભાવ :-

વિચારવા જેવું છે કે મોટું રાજ્ય સામે આવે છે, છતાં ધર્મનો રંગ કેવોક લગાડ્યો હશે કે એનો કોઈ રસ-ઉમળકો જાગતો નથી? તમને ધર્મરંગ તો લાગ્યો છે ને? લાગ્યો તો હશે જ. તે વિના ધર્મપ્રવૃત્તિ થોડી જ કરતા હો? ત્યારે ધર્મ-રંગ પર હૈયું એમ કબૂલ કરે છે ખરૂં કે હવે એવા દુન્યવી પ્રલોભનો દિલને ખેંચતા નથી?

કરો, આ કરો. ભૂલતા નહિ વીતરાગ તીર્થંકર ભગવાનનો ધર્મ આરાધી રહ્યા છો. એ મુડદાલ રાખનારો ન હોય, સાત્ત્વિક બનાવનારો હોય. હૈયે ગૌરવ લાવો કે 'કેવા અહોભાગ્ય મારાં કે હું વીતરાગ પરમાત્માનો ધર્મ પાળી રહ્યો છું. કેટલો બધો ઊંચો કેવો વિશ્વશ્રેષ્ઠ આ ધર્મ !' આવા ગૌરવ સાથે ધર્મ આરાધતાં આરાધતાં, સત્ત્વ એ કેળવો કે જીવની જડની લલચામણ ઘણી ઘણી ઓછી થઈ જાય. દેવલોકમાં બેઠેલા ઝળહળતા સમ્યક્ત્વવાળા દેવતાઓને રીઝવવા દેવીઓને મનામણાં કરવા પડે છે. સમ્ય-ક્ત્વ ધર્મનો રંગ એવો કે ઈન્દ્રિયોના વિષયોને એ તુચ્છ દેખે, વિષયો પ્રત્યે એવી લંપટતા નહિ, ઝટ લલચાઈ-લોભાઈ વિષયોને પગે પડી જવાની કાયરતા નહિ. એ સત્ત્વ ધર્મરંગને વરેલું હોય. મિથ્યાદૃષ્ટિનો બિચારાનો મરો ! વિષયો ને વિષયપાત્રને કરગરી પડે ! મોટા દેવતા પણ દેવીઓને મનાવવા મથે ! બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશનાં ચરિત્ર કેવા સાંભળવા મળે છે? લોક એમને પરમાત્મા માને છે. ત્યારે એની સામે એક સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા વિષયોની લંપટતાને મહાત કરવાનું સત્ત્વ ધરાવે છે. આ સત્ત્વ એ વીતરાગ તીર્થંકર ભગવાનના ધર્મના રંગનો પ્રભાવ છે.

તમે શ્રાવક તો, વીતરાગનો ધર્મ પાળો છો, તો આવો નક્કર ધર્મરંગ જમાવો કે જડ વિષયોનાં પ્રલોભન ઘણા ઘણા ફુચરી નાખ્યા હોય. આ કરશો તો જ જીવન જીતી જશો. નહિતર સમજી રાખજો કે 'હું ધર્મપ્રવૃત્તિ કરું છું, મને ધર્મ ગમે છે, એટલે પરલોક સારો મળશે,'— એવા વિશ્વાસમાં ઠગાશો, ધર્મરંગ નહિ એટલે વિષયગુલામી વિષયલંપટતા પાકી ! એ ભવાંતરે જપવા નહિ દે. મનુષ્ય જીવનમાં એ કેળવ્યાના પાયા બહુ ઊંડા જાય છે, સંસ્કાર ગાઢ પડે છે. એ સ્થિતિ ન થવા દેવી હોય તો ધર્મરંગ ઊભો કરો, દૃઢ કરો.

ધર્મરંગ ઊભો કર્યાનું પ્રતિક આ કે વિષયોની લંપટતા અને જડનાં આકર્ષણ મોળાં પડે.

પ્ર૦–ધમરંગને એની સાથે શો સબંધ?

ઉ૦—સંબંધ આ, કે સાચો ધર્મરંગ જ તે છે કે જેમાં ભવાભિનંદીપણું પુદ્ગલાનંદીપણું ન હોય; એમાં તો સહજ –સ્વાભાવિક ભવોદ્વેગ હોય, ભવ પ્રત્યે, સંસારના વિષયસુખો પ્રત્યે અંતરની અરુચિ હોય; એને નિર્ગુણ, નિસ્સાર, વિટંબણારૂપ દેખે. આ હોય તો જ ધર્મરંગ જીવંત કહેવાય. વિષયો બહુ ગમે છે, અને ધર્મ પણ ગમે છે, ધર્મનો રંગ છે,–એ બે વાત બનવાજોગ નથી.

રોજ 'ભવનિવ્વેઓ' પહેલું કેમ માગવાનું?

આટલા જ માટે, કે ભવનિર્વેદ યાને સંસાર ખેદ હોય તો જ આત્મા પર ધર્મનો રંગ ચડે. વિષયોનો રંગ ઓછો થયા વિના ધર્મનો રંગ ચડવાની વાત શી? ધર્મરંગ છે તો વિષયોની એવી તીવ્ર લલચામણ ગઈ.

રુક્મી, મંત્રીઓ રાજ્ય ધરે છે, આગ્રહ કરે છે, છતાં લલચાતી નથી [૧]દીર્ઘ કાળ, [૨]આદર સાથે અને [૩]વિધિસર એવું જૈન ધર્મનું પાલન કર્યું છે કે એમાંથી જામેલા ધર્મરંગ આગળ એને રાજ્યસંપત્તિ તુચ્છ લાગે છે.

આત્મા પર ધર્મરંગ ચડાવવા માટે આ જરૂરી છે કે:—

(૧) ધર્મનું દીર્ઘકાળ સેવન કરતા રહેવું જોઈએ. અલ્પ કાળ સેવન કરીએ અને આપણે માનીએ કે 'ધર્મનો રંગ ચડી જાય'–એ ભરોસો રાખવો ખોટો છે. એનું કારણ એ છે કે આત્મ પર પાપસ્થાનકોનો રગ અસ્થિમજ્જાનો લાગ્યો છે. રગ-રગ અને રોમરોમમાં લાગી ગયો છે. દા. જરાક–શો સ્વાર્થ સાધવામાં આરંભ સમારંભથી સૂક્ષ્મ જીવોની હિંસા થશે' એનો વિચારેય નથી આવતો, પછી અરેકારો તો શાનો હોય ? એવો હિંસા–પાપસ્થાનકનો રસ રગ આત્મામાં પાકો લાગી ગયો છે. એવું બીજા પાપસ્થાનકો અંગે. આ હિંસાદિ–ક્રોધાદિ–રાગાદિ પાપસ્થાનકના રંગ ઉતારી અહિંસાદિ, ક્ષમાદિ અને વિરાગાદિ ધર્મના જો રંગ ચડાવવા હોય, તો કેટલાય લાંબા કાળ સુધી એ અહિંસાદિની પ્રવૃત્તિઓ કરતા રહેવું પડે. ત્યારે એ અહિંસાદિની સાથે કંઈક સગાઈ થાય, હૈયે એનો રંગ ચડે, પછી એને કંઈક સહજ જાગવાનું બને. વિદ્યાભ્યાસમાં શું થાય છે? લાંબો ટાઈમ એની પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં વિદ્યાનો રંગ ચડે છે, કળા–કસબનો ઉદ્યોગ લાંબો સમય કરવાથી એનો રસ જાગે છે. ઉદ્યોગથી રસ વધે. એવું ધર્મરંગ ચડાવવામાં.

(૨) એ પણ ધર્મપ્રવૃત્તિઓ ખૂબ–આદર–સત્કાર–બહુમાન સાથે સેવાય, ત્યારે ધર્મનો રંગ ચડે. નહિતર તો દીર્ઘ કાળ

શું, આખી જિંદગી અનાદર સાથે કે આદર વિના તેવા ઉત્કટ પ્રેમ-બહુમાન વિના રાખેતા મુજબ, શૂન્ય મગજે, અથવા બીજા કોઈ મલિન ઉદ્દેશ ઉપરના આદરથી કરાય, તો ય તે ધર્મરંગ ન ચડે. (i) પૂજારી જિંદગીભર ભગવાનની પૂજા કરે છે, છતાં પણ એને ક્યાં દિલમાં અર્હદ્‌ભક્તિનો રંગ જામે છે? કેમ નહિ? કહો એ આદરથી નથી કરતો. (ii) બાઈ ઓરમાન છોકરાનું કાર્ય વર્ષોના વર્ષો કરે છે છતાં ઓરમાન છોકરા પ્રત્યે હૈયામાં રંગ નથી લાગતો; કેમકે દ્વેષ છે. (iii) બાળકને શાળાએ જતાં પહેલાં અલબત્ આદર નથી, પરંતુ તે તો નાદાન છે અણસમજણું છે ત્યાંસુધી. જરા સમજતું થાય એથી આદરથી જતું થઈ જાય છે, તો પછી એને નિશાળનો-ભણવાનો રંગ લાગે છે. એકેએક ધર્મપ્રવૃત્તિ આદર-પ્રેમ-બહુમાનથી થવી જોઈએ, તો જ ધર્મનો રંગ લાગે.

(૩) ધર્મનો રંગ ચડાવવા વિધિની પણ જરૂર છે. ધર્મ દીર્ઘકાળ આદરથી સેવ્યે જવાય તે પણ જો વિધિપૂર્વક, તો સાચો ધર્મપર રંગ લાગે ચૈત્યવંદન જે મુદ્રાએ કરવાનું કહ્યું, તે મુદ્રાથી કરવાની ચીવટ રખાય તો જ તે વાસ્તવિક વંદનાનો રંગ લાગે. ગમે તેમ ઢીંડવાણું ચલાવ્યે જવામાં એ ન બને. જ્ઞાનીઓએ મુદ્રાની વિધિમાં મહાન તત્ત્વ જોયું હશે માટે જ એના પર ભાર મૂક્યો હશે ને? એને આવશ્યક કહ્યું હશે ને? દાન સંભ્રમપૂર્વક દેવાય, દેવાધિદેવનાં દર્શન વંદન-સંભ્રમ-રોમાંચપૂર્વક 'અહો કલ્પવૃક્ષને ટપી જાય એવા અચિંત્ય ફળને આપવાવાળું આ ભગવદ્-દર્શન-વંદન મને મળ્યું! એવા ભાવોલ્લાસ પૂર્વક કરાય ત્યારે એનો રંગ લાગે છે. એક માનવરાજાની

કે સ્વર્ગના દેવની ઉપાસના પણ વિધિપૂર્વક કરાય તો જ ફળે છે, તો દેવાધિદેવનાં દર્શન-વંદનાદિ વિધિની પરવા કર્યા વિના કરવાથી ફળે ? ધર્મનો રંગ લાવવા વિધિનો પણ ખપ કરવો જોઈએ, મનમાં વિધિનો આગ્રહ જોઈએ.

રાજપુત્રી રુક્મી આ રીતે દાન-પૌષધાદિ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી એને ધર્મનો સારો રંગ લાગી ગયો છે. એના પ્રભાવે મંત્રીઓ એને રાજ્યગાદી લેવાનું કહે છે છતાં એને એની લલચામણ નથી એટલે જ જ્યારે એણે એમને કહ્યું કે 'રાજ્ય ચલાવવું એ તો પરાક્રમી મરદનું કામ; મારા જેવી સ્ત્રી શું કરી શકે ?' ત્યારે મંત્રીઓ કહે છે કે 'આપનામાં ધર્મરંગ અને બ્રહ્મચર્યનું તેજ જે છે, એ સૌથી મોટું પરાક્રમ છે. માટે રાજ્યગાદી સ્વીકારી લો.'

હજી પણ ધર્મના સાચા રંગને લીધે મોટી રાજ્ય-સંપત્તિ-ઠકુરાઇને ય તુચ્છ ગણનારી રુક્મી કહે છે કે 'શું બ્રહ્મચર્ય એ રાજ્ય ચલાવવા યોગ્ય પરાક્રમ ? એ દુશ્મન રાજાના હલ્લાને હટાવી શકે ?'

બ્રહ્મચર્ય એ પરાક્રમ ? —

મંત્રીઓ કહે છે, 'હા, એજ પ્રથમ નંબરનું પરાક્રમ છે કેમકે શારીરિક બળ કે મગજનો રોફ જે પરાક્રમી કાર્ય નથી કરી શકતા, એ ધર્મનો રંગ અને બ્રહ્મચર્ય લાવી શકે છે. કુદરતના કોપ સામે ટક્કર ઝીલવાની અને એના અનર્થો ટાળવાની તાકાત કોઇનામા હોય તો તે આ દયા-તપસ્યાદિ ધર્મ અને બ્રહ્મચર્યમાં છે. જબરદસ્ત બળવાન રાજા તો શું, પણ દિવ્ય શક્તિવાળા દેવતાઃ પણ આનાથી અંજાઈ જાય છે; અને કહ્યું

અનિષ્ટ કરી શકતા નથી. એ ગજું જડ કાયાના બળમાં, જડ સાધનોની વિપુલતામાં નથી. આપનું બ્રહ્મચર્ય–પરાક્રમ એટલી અદ્‌ભુત તાકાતવાળું છે કે એના પ્રભાવે રાજ્યમાં ભારે સલામતી અને આબાદી રહેશે. એ અદૃશ્ય બળ અદ્‌ભુત કામ કરશે. દુશ્મન રાજાઓ પણ પ્રભાવિત થઈ ઉલ્ટાં મિત્ર બની જશે. માટે રાજ્યગાદી સ્વીકારી લેવાની કૃપા કરો.'

આધ્યાત્મિક સાધનાનું બળ :—

મંત્રીઓએ આ કથનમાં એક મહાન તત્ત્વ મૂકી દીધું ! ભેજાબાજ છે હોં, મૂર્ખ નથી. સમજીને જ ધર્મરંગની અને ખાસ કરીને બ્રહ્મચર્યની અનન્ય અદ્‌ભુત તાકાત માને છે.

ભૌતિક સાધનો જે કામ ન કરે તે આધ્યાત્મિક સાધનાઓ કરી શકે છે.

જડ સામગ્રી દુશ્મનને કે વિઘ્નને ઊઠવા જ ન દે એવું નથી હોતું; જ્યારે આ પ્રખર ધર્મરંગ અને બ્રહ્મચર્ય એને ઊઠવાજ નથી દેતા, એવું બને છે; અને કદાચ ઊઠે તો જડ સામગ્રીથી એ રોકાય કે ન ય રોકાય; પરંતુ આ આધ્યાત્મિક સંપત્તિથી એ અટકી જાય છે, હટી જાય છે.

અરે ! સામાન્ય રોગની બાબતમાં જુઓ,-પ્રબળ બ્રહ્મચર્ય-વાળાને રોગ પ્રાયઃ ઊઠશે જ નહિ. ત્યારે દવાદારૂની બહુ સામગ્રી પાસે છે એ કોઈ રોગને ઊઠવા જ નથી દેતી એવું નથી. વળી ઊઠેલા રોગને નિવારવાનું મહાન સામર્થ્ય બ્રહ્મચર્યમાં છે. પેથડશાહે બત્રીસ વર્ષની ઉંમરે બ્રહ્મચર્ય ઉચ્ચરેલું, એમની શરીરે ઓઢેલી કાંબળીની એ તાકાત હતી કે એને ઓઢવાથી રાણીનો ને રાજાનો તાવ ઊતરી ગયો ! વિચારવા જેવું છે કે

વૈજ્ઞાનિક સાધન પર આજે શ્રદ્ધા બેસી જાય છે, અને આધ્યાત્મિક સાધન પર નથી બેસતી! પરંતુ એ અજ્ઞાન દશા છે. આજની છેલ્લી શોધની દવા-ઇજંકશનથી રોગ જવાની શ્રદ્ધા ઝટ થાય છે. પરંતુ અરિહંતના નામ-પ્રણામથી રોગ જાય એ ક્યાં મનમાં રમે છે? તો પછી શું,—

'તુજઝ પણામો વિ બહુફ્લો હોઈ....
પાવંતિ ન દુક્ખ-દોગચ્ચં,'

પ્રભુ! તને પ્રણામ કરવાથી દુઃખ-દુર્ગતિ ન આવે,-આ લખ્યું છે તે અમસ્તુ? ખોટું? શું એમ નથી બની શકતું ને લખી નાખ્યું છે! કે આપણી શ્રદ્ધા નથી? શાસ્ત્રવચન પર શ્રદ્ધા ન હોય તો સમ્યક્ત્વ રહે?

આજના કાળે તો વિશેષે કરીને 'આધ્યાત્મિક-ધાર્મિક સાધનાની અચિંત્ય શક્તિ છે'-એવી શ્રદ્ધા ઝગમગાવવાનો કાળ આવી લાગ્યો છે, જેથી આ કાળના નવા નવા ફ્તવામાં મન લુબ્ધ ન બને, ડહોળાઈ ન જાય. અટલ શ્રદ્ધા કેળવવાની અને એ માટે વારંવાર ભાવના ભાવ્યા કરવાની કે 'મારા અરિહંતમાં અને એમની ઉપાસનામાં તેમજ ત્યાગ-તપસ્યા અને કાયોત્સર્ગ બ્રહ્મચર્યાદિમાં જબરદસ્ત તાકાત છે અચિંત્ય શક્તિ છે કે જે સર્વ વિપત્તિ ટાળી દે અને પરમ સંપત્તિ પમાડી દે.'

ધર્મપ્રભાવના દાખલા.-

આ ભાવવા સાથે અવરનવર એના દાખલા ય યાદ કરવા-જેમકે,—

શ્રીમતી નવકાર ગણીને અંધારામાં રહેલા ઘડામાંથી પતિની આજ્ઞાનુસાર ફૂલની માળા કાઢવા જાય છે. અંદરમાં

ખરેખર તો સાપ મૂકેલો છે; પણ હાથમાં ફૂલહાર જ બહાર આવે છે!

શ્રીપાલ-મયણાને અરિહંતનાં અત્યંત ભાવભર્યાં દર્શન-ચૈત્યવંદને પ્રભુના અંગ પરથી હાર અને શ્રીફળ હાથમાં આવી પડે છે!

દમયંતીને જંગલમાં નળરાજા છોડી ગયા પછી અજગર, ચોર વગેરેનો ભય આવે છે, પણ નવકારના સ્મરણે એ આપત્તિ ટળી જાય છે. સાત વરસ ગુફામાં એણે શાંતિનાથ પ્રભુની ભક્તિ કરી ત્યાં પ્રસંગ આવતાં અર્હદ્-ભક્તિના પ્રભાવે એ મૂશળધાર વરસાદને અમુક કુંડાળા પર પડતો અટકાવી તાપસોનું રક્ષણ કરે છે.

કચ્છી શ્રાવકના શુદ્ધ નવસ્મરણના પાઠે સમુદ્રનું તોફાન મિટાવ્યું અને સ્ટીમર સ્વસ્થ થઈ!

એમ ત્યાગ વગેરેમાં જુઓ,—

'શ્રાદ્ધવિધિ'માં આવે છે કે ભિખારીને રોજ એક જ ધાન્ય એક જ શાક, એક જ વિગઈ, ઉપરાંતના બાકીના ત્યાગના પ્રભાવે રોગ નષ્ટ, દરિદ્રતા નષ્ટ, મહા શ્રીમંતાઈ અને પરભવે બાર વરસની દુકાળીના ગ્રહોને ફેડી નાખવાનુ બને છે!

શ્રીપાળ આંબેલના પ્રભાવે કોઢ રોગ મટી જાય છે! અને સંપત્તિ આવી મળે છે.

દ્વારિકામાં બાર વરસ તપસ્યાદિ ચાલ્યું, તો દ્વૈપાયન તાપસદેવ દ્વારિકાને આંટા મારતો રહ્યો પણ બાળી શક્યો નહિ. પછી લોક ભુલાવામાં પડ્યું કે હવે તો દેવ જતો રહ્યો લાગે છે, એમ કરીને રંગરાગમાં લોકો પડ્યા તો દેવતાએ આગ લગાવી.

સુદત્ત મુનિવર ઉદ્યાનમાં ધ્યાનમાં હતા. ત્યાં શિકારે નીકળતા રાજાએ મુંડિત મસ્તકવાળાનું દર્શન અમંગળ થયું માની એમના પર શિકારી કૂતરા છોડ્યા, પરંતુ મુનિના તપ-સંયમના તેજથી, ધસમસતા આવેલા કૂતરા પણ શાંત થઈ ગયા ! અને રાજા ખસિયાણો પડી ગયો !

સુદર્શન શેઠને શૂળીએ ચડાવવા લઈ જાય છે, એ સાંભળી એમની પત્ની મનોરમા કાઉસ્સગ્ગ-ધ્યાનમાં રહી, ને શાસન દેવતા હાજર થઈ પૂછે છે, 'શું છે ?'

મનોરમા કહે છે, જૈન ધર્મની આ હીલના ? પવિત્ર પતિ પર આ આપત્તિ ?'

તરત દેવતાની શક્તિથી શૂળીનું સિંહાસન થઇ જાય છે !

કૃષ્ણ **વાસુદેવ** જરાસંઘ સાથેના યુદ્ધ વખતે દુશ્મનની જરા વિદ્યાથી કૃષ્ણનું લશ્કર મૂર્છિત થઈ જતાં અટ્ઠમ અને પાર્શ્વપ્રભુના બળે પાતાળમાંથી શંખેશ્વર પ્રભુની પ્રતિમા મેળવે છે ! ને એમના સ્નાત્રજળથી જરાવિદ્યાને હટાવી મૂકે છે !

વ્રતધારીના પ્રભાવના દાખલા —

ત્યારે બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવમાં અહીં **રુક્મી** રાજાના પ્રસંગમાં આવશે કે રાજકુમારના બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવે કેવી મહાન આપત્તિ ચમત્કારિક રીતે દૂર થઇ જાય છે !

મનોરમાને શાસનદેવતા તુષ્ટમાન થયાનું આવ્યું તેમાં ય મૂળ પ્રભાવ સુદર્શન શેઠના બ્રહ્મચર્યનો તો ખરો જ.

કલાવતીને સતીત્વના પ્રભાવે, કપાયેલા કાંડા પણ પાછા આવ્યા ! એમ,

રતિસુંદરીએ દુષ્ટ દુશ્મન રાજાનો મોહ ઉતારવા કટારીથી પોતાની આંખોના ગોળા કાઢી આપ્યા, કહ્યું 'લ્યો આ આંખો, તમને ગમે છે ને?' ત્યાં રાજાનો મદનાવેગ ઉતરી ગયો અને હવે કલ્પાંત કરે છે કે 'હાય ? મેં આ સતીને કેવું નુકશાન પહોંચાડ્યું ?' ત્યાં શાસનદેવતા સતીના સતીત્વપ્રભાવે આકર્ષાઈ એની આંખો સાજી કરી દે છે!

અનાથી મુનિના વ્રતના તેજ અને આત્મકથાથી રાજા શ્રેણિક અંજાઈ ગયો. જૈનધર્મ પામી ગયો!

નાગકેતુના સમ્યક્ત્વ તથા વ્રતો ને જિતેન્દ્રિયતાના પ્રભાવે દુષ્ટ દેવતાએ નગરનો નાશ કરવા વિકૂર્વેલી મોટી શિલા એને સંહરી લેવી પડી અને નાગકેતુના ચરણે આવી પડ્યો!

બાર વ્રતની કથાઓમાં આવે છે કે દિશાપરિમાણ જીવનભર માટે જેણે ૧૦૦ યોજનનું રાખ્યું છે એવો શ્રાવક પોતાના પુત્રને સર્પઝેર ઊતારનારી ૧૧૦ યોજને રહેલી ઔષધિ, પાસે ગગનગામિની વિદ્યા છતાં, વ્રત સાચવવાની ટેકમાં લેવા નથી જતો, એનો બાપ મુંઝાય છે. ત્યાં વ્રતના પ્રભાવે શાસનદેવી હાજર થાય છે.

બાપને કહે છે, 'ફાંફા શું મારો ? વ્રત ભંગાવવાથી સારૂં થવાનું હતું ? તમારો સુપુત્ર તો કુળદીપક છે, મહાપ્રભાવી છે. એના હાથનું પાણી જ છંટાવોને? એના વ્રતના પ્રભાવે પોતનું ઝેર ઉતરી જશે!'

બસ, તેમ કર્યું અને ઝેર નષ્ટ થઈ ગયું!

સતી સુભદ્રાના નિર્મળ શીલના પ્રભાવે કૂવામાંથી કાચા

સૂતરે બાંધેલી ચાળણીએ પાણી કાઢ્યું; નગરના બંધ દરવાજા પર એ છાંટતાં દરવાજા ખૂલી ગયા !

આવા તો અણનોંધ્યા પણ દાખલા જગતમાં પાર વિનાના બને છે, જેમાં અર્હદ્‌ભક્તિ-નવકારમંત્ર-નવસ્મરણાદિ સ્તોત્ર યા ત્યાગ-તપ, કાયોત્સર્ગ-બ્રહ્મચર્ય વગેરે આધ્યાત્મિક સાધનાથી ભયંકર પણ કષ્ટ ટળે છે, આપત્તિ અટકે છે, ને મહાસંપત્તિ મળે છે ! એની શ્રદ્ધા-આદર છોડી કેવળ જડ ભૌતિક અને માંત્રિક સાધનોમાં જ અટવાયા રહેવું, એમાં ધર્મશ્રદ્ધા પણ ગુમાવવા જેવું થાય છે, અને જિંદગીભર હેરાનગતિ તથા પરલોકે દુર્ગતિ -સર્જન થાય એ જુદું !

પ્ર૦—આધ્યાત્મિક ઉપાયોનું આજે ફળ કેમ નથી દેખાતું?

ઉ૦-એમ લાલસા-આશંસાથી એ સેવાય એનું તેવું ફળ ન આવે. આ તો બધી શુદ્ધ દિલની નિરાશંસ ભાવે સેવેલી અર્હદ્‌ભક્તિ-તપ આદિની સાધનાઓની સફળતાની વાત છે. માત્ર ગરજ પડી ત્યારે એ સ્વાર્થે લઈ બેઠા સાધના; એનું એવું બળ નહિ.

(i) એ તો સાધનાનો જીવન-વ્યવસાય બનાવી દીધો હોય,

(ii) તે પણ નિષ્કામ વૃત્તિએ આત્માનું પવિત્ર કર્તવ્ય માનીને —

(iii) કેવળ શુદ્ધ આત્મકલ્યાણના ઉદ્દેશથી,—

(iv) અથાગ શ્રદ્ધા ભક્તિ સાથે,

(v) આત્માના કર્મરોગ અને વાસના રોગ નિવારવા માટે જ, એ સાધનાઓ આરાધાતી હોય,

ત્યારે અવસર આવ્યે એ ચમત્કારિક પણ લાભ બતાવે

છે. માટે એ રીતે સાધના જમાવો.

મંત્રીઓ રાજપુત્રી રુક્મીના બ્રહ્મચર્યાદિમાં આ જોઈ રહ્યા છે, એટલે એ કહે છે ' આપના બ્રહ્મચર્યપરાક્રમે રાજ્ય સુવ્યવસ્થિત ચાલશે. માટે જરૂર રાજ્યગાદી સ્વકારી લો. એવી અમારી નમ્ર આગ્રહભરી વિનંતિ છે.'

રુકમીની તાત્ત્વિક વિચારસરણી :–

રુક્મી જુએ છે કે 'મારે' મારી ધર્મ–સાધનાઓમાં આ રાજાપણાની જવાબદારી અને મહાવૈભવ સત્તાસન્માન એ દખલરૂપ છે,

આ ઠકુરાઇ તો માત્ર એક ભવની લીલા; પણ પછી આગળ પરભવે ઘોર અંધારૂં !

ત્યારે સ્વસ્થ ચિત્તની નિષ્કામ ધર્મસાધના તો અહીં પણ બાદશાહી આંતરિક સુખ દેખાડે અને ભવોભવને ઉજાળનારી થાય.

જીવને ખાવું પીવું પરિમિત, બાકી મોટા સત્તાવૈભવ તો કેવળ માનસિક અહંકારને પોષનારા જ બને છે કે 'હું રાજા! હું મોટો શ્રીમંત.' રાત ને દિવસ ચિંતામાં બળવાનું. એનાથી ભવ–ભવના મુસાફર જીવને શું વિશેષ? શા સારૂ મારે આ આપદા વહોરવી ?'

જુઓ એની તાત્ત્વિક વિચારસરણી.

મહાન આત્માઓ પ્રલોભનનો અવસર આવ્યે સજાગ થઈ જાય છે, ને તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચાર કરે છે.

સ્થુલભદ્રજીને કોશા વેશ્યાને ત્યાંથી તેડાવી રાજા નંદ મંત્રીમુદ્રા ધરે છે, કહે છે 'લ્યો આ મારી ગંભીર ભૂલ કે મે'

તમારા પિતાજીને ખોઈ નાખ્યા! હવે એમના સ્થાને તમે મંત્રી થાઓ. તમને મંત્રી કરું એ મારું પ્રાયશ્ચિત્ત.

સ્થુલભદ્રજીની તત્ત્વવિચારણા :—

સ્થૂલભદ્રજી કહે છે, 'આલોચી આવું.' વિચાર કરવા માટે પાછળ વાડીમાં જાય છે, વિચારે છે, 'શું કરવું ? (૧) મોટા મંત્રી પ્રધાન બનવામાં સત્તા-સન્માન-વૈભવ તો મળે; પરંતુ જોખમ કેટલું બધું ? રાજા-વાજાં ને વાંદરા, કયારે ફરી બેસે એનો ભરોસો નહિ, (૨) વળી રાજ્ય ખટપટની ચિંતા ભારે ! માથે લટકતી તલવાર લઈ જીવવાનું. (૩) એમાં પહેલું તો આ કોશા સાથે નિશ્ચિન્ત મનથી આનંદ લૂંટવાનું જ ડૂલ ! (૪) વળી વિશેષ તો અનેક પ્રકારના પાપ-પ્રપંચોમાં ચડવાનું મન થાય. (૫) પરલોક સુધારવાને બદલે કાળો અંધકારમય કરવાનું બને. (૬) તો આવા માત્ર અહંભાવ પોષવાના સુખ-વૈભવથી શું ? અહંત્વ ને સુખલંપટતાથી માનવ જીવનમાંની સ્વાત્માની ઉન્નતિ કરવાની તક બરબાદ થઇ જાય. ત્યારે આ કોશાના સંગમાં પડી રહેવામાં પણ શું છે? એ જ અંધકાર! માટે હવે તો હું પરલોક-હિતસાધક ચારિત્ર જીવન જ સ્વીકારૂં.'

બસ, સ્થૂલભદ્રજીએ ત્યાં જ કેશનો લોચ કરી નાખી સાધુવેશ સજી લીધો ને આવ્યા રાજા પાસે,

રાજા સ્તબ્ધ થઈ જાય છે કે આ શું ? આ તો મંત્રીપણાને બદલે સાધુપણું લીધું દેખાય છે! પૂછે છે,

'કેમ આલોચી આવ્યા ?'

મસ્તકે હાથ બતાવી સ્થૂલદ્રભજી કહે છે, 'હા જુઓ આ

લોચી આવ્યો. મંત્રીપણાની ઠકુરાઈ પર વિચાર કરતાં ગોથી ય કંઇ ગુણી ઊંચી ચારિત્ર-જીવનની ઠકુરાઈ પર મન બેઠું. બસ, 'ધર્મલાભ' કહી ચાલી નીકળ્યા. શ્રુત કેવળી ભગવાન સંભૂતિ-વિજય આચાર્ય મહારાજ પાસે જઈ ચારિત્ર સ્વીકારી લીધું. આ શાનું પરિણામ ? તત્ત્વદૃષ્ટિની આલોચના વિચારણાનું.

લક્ષ્મણનું મૃત્યુ : રામ પાગલ : લવણ-અંકુશ વિરાગી .—

દેવતાની રામચંદ્રજી મરી ગયાનો દેખાવ કરવાની મશ્કરીથી એ સાચું માની લક્ષ્મણજીને આઘાત લાગ્યો ! ને ત્યાં ને ત્યાં જ એ મૃત્યુ પામી ગયા ! હવે રામચંદ્રજી ભાઈના અતિશય ગાઢ રાગને લીધે એમ મરેલા માનવા તૈયાર નથી, એટલે પાગલની જેમ લક્ષ્મણના મડદાને બોલાવવા મથે છે ! ખવરાવવા-પીવરાવવા મથે છે ! 'કંઈ વાત તો કર. કેમ રીસાઈ ગયો છે ? મારી સાથે કદી નહિ ને આજે રીસ ?' એમ કહે છે ! મંત્રીઓ અને બધા ગભરાઈ ગયા. હાહાકાર મચી ગયો ! રામ નથી તો લક્ષ્મણના મડદાને જીવંત માની કોઈને અડવા દેતા, કે નથી હવે કાંઈ રાજ્ય વહી-વટ સંભાળતા. બસ એક જ કામ, પ્રાણપ્યારા ભાઈ લક્ષ્મણને મનાવવાનું !

ત્યાં રામના પુત્રો લવણ અંકુશ (લવ-કુશ) આવીને મંત્રી-ઓને કહે છે, 'અમે જઈએ છીએ ચારિત્ર-દીક્ષા લેવા.'

મંત્રીઓ ચોંકી ઊઠ્યા ! સમજે છે કે 'આમના જેવા રાજ્ય-ધુરાને વહન કરવા મહા સમર્થ બીજા કોણ છે ? અને આ સંસાર છોડી દીક્ષા લઈ લે તો પ્રજાની કેવી કરુણ સ્થિતિ થાય ?' એ વિચાર પર ગળગળા થઈ ગયા, આમે ય લક્ષ્મણજીના મૃત્યુ અને

રામચંદ્રજીની પાગલ જેવી અવસ્થા પર આંખો ભીની તો થઈ જ હતી, એમાં આ લવણ-અંકુશ જતા રહેવાનું કહે છે. એથી મંત્રીઓનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું, આંખમાંથી દડ દડ પાણી વહે છે, રોતાં રોતાં કહે છે.

'ભાઈ સાહેબો! આ શી વાત કરો છો? કાકા ગુજરી ગયા છે, બાપાજી રાગમૂઢ બન્યા છે એવા અવસરે તો રાજ્યનું સુકાન તમારા માથે છે, ત્યાં ક્યાં આ છોડવાની વાત કરો? તમારા જેવું કોણ સમર્થ છે આવું મોટું રાજ્ય સંભાળવા? માફ કરો, રહેવા દો હમણાં આ ચારિત્રની વાત. દયા કરો સૌના ઉપર. પગે પડી વિનવીએ છીએ તમને.'

વૈરાગ્ય કેમ કઠિન :—

કાળો કલ્પાંત છે ચારે કોર! મોટું કુટુંબ રોઈ રહ્યું છે! પ્રજા રોઈ રહી છે! આખું મંત્રીમંડળ રોતાં આજીજી કરી રહ્યું છે! એમાં ભલભલાના છક્કા છૂટી જાય. વૈરાગ્ય બૈરાગ્ય ક્યાંય ઓગળી—પીગળી બાફ-વરાળ થઈ ને ઊડી જાય! 'હશે ત્યારે આ બધા રોઈ રહ્યા છે, ને આપણા પર જ આધાર રાખી રહ્યા છે, તો મૂકો હમણાં આ દીક્ષાની વાત. આવા કલ્પાંત કરતા હજારો માણસો અને પ્રેમાળ કુટુંબીઓને કેમ એકદમ તરછોડાય? આટલા બધાના હૈયાના ક્લેશ પર લીધેલા ચારિત્રમાં સ્વાદે ય શો આવે? શી શાંતિ રહે?' આમ દયા ઊભરાઈ, સંસારમાં ફસી રહેવાનું મન થાય.

બીજી બાજુ પ્રલોભન મોટું છે. આ સ્થિતિમાં [૧]આવડા મોટા રાજ્યનું હવે રાજાપણું મળે છે, બહુ આગ્રહથી સત્તાધીશ

સમ્રાટ થવાનું આવે છે. [2]મહામંત્રીઓના માથે અધિપતિપણું પ્રાપ્ત થાય છે. [3]આવી રાજ્યસંપત્તિ, વૈભવ–સત્તા–સન્માન તાબેદારીભર્યું કુટુંબ વગેરેની લીલા મળે છે. એથી પણ મનડું લોભાઇ જાય, વૈરાગ્ય ઓગળવાની વાત શી, પહેલાં તો વૈરાગ્ય ઊઠવાના જ ફાંફા હોય.

લવણુ–અંકુશની સામે આ જબરદસ્ત પ્રલોભન ઊભા થયાં છે, છતાં લલચાવાની વાત નથી. તેમ બધાના કલ્પાંત પર ખોટા પીગળી જવાની વાત નથી. એ તો તત્ત્વદૃષ્ટિથી જુએ છે. વસ્તુતત્ત્વનો ઊંડાણુથી વિચાર કરે છે. મંત્રીઓને કહે છે,—

લવણુ–અંકુશની વિરાગ વાણી –

"જુઓ, પ્રજાની અને બધાની વાત કરો છો, પણ પહેલાં અમારા આત્માની સલામતીનું શું ? સ્વપ્ને પણ કલ્પના નહોતી ને આ કાકાને જમરાજ ઉપાડી ગયા ! તેમ મહાવિવેકી પિતાજીમાં તદ્દન અસંભવિત ગણાય એવી મડદાને જીવંત માનવાની આ પાગલ જેવી દશા એકાએક થઈ છે. આ સ્થિતિમાં અમારા પણ આત્માનો શો ભરોસો કે એને કોઈ એવી મૃત્યુ કે પાગલતા જેવી પીડા—આપદા ન આવે ? આત્મા પર ચોંટેલા અસંખ્ય જનમનાં છૂપાં કર્મના રાશિમાં શી ખબર કે કેવાં વિચિત્ર કર્મ ભરાયા પડયાં છે અને કેવો ઉદય અણધાર્યો દેખાડશે ?

"આ જગત અને એના સંયોગો તો માયાજાળ છે. જીવન પાણીના પરપોટા જેવું નાજુક છે. આયુષ્યની દોરી તૂટીની બૂટી નથી વીતરાગ ભગવાનના શાસનની આરાધનાનો મળેલો મહા દુર્લભ પુરુષાર્થકાળ એમ જ વેડફાઈ રહ્યો છે. જે બંધનો તોડવાની અનુપમ જીવનતક અહીં મળી છે એ કરવાનું રહી જાય,

જિંદગી પૂરી થઈ જાય, પછી તક ગયે એમાંનું શું થઈ શકે? જગતમાં બંધનોના ગંજના ગંજ વધારવાના ભવ લાખો ક્રોડો! પણ બંધન સમૂળગા તોડી નાખવાનો ભવ આ એક મનુષ્ય ભવ. માટે અમારે તો એજ કર્તવ્ય હો. એ માટે ચારિત્ર લેશું. રાજ્ય તો પ્રજાના પુણ્ય પ્રમાણે ચલાવનાર ગમે તે કોઈ સંભાળી લેશે.'

લવણ અને અંકુશ કટોકટીના પ્રસંગે સજાગ બની તત્ત્વ-દૃષ્ટિથી નિહાળે એટલે સ્નેહીઓનાં રુદન કે રાજ્યના લોભથી લહેવાઈ-લલચાઇ જતા નથી, ને ચારિત્રમાર્ગે જવા બધું છોડી ચાલી નીકળે છે.

૮. રુક્મી રાજા : તત્ત્વરસ-ધર્મરુચિ

રુક્મીની સામે પણ પ્રલોભન આવ્યું છે. મંત્રીઓ રાજ્યગાદી સ્વીકારવા કહી રહ્યા છે, ત્યાં રુક્મી સજાગ છે, તત્ત્વ-દૃષ્ટિથી જુએ છે 'આ ભાર ઉપાડવામાં ધર્મસાધના ઘવાય. તેમ સત્તા—વૈભવમાં અહંકારના સુખ વિના બીજું છે પણ શું ?' કહે છે, 'આ મારું કામ નહિ, તમે કોઈ સુયોગ્ય પુરુષને રાજ્ય સોંપો. મારે મારી સાધના જ બરાબર છે.' મંત્રીઓ કહે છે, 'આપને તો એ બરાબર છે. પરંતુ એવો સમર્થ સુયોગ્ય કોઈ દેખાતો નથી જેને રાજ્ય—માલિકી સોંપાય આપનામાં એ પુણ્ય છે, આપના નિર્મળ બ્રહ્મચર્યતેજમાં એ સામર્થ્ય છે; માટે આપે જ રાજ્ય સ્વીકારવું પડશે. નહિતર તો અમને રાજ્ય તથા પ્રજા પર મોટું જોખમ જણાય છે.'

રુકમી હવે કેમ રાજય લેવા તૈયાર ?.–

હવે રુક્મી વિચાર કરે છે 'કે હજી મારે હમણાં ને હમણાં ચારિત્ર લેવાનો વીર્યોલ્લાસ નથી. એટલે સંસારમાં તો રહેવું જ પડે એમ છે. અલબત્ એમાં ય ધર્માનુષ્ઠાનમય જીવન જીવવા રાજય—ખટપટ નકામી છે; છતાં આ લોકો પ્રજાના સંરક્ષણનો સવાલ કહે છે એ વિચારણીય છે. તો હમણાં તો રાજ્યધુરા

સંભાળું, તે દરમિયાન એવું બળ કેળવતી જાઉં કે અવસરે સંસાર ત્યાગ કરી ચારિત્ર જીવન સ્વીકારી લઉં.'

આ વિચારમાં રુક્મીને ધર્મની ધગશ તો છે જ. માત્ર મંત્રીઓના આગ્રહ પર રાજ્યગાદી સ્વીકારવાનું વિચારે છે. એ કોઈ સત્તા–વૈભવ ભોગવી લેવા માટે નહિ, એટલી સાવધાની છે. ધર્મરંગનો એ પ્રભાવ છે. છતાં એને ભાવી ભૂલાવે છે એ આગળ દેખાશે.

તો શું પોતે આ યોગ્ય પુરુષાર્થ વિચારી રહી છે?

ના, મંત્રીઓના આગ્રહ આગળ અને દાક્ષિણ્યને લીધે એટલું મન નબળું પડ્યું છે. નહિતર પોતાના ધર્મપ્રવૃત્તિમય જીવનના નિર્ણય અને રસને એમ વિચારી વળગી રહેવું જોઈતું હતું કે 'હું ગમે તેમ તો ય વિધવા છું. રાજાપણાનો હોદ્દો મારા માટે મહા જોખમી છે. ધર્મ અને બ્રહ્મચર્ય ને સ્ત્રીપણું અને તે પણ વિધવા સ્ત્રીપણું, એને સામાન્ય સત્તા–વૈભવ પણ ટક્કર લગાડી જાય ! તો આ તો મોટું રાજાપણું! એમાં ટક્કર ન લાગે એવા વિશ્વાસે કેમ ચલાય? જો મારે રાજ્યગાદી નથી લેવી, તો આ લોકો તો ગમે તે સમર્થને રાજા તરીકે શોધી કાઢશે. દુનિયા ક્યાં રસાતળ ગઈ છે? બહુ રત્ના વસુંધરા....' આવો કોઈ વિચાર કરવો જોઈતો હતો. પરંતુ

જીવની અનાદિ કાળથી આ સ્થિતિ છે કે જો એને ઇષ્ટ વસ્તુ આગ્રહ–કાલાવાલા સાથે કોઈ આગળ ધરે, તો કેટલીયવાર એ મનામણાંય વિચારને શિથિલ કરાવવાનું એક નિમિત્ત બની જાય છે. મનગમતું સત્કાર સાથે સામે આવ્યું કે મન ઢીલું પડ્યું.

સત્કારમાં ઢીલા પડવાનો અનાદિનો આ રાહ પલટવા હિત અને કર્તવ્યને જ શ્રેષ્ઠ મનગમતું બનાવવાની જરૂર છે, એટલે સુધી કે એની સામે પછી એની બાધક ગમે તેવી વસ્તુ આવે છતાં લલચાવાનું નહિ. અહિં રુક્મી એક વિધવા યુવતી છે, એની કક્ષાના હિસાબે રાજ્યગાદી એના હિત–કર્તવ્યને પ્રતિકૂળ ગણાય. તો મંત્રીઓ ગમે તેટલો આગ્રહ કરે છતાં એ ન સ્વીકારવાનો વિચાર શા માટે ઢીલો પાડવો ?

આપણે હિત અને કર્તવ્યને પ્રતિકૂળ વસ્તુમાં ન પડવાનો વિચાર આમ જ ઢીલો પાડીને ભાવી અનર્થને નોતરું આપીએ છીએ, ભવિષ્યમાં ખતરામાં પડવાની શકયતા ઊભી કરીએ છીએ. રુક્મી અજાણ્યે આ કરી રહી છે. એણે મંત્રીઓનું કહેવું માન્યું અને રાજ્યગાદી પર એનો અભિષેક થયો.

રુક્મી હવે રાજા છે, એનું પુણ્ય એવું છે કે જેથી રાજયવ્યવસ્થા સારી ચાલે છે. રાજસભા ભરાય છે એમાં આને ધર્મનો રસ છે એટલે શાસ્ત્રોની વાતો ચાલે છે. એ સાંભળવા કેઈ બ્રાહ્મણો, જોગી, બાવા, વગેરે પણ આવે છે.

પૂર્વનો કાળ શાસ્ત્રચર્ચાઓ સાંભળવાના રસવાળો. એનું એક ખાસ કારણ આ હતું કે ઈન્દ્રિયોના વિષયસુખો અને એનાં સાધનોમાં એકાંગી લંપટતા અને આંધળો રસ નહોતો, ગળાબૂડ ખૂંચામણ નહોતી. નહિતર એ લંપટતા, એ રસ અને એ ખૂંચામણમાં તો ધર્મશાસ્ત્રોની વાતો જીવને બિચારાને નીરસ–ફીક્કી લાગે. પછી ફુરસદ હોય તો પણ એના તરફ શાનો ખેંચાય ? આજે આ સ્થિતિ દેખાય છે, એમાં વળી આજનાં છાપાં, રેડિયો,

સિનેમા, નોવેલો, કલબ-કોન્સર્ટો વગેરે સાધનોએ દાટ વાળ્યો છે! પ્રજાના માનસ પર એવો કેફ ચડાવ્યો છે કે રાત ને દિવસ જડચિંતા જ ઘર કરી ગઈ છે. ચેતન આત્માની વાતનો, પરમાત્માની વાતનો, શાસ્ત્ર-તત્ત્વોની વાતનો કોઈ રસ નહિ. એટલે મૂળ જિજ્ઞાસા જ એની નહિ.

યોગદષ્ટિ :-

પણ જાણો છો ખરા કે તત્ત્વજિજ્ઞાસા એ તો આત્મપ્રગતિનો પાયો છે? શાસ્ત્રકારો આત્માની પ્રગતિની આઠ યોગદષ્ટિ બતાવે છે. યોગદષ્ટિ એટલે મોક્ષની સાથે યોગ કરાવી આપે એવા ઉત્તરોત્તર વિકાસવાળું મનનું વલણ, આત્મ-પરિણતિ, આંતરપ્રકાશ. મોક્ષોપયોગી ધર્મ-સાધનાઓમા યોગદષ્ટિનું આ આત્મવલણ જરૂરી છે, નહિતર એ સાધના શુષ્ક કોરી દ્રવ્યક્રિયારૂપ થાય, ઘાંચીના બેલની ભ્રમણ-ક્રિયા જેવી થાય. એમાં જાતને છે ત્યાંનો ત્યાં રાખવા સિવાય બીજું પરિણામ નહિ. સાધના કરવા છતાં જીવ જડના ઘેરાવામાં જ ગૂથાયેલો! માટે ધર્મસાધના-ધર્મક્રિયાની સાથે અંતરમાં ધર્મ-વલણ-ધર્મપ્રકાશ-ધર્મદષ્ટિની જરૂર છે, વલણના ચડ-ઊતર અનેક પ્રકારો છે. એને યોગદષ્ટિઓ કહે છે.

મહાન્ ગુણ તત્ત્વજિજ્ઞાસા :-

યોગદષ્ટિના પાયામાં પહેલી દષ્ટિમાં તત્ત્વનો અદ્વેષ, અને બીજીમાં તત્ત્વજિજ્ઞાસામાં છે. જીવ અનાદિની પશુસંજ્ઞારૂપ ઓઘ-દષ્ટિમાંથી ઊંચો આવી યોગદષ્ટિમાં પ્રવેશે ત્યાં એને ધર્મની -આત્માની યોગની-તત્ત્વની વાતની અરુચિ મટે છે, ને પછી એની જિજ્ઞાસા જાગે છે, પશુસંજ્ઞામાં તો જડની જ હવા મગ-

જમા પ્રાપ્ત રહે; એટલે આ જિજ્ઞાસાની વાત કેવી ? એનો કોઇ રસ જ નહિ.

વિચારો આજની દશા. ધર્મતત્ત્વનું પુસ્તક વાંચતાં, વ્યાખ્યાન સાંભળતા, કે શાસ્ત્ર-વાચના લેતાં વચમાં ઝોકાં આવે છે? એમાં જ પાછી જો કોઇ સંસારની વાત નીકળે તો પાછા ટટાર થવાય! ઝોકાં કોણ લાવે છે? કહે છે,

પ્ર૦-દર્શનાવરણ કર્મના ઉદયથી જ ઊંઘ આવે ને ?

ઉ૦- અરે સાંસારિક વાતો, વેપારની વાતો, ને લાડવાની વાતો વખતે એ ઉદય ક્યાં ભાગી જાય છે ? સિનેમામાં એક ઝોકું નથી આવતું. રાતના ત્રણ કલાક ગપ્પા મારતાં કોઇ જ ઝોકાનો અનુભવ નથી શું કારણ ? ત્યાં રસ છે, ધર્મ-તત્ત્વની વાતમાં રસ નથી, જિજ્ઞાસા જ નથી. ઉપર ઉપરથી લાગે કે 'ના, રસ તો ઘણો ય છે પણ કોણ જાણે કેમ ઝોકાં આવે છે ?' કિન્તુ અંદરથી તપાસો કે ખરેખર શુદ્ધ ધર્મ-તત્ત્વની જિજ્ઞાસા ઝળહળે છે?

તત્ત્વજિજ્ઞાસા તો જ ઝળહળે કે દુનિયાદારીની વાતોનો રસ ઓછો થાય ; અને એ માટે એમાં બહુ ગૂંથામણ કામની નહિ. એમાં ને એમાં જ રચ્યા પચ્યા રહેવું હશે, વાતો તો એની જ, પ્રવૃત્તિ તો એની, યોજનાઓ તો એની જ, વિચારણામાં તો એનું એ જ, બસ જીવન જ એનું; તો પછી રસ એ દુનિયા-દારીનો જ પોષાવાનો, એ અર્થ-કામનો જ રહ્યા કરવાનો. ત્યાં ધર્મ-તત્ત્વના રસને જાગવા, જાગતો રહેવા, જગા જ ન મળે.

મગજ પર અર્થ-કામની વાતોનો જ ભાર મગજને ધર્મ-તત્ત્વથી વેગળું રાખે છે, એનો રસ જાગવા જ ન દે. અંતરમાં

જિજ્ઞાસાઓ, ઈચ્છાઓ, કોડ, વિચારો તો ઘણુંય ઊઠતા હોય પરંતુ બધા જ અર્થ કામની બાબતોના! સાંસારિક બાબતોના! કાયા અને કાયાના સંબંધી પરિવાર–પૈસા–ઘર–દુકાન–વેપાર–વિષયોના! તપાસી જુઓ જીવનમાં, આ સિવાય બીજું કાંઈ છે? આજે તો આની મફતિયા બિનજરૂરી પ્રવૃત્તિ કેટલી બધી વધી ગઈ છે? થોડી ફુરસદ હોય તો ય મન પર એ બાહ્ય પ્રવૃત્તિનો કેટલો ય ભાર રહે છે તેથી વિચાર એના ચાલે છે. પછી ત્યાં તત્ત્વ-જિજ્ઞાસાને સ્થાન જ શાનું મળે? સમજી રાખો,—

જયાં સુધી દુન્યવી વાતોના ભાર ઓછા નહિ કરો ત્યાં સુધી ધર્મતત્ત્વનો રસ જાગશે નહિ.

દુનિયાદારીની જ ગડમથલ કર્યા કરવી હશે તો પછી ભલેને કદાચ જૈન કુળમાં જન્મી ગયા તેટલા માત્રથી દહેરે ઉપાશ્રયે જશો ખરા પણ હૈયામાં એનો રસ નહિ છલકાય. પેલાનો મગજ પર ભાર છે એટલે વિચારો એના જ આવ્યા કરશે. ખુદ ભગવાનની પાસે પણ ભગવાનના નહિ, કિન્તુ કાયા–માયાના જ વિચાર આવ્યા કરશે. 'મારૂં શરીર બરાબર નહિ, વજન ઘટી ગયું છે. ખોરાક બરાબર લેવાતો નથી, છોકરો માંદે રહે છે, આજ બજારમાં વહેલા જવાનું છે, મોંઘવારી અને માલની અછત ઘણી! ....' આવા કંઈક ને કંઈક લોચા વળતા રહેશે. બે મિનિટનાં પ્રભુ-દર્શન કે બે મિનિટની નવકારવાળી પણ સીધી નહિ ચાલે. તો શું એમ માનો છો કે આમ આત્માનો ઉદ્ધાર થશે?

આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો હશે તો દુન્યવી વાતોનાં ખેંચાણ અને ગડમથલ ઓછાં કર્યે જ છુટકો છે.

મન એના ને એના વિચારોમાં તણાયું જવું જોઈએ.

નહિતર સ્વપ્નામાં પણ એ જ ચમકયા કરશે. ત્યાં સ્વપ્ને પણ તત્ત્વનો રસ-જિજ્ઞાસા નહિ જાગે; ધર્મપ્રવૃત્તિ સ્થિર-શાંત-પ્રફુલ્લિત ચિત્તે ન થાય તો એ વિના ત્યારે આત્માનો ઉદ્ધાર શાનો? મટોડીના ઘરની ગડમથલ તો એક કીડો પણ કર્યા કરે છે. માણસ જેવો માણસ પણ એટલું જ કરે?

જડથી છૂટવા સુંદર વિચારણા:—

ધર્મતત્ત્વનો રસ જગાડો, જિજ્ઞાસા ઊભી કરો, પછી એની પાછળ પેલો ભાર ઓછો કરવાનું થશે. મનને એમ થશે કે 'શા સારૂ આ જડમાં ને જડમાં મરી રહ્યો છું? કોની ચિંતા કોની વેઠ કરી રહ્યો છું? જે ચંચળ છે, વિનશ્વર છે, એક ભવનું જ છે, જે મૂકીને જ મરવાનું ચાલ્યા જવાનું છે! એની આટલી બધી ચિંતા-ગડમથલ? આત્માથી જે તદ્દન પર છે, જેને મારા આત્માના હિતની જરાય પડી નથી, કશી લેવાદેવા નથી, એની ને એની ચિંતામાં રાત ને દિવસ? જીવનનો સમગ્ર કાળ કાઢવાનો? જીવન જીવતાં જો આનું આજ કર્યા કરીશ તો પછી આનું અભ્યાસી મન જીવનના પાછલા ભાગમાં અને અંતકાળે બીજું કયાંથી વિચારી શકવાનું હતું? જીવનભર મનથી જે ઘુંટ ઘુંટ કર્યું એ જ અંતકાળે અને પછીના ભવોમાં આવડવાનું. ત્યારે એવો કાયામાયાની-ચિંતા-વિચારોનો અંતકાળ કેટલો બધો કરુણ બને? પરલોકના ભય કેવા દારુણ આવીને ઉભા રહે? શું હું ત્યારે સમજી બુઝીને મારી જાતે જ કરુણ અંતકાળ અને દારુણ પરલોકની તૈયારી કરૂં? મૂક માથાફોડ, જડનો એવો હું વેચાણ નથી, ગુલામ નથી, કે રાત ને દિ એની જ ચિંતા કર્યા કરૂં. કાયા-માયાને ચાલવું છે કર્મના હુકમ મુજબ, મારી ચિંતા મુજબ નહિ.

પછી નાહક શા સારૂ એની પાછળ તૂટી મરૂં ? કાયા-માયાની ચિંતા શિરપાવમાં કરુણ અંતકાળ અને દારુણ પરલોક આપે છે, તો શા માટે એવી ચિંતા કર્યા કરવાની મૂર્ખાઇ કરૂં ?'

આવું કાંઈક મનને સમજાવાય, સજાગ કરાય, વારંવાર આ ભાવના કરાય, તો પછી એની એ લત ઓછી થાય, પરની ચિંતા રોકી રોકીને ધર્મ-તત્ત્વની તરફ દૃષ્ટિ લઈ જવાનું કરાય. જિજ્ઞાસા વધે, 'લાવ, ધર્મ જાણું, તત્ત્વ સમજું. ધર્મ શું છે ? તત્ત્વ શું છે ? એનાં બાહ્ય અને આભ્યન્તર સ્વરૂપ કયાં ?' આની પણ વારંવાર ભાવના થાય એટલે એ સાંભળવાની તાલાવેલી લાગે.

ધર્મરુચિ માટે વિચારણા :-

મનને એમ થાય છે કે,-'જે જગત્પૂજ્ય અને સુરાસુરેન્દ્રથી સેવ્ય વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાને પોતાના જીવનમાં ધર્મ આચર્યો, ને તત્ત્વનાં ધ્યાનમાં વર્ષો સુધી ખડે પગે રાત્રિ દિવસો કાઢયા, તે ઠેઠ સર્વજ્ઞ બનવા સુધી એમાં ને એમાં જ મચ્યા રહ્યા, પાછું સર્વજ્ઞ થયા પછી જિંદગી સુધી એનો જ ઉપદેશ કર્યો; અને તે મોટ મોટા શેઠ શાહુકાર અને રાજા મહારાજાઓએ પણ ઝીલ્યો, જીવનમાં ઉતાર્યો, એ ધર્મનું અને તત્ત્વજ્ઞાનનું મહત્ત્વ કેટલું બધું ? આવો રુડો માનવ અવતાર અને ટંકશાળી ધર્મ-તત્ત્વમય જિનશાસન મળ્યા પછી એ ધર્મ-તત્ત્વને જાણવા આદરવા સિવાય બીજું કયું કામ મહત્ત્વનું હોય ? છતી માન-વભવની વિશિષ્ટ બુદ્ધિ-શક્તિએ ધર્મ-તત્ત્વ જાણવા સમજવાની તાલાવેલી ન હોય એ તે કોઈ જીવન છે ? એ સમજ વિના જીવ, લોકની જેમ, કેવાં અજ્ઞાન ધોરણ, મિથ્યા હિસાબ-લેખાં, અને કાળી લેશ્યામાં નિરંતર રચ્યો રહે છે ! એથી કેવા પાપના

શોક,અશુભ અનુબંધ અને કુસંસ્કારોની જંગી વૃદ્ધિ ઊભી થાય છે! માટે લાવ, ધર્મ-તત્ત્વને જોઉં, જાણું, ગુરુપાસે જઈ,એ સાંભળું, સમજું,-'તત્ત્વની અરુચિ મૂકીને આવી જિજ્ઞાસા-શુશ્રૂષા જગાવીએ ત્યારે યોગની પહેલી-બીજી-ત્રીજી—દૃષ્ટિમાં અવાય. ત્યાં ધર્મના પગથિયાં ચઢયા ગણાય, નહિતર તો આંગણામાં ય ક્યાં? વિચારી જુઓ.

પૈસાની ભૂખ છે, ખાવાની ભૂખ છે, રંગરાગ ભોગવવાની ભૂખ છે, માન-આબરૂ-આરામી અને આ બધા અંગે કેટલું ય જાણવાની ભૂખ છે, પરંતુ ધર્મતત્ત્વ જાણવાની ભૂખ કેટલી?

દીકરો દેશાવર ગયો છે એના સમાચાર રોજ જાણવાની ભૂખ છે, પરંતુ રોજ ભગવાનના ધર્મ-તત્ત્વ જાણવા સાંભળવાની ભૂખ નથી, ગજબ છે ને?

દુનિયાની રજ રજ વાત જાણવાનો અભખરો છે, એનું એ રોજ ને રોજ સાંભળવાનો રસ છે, નથી અભખરો કે રસ ધર્મતત્ત્વ જાણવા-સાંભળવાનો! ધર્મતત્ત્વ અંગે ગાંડિયા મનને એમ થાય છે કે 'રોજ એનું એ શું સાંભળવું હતું? એ જાણીને શો વિશેષ?' જે ધર્મ સાધવો છે, જે તત્ત્વ સમજ્યા-વાગોળ્યા પછી જ પાપધ્યાનથી છૂટી ધર્મધ્યાનમાં અવાય એમ છે,એ જાણવાની ને રોજ સાંભળવાની મનને ભૂખ, રસ, અભખરો નહિ! ને ઉપરથી એને નિરુપયોગી લેખે છે! એમ મન ગાંડિયું ઘેલું મૂઢ નહિ તો બીજું શું?

દેવદર્શન-પૂજા, તપ-જપ,-વ્રત-નિયમ બધું કરી જાઓ, પણ ધર્મતત્ત્વની જિજ્ઞાસા જ નહિ, ઉલ્ટું અરુચિ, તો યોગની પ્રારંભિક દૃષ્ટિમાં પણ ક્યાંથી અવાશે?

મન પરનાં કાયા માયાથી ચિંતા વિચારણાના ભાર અને ખેંચાણ ક્યાંથી ઓછા થવાના હતા? બંને જરૂરી છે, આનાં ખેંચાણ આની ગડમથલ ઓછી કરો અને ધર્મતત્ત્વની જિજ્ઞાસા ખૂબ ખૂબ જગાવો.

કાળબળ ઓળખો. આજનો કાળ કાયા-માયાની ધૂમ વાતોથી સળગી ઉઠયો છે. એમાં આ સાવધાની-જાગૃતિ ન ઉભી કરી તો એ વાતોમાં બળી સાફ થઈ જવાશે!

રુક્મીની રાજ સભામાં શાસ્ત્રની વાતો :-

પૂર્વના કાળે આટલી બધી જડની વાતો નહોતી, તેથી રાજસભાઓમાં પણ શાસ્ત્રોની વાતો ચાલતી, તત્ત્વની વિચારણાઓ થતી. રાજા રુક્મીની સભા પણ એમાં ઝીલી રહે છે. એ સાંભળવા દેશ દેશાવરથી માણસો આવે છે. જોગી, તપસી, સન્યાસીઓ આવે છે. શાસ્ત્ર-ચર્ચાઓ સાંભળવા સાથે રુક્મીનાં બ્રહ્મચર્ય અને ધર્મરંગની સુવાસ લઈ જાય છે. એથી દેશ-દેશાવરમાં એની ખ્યાતિ પ્રસરતી જાય છે. લોકો વાતો કરે છે, 'રાજા રુક્મીને હામ-દામ-ઠામ બધું છતાં, સંપત્તિ-સત્તા-સન્માન બધું છતાં, કેવું એનું નિર્મળ બ્રહ્મચર્ય! કેટલી પવિત્ર બાઈ? ભાઈ! એનો જ પ્રભાવ છે કે આજે એના રાજ્યની જાહોજલાલી છે, પ્રજા સર્વ વાતે સુખી છે, દુશ્મન રાજા કોઈ રહ્યા નથી..' વગેરે વગેરે.

લોકોની વાત શી ખોટી છે? ઊંચી સત્તા, ઊંચા સન્માન અને ભર્યાં વૈભવ પાસે છતાં વ્રત-તપસ્યા, અને ધર્મસાધના ઉપરાત બ્રહ્મચર્યના પાલન કરવા એ કેટલી બધી જાગૃતિ, સમજ

અને આત્મહિતની તાલાવેલી હોય તો બને ? કઠિન લાગે છે ને આ ? વિષયાસક્તિના જોરમાં કઠિન જ લાગે. વિચારવા જેવું છે કે;

પશુહૃદય કરતાં આજનું માનવહૃદય વિશિષ્ટ છે કે ઉતરતું ? આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-આરામી અને ક્રોધ-માનાદિ કષાયોની લત તો પશુ-હૃદયમાં ય ભરી પડી હોય છે; પણ માનવ-દિલમાં એને કેમ મહલાવાય ? વિશેષ ઊંડા ઉતરી જોતાં દેખાશે કે આજની આંધીમાં તણાઈને જે કરાઈ રહ્યું છે તે કદાચ પશુહૃદયથી પણ ઉતરતી કક્ષાનું હશે. દા. ત. પશુહૃદયમાં દુનિયાભારના વિલાસની ભોગ-ભાવના નથી. આજ માણસને રેડિયો દ્વારા દેશ-પરદેશના ગીત સાંભળવા મન રહે છે. પશુને-પરિગ્રહનો ભાવ કેટલો ? ત્યારે મનુષ્યને ? એ પરિગ્રહ પણ મેળવવા-સાચવવા પશુને કેટલા પ્રપંચ કરવાના ભાવ ? તો આજના માણસને કેટલા ? એવા આજના વિજ્ઞાને ઊભી કરેલી સગવડો અને આજની રીતિઓ કેવા કેવા રાગ-રતિ આદિના ભાવ મનુષ્ય હૃદયમાં તગતગાવે છે ?

અહીં જો આટલો ખ્યાલ કરાય કે

'અરે ! આ હું પશુહૃદયને પણ શરમાવે એવા કેવા કનિષ્ઠ ભાવ મારા હૃદયમાં ઘાલી રહ્યો છું ! ખોળિયાથી તો ઊંચે સુંદર સુઘડ શુભ ક્રિયાયોગ્ય માનવદેહે આવ્યો, પરંતુ હૃદયથી કેવા અધમ પશુહૃદય કે એથી પણ નીચા હૃદયને ધારી રહ્યો છું ! ઈર્ષ્યા, કપટ, મદ, માન, સ્વાર્થાંધતા, હરામી વૃત્તિ વગેરે પશુહૃદયમાં સ્ફુરે એના કરતાં ય કેટલાં જઘન્ય કોટિના આ ઊંચા માનવહૃદયમાં જળહળાવી રહ્યો છું ! કેમ ? કોઈ વિચાર નથી કે

'**માનવહૃદય** તો ઉચ્ચ **ભાજન છે.** ઉચ્ચ એટલા માટે છે કે એમાં બીજા ભવોના હૃદયે ન થઈ શકે એવા અવલ કોટિના મૈત્રીના ભાવ, પ્રમોદ, ક્ષમા, નમ્રતા, નિખાલસતા—નિસ્પૃહતાના ભાવ કેળવી શકાય છે! ને સદા રમતા કરી શકાય છે! એમ પરમાત્માની પિછાણ, અને એમના પર સર્વથી અધિક અથાગ પ્રેમ-મમત્વ, તથા શ્રદ્ધા-બહુમાનના ભાવ જાગ્રત્ કરી શકાય છે! આવા દેવાધિદેવને બિરાજમાન થવાના સુંદર મહેલતુલ્ય અને મૈત્રી-ક્ષમાદિરૂપી સુંદર વૃક્ષોને લચબચવા ઉદ્યાનતુલ્ય આ માનવ હૃદયને હું મોહાંધોને રમવાના રાત-દિવસના વેશ્યાખાટ તુલ્ય કાં બનાવી રહ્યો છું ? કામ-ક્રોધ-લોભ-ઈર્ષ્યા-મદ વગેરે કચરાને રહેવાના ઉકરડા તુલ્ય કાં કરી રહ્યો છું ?

માનવ-હૃદય જેવું ઊંચું સાધન મેળવ્યા પછી પણ જો આ નહિ કરું, તો એ ગુમાવ્યા બાદ ક્યાં કરી શકવાનો ? **જે સુવર્ણ રસથી જ સોનું બનાવી શકાય, એનાથી જો કાદવ-ખરડ્યા પગ ધોવાનો ધંધો કરી કરી એને પૂરો કરી નખાય, તો પછી બીજા કયા રસથી સુવર્ણ બનાવી શકાવાનું ?** માણસ પાસે સુવર્ણ રસ હોય એટલે તો એને એ ખ્યાલ રહે છે કે 'આ તો કિંમતી સોનું બનાવવાનું જ સાધન છે. એનો બીજો ઉપયોગ કરાય નહિ. એ ચોરાઈ-કરાઈ જાય એ પહેલાં ઢગલો સોનું બનાવી લઉં !' આટલું તો સામાન્ય અક્કલવાળાને ય મનમાં થાય; ત્યારે વિશેષ બુદ્ધિમાન હોવાનો દાવો રાખનારો હું મળેલા માનવ હૃદયની કિંમત નથી પિછાણતો ? એનું મહત્ત્વ નથી સમજતો ? સુવર્ણરસની જેમ એના માટે કેમ અહર્નિશ ખ્યાલ ન રહે કે આનો કામક્રોધાદિ મલિન ભાવો,

મેલા વિચારો, કાળી લેશ્યા, મલિન મનોરથ અને હલકાં ધોરણોમાં જરાય ઉપયોગ ન થવા દઉં. તેમ જ આ હાથમાંથી જતાં પહેલાં એમાંથી સુવર્ણતુલ્ય એ મૈત્રી–ક્ષમાદિ ભાવો અને અર્હદ્ભક્તિ મમત્વ–શ્રદ્ધા જોરદાર બનાવી લઉં.'

જો આ ખ્યાલ વારંવાર કરવામાં આવે તો જીવનના ઘણા પ્રસંગોમાં બૂરાઈથી બચી જવાય. ધ્યાન રાખજો એકલી એક વારની આટલી સમજ માત્રથી કાર્યસિદ્ધિ નહિ થાય. એમાં તો ફરિયાદ જ ઊભી રહેવાની કે 'અમે સમજીએ તો છીએ પરંતુ માળું અવસરે કેમ ભૂલી જવાય છે? ને કેમ બુરાઈમાં પડી જવાય છે?'

વ્યાખ્યાનો સારાં સાંભળવા છતાં આ ફરિયાદ કરો જ છો ને? પરંતુ દર્દ ક્યાં છે, કયું છે, એનો વિચાર કરો છો? ના, નહિતર તો ક્યારનું ય એ શોધી કાઢી એને દૂર કરવાનું મન કર્યું હોત.

જે દર્દની પીડા–નુકશાનીનો હૈયે કકળાટ નહિ, એ શોધવા–મિટાવવાના ભગીરથ પ્રયત્ન શાના થાય? 'મને જાણેલી સારી વસ્તુ અવસરે કેમ ઉપયોગમાં નથી આવતી? ને નથી આવતી તો બૂરા–મેલા ગંદા ભાવો કેવી ભવોની પરંપરા બગાડી નાખે? દુર્ગતિના કેવા દારુણ ભવોમાં ગબડ્યા કરવાનું ઊભું કરી દે? એવા બૂરા–મેલા–ગંદા ભાવ હૈયે કેમ ઊઠ્યા કરે છે?' આનો ફફડાટ નથી, કાળો કકળાટ નથી, પછી દર્દ શોધવાનો અને મિટાવવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન શાનો થાય? ત્યારે શું એમ માનો છે કે જીવને માટે કામ–ક્રોધ, મદ–ઈર્ષ્યા, વગેરે બૂરા ભાવોથી કાંઈ ભવોની પરંપરા નથી બગડતી? દુર્ગતિનું

ચક્ર નથી ચાલુ થતું ? અથવા શું આ બૂરા ભાવો કરી કરી માનવ-હૃદયને સુશોભિત કરી રહ્યા છો ? જીવનના ઠેઠ છેડા સુધીની શાંતિ-નિશ્ચિતતા સર્જી રહ્યા છો ?

બૂરા ભાવોથી શોભા-સુખ-શાંતિ થતી હોત તો દુર્ગતિઓ ખાલી પડી જાત.

ભૂલા પડતા નહિ, આમાંનું કશું ઊપજે એવું નથી. એમ જો બૂરા ભાવોથી થતું હોત તો દુર્ગતિઓ ઉભરાઈ જવાને બદલે ખાલી પડી હોત, ને જગતના જીવો ખૂબ સુખ-શાંતિ -નચિંતતા અનુભવતા હોત. પરંતુ આવું નથી એ હકીકત છે, ને એનું કારણ એ જ બૂરા ભાવો છે. એ જગતના જીવોને દુઃખી કરવામાંથી ન છોડે તે મને તમને છોડશે ? બૂરા ભાવોના કારણે અહીં જ ચિંતા-અશાંતિ-ઉદ્વેગ કે અજંપો-વિહ્વળતા-આકુળ વ્યાકુળતા વગેરે કેટલું ય અનુભવી તો રહ્યા છો, લાંબે ક્યાં જોવા જવું છે ? હાથ-કંકણ ને આરસી. અહીંનાં પ્રત્યક્ષ દુઃખદ અનુભવ પરથી દીર્ઘ ભવિષ્ય કાળના એંધાણ પરખી શકાય છે. કેમકે આના પડેલા સંસ્કાર એનો ભાવ ભજવ્યા વિના નહિ રહે.

એટલે હવે, જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ સાંભળવા છતાં અને વસ્તુ-સ્થિતિ સમજી જવા છતાં સાંભળીને સમજેલા હિતના ઉપાય કેમ કામ નથી લાગતા ? દર્દ ક્યાં છે ? તે શોધી કાઢો.

સમજેલું છતાં કામ ન આવે એનું કારણ આ છે કે (૧) એક તો સમજેલી ચીજની પછી વારંવાર ભાવના કરવી જોઈએ, અને (૨) બીજુ, મનને પાકો નિર્ધાર વારે વારે થવો જોઈએ કે 'મારે એને કામે લગાડવી જ છે.' એ વસ્તુ, એ ભાવના, અને નિર્ધાર વારંવાર નથી કરતા. ઉલટું એની સામેના બૂરા ભાવની વારંવાર ભાવના કરાય છે, દુન્યવી વાત-વસ્તુ મગજમાં વારંવાર મમરાવાય છે. પછી એના મહા પ્રખર તાપમાં

પેલી શીતળ ઉપદેશની સમજ શે ઊભી રહે ?

દર્દ આ છે. એને મિટાવવા;

(૧) બહારના કચરા–ભૂંસાને અર્થાત્ દુન્યવી વાતવસ્તુને હવે પલોટાળ્યા કરવાનું રહેવા દો.

(૨) હિતની વાતોની વારંવાર ભાવના કરો.

બુરાઈઓ અટકાવવાનો અને સુધારો કરવાનો નિર્ધાર કરી એ નિર્ધાર વારંવાર તાજો કરો અમલી કરો.

બસ, 'માનવહૃદય જેવો સુવર્ણરસ મળ્યો છે તો એનાથી ઉત્તમ પ્રશસ્ય ભાવો રૂપી સોનું બને તેટલું ઉત્પન્ન કરી દેવું છે,' આવો નિર્ધાર કરો.

'આવા માનવમનના ઉચ્ચ સાધનથી ગટરિયા માલ નથી બનાવવા,' એનો પાકો નિર્ણય કરો. પછી હિતોપદેશની અને શુભ ભાવોની વારંવાર ભાવના કરો, એને મગજમાં ખૂબ ખૂબ મમરાવ્યા કરો. એ ભાવ્યા કરશો એટલે કુદરતી રીતે દુનિયાના કચરા–ભૂંસા મગજમાં સતત ઘાલ્યા કરવાનું ઓછું થશે, ને ચીવટ રાખીને ઓછું કરવાનું પણ ખરૂં. એ મનમાં ઊઠે કે એને રોકી રોકી પેલી શુભ ભાવનાનો વિચાર શરૂ કરી દેવાનો.

એક છ મહિના આટલું કરો ને, પછી જુઓ કે જીવન આખું કેવું પલટાઈ ગયું હશે ! કેટલું ગજબ આત્મ–પરિવર્તન થયું હશે ! બાકી આ જો કરવું નથી, તો તમારી ફરિયાદ ઠેઠ તમે જિંદગીના છેડા સુધી કર્યા કરશો, પણ કાંઈ ઠેકાણું નહિ પડે, ને એવા ને એવા રહેશો.

રુક્મીની રાજસભામાં શાસ્ત્રની વાતોની રસરેલ ચાલતી, તેથી દેશ પરદેશના માણસો આવી એ સાંભળતા, ને રુક્મીની ખ્યાતિ લઈ જઈ પ્રચારતા. એથી વળી બીજા કેટલાય નવા લોકો આવતા.

૯. રુક્મીની રાજસભામાં રાજકુમાર શાલિભદ્રના દાનની સમીક્ષા

રાજકુમારને દર્શનની ઝંખના :—

એમાં એક વાર એવું બન્યું કે એક રાજકુમારે રુક્મીની ખ્યાતિ સાંભળી ત્યારે એના મનને આશ્ચર્ય થયું કે "અહો એક બ્રહ્મચારિણી બાઇ રાજા બની આવી જાહોજલાલીવાળું રાજ્ય ચલાવે છે? રાજ્ય-ખટપટમાં તો કેઈ માણસોના સંપર્કમાં આવવાનું થાય છતાં આ બાઇ-રાજા નિર્મળ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે? લોકો વાતો કરે છે કેવી અદ્ભુત એની પવિત્રતા! કેટલું સુંદર બ્રહ્મચર્ય-મર્યાદાનું એનું પાલન!' વાહ ધન્ય છે, ત્યારે આ નારી રત્નને! એવા બ્રહ્મચારી આત્માનાં દર્શન મળે એ ભાગ્યશાળી!"

રાજકુમાર ધર્માત્મા છે, પાછું જિનોક્ત જીવ—અજીવ આદિ નવ તત્ત્વ એણે પોતાના દિલમાં વારંવારની ભાવના—વિચારણાથી ભાવિત કરેલા છે, એ રુક્મીના નિર્મળ બ્રહ્મચર્ય પર ઓવારી જાય છે, એનું દર્શન કરનારને પણ ભાગ્યશાળી માને છે. સ્વયં એ ઇન્દ્રિયો પર વિજયનો પુરુષાર્થી છે, છતાં ગર્વિષ્ઠ નથી કે જેથી

જાતને પામી ગયો માને, અને બીજાને તુચ્છ યા સામાન્ય કે બહુ તો પોતાના જેવા જ ઈન્દ્રિય—વિજેતા માને ના. એ તો અતિ વિનમ્ર છે, સમજે છે કે 'હજી હું તો ઘણો અધુરો છું. મારામાં તેવું કાંઈ વૈશિષ્ટચ નથી. મારે તો હજુ ઘણું ઘણું પામવાનું છે, પામવા માટે મથવાનું છે.' આવું સમજવાને લીધે જ્યાં કયાંય જરા ઠીક ગુણ દેખાયો, પછી ભલે પોતાનામાં એવો જ રીતસરનો ઠીક ગુણ હોય, છતાં સામા તરફ આકર્ષાઈ જાય છે, એના ગુણ પર ઓવારી જાય છે.

અહંભાવથી લપસણું —:

આ મહત્ત્વનું છે. અનાદિરૂઢ અહંભાવના લીધે અહીં એક લપસણું ઊભું થાય છે. આપણામાં અનેક ગુણ છે અગર કોઈ એક ગુણ વિશેષ વિકસેલો છે એ વખતે બીજાનો તેવો ગુણ સાંભળતાં અહંભાવના લીધે પેલાની સારી ઉપબૃંહણા—પ્રશંસાને પ્રમોદભર્યું આકર્ષણ પ્રગટાવવાને બદલે અહંભાવને લીધે 'ઠીક છે' એમ માનવાના તુચ્છ વલણમાં લપસવાનું બને છે. પછી ત્યાં એ પણ નથી જોવાતું કે પેલો કઇ કક્ષા, કયા સંયોગ, કઈ પરિસ્થિતિમાં ગુણનો ખપી બન્યો છે.

શાલિભદ્રના દાનગુણની સમીક્ષા

બોલો જો, શાલિભદ્રના જીવે પૂર્વ ભવે દાન કેટલું દીધું? એનો દાનગુણ કેટલો મોટો?

ઉપલક દૃષ્ટિએ જોશો તો એવું લાગશે કે "માત્ર એક જ વાર એક થાળી ખીર, એટલે કે થોડું જ દાન દીધેલું. એમ તો અમે ઘણીવાર થઈને એના કરતાં ઘણું દીધું છે. અમારા કરતાં એનો દાનગુણ નીચેની કક્ષાનો.' આવું લાગે; પરંતુ આ

લાગવાનું, વિચારવા જેવું છે કે, વાસ્તવિક ગણાય?

(૧) એની પાસે મૂડી કેટલી હતી? એમાંથી કેટલું દીધું?

(૨) મૂડીમાં તો એ હતું જ નહિ, પણ ભેટ આવેલું; તે પણ સીધેસીધું નહિ કિંતુ મા–દીકરાના કરુણ રુદન પર બીજાઓએ એમને અનુકંપાદાન કરેલું!

(૩) આવું જિંદગીમાં કદી જોયેલું નહિ, એ દ્રવ્ય આજ પહેલી જ વાર એ જીવને જોવા મળેલું!

(૪) એમાંથી પણ દીધું કેટલું? પોતાના મનથી બધું જ!

(૫) જિંદગીમાં પોતે એ વસ્તુનો ભોગવટો કરેલો ખરો? ના, આજે જ એનો ખરો અવસર હતો છતાં ભોગવવાનું મજા માણવાનું પડતું મૂક્યું, ને દીધું!

(૬) દીધું તે ધીરે ધીરે? કે એકી કલમે? 'મારા લખો ૫૦ રૂ,'ના શેઠ! એટલા જ? ન ચાલે.' 'સારૂં લ્યો ત્યારે ૫૫ લખો.' 'એટલા હોય? તમારા તો રૂ. ૨૦૧ લખવાના છે.' 'એટલા બધાની ભાવના નથી, બસ ૭૫ લખી લો. હવે બોલશો જ નહિ.' આમ ચોળી ચોળીને આપેલા, ને એના બદલે એકી કલમે પહેલી જ વાર ૨૦૧ લખાવેલા, એમાં ફરક કેટલો?

(૭) તે પણ સામાએ 'કેટલા લખું?' એમ પૂછ્યા પછી લખાવ્યા, ને સામો પૂછતો જ નથી ને આપણે સામે જઈને લખાવ્યા, એમાં કેટલો ફેર?

(૮) શાલિભદ્રના જીવે વળી દીધું તે સામાને કરગરાવીને કે પોતે કરગરીને? તમે પાંચ હજાર આપો તો પણ સામાને કરગરાવીને ને?

(૯) એણે દીધું એ કેટલી હોંશ પૂર્વક અને પહેલાં કઈ ભાવના કરીને? દેતાં કેવી ભાવના? દીધા બાદ કઈ?

(૧૦) દીધું તેમાં કીર્તિની આકાંક્ષા કેટલી? સગી માને પણ દીધાનું કહેતો નથી. એ દેવાનો જશ મળે એનાં મૂલ્ય કરતાં ગુપ્ત દીધેલાનું એ કેટલું બધું ઊંચું મૂલ્ય ઊંચું મહત્ત્વ આંકે છે?

(૧૧) દેતી વખતે સાધુ મહારાજ કહે છે 'ભાઈ બધી ના લેજે, થોડી રહેવા દેજે', ત્યારે આ કહે છે, 'બાપજી! તમે મળ્યા પછી શું મારે સંસાર થોડો પણ બાકી રાખવો છે?' આ શબ્દો પાછળ દાનનું કયું ફળ સચોટ સમજી રહ્યો છે?

(૧૨) દાન દેતાં આંખમાં ઝળઝળિયાં, હૃદય ગદ્ગદ, મુખ પર અપૂર્વ હર્ષરેખા, કાયા થનથન નાચે, ખાવાની ઉતાવળ નહિ એટલી દેવાની ઉતાવળ, 'આહા! હું રાંક, ને મારા ભાગ્યમાં આ દાન?' એવી અસંભવિત ઘટનાની કલ્પનાનો હૈયે પારાવાર હર્ષ!- આ બધું એનામાં કેવું?

(૧૩) દીધા પછી ખીર ખાવા મળી, ખાધી તે જિંદગીમાં પહેલી વાર, છતાં એનો લેશ આનંદ નહિ, ને 'ગુરુએ અનંત કૃપા કરી દાન કરાવ્યા'નું જ એક માત્ર સ્મરણ કરી કરીને અથાગ આનંદ કેવો અનુભવ્યો?

(૧૪) અજીર્ણથી એ જ રાતે મરવા પડ્યો, મૃત્યુ થાય એવું દુઃખ છે,છતાં એનું વિસ્મરણ અને કરેલ દાન-સુકૃતનું જ સ્મરણ કેવું!

(૧૫) વર્ષોની પરિચિત વહાલસોયી માતા એવી મૃત્યુ-દુઃખની અવસ્થામાં શરીરે હાથ ફેરવતી રહી 'ભઈલા! બહુ પીડા થાય છે?' મટી જશે' એમ ગદ્ગદ આશ્વાસનના શબ્દ બોલી પ્રેમ વ્યક્ત કરી રહી છે, એને ભૂલા 'વાહ! ગુરુ કેવા ઉપકારી

મળ્યા કે મને રાંકડા–ગરીબડાને આ દાનની મહા કમાણી કરાવી ?' આમ ગુરુને અને ગુરુના ઉપકારને કૃતજ્ઞતા–ભીના હૃદયે યાદ કરે છે, તે કેટલું મહત્ત્વનું ?

આ બધું ગણતરીમાં લો, ને પછી તારણ કાઢો કે એણે કેટલું દીધું ? એનો દાનગુણ કેટલા મહત્ત્વનો ? ને આ બધું જ વિચારવા મગજ ન ચાલતું હોય તો દાનના ફળ પરથી માપ કાઢો કે કેટલું ઊંચું દાન ?

શાલિભદ્રના દાનનું ફળ કેટલું ?:–

ક્રોડપતિ કે લાખોપતિને ઘેર જન્મ, એકનો એક પુત્ર સુંદર શાલી (ડાંગર) ના ખેતરના સ્વપ્ન સાથે આવેલો ! ભવ્ય ઠાઠમાઠથી ઊછેર, દેવાંગના જેવી ૩૨ પત્નીઓ, પિતા દેવ તરફથી પોતે અને બત્રીશ સ્ત્રીઓ એમ ૩૩ માટે દરેકને ૧ દિવ્ય ખાન-પાનની, ૧ વસ્ત્રાદિની, ૧ ઝવેરાત અલંકારની, એમ ૯૯ પેટીઓ રોજ ભેટ મળે ! વહેવાર–વેપાર–ઘરવહીવટ બધી ખટપટ મા સંભાળે ને આને મહેલના સાતમે મજલે દોગુંદક દેવ જેવા ભોગ-વિલાસમાં મસ્ત રાખે ! દીકરાને વહુરો સહેજ પણ ફરિયાદ વગેરે કરી સંતાપ ન આપે માટે વહુરોને આ સાસુ ફૂલબાઈની જેમ રાખે ! રોજ ને રોજ આજનાં હીરા–માણેક–મોતીનાં જર-ઝવેરાત-ઘરેણાં કાલે એ ઠવાડમાં જાય ! મા વડે રાજા શ્રેણિક જેવો એક ન ખરીદે એવી વીસ લાખ સોનૈયાની સોળ રત્ન કાંબળો ખરીદાઈ એક જ વાર પગ લૂછી વહુરો ખાળમાં નાખે ! રાજા શ્રેણિકને શાલિભદ્રનાં દર્શનની ઊલટ થાય ! તે જોવા પોતે આના ઘેર આવે !.. હજીય આ બધું તો કાંઈ નહિ, પણ 'શ્રેણિક માથે રાજા છે ધણી છે' એ વાત પર મહાવૈરાગ્ય કેળવી ' ધણી તો માત્ર એક

મહાવીર,' એવા અનન્ય અનુપમ અરિહંત-શરણ સાથે સર્વત્યાગ પૂર્વક ચારિત્ર માર્ગે પ્રયાણનું અલૌકિક શૂરાતન,-આ બધું ફળ લક્ષમાં લો; અને એના પર દાનસુકૃત-દાનગુણનું મહત્ત્વ વિચારો કે કેટલું દીધું? અને કેટલો ઊંચો દાનગુણ?

આપણે ગમે તેવા ગુણિયલ છતાં બીજાના ગુણ પર ઓવારી જવા માટે એ ગુણની આગળ-પાછળના સંયોગ, પરિસ્થિતિ, હૃદયના ભાવ વગેરે કેટલુંય જોવું જોઈશે. આ શાલિભદ્રના દાનની વિચારણા કરી એના પરથી દાનક્રિયામાં શું શું જોઈએ એનું માપ કાઢી શકાશે. જુઓ આ તારવણી કે,

વિશિષ્ટ દાનધર્મ આરાધવામાં શાલિભદ્રનું દૃષ્ટાન્ત કઇ કઈ આવશ્યકતા બતાવે છે,-

(૧) મહા કષ્ટે મળેલી અને કદાચ પૂર્વે કદી નહિ યા ક્વચિત્ મળેલી વસ્તુનું ખાસ કરીને દાન.

(૨) આપણા ઉપભોગની મઝાને પણ ધક્કો લગાડે એટલા પ્રમાણમાં દાન.

(૩) વિચાર કરી કરી, તોળી તોળીને, ટૂકડે ટૂકડે નહિ, પણ એકી કલમે ઉત્સાહભેર દાન.

(૪) સામાને કરગરાવીને કે યાચના કર્યા કરાવીને નહિ, પણ પોતે કરગરીને દાન.

(૫) દેતાં પહેલાં દાનની ઉત્કટ ઊછળતી હોંશ-અભિલાષા. દેતી વખતે અનહદ ઉછરંગ, અને દીધા બાદ એવી ભરપૂર અનુમોદના કે બીજી સ્વાર્થની ધનપ્રાપ્તિ વગેરે વાત-વસ્તુનાં મહત્ત્વ જ ભૂલાવી દે, મીઠાં સ્મરણ જ દબાવી દે.

(૬) દેવામાં કોઈ સારા દેખાવા-કરવાની કે યશ-સન્માનાદિની

લેશ પણ કાંક્ષા નહિ. ઉલ્ટું કોઇ ન જાણે તો સારૂં એવી સાવચેતી; યશ-કીર્તિ કરતાં દાનનું એટલું ઊંચું મૂલ્યાંકન.

(૭) દેવામાં દીધા સિવાયનું જે પાસે બાકી રહેવાનું હોય તેટલા પ્રમાણમાં સંસાર કપાયા સિવાયનો માથે પડયો રહ્યો લાગે.

(૮) બધું જ દેવાની હોંશ; જે દેઈ શકાય એમાં પણ હૈયું ગદ્ગદ, આંખે ઝળઝળિયાં, કાયા થનગન નાચે, મુખ પર અપૂર્વ હર્ષની રેખાઓ ચમકી ઊઠે, મનને થાય ' આહાહાહા ! હું રાંક, ને મારા ભાગ્યમાં આવું સુપાત્ર દાનનું મહાસુકૃત !' જાણે અસંભવિત ઘટનાની કલ્પના કરી હૈયે પારાવાર હર્ષ !

(૯) પાછળથી કોઇ દુઃખના પ્રસંગમાં પણ એ દુઃખ વિસારી પૂર્વે થઈ ગયેલ દાનાદિ સુકૃતનો પરમ આનંદ જીવતો જાગતો.

શાલિભદ્રના પૂર્વના ગમાર જીવનાય દાનમાં આ અદ્ભુત વિશેષતાઓ ભરી પડી હતી. એને સમજીએ તો એનું દાન અતિ ઊંચું લાગે, અથાગ અનુમોદના થાય.

પરદેશી રાજપુત્ર રુક્મીના બ્રહ્મચર્યની અનુમોદના કરે છે. અનુમોદના કરીને બેસી નથી રહેતો પણ એના મનને થાય છે કે 'લાવ આ ભાગ્યવતીના દર્શન કરું', જેથી મારો આત્મા પાવન થાય. એમ વિચારીને એ પરદેશી રાજકુમાર રુક્મીરાજાના રાજ્યમાં આવે છે. આ બધા મુદ્દા વિચારવા, કે દૂરથી એ રુક્મીના નિર્મળ બ્રહ્મચર્યની અને એના બ્રહ્મ-તેજથી રાજ્યની સલામતી રહેવાની તથા દુશ્મનો દબાઇ જવાની ખ્યાતિ સાંભળીને એના બ્રહ્મચર્ય પર ઓવારી ગયો છે, હૈયે ભારે અનુમોદના અનુભવી રહ્યો છે; અને તેથી એ બ્રહ્મચારી બાઇનાં દર્શનથી જાતને પાવન કરવાની

એને તાલાવેલી જાગી છે. જીવનમાં દેવાધિદેવ, તથા તીર્થ, જીવ-દયાર્થે જીવ, શાસ્ત્રના અક્ષર, અને આવાં ગુણસંપન્ન ઉત્તમ જીવો સિવાય બીજું દેખવા જેવું છે પણ શું ?

રાજકુમાર આવી પહોંચ્યો રુક્મીના રાજ્યમાં,
એમાં ય ઠેઠ રાજ દરબારમાં જઈ ચડયો. દરબાર ભવ્ય ભરાયો છે. સામે મધ્યમાં ઊંચા સિંહાસન પર રાજા તરીકે રુક્મી બિરાજે છે. માથે છત્ર ધરાયેલું છે, પાછળ પંખાવાળો વીંજણો હુલાવી રહ્યો છે, આગળ બંદીવાન ઊભા છે. સભામાં મંત્રીઓ, ખજાનચી, સેનાપતિ, કોટવાળ, બીજા અમલદારો, નગરશેઠ વગેરે શેઠિયાઓ, બ્રાહ્મણો, પંડિતો, નગરજનો, જોગી સંન્યાસીઓ, પરદેશી મહેમાનો ઈત્યાદિથી રાજદરબાર શોભી રહ્યો છે, ત્યાં પેલો રાજકુમાર પણ આસને ગોઠવાઈ જાય છે, અને રુક્મીના દર્શન કરતાં રોમાંચ અનુભવે છે.

એના મનને થાય છે 'અહો ! કેવો પવિત્ર આત્મા ! કેટલું એનું દુષ્કર વ્રત ! આ સંયોગમાં વ્રત પાળવાનું એનું પરાક્રમ કેટલું ! ધન્ય દિવસ મારે આજનો કે મને આ દર્શન મળ્યું !....'

૧૦ રુક્મી ભૂલે છે. : નિમિત્તની અસર

રુક્મીને નિમિત્ત મળતાં જાગેલાં કર્મની વિચિત્રતા :—

હજી તો રાજકુમાર અનુમોદનામાં આગળ વધ્યે જાય છે, એટલામાં એની આખી વિચારસરણી ફેરવી નાખે એવું ત્યાં બન્યું. રુક્મીની દૃષ્ટિ આ નવા આવેલા રાજકુમાર ઉપર પડી. રુક્મી પવિત્ર બાઈ છે, વર્ષોના સદ્ભાવનાપૂર્વકના નિર્મળ બ્રહ્મચર્યની અભ્યાસવાળી છે. પરંતુ નિમિત્ત અને કર્મપરિણતિ-કર્મવિપાકની વિચિત્રતા શું કામ કરે છે! અનાદિનો અભ્યાસ તો ઇન્દ્રિયોના મનગમતા વિષય તરફ ખેંચાઈ જવાનો જ છે. આત્મામાં વીતરાગ ન બને ત્યાં સુધી મોહનીય કર્મનાં દળિયાંનો એવો જથો છે કે એ કર્મના ઊભા કરેલા ક્ષયોપશમને ચાલુ રાખવાની પૂરી તકેદારી ન હોય તો નિમિત્ત ઊભું થતાં ઝટ એમાંથી કર્મદળિયાં વિપાક-ઉદયમાં આવી જવા તૈયાર છે. બસ એવું જ અહીં બન્યું. રુક્મીએ સાવધાની ગુમાવી, એને દૃષ્ટિ ફેરવતાં રાજકુમારનું દેખાવડું રૂપ જોવારૂપી નિમિત્તિ મળ્યું, એ ભૂલી પડી.

રુક્મીના મનને થયું, 'કેવું ફુટડું રૂપ! કામદેવનો જાણે અવતાર જોઈ લો! આના મુખ પર કેટલું લાવણ્ય દીપી રહ્યું છે! કેવું અનુપમ સૌંદર્ય છે!...' એના દિલમાં કામ રાગવાળી લાગણીનો વિકાર જાગી ગયો. દૃષ્ટિ વિકારી બની ગઈ.

પુદ્ગલના ભાવનો વિચાર :—

વસ્તુનું દર્શન તો થાય, પરંતુ એમાં જ્યારે વિકાર ભળે છે ત્યારે એ દર્શન મલિન બને છે. એમ તો નિર્વિકાર મહાત્માઓને ય સામે આવી ગયેલ વસ્તુ દેખાઈ તો જાય છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞ આત્માને તો જગતભરના ત્રણેય કાળના પદાર્થ દેખાય છે. એમાં અતિશય મનોહર રૂપવાળા પદાર્થ પણ જરૂર દેખાય. છતાં એ માત્ર દર્શન જ છે, શુદ્ધ દર્શન, એટલે કે એની સાથે હૃદયનો કોઇ રાગ નથી; વીતરાગ–ભાવે દર્શન છે, નિર્વિકાર દર્શન છે. 'રૂપ બહુ સરસ !' એમ એમને કોઈ આશ્ચર્ય કે આકર્ષણ કરવાનું નથી. રૂપનું આકર્ષણ કેમ નહિ? કારણ ચંચળ પરિવર્તનશીલ રૂપમાં શું મોહવાનું હતું? એના એ આજે સુંદર દેખાતા રૂપ કાલાન્તરે મલિન બની જાય છે. અત્યંત મલિન એવા અણુઓ મહા સુંદર બની બેસે છે. તો આવા પલ્ટાતા પુદ્ગલ પર ક્યાં સ્થિર હાશ કરવા જેવું જ છે? એમ જડ પુદ્ગલની લીલા પર ક્યાંય રુચિ કે અરુચિ, આકર્ષણ કે નફરત, હરખ કે ગ્લાનિ કરવા જેવી જ ન લાગવાથી નિર્વિકાર મહાત્માને એનું દર્શન થાય તે શુદ્ધ થાય છે, નિર્વિકાર દર્શન થાય છે. રુક્મીના આજ સુધીના પ્રયત્ન સાવધાનીના હતા. પરંતુ આજે નિમિત્ત મળતાં અને પોતાના હૃદય પર કાબુ ન રહેતાં મોહનીય કર્મનો ઉદય ટપકી પડયો. કામ–વાસનાની વિકારી દૃષ્ટિથી રાજકુમારનું મુખ જોયું.

નિમિત્ત તારે છે; નિમિત્ત મારે છે. માટે જ જ્ઞાનીઓનો આ ઉપદેશ છે કે સારાં આત્મહિત પ્રેરક નિમિત્ત બહુ સેવો, અને અહિતકારી નિમિત્તોથી સદા દૂર રહો, કદી એનો

ભરોસો કરો નહિ. 'ના હું તો બહુ મક્કમ છું', સારી ભાવના-વાળો છું', નિમિત્ત મને શું કરનાર હતું'?' આવા વિશ્વાસે જરાય રહેવા જેવું નથી. કેમકે નિમિત્ત ચીજ એવી છે કે ચાહીને એના સંપર્કમાં જાઓ એટલે દિલની ભાવના ફેરવી નાખે.

અસત્ નિમિત્તના અવસરે આ ખાસ યાદ જોઇએ, કે, 'હું હજી વીતરાગ નથી બન્યો. એટલે મારા આત્મામાં મોહ-નીયનાં વિવિધ કર્મદળિયાં સત્તાગત પડેલાં જ છે. એના 'નિષેક' મુજબ, અર્થાત્ ક્રમસર સમયે સમયે ઉદયમાં આવવાની થયેલી રચનાનુસાર, એ એ ઉદયમાં પણ આવ્યે જ જાય છે. માત્ર મારી સાવધાનીને લીધે એ પોતાનો વિપાક દેખાડવાને બદલે એમજ ઉદય પામી આત્મા પરથી છૂટાં થઇ જાય છે. પરંતુ જો અનુકૂળ નિમિત્ત મળ્યું તો સાવધાની ક્ષણભર સૂતી રહેશે અને કર્મનો વિપાકોદય થતાં વાર નહિ લાગે.'

—આ ખ્યાલ જાગતો રહેવો જોઇએ. ખાસ કરીને તેવાં દર્શન કે તેવાં વાંચન, યા શ્રવણ કે સ્મરણ વખતે તો વિશેષે રાખવાનો. એટલે આપણું ચાલે તો એવાં નિમિત્તથી ખસી જઇએ. જ્ઞાનીઓએ બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ અમસ્તી સેવવાનું નથી કહ્યું. સમજીને જ કહ્યું છે 'કે નવ વાડનું પાકું પાલન કરો. બ્રહ્મચર્ય ભાવને ધક્કો લગાડે એવાં એ નિમિત્તોથી દૂર જ રહો.'

આહારની આત્મા પર અસર :—

દા. ત. એક વાડ એ કહી કે 'પ્રણીત આહાર ન કરો.' પ્રણીત એટલે દૂધ–ઘી–દહીં' વગેરેથી લચબચતો. ઉદરમાં એ વિગઇઓ ઠલવાય તે એનો ભાવ ભજવ્યા વિના રહેશે? પેટમાં

પધરાવેલું રસ વગેરે થવા દ્વારા આત્મપ્રદેશ સાથે એકમેક થાય છે. તો એ મશાલા આત્મા સાથે એકમેક થયેલા વાસનાને કેમ ઉત્તેજિત નહિ કરે ? સમજી જ રાખવું જોઈએ કે રસકસ જરૂર અસદ્ વીર્યોત્તેજન કરશે, એથી ચિત્તના વિશુદ્ધ ભાવને ધક્કો લગાડશે, વિકારી ભાવને જગાડશે. પછી વ્યવહાર આદિ બંધનથી કદાચ કાયિક તેવુ અકૃત્યાચરણ નહિ થાય, તો ય દિલમાં એક પ્રકારનું મધુરૂં આકર્ષણ ઊભું કરશે, કદાચ કયાંય વાણીમાં ય એ ટપકી પડશે, અને સંભવ છે દૃષ્ટિમાં પણ એ ઝેર ઊતરશે.

વિગઈઓના સેવનથી પુષ્ટ કરાયેલા આત્મપ્રદેશ થનગનતા બને છે. એનો થનગનાટ કામરાગને પોષે છે, જે એક યા બીજા રૂપે મન–વચન કે કાયાના વિકારી યોગમાં ઊતરે છે, અર્થાત્ વિકારી વિચાર–વાણી–વર્તાવ પ્રવર્તાવે છે.

આવું જ સ્ત્રીનાં અંગોપાંગદર્શન, વચન–શ્રવણ, સ્ત્રીકથા, કામકથાશ્રવણ–વાંચન વગેરેમાં પણ થાય છે. અરે પૂર્વની તેવી કામચેષ્ટાનાં સ્મરણમાં પણ બને છે.

હવે વિચારો આજના સંયોગો. જ્યાં ને ત્યાં રેડિયોમાં સ્ત્રીનાં મધુર ગીત ગવાતાં સાંભળવા મળે, જાહેર રસ્તા પર સ્ત્રીઓનાં ખુલ્લાં અંગોપાંગ જોવા મળે, છોકરાઓને છોકરીઓનાં સહશિક્ષણ–સહવાસ મળે, છાપાં–નોવેલ–નવલિકાઓમાં ભરપૂર સ્ત્રીકથા વાંચવા મળે, આજના મર્યાદા બહારના સંસાર–વ્યવહારમાં સ્ત્રીઓ સાથે વાતોચીતો મળે, ... બ્રહ્મચર્ય કે સદાચારની ભાવના સામે આ ખુલ્લા બળવાસમા સંયોગોના સેવનમાં એ પવિત્ર ભાવ કયાં ઊભા રહી શકે ? પવિત્ર ભાવનું કાસળ જ નીકળી જાય.

બ્રહ્મચારીને પાંચે વિષયોથી સાવધ રહેવાનું :—

જુઓ તો ખરા કે રુક્મીને 'આ કેટલું સુંદર રૂપ !'–એવું રૂપનું આકર્ષણ માત્ર થયું છે. એમાં પણ એ વિકારના માર્ગે ચઢી. શાસ્ત્ર કહે છે,

सद्दा रुवा रसा गंधा फासाणं पवियारणा ।
मेहुणस्स वेरमणे एस वुत्ते अइक्कमे ॥'

–શબ્દ–રૂપ–રસ–ગંધ–સ્પર્શની આકર્ષણભરી વિચારણા એ બ્રહ્મચર્યનો અતિક્રમ આને પ્રાથમિક ઉલ્લંઘન કહ્યું છે. ષડ્દ્રવ્યની ચિંતામાં પુદ્ગલદ્રવ્યના શબ્દ–રૂપાદિ પર્યાયો કેવા પલટતા રહે છે, વગેરે તાત્વિક વિચારણા થાય એ ઉલ્લઘન નહિ. કેમકે એમાં તો શબ્દ–રૂપાદિ પ્રત્યે લેશ પણ આકર્ષાવાની કે 'સારૂ–સુંદર' માનવાની વાત નથી. બાકી આકર્ષણવાળો સહેજ પણ શબ્દવિચાર, રૂપવિચાર, રસવિચાર...વગેરે તો સીધો અતિક્રમરૂપ જ થાય. જોએકલા વિચારનું ય આમ, તો દર્શન અને વિચાર, કે શ્રવણ ને વિચારનું તો પૂછવું જ શું ? તપાસી જુઓ જાતમાં કે રૂપાદિના દર્શન કે શ્રવણ યા સ્મરણ કેવાં થાય છે ? લેશ પણ 'સારુ' યા 'ખરાબ' એમ માન્યા વિનાનાં થાય છે ? મોટાં ભાગે આપણાં દર્શન—શ્રવણ—સ્મરણ એ રાગ—દ્વેષથી ખરડાયેલાં.

રુક્મી ભૂલી પડી, એની દૃષ્ટિમાં રૂપદર્શન થતાં આકર્ષણ આવ્યું, કામરાગ આવ્યો, નિમિત્તો એને પછાડી. વર્ષોના સારા અભ્યાસની શરમ ત્યાં ન પહોંચી. ધૈર્ય ગુમાવ્યું, એટલે વિકાર ચડી બેઠો. માટે કવિ કહે છે.

'विकार–हेतौ सति विक्रियन्ते
चेतांसि येषां न, त एव धीराः ।'

—અર્થાત્ વિકારનું નિમિત્ત મળ્યું છતાં જેમનું ચિત્ત જેમના વિચાર વિકૃત ન થાય, બગડે નહિ, તે જ ધીર આત્મા છે.

ધૈર્ય આ, કે તેવું નિમિત્ત આવી પડતાં મન ન જ બગાડવું, રાગાદિ વિકારને જાગવા જ ન દેવો. એવા અવસરે તો **મન પર મક્કમતા** જોઇએ કે, 'હું નિર્વિકાર, અજ-અવિનાશી, શુદ્ધ આત્મા. નિમિત્ત ગમે તેવા આવે, મારે શી લેવા-દેવા? મારે વળી લહેવાઈ જવાનું શું? લાગણી સુંવાળી કરવાની શી? વિકારની સામે તો હું કઠોર પત્થર જેવો છું. જીવ ઘેલો-મેલો થાય એ બીજા, હું નહિ.' 'નથી ને હું વિકારી થાઉં તો એ નિમિત્તો મને શું પરખાવી દેવાના હતા? કશું જ નહિ; પરખાવે માત્ર વિહ્વળતા, વેવલાપણું, સ્વસ્થતાનો નાશ. જિનાજ્ઞા-રસને બદલે જડ વિષય રસ... . વગેરે વગેરે. આ કોણ વહોરે માથે? નિમિત્ત તો આવ્યું ને જશે, આ વિહ્વળતા ઊભી રહેશે.

નિમિત્ત પર વિહ્વળ બનવું એ આત્માની નબળી કડી છે. એનો લાભ ઊઠાવીને દુશ્મન માથે ચડી બેસે છે. વિહ્વળ બનવાની પુરાણી નબળી કડી મજબૂત થયે, અને આમ ને આમ એનું પોષણ કર્યે ગયે, ક્યારે ઊંચા આવવાનું? એ તો એનો અનેક વાર સામનો કર્યે જવાય, ત્યારે જ એ જુગ-જુની નબળી કડી મોળી પડે, ધીમે ધીમે ઘસારો પામે."

—આવી કોઈ દૃઢ વિચારણા મનમાં રમતી રખાય, અવર નવર એની ભાવના કરાય, એ અંગે જિનવાણીનું શ્રવણ-વાંચન રખાય, તો જ નિમિત્ત આવી પડતાં બચાવ થઈ શકે. નહિતર તો આત્માનું મોત જ સમજો, આત્મના ભાવ પ્રાણરૂપ શુભ અધ્યવસાય ખતમ!

નિમિત્ત આવી પડતાં વિકારોથી બચવા માટે,—

(૧) ભગવાન જિનેશ્વરદેવનું શાસન ઉચ્ચ આલંબન આપે છે;

(૨) કોઈ સતા-સતીઓનાં નિર્મળ ચરિત્ર પણ અદ્ભુત પ્રેરણા આપે છે;

(૩) સંસારની વ્યાપક દુઃખદ સ્થિતિનો વિચાર પણ સાવધાની આપે છે.

(૪) શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય, જિનવાણીનું શ્રવણ અને સત્સંગ બચાવ આપે છે,

(૫) જીવ—અજીવ આદિ નવ તત્ત્વનું ચિંતન, કોઈ તાત્ત્વિક વિચારસરણી.

(૬) કોઈ સિદ્ધગિરિ જેવી ઠેઠ તળેટીથી માંડી ઉપરના બધા દેરાસર અને ભગવાનની યાત્રાનું ક્રમસર સ્મરણ, એવા કોઈ અંજનશલાકા—મહોત્સવ જેવા ધર્મપ્રસંગનું ક્રમશઃ સ્મરણ વગેરેમાં પણ મન જોડી દેવાથી આગંતુક નિમિત્ત પરનો વિચાર જ હટી જાય છે. પછી વિકારને સ્થાન જ ક્યાં મળે ?

રુક્મીને વિકારનું નિમિત્ત મળ્યું, પણ જો આવી કોઈ સાવધાની રાખી હોત તો એ બચી જાત. આવા અવસરે સત્ પુરુષાર્થ ખાસ વિકસાવવો પડે.

૧૧. રાજકુમારને અસર

તત્ત્વ-ભાવિતતા: દૃષ્ટિદોષના અનર્થ

હવે આ રાજા રુક્મીની રાજકુમાર ઉપરની રાગવાળી દૃષ્ટિ રાજકુમારના ખ્યાલમાં તરત આવી ગઇ, ચકોર છે ને ? ઉપરાંત પોતે પવિત્ર હૃદયવાળો છે. એટલે એ રુક્મીનો ભાવ સમજી ગયો. સામાન્ય રીતે વિજાતીયના ભાવ એટલે કે સ્ત્રીને પુરુષના અને પુરુષને સ્ત્રીના ભાવ દૃષ્ટિમાં કેવા તરવરે છે, તે સામાની સમજમાં આવી જાય છે. પછી એ પોતે પણ દુષ્ટ હૃદયવાળો હોય તો એવી સરાગ દૃષ્ટિને એવી જ દૃષ્ટિથી નવાજે એ જુદી વાત. બે ય સરખે સરખા થયા એટલે પતન આગળ વધતાં વાર નહિ પછી ભલેને કદાચ દૃષ્ટિના માર્ગે જ પતન ચાલ્યા કરે એમ પણ બને. હવે જુઓ,—

દૃષ્ટિ દોષના કેટલા ભયંકર નુકશાન છે ?

દૃષ્ટિ દોષથી આગળ વધીને પાપ ન હોય તો પણ એકલા દૃષ્ટિ દોષમાં ય દિનપ્રતિદિન હૈયાની કલુષિતતા વધતી જાય છે. એ કલુષિતતા પણ જેવી તેવી ભયંકર નથી હોં. બાહ્ય લોકવ્યવહાર નરકના ભય આદિ કારણે દૃષ્ટિદોષથી આગળ ન વધી

શકે એ જુદી વાત. પરંતુ એટલામાં ય થતો ચિત્તસંક્લેશ યાને મનની મલિનતા ભારે ખતરનાક બને છે, લેશ્યા કાળી, અધ્યવસાય કૂડા, લાગણી લંપટ, વલણ અજુગતું, વિચારધારા પાપધિઠ્ઠી ! પરલોકનો ભય ડૂલ !

આજનાં સહશિક્ષણ–સિનેમા–છાપાં–સહસર્વીસ—જાહેરમાં સ્ત્રીઓએ ભાગ લેવો, જાહેરમાં કાર્ય કરવાં, વગેરેએ દાટ વાળ્યો છે ! એણે આ દૃષ્ટિદોષ અને એની પાછળના ચિત્તસંક્લેશાદિ સુલભ કરી દીધા છે ! હવે એ કાળી લેશ્યા, કૂડા અધ્યવસાય લંપટ લેશ્યા, અજુગતાં વલણ, યાવત્ પાપધિઠ્ઠાઈ ફાલેફૂલે એના ભયંકર નતીજાની ખબર છે ?

એક તો ઠેઠ નરકમાં પરમાધામી બે આંખોમાં તીક્ષ્ણ ભાલા વગેરે ભોંકે, તે પણ વારંવાર કોચ કોચ કરે, અને તેવાં ય કષ્ટ અસંખ્ય વર્ષો સુધી ! ત્યાંસુધીના પણ દુઃખદાયી ચિકણાં કર્મ દૃષ્ટિદોષથી બંધાઈ શકે છે ! બાકી આંખ જ નહિ એવા એકેન્દ્રિય–બેઇન્દ્રિયના–તેઇન્દ્રિયના અવતારના કર્મ, યા આંખવાળા અવતારમાં આંખે રોગ પીડા, શૂળ, બળતરા વગેરેનાં ય કર્મ ઊભાં થાય.સાથે જ્ઞાનાવરણ, અશાતા વેદનીય, મોહનીય, નીચ ગોત્ર અંતરાય કર્મ અશુભ અપયશ–દૌર્ભાગ્ય–અનાદેય વગેરે નામકર્મ બંધાય એ વધારામાં. પરસ્ત્રી પર એકવાર પણ દૃષ્ટિ બગાડાય તો ય આ જથ્થો મળે છે, તો જેને જિંદગીની આદત જ એવી બની ગઇ છે એની કઈ ભયંકર દુર્દશા ? કેટલાં પાપકર્મોનાં જથ્થાના જથ્થા ! આ પરિણામ સમજ્યા પછી પણ એ કુછંદ ન છોડાવ એમાં દિલ ભયંકર પાપધિટ્ઠું સમજવું રહ્યું.

શું આટલા ઊંચા મનુષ્ય ભવમાંથી આ પરિણામ લઈને જવાનું ? ખૂબી તો પાછી એ કે જ્યાં ત્યાં દૃષ્ટિ ફેંકી દૃષ્ટિ બગાડીને મળવાનું કાંઈ નહિ. ઉલ્ટું, હૃદયદાહ, નિઃસત્ત્વતા, તામસભાવ, લોકની દૃષ્ટિએ હલકાઈ, વગેરે પ્રત્યક્ષ નુકશાન વહોરવાના થાય તો પછી આ શી લત ? પરન્તુ રૂપ ગમે, એટલે પછી ઘરનાં નહિ ગમે. વળી આ દૃષ્ટિચોર રૂપચોર માણસ મેલા વિકલ્પમાં ચઢી માનસિક અને આગળ વધીને કદાચ કાયિક દુરાચારમાં ય ફસવાનો સંભવ. આ તો આ લોક અને પરલોકનાં પરિણામની વાત થઈ,

હવે પરંપરાના પરિણામ જુઓ. દૃષ્ટિ બગાડવાનો હરામચસ્કો લાગ્યો એટલે પછી વારંવાર એ પાપ ચાલ્યું. એથી કાળી લેશ્યા, કૂડા અધ્યવસાય, વગેરે પોષાવાના. તે પણ પાછું દૃષ્ટિનો વિષય ખસી જવા છતાં મનમાં એના વિચાર ચાલવાના. આ બધાથી આત્મામાં ઘેરા કુસંસ્કાર અને પાપના અનુબંધ–બીજ મજબૂત થાય છે. એનો પોટલો માથે ઊંચકીને પરલોક જવું પડે છે. ત્યાં પછી એ કુસંસ્કારો એ પાપાનુબંધ એનો ભાવ ભજવે છે. તે એટલે સુધી કે અહીં દેખીતું પાપ તો એક દૃષ્ટિ બગાડવાનું જ કર્યું હતું, પરંતુ એની પાછળ જે કૂડા અધ્યવસાયો અને મલિન વિચારણાઓ કરી હતી એના કુસંસ્કારના ફળરૂપે પરભવે અનેકાનેક પાપ કૃત્યો ફૂટી નીકળે છે. ભવ દુર્ગતિનો એટલે ત્યાં એ દુષ્કૃત્યોની કોઈ અરેરાટી, કોઈ અકર્તવ્યબુદ્ધિ, કોઈ પશ્ચાત્તાપ વગેરે રહેતું નથી. તેથી ખુશમિજાલ હિસાબ વિનાના પાપાચરણ ચાલે છે અને એ ચાલે પછી જંગી પાપકર્મોના બંધ, નવી દુર્ગતિનાં સર્જન, અને કાળે કરીને ફરી

દુર્ગતિમાં જઈ પડવાનું, પાછું ત્યાં પાપકૃત્યોનું જ એક જીવન.... એટલે ચાલી એવી પરંપરા! અહીં બાંધેલા પાપકર્મોના ઉદયે ત્યાં દુ:ખ તો અપરંપાર ભોગવવાનાં, છતાં વધારામાં આ પાપાચરણનું જ જીવન! આ બધું શામાંથી? પરસ્ત્રી સામે દૃષ્ટિ નાખ્યા કરવામાંથી.

આ તો બેમાંથી બંને ય દુષ્ટ હૃદયવાળાની વાત થઈ.

હવે એક જણ પવિત્ર હોય તો પોતે તો વિકારી દૃષ્ટિ નાખે નહિ, પરંતુ સામી વ્યક્તિ તેવી દૃષ્ટિથી જુએ તો તરત પરખી લે છે કે આની નજર બગડી. આજે સ્ત્રીઓ પર એવી વિકારી દૃષ્ટિ નાખનારા પુરુષો પાછા ભોળા મૂર્ખ હોય છે તે એમને ગમ નથી પડતી કે આ સામે જેના પર દૃષ્ટિ ફેંકું છું એણે મારો ભાવ પરખી લીધો છે, અને મને લબાડ લેખી મારાથી સાવધાન બની જાય છે. આ સૂઝ નથી પડતી એટલે કેટલીક વાર આગળ વધીને લપુડાવેડા કરવા જાય છે. પણ સ્ત્રીના હાથે ચંપલનો માર ખાય છે. 'સ્ત્રીઓ કોમળ પરિણામવાળી હોય છે એટલે મૂર્ખ હોય છે' એવું સમજતા નહિ. પુરુષને તો એ દૃષ્ટિ પરથી પરખી લે છે હા. પોતે પવિત્ર દિલવાળી જોઈએ. જો આજના જમાનાવાદમાં ભળેલી હોય તો તો પવિત્રતા ક્યાંય દૂર રહેવાની.

જમાનાના વેશ સજવા, ઢાંકવાના અંગો ખુલ્લા રાખવા,એ શું સૂચવે છે? પરપુરુષોને એ દેખાડવાનો જ ભાવ કે બીજું કાંઈ? એવું દેખાડવાનું મન કોને થાય? શ્રાવિકાને કે ગણિકાને? પવિત્ર શીલવાળાને કે વિકારી હૈયાવાળાને? કદાચ

બહારથી ભ્રષ્ટ ન હોય પણ હૃદય કેવું ? ચમકશો નહિ, સદાચારની ભાવનાના ભંગના અનેક પ્રકાર છે. જેમ રાગદષ્ટિએ બીજાનું અંગોપાંગ જોવાનું મન થાય એ સદાચાર-ભાવનો ભંગ છે, એમ બીજાને આપણું અંગ દેખાડવાનું મન થાય એ પણ સદાચાર ભાવને ધક્કો લગાડનાર જ કહેવાય. વિચાર તો કરો કે આમાં સ્ત્રીને માત્ર પોતાના જ પવિત્ર ભાવનો ભંગ નહિ, કિન્તુ એ જોનાર બીજા કેટલાય પુરુષોના પવિત્ર ભાવનો ભંગ થાય છે. એ કેટલું ભયાનક ? અજ્ઞાન જીવો દષ્ટિના દોષથી પીડાઈ રહ્યા છે, પરંતુ નિમિત્ત ન મળવાથી દોષ સક્રિય નથી બનતો, દુષ્કૃત્ય નથી કરાવતો; તો તેટલાં કુસંસ્કાર અને પાપકર્મોના ભાર નથી વધારતો. પણ નિમિત્ત મળ્યું એટલે જાણે બેફામ કૂદે છે ! પરલોકમાં પાર વિનાની વેદના પામે એવા કર્મોપાર્જક અપકૃત્ય કરે છે ! આવું કરાવનારૂં નિમિત્ત આપણે આપવું એટલે કેટલી બધી આપણીનિર્દયતા–નિર્ઘૃણતા–ક્રૂરતા ! શું ઢાંકવાના અંગ ખુલ્લા મૂકનારી કે ચેષ્ટા કરનારી આવી સામાની કત્લ થાય તેવી નિર્દયતા નથી કરી રહી ?

'જીવો બિચારા પાપની સામગ્રી નથી મળતી તો પાપકૃત્ય અને જાલિમ કર્મબંધથી બચી રહ્યા છે હવે એને હું એવી સામગ્રી પુરી પાડવાની ક્રૂરતા કાં કરૂં ?' આવી નીતરતી જીવદયા હૈયે સ્ફુરાયમાન રહે તો બીજાને પાપનાં નિમિત્ત આપવાથી બચી જવાય. જેવું આપણાં રૂપ–ગાત્રનાં પ્રદર્શનમાં અને ચેષ્ટામાં, તેવું અન્ય અન્ય કામવચન–પાપોપદેશ–શાસ્ત્રદાન વગેરેમાં સમજી લેવાનું.

વાત આ છે કે આત્મા પર ઇન્દ્રિયોની જ્યાં સુધી દોરવણી છે, ઇન્દ્રિયો ધારે એમ આત્માને વિષયો તરફ તાણી જવા સમર્થ રાખી છે, ત્યાંસુધી નજીવા પણ નિમિત્ત મળતાં ઇન્દ્રિયો દ્વારા આત્મા અસત્ પ્રવૃત્તિ અને અસદ્ ભાવમાં ઘસડાઇ જવાનો. એ વર્ચસ્વવાળી ઇન્દ્રિયો દુષ્ટ જંગલી ઘોડા જેવી છે, અને એના સ્વાર આત્માને કેઈ અશુભ ભાવો, પાપવિચારો, કુવિકલ્પો, મેલી લેશ્યા-લાગણી, વગેરે અટવીમાં ઉતારી દે છે, પરિણામ ? વિરાટ ભવાટવીમાં ભટકતો કરી નાખે છે.

રાજકુમારની ભાવિત-તત્ત્વતા —

રુક્મી પરદેશી રાજકુમારના રૂપ-લાવણ્ય પર ભૂલી પડી. રાજકુમારે એની દૃષ્ટિમાં વિકાર તરત પરખી લીધો. એનાથી સહન થયું નહિ, કેમકે એ ભાવિતતત્ત્વ હતો. જીવ-અજીવ, આ-શ્રવ-સંવર વગેરે સર્વજ્ઞોક્ત પદાર્થ એણે ભાવિત કરેલા છે. દૃષ્ટિ જ ભરપૂર શ્રદ્ધા સાથે ટંકશાળી જિનવચનને અનુસારે જોવાની બનાવી દીધી છે. સર્વજ્ઞે કહેલ પદાર્થ-વ્યવસ્થા અણીશુદ્ધ સાચી માન્યા પછી એનું જ્ઞાન મેળવીને વારંવાર એનુ ચિંતન મનન-ભાવન કર્યું છે, ભાવિત કરેલ તત્ત્વથી જગતના ભાવોને એ રીતે જ નિહાળવાનું કર્યું છે,

તત્ત્વ ભાવિત એટલે ? આ,

મોટા આરંભ સમારંભના જલસા ઊડ્યા ત્યા એને સુખના ખૂબ અર્થી એવા પણ અસંખ્ય સ્થાવરકાય જીવોનો કચ્ચરઘાણ થતો દેખાય. પૈસા આવ્યા ત્યાં લાગે કે આ મોજમજાહનો નહિ, પણ અનેકાનેક આશ્રવો સેવવાનો દરવાજો ખૂલ્યો ! દુનિયાની ભારે દોડધામ દેખાય ત્યાં થાય કે 'આ કર્મબંધના

રોકડાં ઈનામ દે છે.' આપત્તિ-સંપત્તિને કર્મના ચોકખા વિપાક દેખે....આમ જિનોક્ત જીવ-અજીવ આદિ પદાર્થ વ્યવસ્થાને જગતમાં ઘટાવ્યા કરે,-એમ કરીને જ્ઞેય જીવ-અજીવ તત્ત્વમાં ઉદાસીનતા, હેય પાપ-આશ્રવ-બંધ તત્ત્વોમાં ત્યાજ્યતા, તથા ઉપાદેય પુણ્ય-સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ તત્ત્વોમાં આદરણીયતાની બુદ્ધિનો ભરપૂર અભ્યાસ વારંવાર કરતો જ જાય, કરતો જ જાય. એટલે ચિત્ત હવે જીવાદિ પદાર્થોથી ભાવિત થતું જાય છે.

અહીં ધ્યાન રાખવાનું છે કે પૈસા-ટકા-પરિવાર ખાન-પાન આદિ સગવડો વગેરેને જગત જે રીતે નિહાળે છે અને નવાજે છે,-શી રીતે? આ જ રીતે કે 'આ, બધા ખરી મોજ મજાહના સાધન છે,' એવો ભાવ જાગે છે,—એ રીતના ભાવથી નિહાળ્યા-નવાજવાનું નહિ'કિન્તુ આ બધું મહાન આશ્રવ કે આશ્રવના સાધન રૂપ છે. આત્માને કર્મબંધનોથી બાંધનારું છે, જેના પરિણામ દુઃખદ છે, ભવચક્રમાં બાંધી રાખવા રૂપ છે,' એ રીતે નિહાળવા-નવાજવાનું થાય. એનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં એ દૃષ્ટિ રાખવાની અને એ રીતે અપનાવવાની ટેવ સિદ્ધ થાય ત્યારે કહેવાય કે આત્મા આશ્રવ પદાર્થને ભાવિત કરનારો બન્યો. એવું જીવ-અજીવ આદિ બધા ય પદાર્થમાં સમજવાનું. એના દર્શન-શ્રવણ--સ્મરણની પોતાના આત્મા પર તેવી તેવી અસર થાય.

રાજકુમાર એ રીતે જીવાદિપદાર્થોને ભાવિત કરનારો બન્યો છે એટલે સામે રાજા રુક્મીશ્રી પોતાના પર મોહિત થઈ જાય છે, એ પ્રસંગને જુઓ કેવી રીતે એ નિહાળે-નવાજે છે,-

૧૨. રાજકુમારની ભવ્ય વિચારણા

રાજકુમારના મનમાં થાય છે કે 'હા હા હા ! આ રાંકડી શું કરી રહી છે ! રાગાભિલાષભરી દૃષ્ટિ નાખીને તો આ બિચારી ઘોર અંધકારમય અને અનંત દુઃખની દાયક નરક–પાતાલમાં આ ઊતરી પડી !

'પરંતુ એનો શો વાંક કાઢું ? વાંક મારા રૂપનો, મારા શરીરનો છે કે એ એને આ ગોઝારો રાગ કરાવી રહ્યું છે. ધિક્કાર પડો મને કે જેનું આ પુદ્ગલના લોચારૂપ શરીર રાગ-યંત્ર બની રહ્યું છે ! 'તો હવે મારે આવું રાગયંત્ર ધારણ કરી રાખીને શું કામ છે ?'

રાજકુમારની ભવ્ય ભાવના :–

'કોણ જાણે કેટલાયને આ શરીરનું રૂપ રાગના શસ્ત્રથી હણ્યા જ કરનારું બને ! આવી કત્લેઆમ ચલાવનાર આ જીવતરથી સર્યું ! હવે તો આ પાપ શરીરનો નાશ જ કરી દઉં... પણ ના, એમ અવિધિ મરણમાં એક તો કદાચ દુર્ગતિ થાય, અને બીજું આ જ માનવ કાયાથી સાધ્ય તપ–સંયમ દ્વારા ભાવી જન્મ–મરણ લાવનારાં કર્મોનો જે વિધ્વંસ કરી શકાય છે એ કરવાનું રહી જાય. માટે એવા અવિવેકી અવિધિમરણથી સર્યું. એના બદલે

સંસાર ત્યાગ કરી ઉગ્રાતિઉગ્ર તપ–સંયમ સાધી આ પાપ શરીરને શોષતાં અંતિમ સંલેખના અને અનશન સંથારે ચડાવી દઈ એનો ત્યાગ કરી દઉં. એને કાયમનું વોસિરાવી દઉં.'

મહાપુરૂષોના વારસાની કદર—

જોજો એની વિચારધારા. આપણને કેવા કેવા મહાન પરાક્રમવાળા ઉત્તમ પુરુષોનાં દિવ્ય ચારિત્રનો વારસો મળ્યો છે! કેવાં આપણાં અહોભાગ્ય છે! એની કદર પણ કરીએ તો ય તે આપણને પ્રેરણા–પ્રોત્સાહન આપી એવી આત્મતારક વિચારણા અને વીર્યોલ્લાસ જગાડી દે એવાં છે! મોહની નિદ્રામાં સુષુપ્ત–સુસ્ત આપણા આત્માને ટટાર કરી દે એવાં છે! એ ઉત્તમ શુભ પુરુષાર્થના માર્ગે ચડાવી શકે એમ છે. પરંતુ એમની કદર કરીએ તો બને ને? સાંભળીને કાન તળે કાઢી નાખવાનું હોય કે ખાલી શાબ્દિક આડંબર દેખાડવા–મનાવવાનો હોય કે 'વાહ સરસ વિચારણા કરી!' તો અંદરથી કશું પૌરુષ નહિ જાગે. કદર કરવી જોઈએ આપણને મળેલા સચ્ચરિત્રોના મહા કિંમતી વારસાની એ જાગૃતિ આપે છે, જોમ આપે છે, બેઠા ત્યાંથી ઉભા કરે છે! મનને ધક્કો લગાડે છે કે 'ચાલ જીવ! ઉઠ. જીવન તો કાણા કુંભમાંથી ઢળી રહેલા અમૃતની જેમ ઢળી રહ્યું છે, જોતજોતામાં બધું જ ખત્મ થઈ જશે માટે જ્યારે આ મારા ઉત્તમ પૂર્વજોએ આ ભવ્ય વિચારસરણી કરી છે, આ અદ્ભુત આત્મહિતનાં પરાક્રમ કર્યાં છે, તો હું પણ એમના જ પંથે ચાલું. એ પૂર્વપુરુષો તો મારા કરતાં કેટલા બધા વધારે બુદ્ધિમાન, વધારે સુખી, અને વધારે ગુણવાન હતા! તો એમણે કર્યું એ હું કરું એમાં મારે કાંઈ અંદેશો રાખવા જેવો છે નહિ. બસ,

એમની માફક કલ્યાણનો જ માર્ગ છે, માટે ઝુકાઉં એમની પૂંઠે.' ઝાઝું શાસ્ત્રજ્ઞાન ન હોય. તત્ત્વનું તેવું ઊછળતું શ્રદ્ધાબળ ન હોય, તો પણ **મહાન બુદ્ધિશાળી અને સુખી આત્માઓ આ કરી ગયા છે એ આલંબને પણ ધર્મનું અને ગુણોનું જોસ પ્રગટે છે.**

પ્રસ્તુતમાં આ રાજકુમારની વિચારધારાને અનુસરવા આટલું આલંબન પણ બસ છે કે એવા સુખી અને બુદ્ધિશાળી રાજકુમાર જેવાએ કેવા પ્રસંગમાં કેવી ઉત્તમ દૃષ્ટિ, વિચારણા, અને પોતાના ઉત્તમ કર્તવ્યનો માર્ગ લીધો ? તો મારે પણ એવી જ દૃષ્ટિ વિચારધારા અને કર્તવ્યપથ મુબારક હો.'

હવે તપાસો એની દૃષ્ટિ, વિચારણા, અને કર્તવ્યબુદ્ધિ. કોરી કથાના પ્રેમી બનતા નહિ. એમાં તો માત્ર ક્ષણિક આનંદ અને સરવાળે આત્મા કોરો ધાકોર રહેશે, કશું લઈને ઊઠવાની વાત નહિ ! લેવું હોય તો કથાપ્રસંગોના પૃથક્કરણ–વિશ્લેષણ કરી રહસ્ય તારવવા જોઈએ.

રાજકુમારે રુક્મીની રાગભરી દૃષ્ટિ પર ખેદ કર્યો એ સૂચવે છે કે એણે સામી તેવી જ નજર ન બનાવી. 'ચાલો, આ રૂપલાવણ્ય ભરી રુક્મી આપણા તરફ રાગથી જુએ છે તો આપણે જાતને ભાગ્યશાળી સમજો, અને સામે તેવી દૃષ્ટિથી જવાબ વાળો.' ના, આવું ન કર્યું, રાગનું નિમિત્ત ઊભું થઈ જવા છતાં એમાં જરા ય તણાયો નહિ. ગિલગિલયાં ન અનુભવ્યાં, દૃષ્ટિ અને હૈયું બગાડ્યા નહિ, ઉલ્ટું જે રુક્મીને એક મહાન આત્મા માની આવ્યો હતો એને હવે રાકડી તરીકે દેખે છે, અને દૃષ્ટિના

દોષમાં એ ઘોર અંધકારમય અને અનંત દુઃખદાયી નરકનો માર્ગ લેતી સમજે છે. તેથી એના પર એને દયા આવી જાય છે

સદાચારી પવિત્ર આત્માઓને આવા દૃષ્ટિદોષ જેવા દોષ એ ખતરનાક દોષ લાગે છે, અને એને નરકદાતા સમજે છે. એ શ્રાપ નથી દેતો હોં, એનાં હૈયાનો આર્તનાદ પોકારી ઊઠે છે કે 'અરરર ! આ બિચારીએ નરકનો રાહ લીધો !' એમાં દ્વેષ પણ નથી કરતો કે 'આ લુચ્ચી બ્રહ્મચારીની ખ્યાતિ જમાવનારી, એણે આ શો ધંધો માંડયો ? હરામખોર !' ના, જરાય આવી દ્વષની વિચારણા નહિ, સામાને ઢોંગી પ્રપંચી માનવાની વિચારણા નહિ; કિન્તુ માત્ર એની દયાની જ વિચારણા કરે છે.

રુકમી ઢોંગી કેમ નહિ ? :-

પ્ર૦–રાજકુમાર નવો આવ્યો છે, સાંભળ્યું છે જુદું અને દેખે છે જુદું, તો ઢોંગ ન લાગે ?

ઉ૦–ના એનું કારણ એની તત્ત્વ–સમજ છે. તત્ત્વ આ, કે એક આત્મા અમુક વખતે ખરેખર ગુણિયલ હોય; પણ કર્મ-પરિણતિ વિચિત્ર છે તે નિમિત્ત પામીને એના અધમ કર્મનો ઉદય જાગી જાય એ સુસંભવિત છે, તેથી એ ગુણ ગુમાવી દોષના માર્ગે ચડી જાય. એવું બનવા જોગ છે. એટલે ત્યાં ઢોંગ માનવાનો કયાં રહે ? કોઈનો જરા દોષ દેખી ઝટ પ્રપંચીનો આરોપ ચઢાવતાં પહેલાં આ ખાસ ધ્યાન પર લેવા જેવું છે. નહિતર અસદ્ અભ્યાખ્યાન, મૃષા વિચારણા, દ્વેષ, અસહિષ્ણુતા વગેરે ઘોર પાપમાં પડવાનું થાય.

એવા એવા પાપથી બચવા માટે આ જ વિચારવાનું કે 'કર્મના ઉદય વિચિત્ર છે; તે ન ધારેલું કાર્ય દેખાડે

એમાં નવાઈ નથી. એવા જીવોની તો આપણે, શુદ્ધ હૃદયને કાળું કર્યા વિના, શુદ્ધ દયા જ ખાવી રહી, આનો પહેલો પ્રત્યક્ષ લાભ આ કે આપણું દિલ ફોરૂં રહે, ચિત્ત શાંત સ્વસ્થ રહે, લોહી બળે નહિ, પણ વધે. દ્વેષથી લોહી બળે છે, દયાથી વધે છે.'

પોતાનો દોષ જોવાની કુશળતા –

હવે આગળ જુઓ. એ વળી ગજબ વિશેષ વાત છે. રુકમી ભુલે છે એમાં રાજકુમાર પોતાનો દોષ જુએ છે કે 'આ મારૂં રાગના યંત્રરૂપ પાપશરીર કેવું કે એ આ બિચારીને ભયંકર રાગ પૂરો પાડે છે! ધિક્કાર પડો આ શરીરને!'

દૃષ્ટિ ક્યાં જાય છે? રુક્મી ભૂલી રહી છે તે એની પોતાની મોહનીય કર્મની પરિણતિને લીધે, પોતાની બિન-સાવધાનીના હિસાબે; છતાં આ રાજકુમાર દોષ દે છે પોતાનાં શરીરને!

સજ્જન માણસો સારી વાતમાં જશ બીજાને આપે છે, ને ખોટી વાતમાં દોષ પોતાના ઉપર લઇ લે છે.

એમાંય વળી આ તો પોતાના પુણ્યે મળેલા રૂપાળા શરીરને દોષ દે છે.

બળદેવ મુનિને નગરમાં પેસતા જોઇ કૂવાના કાંઠા પરની સ્ત્રી એમના રૂપ પર મુગ્ધ બનેલી, તે એ જોવાની લીનતામાં આંખ એમના તરફ ભૂલી પડી, દોરડાનો ફાંસો ઘડાને બદલે બાજુમાં બેઠેલા પોતાના બચ્ચાના ગળામાં ઘાલવા જતી હતી એ અનર્થ જોઈ મુનિએ એને રોકી, અને પોતાના રૂપને ધિક્કાર આપતા મુનિ હવેથી ગામ-નગરમાં ગોચરી ન જવાનો સંકલ્પ કરી જંગલમાં ચાલી ગયા. 'રૂપનું

નિમિત્ત મળ્યું તો સામો જીવ બિચારો ભૂલે ને? માટે જાઓ એ નિમિત્ત આપવાનું બંધ કરો,' આ ધોરણ લેવામાં મન કેટલું બધું ફોરૂં, સ્વસ્થ અને સ્વચ્છ રહે છે? જીવો પર ભાવદયાનો ઝરો વહે છે.

સમરાદિત્ય કેવલી મહર્ષિના જીવ ધન્યમુનિને ચોથા ભવમાં, એમની પત્ની અગ્નિશર્માનો જીવ ધનશ્રી રાતના મુનિ ધ્યાનમાં ખડા છે ત્યારે પૂર્વ ભવના વેરથી એમની આજુબાજુ લાકડાં ગોઠવી સળગાવી મૂકે છે! ત્યાં મુનિ એ વિચારે છે કે 'અરેરે! કોઈ બિચારા જીવને આ મારૂં શરીર નરક-દુ ખદાયી પાપ બંધાવામાં નિમિત્ત બની રહ્યું છે! ધન્ય છે તે અશરીરી બનેલા સિદ્ધ ભગવંતોને કે જેમને શરીર જ નથી તો કોઈને પાપમાં નિમિત્ત બનતા નથી! ધિક્કાર છે મારા શરીરીપણાને!

અહંત્વ મારે છે —

જોવા જેવી છે આ તારક વિચારધારા. અહંત્વ હેઠું મૂકાઈ જાય તો પછી સામાનો કાંક દોષ જોવાને બદલે પોતાની જ કોઇ ખામી જોવાનું મન થાય. માણસને અહંત્વ જ મારે છે; તે વાતવાતમાં બીજાનો વાંક દેખ્યા કરે છે. હેં ત્યારે જિંદગી આખી ય આ કરવામાં જવાની? પોતાની કોઈ ન્યૂનતા જ ધ્યાનમાં નહિ લાવવાની? ન્યૂનતા નજરે જ ન ચઢે તો એને સુધારવાનો વિચાર પણ શાનો આવે? અને ઉદ્યમ પણ શાનો થાય? બસ ત્યારે આત્મા વીતરાગ જ બની ગયો છે ને? ના, એવું તો કાંઈ નથી. તો **પછી વીતરાગ બનવાનું તો છે ને? એ શી રીતે બનાશે? જાતમાં ભરેલા અનંતા દોષને કાઢયા સિવાય?** એ કાઢવાનું એના પર વિચાર અને ઉપાય યોજ્ય વિના? તો શું આ મહા

કિંમતી જિંદગીમાં એ પહેલા નંબરનું કર્તવ્ય નથી કે આપણે આપણા દોષો, આપણી ન્યૂનતા, આપણી ખામીઓ દૂર કરવાના જ મુખ્ય અને ધરખમ પ્રયત્ન રાત ને દિવસ ચાલુ રાખીએ? દરેકે દરેક પ્રસંગમાં કંઇ ને કંઇ પ્રયત્ન આપણી ખામી ટાળવાનો કરીએ?

જેણે આ સ્વદોષ ટાળવાનો મુખ્ય વ્યવસાય રાખ્યો હોય એ અહંત્વને તો પહેલો જ ધક્કે ચડાવી દે, બીજાના દોષ જોવાનું માંડી વાળે. મહાવીર ભગવાનને ચારિત્ર લઇ આ કામ કરવું હતું, તેથી ઘોર ઉપસર્ગ કરનારનો પણ લેશમાત્ર દોષ ન દેખ્યો. માત્ર પોતાના કર્મની જ ખામી ખ્યાલમાં રાખી, પોતાના મુખ્ય ધંધાથી તદ્દન ઉલટો ધંધો, બીજાના દોષ બીજાની ખામી જોયા કરવાનો અને એના પર બળ્યા કરવાનો ધંધો, કર્યે ગયે શિરપાવ કેવો મળશે? અંતકાળ અને પછીનો અનંત કાળ કેવો દુઃખદ મળવાનો? ભૂલા ના પડો. આ કિંમતી જિંદગીનો સ્વદોષ હટાવવાનો અમૂલ્ય સમય વેડફી ન નાખો.

રાજકુમારે રુક્મીના દૃષ્ટિદોષ ઉપર પોતાના રૂપાળા શરીરને દોષ આપ્યો; અને એવા પાપશરીરને વિધિસર ઠેઠ અંતિમ સંથારો કરાવી દેવા સુધીનું ધાર્યું. મનને થયું કે 'શું કામ છે આવા પાપી શરીરને પોષીને?'

રાજકુમારને શું ઘરે રાજશાહી સુખો ને વૈભવ વિલાસો ભોગવવાના મટી ગયા છે? કદાચ રુક્મી ભૂલી તો 'ચાલો અહીંથી આપણે આપણા ઘરે સારા.' એવું કેમ ન કર્યું?

મહાન આત્માઓની આજ ખૂબી છે કે જીવનમાં બનતા કોઈ તેવા એકાદ પ્રસંગની વ્યાપ્તિ આખા જગત પર લગાવે.

એ પ્રસંગના આધારે સંસાર ભરના પદાર્થોનું માપ કાઢે, અને એના પર વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરે. રાવણની હાર પર વાલી રાજાએ એ કર્યું........

સ્થુલભદ્રજીને રાજાએ મંત્રીમુદ્રિકા આપવા માંડી, ત્યારે એમણે માત્ર એમાં જ પોતાના પિતાના જેવો ધોખો ન દેખ્યો, પણ હવે તો પ્રાણપ્રિય કોશા વેશ્યામાં પણ ધોખો અને ઘરના સંસારમાં પણ ધોખો દેખ્યો. પિતાના પ્રાણ લૂંટનારી મંત્રી-મુદ્રિકાના આધાર પર જગતના સમસ્ત વૈભવ-વિલાસ અને એનાં સાધનને પરખ્યા; અને જ્વલંત વૈરાગ્ય એવો ઝળહળી ઉઠ્યો કે 'હવે તો મંત્રીપણું જ શું, કોશા ય ન જોઇએ, ને ઘર પણ નહિ; સંસાર આખો ન જોઈએ.'

'बुद्धेःफलं तत्त्वविचारणा च' જો આપણામાં બુદ્ધિ હોવાનો આપણો દાવો છે, તો એનું ફળ આ છે, એની સાર્થકતા કર્યાનું પ્રમાણપત્ર આ છે, કે આપણે તત્ત્વની વિચારણા કરીએ; ઉપસ્થિત થયેલ પ્રસંગનું તત્ત્વ, રહસ્ય, મર્મ વિચારીએ, એને બીજે બધે લાગુ થાય ત્યાં લાગુ કરી જોઈએ.

રાજકુમારે રુક્મીના એક પ્રસંગ પર જગતભરના પ્રસંગો નિહાળ્યા, અને સમસ્ત દુઃખોનું-ક્લેશોનું કારણ શરીર જોયું. હવે એટલા જ માટે 'આ પાપશરીરને પોષવાનું શું કામ છે? ક્રમશઃ શોષીને વોસિરાવી જ દઉં,' એમ વિચારે છે.

રાજકુમારનો ભાવી કાર્યક્રમ :—

તો શું આપઘાત કરવાનો વિચાર છે? ના, પૂર્વે રુક્મીને આવ્યો તેવો અવિવેકી વિચાર નથી. એ તો વિચારે છે કે 'હવે આ શરીરથી તીવ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરું. એ માટે પહેલાં તો

સકલ પાપોને દળી નાખનાર, એકાંતે નિષ્પાપ, અહિંસક, તીર્થંકર ભગવાને બતાવેલ, ચારિત્ર–માર્ગે ચડી જાઉં. જેથી પહેલું તો જગતના અનંતાનંત જીવોમાંથી એક પણ જીવની હિંસા મારે મનથી, વચનથી, કે કાયાથી કરવાની ઊભી ન રહે; ન કરાવવાની, કે ન કોઈની પણ હિંસા અનુમોદવાની ઊભી રહે.'

તેમજ સાથે ઘરવાસ ન રહેવાથી ધન–માલ–મિલ્કત, વિષયો, કુટુંબીઓ વગેરેનાં સંબંધ છૂટી જાય, તેથી તેના અંગે કરવાં પડતા રાગદ્વેષ, ક્રોધાદિ કષાયો, કલેશ, કંકાશ, વગેરે પાપસ્થાનકો પણ નહીં કરવાના. ન રાતી પાઈનો પરિગ્રહ, કે ન જીવઘાતક આરંભ-સમારંભ. આનાથી આત્મામાં નવા પાપબંધ અટકી જવાના, અને સાથે તપ–સંયમ–સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, સાધુ–સેવા વગેરે સાધનાઓથી જૂનાં પાપકર્મોનો વિધ્વંસ થઈ જવાનો, એમ કરતાં કરતાં ઘોર તપસ્યાથી અનેક ભવોના જબરદસ્ત અને આમ છૂટવા અત્યંત મુશ્કેલ પાપબંધનોના થોક ઢીલા કરી દઉં. અને અંતિમ સંથારા-અનશન સ્વીકારી લઉં. બસ ક્યારે આઠેય કર્મોનો ભુક્કો કરી, આ પાપ શરીરનો હંમેશ માટે ત્યાગ કરી દઉં ! જેથી કોઈને ય પણ શરીર દ્વારા રાગાદિ કરાવવામાં નિમિત્ત ન બનું, તેમજ ભાવીમાં પણ પાપશરીર મળવાનું મારે સદંતર બંધ થઈ જાય.'

રાજકુમારે શરીરને સંથારે ચડાવી દઈ, ત્યાગ કરવા આ રીતે ઈચ્છયું, પણ અવિવેકી આપઘાત કરીને નહિ, કેમકે વીત-રાગ ભગવાને કહેલા જીવાદિ પદાર્થો અંતરાત્મામાં ભાવિત કરેલા છે. એથી એ સમજ છે કે,

વિધિ-પૂર્વક શરીરનો ત્યાગ કરવાથી મૃત્યુ વખતે પણ આત્મામાં અસમાધિ થતી નથી.

મૃત્યુની પીડા તો અપરંપાર હોય છે, કેમકે શરીરપ્રદેશ સાથે એકમેક થઈ ગયેલ આત્મપ્રદેશોને છૂટવું છે. એવી ઘોર પીડા વખતે પણ જો એની પૂર્વે એથી ઓછી પીડામાં ય સમાધિ નહિ તો અંતે થવાની વાત જ શી? વળી વિધિપૂર્વક ત્યાગ કરવા જતા ચારિત્ર ધર્મની અનેકાનેક સાધનાઓ સાથે કઠોર તપ અને ત્યાગની આરાધના થવામાં કેટલાયે કર્મોનો ભાંગીને ભુક્કો થઈ જાય. આ કાર્ય કર્યા વિના એમ જ એકાએક આપ-ઘાત કરી દેવામાં સાધના કાંઈ નહિ. તો વિના સાધનાએ કર્મોનો વિધ્વંસ કયાંથી થઈ શકે? તેમ સાધના કરવા સમર્થ આ શરીર એકાએક ગુમાવી દીધાથી ફરી આવું શરીર શે મળે?

જીવન શા માટે :–

માનવ જીવન હાથ પર હોય એની આ મોટી કિંમત છે, કે નિર્મળ તપ–સંયમ–શાસ્ત્રરટણ–મૈત્રીભાવ આદિ દ્વારા ક્રમશઃ ઉચ્ચ ઉચ્ચતર ગુણસ્થાનકની વૃદ્ધિ થતી જવાથી અધિકાધિક કર્મનો ચૂરો કરી શકાય છે, અને તેથી આત્માને અતીત અનંતા કાળમાં નહિ સધાયેલ વિશુદ્ધિ અને ઉન્નતિ સધાવી શકાય છે, ભવ-ભ્રમણને એથી ઘણું ઘણું ટુંકાવી શકાય છે. આ બધું જીવનનો એકદમ જ આપઘાતથી અંત લાવવામાં કયાંથી સધાય? ત્યારે એ પણ સમજવાનું છે કે આપઘાત નહિ સહી તો પણ જીવનને આહાર, વિષય, પરિગ્રહ–નિદ્રામાં સરાસર વેડફી નાખવાથી પણ એ કયાંથી સધાવાનું હતું? એમાં તો વળી આ મહાદુર્લભ જીવન જે ખાસ વસ્તુ સાધવા માટે છે, તે જ રહી જાય, અને પશુજીવનનાં ખેલમાં નિષ્ફલ ચાલ્યું જાય.

વળી જીવન શા માટે :—

સાથે આ પણ સમજી રાખવાનું છે કે ક્રોધ-લોભાદિ કષાયો અને અહંત્વનો જબરદસ્ત સંહાર કરવા માટે પણ આ મનુષ્યજીવન જ સર્વોત્કૃષ્ટ જીવન છે. એમાં ઊંચી ઊંચી ક્ષમા, નિસ્પૃહતા વગેરે આત્મગુણો સિદ્ધ થઈ શકે છે. તો એનું એ કાર્ય ભૂલી, એક જનાવરની જેમ ક્રોધ-લોભાદિના ધમધમાટ કર્યે જવાય, તો આ ઉચ્ચ જીવનની કેવી ભારે વિટંબણા ? માટે અહીં પણ પ્રસંગે કષાયોનો વિધ્વંસ, કષાયોનો નિગ્રહ કરવાનું કામ પણ અતિ મહત્વનું અને અતિ આવશ્યક સમજી રાખવાનું; જેથી એ પ્રમાણે ઉદ્યમ થાય અને કષાયોની વૃત્તિ મોળી પડતી આવે; કેટલાયે પ્રસંગો કષાય વિના જ પસાર કરી દેવાય; આત્માનો સ્વભાવ ગજબનો ફેરફાર થઈ ગયો દેખાય, એ સાધના કરતાં કરતાં પણ કષાયોને બિલકુલ શાંત કરી દેવાનું મુખ્ય લક્ષ્ય રખાય,—આવા પ્રયત્નમાં રહેવું જોઈએ.

રાજકુમારે આ બધું ખ્યાલમાં લઈને એવી સાધનાની ઉત્કટ અભિલાષા ઉભી કરી. શાનાં ઉપર ? બ્રહ્મચારી રુક્મીના મર્યાદા બહારની દષ્ટિના એક પાપ ઉપર. જોવાની ખૂબી છે કે બીજાની નાની દેખાતી ભૂલ ઉપર પોતે જાતે મહાવૈરાગ્ય પામી જાય છે.

બુદ્ધિશક્તિ-વિચાર-ચિંતન-શક્તિનો આ ખરેખરો સદુપયોગ છે,—કે દુનિયાનાં ગમે તે પ્રસંગ પર પોતાના આત્માનું હિત વધે એવી તત્ત્વદષ્ટિની જ વિચારણા કરાય.

ત્યારે ભગવાન જિનેશ્વરદેવનું ઉંચું તત્ત્વજ્ઞાન અને અનન્ય મોક્ષમાર્ગ મળ્યા પછી પણ જો એનો ઉપયોગ ન કરી લેવાય, એના

દ્વારા તત્ત્વદૃષ્ટિએ જ જોવા વિચારવાનું અને વસ્તુ કે પ્રસંગને મૂલવવાનું ન કરાય, તો એ આ સર્વોત્તમ શાસન-પ્રાપ્તિની કેટલી બધી એકદર અને પ્રાપ્તિ એળે જતી ગણાય....? જે વસ્તુનું જે મહત્ત્વ છે એ વસ્તુ મળ્યા પછી એ મહત્ત્વને અનુરૂપ વર્તાવ હોય તો તો એની કદર એનું મૂલ્યાંકન કર્યું લેખાય; પણ એના બદલે ઊંધું જ વર્તન હોય તો તો એની એકદર કરી, એનું હલકું મૂલ્ય આંક્યું, એની અવગણના કરી કહેવાય. શું તમે ઇચ્છો છો કે એ ઉચ્ચ તત્ત્વજ્ઞાન-મોક્ષમાર્ગની આપણા હાથે અવગણના થાય ?

રાજકુમારે રુક્મીના દૃષ્ટિદોષ પર પોતાના રૂપને, પોતાના શરીરને, પોતાની જાતને જ નિમિત્તરૂપ માની હવે એને સંસારના સર્વ સંબંધોથી મુક્ત કરી દેવાનું ધાર્યું, ને તપ અને સંયમ દ્વારા ઉગ્ર કસી અંતિમ, અનશન સુધી પહોંચાડવા વિચારી લીધું. કેવી ઉત્તમતા ! જે પ્રસંગ પર અજ્ઞાન જીવ સામાના જ દોષમાં અટવાઈ જઇ ચિત્તસંક્લેશમાં પડે છે, એ જ પ્રસંગને પામી આણે પોતાની ત્રૂટિ પર મન કેન્દ્રિત કર્યું, અને ચિત્તને પવિત્ર સ્ફુર્તિમય કરી દીધું ! જીવન-ઉત્થાનનો રાહ લીધો! બીજાના દોષ પર પોતે બોધ પામવો એ બુદ્ધિની વિશેષતા છે.

રાવણ-વાલીનુ દૃષ્ટાન્ત :—

રાજા રાવણ પોતાની પાસે જ ચંદ્રહાસ ખડ્ગ હોવા પર મુસ્તાક બની યુદ્ધમાં, વાલી રાજાની સામે એને મારી નાખવા દોડ્યો, પરંતુ વાલીએ એને આખો ને આખો ઊંચકી લીધો અને બગલમાં ભીડાવી વિદ્યાબળે જંબૂદ્વીપને ફેરો લગાવી. પછી લાવીને યુદ્ધ-ભૂમિ પર ખડો કરી દીધો. હવે રાવણની શી મજાલ

હતી કે મોઢું ઊંચું કરી શકે? રાવણને કહે છે કે 'જો રાવણ! જે ચંદ્રહાસ ખડ્ગ મારી પાસે નહિ અને તારી જ પાસે હોવાના પુણ્ય ઉપર તેં ભરોસો રાખ્યો, તેણે જ તને દગો દીધો. તું શ્રાવક થઈને આમ કેમ લોભાયો? આમ કેમ ભૂલો પડયો? પરંતુ તને શું દોષ દઉં? આ હું જ ભૂલેલો છું કે હુંય બળ અને આયુષ્યના ભરોસે બેસી રહ્યો છું. જગતના પુણ્યના શા ભરોસા રખાય? તારું જ પુણ્ય શું, મારું પણ પુણ્ય એવું ભરોસાપાત્ર નથી, માટે હું એના ભરોસે જીવન બરબાદ કરવાને બદલે એ પુણ્ય ભોગવવાનું છોડી ચારિત્ર લઈશ. આ રાજ્ય નાનો ભાઈ સુગ્રીવ સંભાળશે અને તે ખુશીથી તારી આજ્ઞામાં રહેશે, કેમકે એ સ્વતંત્ર સલામત રહે એટલું એનું પુણ્ય નથી.'

શું કર્યું વાલીએ? રાવણને હરાવવાનાં પ્રસંગ પર અભિમાનમાં ચઢી એનો તિરસ્કાર કરવાને બદલે, એને આજ્ઞાંકિત ગુલામ બનાવવાને બદલે, પોતાની જાત પર વિચારવાનું લીધું. રાવણના ઠગારા પુણ્ય પર પોતાના પુણ્યનું માપ કાઢયું, પુણ્યની અને એની પણ ઠગારી પ્રકૃતિ ઓળખી લઈ પોતાના કર્તવ્યનો પંથ નક્કી કરી લીધો. કેવો સુંદર વિવેક!

હા રાવણની, અને એના પર વૈરાગ્ય ઝળહળી ઉઠે વિજયી વાલીનો! મૂળ અંદરની દૃષ્ટિ ખૂલી જવી જોઈએ છે. જેની ખૂલે એ સાવધાન બની જાય.

રાજકુમારની દૃષ્ટિ ખૂલી ગઈ છે એટલે રુક્મીના દૃષ્ટિદોષ ઉપર પોતાના શરીરની પાપ-નિમિત્તતા નજરમાં લઈ લે છે, અને હવે એને પોષવાનું બંધ કરવા નિર્ધાર કરે છે.

તો શું રુક્મીનો કોઈ વાંક નથી તે કુમારને એનો વિચાર ન આવે?

સંદિગ્ધ કરતાં નિશ્ચિતમાં મથો :—

પરનો વાંક તો છે, પણ ઉત્તમ આત્મા વિશેષ મહત્ત્વ આપવા જેવો વાંક પરનો નહિ, કિન્તુ પોતાની જાતનો દેખે છે. એટલે જ વાંક સહેલાઈથી સુધારી શકાય એવો હોય, તો તે પડેલો પોતાનો હોવાનું જુએ છે. પોતાનું શરીર બીજાને પાપમાં નિમિત્ત બને છે એ મોટી ક્ષતિ છે; અને તે સુધારવી પોતાના હાથની સરળ વાત છે એ હકીકત છે. બીજાની ક્ષતિ તો આપણે સુધારી શકીએ કે ન ય શકીએ. તો એવી સંદેહાત્મક અને કષ્ટ-સાધ્ય વસ્તુ પર મનની મથામણ કરવી એના કરતાં નિર્ણીત વસ્તુ પર જ કાં પુરુષાર્થ કામે ન લગાડી દેવો ? આપણી ક્ષતિ આપણે નિશ્ચિત સુધારી શકીએ છીએ.

બે કર્તવ્ય છે,-

(૧) બીજાની ભૂલ કરતાં જાતની ભૂલને વધુ મહત્ત્વ આપો. જેથી એનું હવે એવું પોષણ ચાલુ ન રહે. મહત્ત્વ એવું જો ન અપાય, તો ભૂલને હજી પણ પોષવાનું ક્યાંથી અટકે ? તેમજ જાતનાં અહંત્વ પણ શે ઓછા થાય ? બીજાની ભૂલને વધારે મહત્વ આપવામાં તો જાત શાણી લાગે છે, ને અહંકાર ટટાર રહે છે. એટલે જાતમાં નથી સુધારો કરતો, ને નથી હૈયે લઘુતા નમ્રતા આવતી. એ તો જાતની ક્ષતિને વધારે મહત્વ અપાય તો જ સુધારો અને નમ્રભાવ આવે. એ મહત્ત્વ જ નથી આપતા તેથી જાતની ક્ષતીઓ સુધરતી નથી.

(૨) પોતાની ક્ષતિને મહત્ત્વ આપવા સાથે એને સુધારી લેવામાં વર્તમાન પુરુષાર્થ કામે લગાડી દેવાનો, પણ વાયદો ન જોઈએ. શક્ય એવા સાધ્યમાં વિલંબ કોણ કરે ?

બસ, ઈતિહાસ જુઓ, વર્તમાન મહાન આત્માના દાખલા તપાસો, તો આ જ દેખાશે કે સૌથી પહેલાં પોતાની સીધી કે આડકતરી ક્ષતિ–ત્રૂટી–ભુલચૂકને વિશેષ મહત્ત્વની દૃષ્ટિથી જોઈ અને એને સુધારી લેવામાં પોતાના હાથની વાત જોઈ એમાં એમણે પુરુષાર્થ કામે લગાડી દીધો, તેથી આત્મા મહાન બન્યો.

અધમ કોટિમાંથી મહાન બનવાનું પરની પંચાયત કૂટવાથી નથી થઈ શકતું, પણ જાતની ત્રૂટિને મહત્ત્વ આપી, એ પર વિશેષ લક્ષ દઈ, એ સુધારવામાં પુરુષાર્થ કામે લગાડી દેવાથી થાય છે.

જાતના દોષ પર વધારે ચોકસાઈ રાખવી અને એના સુધારામાં ઉદ્યમી થઈ જવું એ બન્ને ય વસ્તુ આપણા લાભની અને આપણા હાથવેંતની છે તો શા માટે એ ગુમાવીએ? રાજકુમારે એ જ જોયું છે તેથી પોતાના હાથ–વેંતની વસ્તુને ઝટ ઉપાડી લે છે; પણ ' આ રુક્મી કેવી? એને કેમ સુધારું !' એવી પારકી પંચાત કૂટવા નથી જતો. અલબત્ જાતનું નક્કી કરી લીધા પછી એને પરનો વિચાર આવે છે ખરો, પરંતુ તે તો ભાવદયાપૂર્ણ હૃદયે, તાત્ત્વિક સ્વરૂપ–દર્શનના ઘરનો. જુઓ એની ભવ્ય વિચારણા,—

રાજકુમારની ભવ્ય વિચારણા

રાજકુમારને મનને એમ થાય છે કે ' અહો ! ધિક્કાર છે આ જગતના જીવોની કરુણ અવ્યવસ્થિતતાને ! ઇદ્રિય–સમૂહની કેવી અસ્વાધીનતા! પરલોકના અનર્થો પ્રત્યે કેવા આંખ-મિંચામણાં! અરે! કેવી માત્ર આ એક જીવન પર દૃષ્ટિ કેન્દ્રિત કરી દે છે! હા! હા! હા! કેવી એની કાર્ય–અકાર્યની અનભિજ્ઞતા! કેવી

મર્યાદા-રહિતતા ! કેવી જાણે હાંસીરૂપતા લાગે એવી પ્રવર્તમાનતા ! કેવી નિર્લજ્જતા ! હા ! હા ! હા ! આવા તત્કાલ પાપ–પ્રદાન કરે એવા આ દેશમાં હવે હું એક ક્ષણ પણ રહી શકું નહિ.'

અવ્યવસ્થિતતાના દાખલાઃ—

એક રુક્મીના દાખલા પરથી રાજકુમાર સમસ્ત જીવરાશિનું સ્વરૂપ દર્શન કરે છે કે કેવી એની અવ્યવસ્થિતતા ! હમણાં કંઈક ધારણા–વિચારણા કરી હોય, ને ઘડી પછી એનાંથી ઉલ્ટી જ કરે ! રુક્મીની પહેલાંની બ્રહ્મચર્યની લાગણી ખોટી–જૂઠી નહિ, પણ હમણાં પાછી એ એથી વિરુદ્ધ કામરાગની લાગણીમાં જ સીધી ઉતરી પડે છે, એ એની અવ્યવસ્થિતતા છે, ઠેકાણું નથી. જગતમાં ય ત્યારે શું દેખાય છે ? આ જ કે હમણાં એક ચીજ પર રાગ કર્યો હોય ને ક્ષણવાર પછી એના પર નફરત કરે ! ઘરાક કહે 'તમે તો લુચ્ચાઈ કરો છો' એટલે વેપારી ગુસ્સે થાય છે, પણ તરત પાછો પેલો કહે છે, 'ઠીક, લ્યો ત્યારે પાંચ તાકા કાઢી આપો' એટલે વેપારી ગુસ્સો ભૂલીને પ્રેમ કરવા લાગે છે. લાડુ એક ખાવામાં હર્ષનો ઉભરો, પણ બીજાનો આગ્રહ થતાં એના જ પર અરુચિ ! દીકરો ઉદ્ધતાઇ દેખાડે ત્યાં મનને ખેદ, પણ કમાઇ લાવેલા પૈસાનો ઢગલો કરે એટલે ખુશી ખુશી ! ઘરેથી હોંશભેર દેવદર્શને નીકળ્યા, પણ રસ્તામાં સ્વાર્થનો રંગ દેખાયો એટલે દર્શન મુલતવી રાખી પડ્યા સ્વાર્થના કામે. હાથમાં માળા લઈ હજી હમણાં તો મન લગાવ્યું પરમેષ્ઠિ સ્મરણમાં, પણ એક બે મિનિટમાં જ પાછું મનને લઈ ગયા શરીર કે સંસારની વિચારણામાં ! હમણાં તો કહ્યું કોઈને, કહો શું કામ છે ? પણ પેલો જ્યાં કહે છે કે 'શેઠ તમારી મોટર જરા જોઇએ' એટલે

હવે કહે છે કે 'એ બનવું મુશ્કેલ છે કેમકે મારે અગત્યનાં કામે જવું છે,'....'પંક્ચર પડયું છે,'....'ડ્રાઈવર નથી....'

આ બધું શું છે? વાણી, વિચાર અને વર્તાવનું કોઈ ચોક્કસ ઠેકાણું નથી, વ્યવસ્થિતતા નથી. જીવો વિભિન્ન ભાવોમાં કૂદાકૂદ કરે છે.

ઈન્દ્રિયની બાલિશ ગુલામી–

રાજકુમાર બીજું એ જુએ છે કે જીવો પોતાના ઈન્દ્રિય–ગણને કેવો છૂટ્ટો દોર આપી એની પાછળ પોતે ઘસડાય છે? પોતે એને પોતાને વશ રાખવાની વાત નહિ. પોતાના હિતમાં જ ઊતરે અહિતમાં ન જાય, એ રીતે જ ઈન્દ્રિયોને પ્રવર્તાવવાની ટેક નહિ, કિન્તુ પોતે એને આધીન! એ ખાડામાં પટકે તો પોતે પટકાવા તૈયાર! લોકમાં ભૂંડો લાગે, પરલોકનાં દુઃખદ પરિણામ ઊભા થાય એવી ઈન્દ્રિયોની વિષય–પ્રવૃત્તિમાં એ આંખ મીંચીને ઘસડાવાનું હોંશે હોંશે કરે છે! કેવી કેવી કારમી ગુલામી! ભાન નથી કે ઈન્દ્રિયનો તો એ વિષયમાં સ્વચ્છંદ નાચ જોતજોતામાં પતી જશે, પરંતુ આત્માને પોતાને એના દીર્ઘકાળગામી કુછંદ–કુસંસ્કાર—કર્મબંધ સાથે ઊભા જ રહેવાનું છે આ કશા ભાન વિના, જન્મ્યો તે મરે ત્યાં સુધી ઈન્દ્રિયગુલામીનું જ જીવન જીવ્યો જાય છે! કયારેક વ્રત–નિયમથી એના પર અંકુશ મૂકયા હોય તો ય પાછો પ્રસંગ આવતાં એનો કૂદાવ્યો કૂદે છે! રુક્મી એમ જ ભૂલી પડી છે ને?

પરલોક પ્રત્યે આંખ બંધ—

રાજકુમારના દિલને આઘાત છે કે આ જગતના જીવોની પરલોકનાં ભયંકર નુકશાનો પ્રત્યે કેવી બેપરવાઈ! ને માત્ર આ

લોક પર જ એક દૃષ્ટિ? બસ કેમ જાણે અહીંથી પરલોકમાં જવા જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી! શું 'આ ભવ મીઠા, પરલોક કોણે દીઠા?'ના જ ખેલ? જગતમાં નજરે દેખાય છે કે ભિન્ન ભિન્ન યોનિનાં જીવ કેવી કેવી યાતનાઓ વેઠે છે! શું આ એમના પર એકાએક જ ટપકી પડી? એમાં કોઈને એક, તો બીજાને વળી બીજી જ જાતની યાતના! કોઈને ઓછી, તો બીજાને જાલિમ ભારે! આની પાછળ શું એ જીવની કોઈ ભૂલ જ નહોતી? ગુના વિના ભૂલ વિનાજ દંડ? કારણ વિના કાર્ય બને નહિ, સજા હોય નહિ. જો આ જનમમાં ભૂલ નથી દેખાતી તો માનવું જ પડે કે પૂર્વ ભવે ભૂલ કરેલી. ભૂલ તો જરૂર થયેલી. મોટો છોકરો જન્મીને નીરોગી તગડો થતો ગયો હતો; હવે નાનો જન્મ્યા પછી કેમ તરત જ રોગમાં રીબાય છે? અહીં તો કશું એવું ખાઈ-પી નાખવાની ભૂલ કરી નથી; નિરોગી માતાનું દૂધ માત્ર પીએ છે, છતાં રોગીષ્ઠ કેમ? પરલોકની પૂર્વભવની ભૂલ—જીવોની હિંસા, જિનની આશાતના, ગુરુની અવગણના, જૂઠ—અનીતિ-ચોરી કે ઉદ્ભટ—વિષયાંધતા વગેરેમાંના કોઈ પાપની દુષ્ટ વિચારણા-વાણી—વર્તાવની ભૂલ,—એ વિના અહીં વ્યાધિ અકસ્માત્ જેવી અશાતા શાની ભોગવવી પડે?

ચોકખી ન્યાય—નીતિથી પૈસો કમાયા છતાં કયારેક એ પૈસામાંથી ચોરી કેમ થઇ જાય છે? એકાએક ખોટ કેમ આવે? ભોગવવાના અવસરે માંદા પડી જવાય, પરદેશ જવું પડે, સરકારી કાયદા નડે, એવું કેમ બને છે? પૂર્વ ભવનાં પાપના ઉદય વિના કોણ જવાબદાર છે?

હૈયું ખોલીને જોવું હોય તો પરલોક-દર્શન તો ઠામઠામ થાય એવું છે. છતાં એ જોવું નથી અને જે કારણોએ વર્તમાન દુઃખના પોટલાં ઊભા થયાં છે, એજ કારણો પાછા સેવ્યે જવાં છે! એનો તો અર્થ એક જ કે પરલોકના પ્રત્યાઘાત માટે કોઈ ચિંતા જ નથી રાખવી.

પરલોકની ચિંતા કેમ ભૂલાય છે? આ જીવનની જ સુખ-સગવડ પર એક માત્ર દૃષ્ટિ છે માટે, અહીં અનીતિ-અપ્રમાણિકતા કરી, તો ભવિષ્યમાં એક બે ભવ નહિ પણ ભવોની પરંપરા કેવી અનીતિમય અને એ કર્મનાં કેવા દારુણ દુઃખ-વિપાકમય બની જશે એ જોવું નથી. જોવું છે માત્ર આ જીવનમાં પૈસાથી કેવી સુખ—સાહ્યબી રંગરાગ અને લોકસન્માન મળે એટલું જ !

રાત્રિભોજન કેમ?

પશુપણે તો વિવેક નહોતો, તેથી દહાડે ને રાતે ચગરતો હતો, પરંતુ મનુષ્યપણું મળવા છતાં ય એ જ કરુણ હાલત ? તે ય જૈન ધર્મ મળ્યા પછી ? કેમ એમ ? આ જ કારણ કે પરલોકમાં આ રાત્રિભોજનપાપના ફળમાં ઘુવડ બિલાડી ગિરોલી જેવા દુષ્ટ અવતાર મળવાની કોઈ ચિંતા નથી, ભય નથી, પરવા નથી ! કદાચ વિશ્વાસ પણ નથી, તે માત્ર 'અહીં બજાર સારા પૈસા આપે છે ને ? રાત્રે ખાવાની મઝા આવે છે ને ? ચાર રાત્રિભોજીમાં શાબાશી મળે છે ને ?' બસ, આ જ જીવનની લહેર સગવડ જોવી છે. ભગવાન શ્રાવક માટે શું કર્તવ્ય કહી ગયા છે ? એ કર્તવ્યના ભંગના કેવા ખતરનાક પરિણામ બતાવી ગયા છે ?' એ કશું જોવાનું નહિ ? કેટલી દુર્દશા !! રુક્મી કેમ પરપુરુષ

પર કામરાગથી દૃષ્ટિ નાખી રહી છે? પરલોકનો વિચાર ભૂલી માત્ર આ જીવનમાં મળતા ચક્ષુના આનંદનો જ એકમાત્ર સ્વાદ લેવા લંપટ બની છે.

રાજકુમારના મનને થાય છે કે 'જગતના જીવોની આ કેવી મૂઢ દશા છે કે કાર્યાકાર્યનો વિચાર નથી? કાં તો બિચારાને ગતાગમ જ નથી કે શું કરવા જેવું નહિ, અથવા ગમ પડી છે તે વિષયસુખની સગવડ દેખાતાં એને યાદ કરવું નથી. પરદેશી રાજકુમાર રુક્મીની આ સ્થિતિ જોઈ લે છે કે એ વિદુષી હોવા છતાં અત્યારે કાર્યાકાર્યનો વિચાર ભૂલી રહી છે, એથી જ અકાર્યમાં પ્રવર્તી રહી છે.'

પ્ર૦-શું અત્યાર સુધી કાર્યાકાર્ય સમજનારી રુક્મી હમણાં એટલામાં ભૂલી જાય?

ઉ૦—એમ તો ભૂલી ન પણ હોય એમ બને. ચોક્કસ ન કહેવાય. સમજદાર માણસ ક્યારેક અકાર્ય કરવા પ્રેરાય છે ત્યારે સંભવ છે એના મનને થતુંય હોય કે આ ખોટું થઈ રહ્યું છે. એ દૃષ્ટિએ અકાર્ય તરીકેનો વિચાર વિસ્મૃત નથી. કિન્તુ અહીં રાગની પ્રબળતા અકાર્યમાં તાણે છે. એટલે ભૂલવાનું કહેવાય છે તે એ હિસાબે કે કાર્યાકાર્યના વિવેકને મહત્ત્વ ઓછું અને ઇન્દ્રિય-વિષયાસ્વાદને મહત્ત્વ વધારે અપાય ત્યારે ભૂલા પડવાનું કહેવાય.

કાર્યાકાર્યનો વિચાર એટલે?:—

માટે 'કાર્ય—અકાર્ય', સાર—અસાર, હિત—અહિત વગેરેનો 'વિચાર રાખવા'નો અર્થ આ કે એના વિવેકને મહત્ત્વ વધુ આપવાનું, અકાર્ય—અસાર—અહિતના ત્યાગને મહત્ત્વ વધુ આપવું, પણ નહિ કે એના સેવનમાં થતા ક્ષણિક આનંદને. મનને

નિર્ધાર જોઈએ કે અકાર્ય સેવન, અસારગ્રહણ અને અહિત-પ્રવર્તનમાં તાત્કાલિક ગમે તેવો લાભ કે હરખ દેખાતો હોય છતાં એ મારે ન જોઈએ, ન જોઈએ, તે નજ જોઈએ. એવા લાભ-હરખની હું કોડીની કિંમત ગણું છું. ઉલ્ટું એમાં તો જીવની અનાદિરૂઢ ગોઝારી વિષય-પરિગ્રહની ખણુજ લષ્ટપુષ્ટ થાય છે, ને ઉન્નતિ દૂર હડસેલાય છે.

'શા સારૂ એ અર્થ-કામની ખણુજો તોડવાના આ એક માત્ર શ્રેષ્ઠ ભવમાં એને હવે મચક જ આપવી જોઈએ ? એ તોડવાનું જ કેમ ન કરું ?

શા માટે મારે અર્થ-કામના તુચ્છ આનંદને મહત્ત્વ આપી આત્મસત્ત્વ હણી નાખવું જોઈએ ?

"શું કામ સમજદારીમાં અકાર્ય-અસાર-અહિત આદરી અધમાધમ કોટિમાં મૂકાવું ? જે બિચારા એના વિવેકને સમજતા નથી ને એ આદરે છે એ અધમ છે, ત્યારે હું સમજવા છતાં આદરૂં એ અધમાધમ છું. ભરત ચક્રવર્તીએ આ જ વિચાર્યું હતું કે વિષયોને ભવતરુ-સંસારવૃક્ષનું બીજ નહિ સમજનારા અધમ છે, ત્યારે હું સમજવા છતાં એ વિષયોને પકડી બેઠેલો અધમાઅધમ છું.

"આત્માની પાયરી વધારવાના આ સુંદર ભવમાં હલકી પાયરીએ ઊતારવાની મૂર્ખાઈ શા માટે ?

"માટે મારે એવા તુચ્છ આનંદ ન જોઈએ કૂચા જેવા મનઃસંતોષ જોઈએ નહિ. હું તો અકાર્ય-અસાર-અહિતના ત્યાગને જ વળગી રહીશ. એથી પ્રભુએ આ વિવેક આપવાના

કરેલા ઉપકાર પ્રત્યે કૃતજ્ઞ કદરદાન બન્યા રહેવાશે, અનાદિની ખણુજ વધુ ઘસારે પડશે, જીવનનો એક ખરો સાર હાથમાં આવશે."

આવા પ્રકારની વિચારસરણી સાથે માનસિક પક્કો નિર્ધાર કરી આત્માને એનાથી ભાવિત કરી રાખ્યો હોય, પાછો એની વારંવાર ભાવના કરી કરી આત્માને એનાથી વિશેષ ભાવિત કરી રાખ્યો હોયતો અવસર આવતાં એ અકાર્ય આદિના ત્યાગને જ પકડી રાખી એના સેવનના તુચ્છ આનંદ જતા કરાય, આ જે ત્યાગને મહત્ત્વ આપવું એને કાર્યાકાર્યનો 'વિચાર રાખ્યો' ગણાય; ને ભોગને મહત્ત્વ આપવું એ વિચાર 'ભૂલવાનુ' ગણાય.

જીવો પર ભાવદયાઃ–

રુક્મી ભૂલી છે, પરપુરુષ પર રાગ–દૃષ્ટિ નાખી ચક્ષુના તુચ્છ આનંદને મહત્ત્વ આપી રહી છે. એના પર રાજકુમાર જગતનું, જગતના જીવોનું આ સ્વરૂપદર્શન કરે છે કે 'એ બિચારા કાર્ય–અકાર્યના વિચારને સમજતા નથી.' એના આ વિચારમાં જીવો પર ભાવદયા છે.

એના મનને એમ થાય છે કે "અરે ! જીવોની કેવી નિર્મર્યાદ પ્રવૃત્તિ ! કેટલી અતિ દુઃખદ દુર્દશા કે હાંસી કરવા જેવી એમની પ્રવૃત્તિ ! એ વિના લજ્જા વિનાની બેશરમ ચેષ્ટા હોય ? નહિતર આ રુક્મી ભરીસભામાં પોતાની એક સારા સ્ત્રી–રાજા તરીકેની મર્યાદા ચૂકે ? લજ્જા ભૂલે ?"

"અરે ! પણ મારે હવે, હા ! હા ! હા !, અહીં એક ક્ષણુ વાર પણ રહેવું ઉચિત નથી. કેમકે એક તો આ બિચારી વધુ પાપ–વિચારમાં સપડાય, અને બીજું એથી ય વિશેષ, મારા માટે પાપનું શીઘ્ર આગમન અત્યન્ત દુર્નિવાર બની જાય."

સારા રહેવા નરસાં નિમિત્ત છોડો:—

રાજકુમાર ઠીક જ વિચારી રહ્યો છે—સારા રહેવા ઇચ્છનારે શીઘ્ર પાપાગમન જ્યાં અટકાવવું મુશ્કેલ હોય એવા સ્થાનમાં ક્ષણવાર પણ ઊભું ન રહેવું જોઈએ. આત્માને અનાદિ કાળથી બગડવાનું તો સહજ જેવું છે, સુધરવાનું મુશ્કેલ છે. એટલે નરસાં નિમિત્ત મળે એટલી જ વાર ! બગડવાનો સ્વાભાવિક રાહ પકડતાં વાર નહિ. સારા બનવું સારા રહેવું એ અસ્વાભાવિક જેવું છે; મન પર પાકો અંકુશ રાખીને મુશ્કેલીએ એ બને છે. નરસાં નિમિત્ત દૂર રાખીને એ બને છે. માટે 'જોઈએ છીએ શું થાય છે.' એવા ખોટા ભરોસે રહી નરસાં નિમિત્તવાળાં સ્થાનમાં ઊભા રહેવાય નહિ. ચોરાશી ચોવીસીમાં સ્થૂલભદ્રજી તો એક કે જે પ્રેમાળ વેશ્યાની સામે અડીખમ નિર્વિકાર બેસી શકે. બાકી તો એમના ગુરુએ પણ એ અખતરો ન કર્યો, કે બીજા કોઈ નેય ન કરાવ્યો. ૮૪ ચોવીસીના કાળમાં મુનિઓ કેટલી સંખ્યામાં ? કરોડો—અબજો—પરાર્ધો જ નહિ પણ અસંખ્ય ! એમાં એક માત્ર સ્થૂલભદ્રજી અપવાદ ! એ શું સૂચવે છે ? એ જ કે મોટા મહર્ષિઓએ પણ હલકાં નિમિત્તમાં ઊભા નહિ રહેવાનું. માટે તો એમને પણ મુકામ કરવાની વસ્તિ—સ્થાન—મકાન સ્ત્રી અને પશુ નપુંસકથી રહિત હોવી જોઈએ છે.

આજના ઉપાશ્રયો સંયમબાધક:—

આજના કેટલાક ઉપાશ્રયો આ ભયંકર ખામીવાળા હોય છે. વાણિયાભાઈને શાસ્ત્રનો વિચાર નથી; મુનિઓના સંયમનો વિચાર નથી કે એ સંયમ કેમ પાળશે ? એમને વિચાર છે માત્ર

આલીશાન બિલ્ડીંગનો, રસ્તા પર મોખરાના મકાનનો. એટલે પછી ઉપાશ્રય એવા બંધાવે છે કે જેમાં પહેલું તો સાધુને દોષિત વસતિ વળી ભપકાદાર ફ્લોરિંગ (ફરસી) બારી–બારણાં, ઝરુખા–અટારી સેવતાં મુનિને રાગ થવાનો સંભવ રહે. પછી ગામડાના સાદાં મકાન એટલા ગમે નહિ. વળી શ્રાવકો ભલે અજાણ્યે પણ ઉપાશ્રયમાં સ્થાન કેટલીકવાર એવું પકડે છે કે બારી બહાર નજર જતાં સામે જ, ભલું હોય તો, સાધ્વીના ઉપાશ્રયમાં દૃષ્ટિ પડે, અગર ગૃહસ્થના મકાનમાં દૃષ્ટિ પડે; અથવા બાજુમાં જ એવી રીતે ઘર હોય કે જ્યાંથી સ્ત્રીઓના અવાજ આવતા હોય, બપોર જેવા અકાળે પુરુષરહિત એકલી સ્ત્રીના વાસ બનતા હોય. આ બધું મુનિના સંયમને બાધક છે.

આજના ઉપાશ્રયોમાં જીવરક્ષાનું શું ? :—

આ તો બ્રહ્મચર્યની દૃષ્ટિએ વાત થઈ. બાકી ય જીવરક્ષાની અપેક્ષાએ પણ શું છે ? ઉપાશ્રય ભવ્ય હોય, પણ માત્રુ પરઠવવાની નિર્દોષ જગાના જ વાંધા ! કદાચ નાનકડી જગા રાખી હોય તે એક વાર પરઠવેલા ઉપર ફરી પરઠવવાનું થાય; એટલે પૂર્વનું ન સુકાવાથી એમાં જે અસંખ્ય સંમૂર્છિમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થઈ ગયા હોય તેનો કચ્ચરઘાણ ! 'લ્યો, આ જીવરક્ષાર્થે યોજાયેલી પરઠવવાની સમિતિમાં જ કરો ભંગ ! કરો જીવહિંસા !' આનું ભાન નહિ એટલે દુકાનો કાઢી ભાડા ઉપજાવવાનું આવડે, પણ ધર્મના પાયાભૂત જીવરક્ષાર્થે-પરઠવવાની મોકળી જગા રાખતાં ન આવડે ! ત્યારે કહેવાનું મન થાય કે જરા સ્થાનકવાસીના સ્થાનક જોઈ આવો વિશાળ જગા ખુલ્લી રાખી કેવી જીવરક્ષા સાચવે છે, જુઓ

'અમારો ધર્મ ઊંચો'નો ગર્વ લઈ ફરવા પાછળ કોઈ માથે ભાર ? જ્યાં સાધુનો વિચાર નહિ, ત્યાં પછી પોષધવાળાનો તો વિચાર હોય જ શાનો ?

નિમિત્તથી કર્મ જાગે :-

અસ્તુ. વાત એ ચાલે છે કે નરસાં નિમિત્તવાળાં સ્થાનમાં પણ ઊભા ન રહેવું. નહિતર તેવા તેવા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ ભાવનું નિમિત્ત પામી ઉદયમાં આવનારાં કર્મ જાણે ડોકિયાં કરીને બેઠાં હોય છે. નિમિત્ત મળ્યું કે ઝટ ઉદયમાં આવ્યું સમજો; વધારે પડતું ખાઈ નાખો, યા ભૂલમાં મરચાંનો ફાકડો મોમાં નાખો કે અશાતા વેદનીય કર્મ જાગ્યું ! સિનેમા, વિલાસી નોવેલો, ઉદ્ભટ વેશવાળી સ્ત્રીનાં ચિત્ર વગેરે એવાં નિમિત્ત છે કે એ સેવો કે વિકરાળ મોહનીય કર્મ ઉદય પામ્યું સમજો. એમ વિજાતીયનું અંગોપાંગ નિરખો કે મોહ જાગતાં વાર નહિ.

રાજકુમાર એજ વિચારે છે કે,-

'હા ! હા ! હા ! કેવી ધિક્ આચારવાળી અધમ આ અષ્ટ-કર્મ-રાશિ ! કેવા ધિક્ શત્રુ ! કે જેથી આ બિચારી રાજકુળમાં જન્મેલી બાળિકાને દુષ્ટ પાપશરીરનાં રૂપનાં દર્શનથી આંખમાં રાગાભિલાષ સ્ફુરી આવ્યો ! માટે હવે તો આ વિષયો આ દેશ છોડીને પછી ચારિત્ર જ લઈ લઉં, અને વિધિસર તપદ્વારા આ પાપ શરીરથી છૂટું.'

બસ, રાજકુમારને તરત ત્યાંથી નીકળી જવું છે એટલે સભાની રજા માગે છે. રજા પણ માગવાની શું, ઉચિત સંબોધન કરી નીકળી જવું છે. રજાની રાહ નથી જોવી; કેમકે અકળાઈ ઊઠચો છે, આત્માના પરિણામ બગાડે તેવા સંયોગથી ભડકી ગયો છે. એમાંય

આશ્ચર્ય તો એ છે કે હવે તો આ જ શું, આખો ઘર સંસાર પણ નથી જોઈતો.

રાજકુમાર રુક્મીના દોષ ઉપર હવે ક્ષણવાર એ દેશમાં રહેવા ચાહતો નથી. તરત જ નીકળી જવું છે, એટલે જતાં પહેલાં સભાની વચમાં કહે છે, કે 'શલ્યરહિત બની મન-વચન-કાયાએ શુદ્ધપણે આ સમગ્ર રાજસભાને મારી ક્ષમા-ક્ષમાપના હો.'

બસ, આટલું કહી ત્યાંથી તરત ચાલી જાય છે.

વિવેકી અને ગંભીર છે. રાજ્યસભામાંથી એકાએક વચમાં ઊઠી ચાલ્યા જવું ઉચિત નથી, છતાં સંયોગવશાત્ જવું પડે છે, તો ક્ષમા માગી લેવી જોઈએ એ વિવેક છે. ગંભીરતા એવી છે કે રુક્મીના કારણે જવાનું થાય છે પરંતુ એ કાંઈ બહાર પ્રકાશવાનું નથી, મનમાં જ સમજી રાખવાનું છે. એ ગંભીરતા છે.

ઉચ્ચ પાયરીએ ચડવું હોય તો આવા વિવેકગાંભિર્યાદિ પ્રાથમિક ગુણો ખાસ આવશ્યક છે. આત્માની ઉન્નતિમાં એમ કૂદકો મારીને અર્થાત્ પ્રાથમિક ગુણોની પરવા કર્યા વિના ચડી શકાતું નથી. ધર્મ-ક્રિયા જુદી ચીજ, અને આત્મ-પરિણતિનું ઘડતર એ જુદી ચીજ છે. જો આપણે એમ સમજી મૂકીએ કે 'જૈન ધર્મની અને વીતરાગ અરિહંત પરમાત્માની શ્રદ્ધા કરી લીધી અમુક અમુક વ્રતો લઈ લીધા એટલે ઊંચે ચડી ગયા, પછી ભલે પાયાના ગુણ વિવેક, કૃતજ્ઞતા, અક્ષુદ્રતા, વૈરાગ્ય, દયા વગેરે ગુણો ન હોય,' તો આ સમજ ખોટી છે, કેમકે

બાહ્ય સાધનાની પાછળ આભ્યંતર પ્રકારનું આત્મ-

પરિણમન ઊભું થવું જ જોઈએ. અંતરના ભાવ વિનાની ક્રિયા દ્રવ્યક્રિયા છે. એનું કાંઈ મૂલ્ય નથી.

આત્માનો ઉદય અંતરના ભાવ ઉપર અવલંબે છે. ભાવ જેમ જેમ ચોક્ખા થતા આવે, તેમ તેમ આત્માનું ગુણ-સ્થાનક વધે છે, એકલી બાહ્ય ક્રિયામાત્રથી એ વધે નહિ. અલબત્ત એથી કાંઈ બાહ્ય ક્રિયા નકામી નથી ઠરતી. કેમકે અંદરના ભાવ જગાવવામાં અને જાગેલા ભાવ વધારવામાં એ ઘણી ઉપયોગી છે. દુનિયામાં દેખાય છે કે,

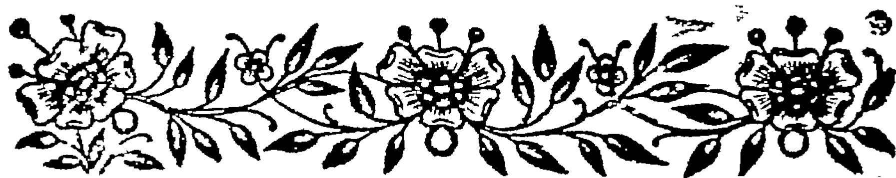
બાહ્ય ક્રિયાની અંતરના ભાવ ઉપર, અસર પડે છે. છોકરાને રમાડીને કે સારૂં સારૂં ખવરાવીને મા રાજી થાય છે. એ ક્રિયામાં અંતરનો પ્રેમભાવ વધવાનું લક્ષણ છે. એમ મનમાં દ્વેષ આવ્યો પરંતુ બહાર કાંઈ આવેશનું બોલ્યા નહિ, તો કદાચ દ્વેષ એટલે જ ઊભો રહે છે. પણ જો બહાર જેમ તેમ બોલવા લાગ્યા તો એથી અંતરનો દ્વેષભાવ વધતો જાય છે આ દેખાય છે. એ સૂચવે છે કે બહારની ક્રિયાની અંતરના ભાવ ઉપર અસર પડે છે, અને શુભ ભાવ લાવવા તો છે જ, માટે બાહ્ય શુભ ક્રિયાઓ, આચારો, અને ત્યાગ--સંયમના આચરણ અત્યંત આવશ્યક છે. બાકી એ પાછું એટલું જ સાચું છે કે,

બાહ્ય સાધના કરતી વખતે અંતરના ભાવની વિશુદ્ધિ થવા પર ખાસ લક્ષ રાખવું જરૂરી છે. તો જ આત્માની પ્રગતિ થતી આવે. નહિતર વર્ષોના વર્ષો ક્રિયાઓ કરાતી જાય, છતાં 'મિંયા ઠેરકા ઠેર' જેવું થાય. અંતરના ભાવની વિશુદ્ધિમાં પ્રાથમિક ગુણોનો ખપ કરવાનું ખાસ આવે. માટે જ યોગ્ય આત્માઓમાં પ્રાથમિક ગુણોનો ખપ ખાસ દેખાય

છે. યોગ્યતાનું માપ પણ એના પરથી નીકળે છે. આપણામાં ક્ષુદ્રતા, સ્વાર્થાંધતા, નિર્ભીક વિષયલંપટતા, કૃતઘ્નતા વગેરે હોય તો ચેતી જવું પડે. ઝટ જાતને ધર્મી માની લેવાય નહિ. આ દોષો કાઢવા માટે ખાસ પ્રયત્ન કરવો પડે. પહેલ વહેલું મન કબૂલ ન થાય તો ય મન મારીને આ દોષોને દાબવા ચીવટ ચોકસાઈ રાખી અંતરમાં ઝઝુમવાનું, દોષના નિમિત્તથી આઘું રહેવાનું.

બીજાની ભૂલ પર વૈરાગ્ય :—

રાજકુમાર યોગ્ય છે, ગંભીર છે, વિવેકી છે, જિનશાસન પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવવાળો છે, તેથી બીજાના દોષને પેટમાં સમાવે છે, અને શાસન પ્રત્યે પાકી વફાદારી રાખી અસત્ નિમિત્તમાંથી ખસી જવાનું કરે છે. અરે! પોતે બીજાને પાપમાં નિમિત્ત ન બને એ માટે માત્ર ત્યાંથી ખસી જવાનું જ નહિ, કિન્તુ સંસારના સર્વસંગથી છૂટવાનું ધારી લે છે. રુક્મીની દયા ખાતાં વિચાર આવે છે કે 'આણે બિચારીએ આ મારાં દુષ્ટ પાપી શરીરનાં રૂપના વિષય દર્શનથી એવા કર્મ ઉદીર્યાં કે એની આંખોમાં રાગાભિલાષ સ્ફુરી આવ્યો! તો હવે હું આ રૂપાદિ વિષયો જ સર્વથા ત્યજી દઈ ચારિત્ર લઈ લઉં.'

૧૩ રાજકુમાર સંન્યાસી વેશે: અરિહંતની અચિંત્ય શક્તિ પર શ્રદ્ધા

ભગવાન કહે છે, 'હે ગૌતમ ! તે ઉત્તમ રાજકુમાર આ વિચાર કરી સભા વચ્ચે કહે છે કે 'આ મંડપમાં રહેલા સમસ્ત રાજકુળ અને નગરના લોકોને ત્રિવિધ ત્રિવિધે (રાગ-દ્વેષ-મોહથી કરવા-કરાવવા-અનુમોદના રૂપે) મન-વચન-કાયાની અશુદ્ધિ ટાળી ત્રિકરણશુદ્ધિએ નિઃશલ્યપણે મેં ખમ્યાં, સહી લીધા.' આટલું કહીને ત્યાંથી નીકળી જઈ પોતાના આવાસે આવે છે. આવીને હવે તો સંસારત્યાગની જ તમન્ના છે, એટલે માલ-મિલ્કતની કાંઈ પડી નથી. ભાતું લઈ લે છે, પહેરેલા વસ્ત્રે નીકળી જવું છે, તે પણ ઠઠારાબંધ વસ્ત્રો નહિ. પણ એકના બે ખંડ કરીને એજ પહેરી-ઓઢી લઈને એક સંન્યાસી જેવા વેશે નીકળી જવાની વાત છે: જમણા હાથમાં એક સજ્જન પુરુષના હૃદય જેવી સરળ નેતરની સોટીનો ટૂકડો પકડી લે છે.

અરિહંતની અચિંત્ય શક્તિ પર વિશ્વાસ

રાજકુમારને શુભ કાર્ય માટે ચાલવું છે તેથી મંગળ કરવું જોઈએ, એટલે ત્રિભુવનૈકગુરુ જગતશ્રેષ્ઠ ધર્મતીર્થંકર અરિ-

હંત ભગવાનની સ્તુતિ-વંદના કરે છે. કોઇ પણ કાર્ય માટે પોતાની ગમે તેટલી શક્તિ-સામર્થ્ય હોય, સાથે ભલેને કારણ સામગ્રી પણ હોય, કિન્તુ કાર્ય આડે જો પોતાના અંતરાય કર્મ નડતા હોય તો શકિત-સામગ્રી શું કરી શકે ? માટે વિઘ્ન તોડવાં જોઈએ, અને અરિહંત-ભગવાનના સ્તવન-નમસ્કારાદિથી એ તૂટી શકે છે. માટે એ મંગળ છે. વિઘ્નનાશક છે, અને એની પ્રારંભે જરૂર છે.

આપણે આનો કેટલો ઉપયોગ રાખીએ છીએ એ વિચારવા જેવું છે. કહે છે 'ભૂલી જવાય છે.'

અર્હદ્‌વંદના કેમ ભાઈ! ભૂલી જવાય ? એમ કહો,

(૧) પોતાની શકિતનો મદ છે કે 'આપણી શક્તિથી કાર્ય કેમ સિદ્ધ ન થાય!' તેમ

(૨) ચેતનનો નહિ પણ જડ સામગ્રીનો જ અંધ વિશ્વાસ છે કે એનાથી જ કાર્યસિદ્ધિ થઇ જાય. વળી

(૩) માત્ર અતીન્દ્રિય તત્ત્વ અંતરાય કર્મ ઉપર દૃષ્ટિ નથી, કે એનો ક્ષયોપશમ તો પ્રથમ નંબરે જરૂરી છે. તેમ

(૪) કદાચ એમ પણ ઊંડે ઊંડે લાગતું હશે કે વળી અરિહંતની સ્તુતિ-સ્મૃતિથી એમ તે શી રીતે અંતરાય તૂટતા હશે ?

સર્વ અંતરાય ક્ષય કરવાનું આલંબનઃ—

આત્માની આંતર-જાચ કરો કે આમાંનું કાંઈ નડે છે કે કેમ ? જો એ ન હોય તો પછી સર્વે કામમાં પ્રારંભે ભગવાનને કેમ ભૂલાય ? આટલી શ્રદ્ધા હોય કે અંતરાય કર્મ એવાં બળવાન છે કે બધી શક્તિ-સામગ્રીને અંતે નિષ્ફળ ઠરાવે, અને એ અંતરાયને તોડવાની જબરદસ્ત તાકાત જેમણે સમસ્ત અંતરાયનો

નાશ કરી સર્વ ક્ષાયિક ભાવની લબ્ધિઓ પ્રગટ કરી છે, એવા અરિહંત પરમાત્મામાં છે; તો અરિહંત તો વારે ને વારે યાદ આવે.

અરિહંત અહીં ભૂલવાનુ ? :—

જીવની પામરતા કેટલી બધી કે કાર્યમાત્રમાં નડતા અંતરાય કર્મને તોડી નાખનાર અરિહંત પ્રભુને જ ભૂલે ! તેય આ પામરતા અહીં માનવભવમાં ? તે પણ અરિહંત દેવ મળ્યા છે ત્યારે ! જગત ઉપર દૃષ્ટિ તો નાખો કે મનુષ્ય–અવતાર મળવા છતાં ય કોડો અબ્જો જીવોને અરિહંત પરમાત્માની પ્રાપ્તિ ક્યાં છે ? એ ય માત્ર પોતાની શક્તિ–સામગ્રી પર ઝઝુમે ને તમે પણ એવું જ કરો ? અરે ! એમાંય આજે એવા મનુષ્યો છે કે અરિહંતના સ્વરૂપનો જે એક અંશ અચિંત્ય શક્તિ તેટલા જ અંશરૂપે પરમાત્માને કલ્પી, એમના પર અથાગ વિશ્વાસ મૂકે છે, અને એમનું શરણ પકડી માનવ–શક્તિની બહારની કાર્યસિદ્ધિ કરે છે ! આજ વિલાયત અમેરિકામાંના એવા દાખલા જાણવા મળે છે.

અમેરિકનની પ્રાર્થનાનો પ્રભાવ:—

અમેરિકામાં એક મોટરના કારખાનાવાળાને પગે ભારે તકલીફ ઊભી થઈ. શક્તિ–સંપન્ન હતો. એટલે ડાક્ટરી ઈલાજ કરવામાં બાકી ન રાખી. પણ પરમાત્મશક્તિથી જ તૂટે એવાં કર્મ નડતા હોય ત્યાં હજારો શું લાખો રૂપિયા ખર્ચી નાખે, ને દુનિયાના નામાંકિત ડાક્ટરોથી ઈલાજ લે, પણ તેથી શું વળે ? પેલો મોટો લાખો કે કોડો ડોલરનો શ્રીમંત, એને ય લંગડાતા પગે ચાલવું પડે એમાં તકલીફ અને શરમ નડે છે; પણ શું થાય ? કેવી દુર્દશા ?

માનવની કેવી પામરતા? ક્યાં લડવા જાય? કઈ કોરટમાં કોની સામે કેસ માંડી નુકશાની ભરપાઈ કરાવી શકે? તો એટલું તો નક્કી થયું ને કે પ્રત્યક્ષ દેખાતી જડ સામગ્રી–સંપત્તિ છતાં કોઈ એવી ચઢિયાતી અદૃશ્ય ચીજ, જેને કુદરત કહો, કિસ્મત કહો, ભવિતવ્યતા કહો, પણ એવું કાંક છે કે જે પ્રસંગે અબ્જો રૂપિયાની સંપત્તિ પણ નાકામિયાબ બનાવી દે છે? એમ હજારો માનવોને ન મળી હોય એવી બુદ્ધિ–વિદ્વત્તા–શરીર–શકિતને પણ અસમર્થ બનાવી દે?

ઉંદરડા જેવો ઘમંડઃ–

હયે આ તગમગતું નથી એટલે જરાક શ્રીમંતાઈ આવી, બુદ્ધિ મળી, વિદ્વાન બન્યા, ત્યાં એ પર કૂદી રહ્યા છે, છાતી ફૂલે છે, પગ ધમધમ ચાલે છે, નાકમાં હવા માતી નથી તે નસકોરાં ફૂલી જાય છે, અવાજમાં મિજાસ હોય છે,–કેવી કંગાલિયતતા! રાતના ફરવા નીકળેલા ઉંદરને થોડા અનાજના દાણા મળે ને એના પર મસ્તાન બની મગરૂબીથી પાછલા પગે ઊભો થાય થન થન નાચે, પણ પાછળ બિલાડો તાકીને રહ્યો હોય ત્યારે એ ઉંદરડાની કેવી પામર દશા આપણને લાગે? તો અહીં **કાળ, કુદરત અને કર્મરૂપી બિલાડાથી તકાયેલી આપણી અભિમાની જાત માટે કેમ એવું નથી લાગતું?** ખેર!

પેલા મોટર કંપનીના માલિકને બહુ બહુ ઉપાયો કરવા છતાં પગે સારૂં થતું નથી. એવામાં એક વાર એક ભલો માણસ એને ભેટી ગયો અને વાત પર વાત નીકળતાં એણે કહ્યું કે 'બીજા ફાંફા શા સારૂ મારો? ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરો, પગ સારો થઈ જશે.'

આ હસે છે, 'હેં હેં હેં શી વાત કરો ? ઈશ્વરને પ્રાર્થનાથી આ પગ સારો થાય ? હું તો ઈશ્વરમાં જ માનતો નથી.'

ત્યારે પેલો ભલો માણુસ શાંતિથી કહે છે, 'નહિ માનતા હો, પણ ઈશ્વર છે એ હકીકત છે, અને એની પ્રાર્થનાથી આજે પણ હજારોનાં વાંછિત ફળ્યા છે. એ ય હકીકત છે.'

'અરે પણ મોંઢથી પ્રાર્થના બોલી જઇએ એથી શરીરનું અંગ શે સાજું થઈ જાય ?'

'માત્ર મોઢથી બોલવાની આ વાત નથી. હૃદયથી ઈશ્વરને ખરેખર શરણે જઈ પ્રાર્થના કરવાની છે. એની અચિંત્ય તાકાત છે, કેમકે ઇશ્વરની અચિંત્ય શક્તિ છે. એ એની ગેબી રીતે શરીરના અંગ પરજ શું, કિન્તુ હજારો માઈલ દૂરની ચીજ પર પણ ચમત્કારિક અસર કરે છે.માટે હું તમને કહું છું કે તમે બીજા ઉપાયો તો લઇ લીધા ને ? હવે હારીને તો બેઠા તો છો જ, તો બસ, હવે આ ઉપાય કરો જુઓ એ શો ચમત્કાર કરે છે.'

આને મનમાં લાગ્યું કે "હજારોનો અનુભવ કહે છે ત્યારે જરૂર કાંક ઇશ્વરીય તત્ત્વ જેવું હશે ખરૂં. તો લાવને હું પણ પ્રયોગ કરૂં. આમે ય ડાકટરોએ હાથ તો ખંખેરી જ નાંખ્યા છે. પછી આ કરવામાં શું જાય ?' પેલાને કહ્યું, 'સારૂં ત્યારે કરીશ.'

વિચિત્ર પ્રાર્થના :—

કર્યો પ્રયોગ એણે, શ્રદ્ધાથી કર્યો, પણ જુઓ એ પ્રાર્થનામાં કેવી વિચિત્ર રજુઆત કરે છે. દિલથી પ્રાર્થના કરતાં એ કહે છે,—

'ઓ પ્રભુ ! હું તારે શરણે છું; તારે મારો પગ સાજો કરી જ દેવો જોઈએ. કેમકે જ્યારે હું મારા કારખાનામાં મોટરો બનાવી ઘરાકોને આપું છું, ને તે લઇ જનાર ઘરાકને જો એમાં કોઇ

અંગમાં ખામી આવે અને મારી પાસે લઈ આવે; તો તે અંગ હું સાજું કરી દઉં છું; તો પછી આ મારો મનુષ્ય દેહ તારી ફેક્ટરીમાં બન્યો છે; તે હવે એના કોઈ અંગમાં ખામી આવે તો તે તારે ઠીક કરી જ દેવી જોઈએ. બસ તું કરી દેશે જ એવી મને અટલ શ્રદ્ધા છે.'

એની રોજના ચોક્કસ કરેલા સમયે દિલથી કરાતી પ્રાર્થનાથી પગ સુધરતો ગયો. એના મનને ચમત્કાર તો લાગ્યો જ, પણ એથી વિશેષ, ઈશ્વરીય શક્તિ પર શ્રદ્ધાબળ વધતું ચાલ્યું. થોડા વખતમાં પગ સાજો થઈ ગયો, અને ઈશ્વરનો એ પાકો પ્રેમી બની ગયો. આવા કેટલાય દાખલા બને છે. પરદેશી લોકો પરમાત્માનાં અનંત જ્ઞાન-દર્શનાદિ સ્વરૂપ ભલે નથી જાણતા, પરંતુ એક અચિંત્ય શક્તિ-યુક્તતા ગુણ પર શ્રદ્ધા મૂકી પ્રાર્થના કરે છે, શરણ સ્વીકારે છે, આભાર માને છે, વગેરે કરે છે, તો પણ કષ્ટ દૂર થાય છે.

અલબત, અહીં એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે અચિંત્ય શક્તિવાળા પરમાત્મા કાંઈ જગતનું સર્જન કરવા નથી બેસતા, જગત્કર્તા નથી, એટલે હિંદુઓની જેમ પરદેશવાળા પણ 'બધું ઈશ્વરે બનાવ્યું છે, આપણો દેહ પણ ઈશ્વરે બનાવ્યો છે,' એવું જે માને છે. એ વાસ્તવિક યુક્તિ યુક્ત નથી, છતાં બીજું બધું મૂકી ભગવાનની અચિંત્ય શક્તિ-અચિંત્ય પ્રભાવનો જે વિશ્વાસ ધરે છે, એ વિશ્વાસ અને એની પાછળ એમનો શરણ સ્વીકાર કાર્યસિદ્ધિમાં અનુકૂળ બની જાય છે. આપણો મુદ્દો આટલો જ છે કે પરમાત્માના અચિંત્ય પ્રભાવ પર અનન્ય વિશ્વાસ અને એનો શરણસ્વીકાર શું કામ કરે છે! પ્રશ્ન થશે,—

પ્ર૦–તો શું આપણે વીતરાગ કૃતકૃત્ય અરિહંતનો આવો પ્રભાવ માનીએ છીએ ?

ઉ૦–હા, પણ આ રીતે, કે ભગવાન સર્જન યાને કાર્ય-નિર્માણની કશી ખટપટમાં ઊતરતા નથી, એમને સર્જનની કોઈ ક્રિયા કરવાની હોતી નથી, ઈચ્છા સરખીય નહિ. તેમ એ કાંઈ આપવા કરવાની ક્રિયા ય નથી કરતા, કિન્તુ જે કાંઈ જીવનું શુભ-નિર્માણ થાય છે, એમાં એમનાં જ સ્મરણ, પૂજન યા એમની જ આજ્ઞાનાં પાલનનો પ્રધાન પ્રભાવ છે, એનો પ્રભાવ એટલે કે એ સ્મરણ-પૂજન–આજ્ઞા દ્વારા મુખ્યપણે એમનો જ પ્રભાવ છે. સ્મરણ–પૂજન–આજ્ઞા–પાલન બીજાનાં કરો તો તેવું ફળ ન મળે, અને અરિહંતના કરો તો મળે, એ જ સૂચવે છે કે **અરિહંતનો જ એવો કોઇ વિશિષ્ટ પ્રભાવ છે કે એમનાં જ સ્મરણ—પૂજનાદિ દ્વારા વિશિષ્ટ ફળ મળે.**

બસ, આ રીતે અરિહંતનો અચિંત્ય ઉપકાર માનવાનો છે. આત્માને ઉત્તરોત્તર ચઢિયાતા શુભ ભાવ જાગે એમાં પણ અર્હત્ પ્રભાવ જ મુખ્યપણે કારણભૂત માનવાનો છે; કેમકે એ પણ અરિહંતના આલંબને જ થાય છે. માટે તો ભગવાન 'અભયદાતા ચક્ષુદાતા, માર્ગદાતા' વગેરે કહેવાય છે; 'કલ્યાણ વેલડીના વિશાળ કંદ, લોકનાથ, લોકહિત, ધર્મદાતા, ધર્મસારથિ....'ઈત્યાદિ વિશેષણો પ્રભુને અપાય છે.

તો સવાલ આ છે કે પેલા રાજકુમારે અરિહંતના અચિંત્ય પ્રભાવ પરની શ્રદ્ધાથી એમનું સ્તવન–વંદન કર્યું, એમ ભલે તમને અરિહંત પર શ્રદ્ધા છે કિન્તુ તમે અરિહંતની અનન્ય, અચિંત્ય શક્તિ ઉપર અટલ શ્રદ્ધા ધરો છો ખરા ? આપત્તિ

માત્રમાં, અગવડ પ્રતિકૂળતામાં એવો દૃઢ વિશ્વાસ રહે છે ખરો કે અરિહંત દેવના પ્રભાવે સારું જ થશે, કેમકે એ સર્વ ક્લેશ-સર્વ કષ્ટ-સર્વ દુઃખના નિવારક છે. માટે લાવ 'એમનું જ શરણુ લઉં, એમનું જ સ્મરણુ કરું, એમના જ સ્તુતિ—ગુણુગાન કરું,' આ પદ્ધતિ જીવનમાં ચાલુ છે ખરી ? હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ કહે છે,

'સંપૂરિતાભિનત-લોક સમીહિતાનિ........જિનરાજપદાનિ'

જિનેન્દ્રદેવનાં ચરણુ કેવાં છે ? અભિનત—નમેલા લોકોના સમીહિત—વાંછિત જેમણે સમ્યક્ રીતે પૂર્યાં છે એવા. એટલે ? આ સાચું કહે છે ? જિનચરણુ વાંછિત પૂરે ? હા. એટલું જોજો કે એમની આગળ જે ને તે માગવાનું નથી, **માગવાનું તો આત્મહિત** જ, પણુ અટલ આસ્થા એ રાખવાની છે કે સૌ સારું એમના જ પ્રભાવે થાય છે.

'પૈસા પુણ્યના પ્રભાવે મળે: એમ તો યાદ છે ને ?

પણુ પુણ્ય કોણે પમાડ્યું ?

ધર્મે. એટલે ? અરિહંતની આજ્ઞાના પાલને.

એમાં મહત્ત્વ તમારા પાલનનું કે એમની આજ્ઞાનું ? અરિહંતની આજ્ઞાના મહત્ત્વમાં ય અરિહંતનું મહત્ત્વ ખરું કે નહિ ? જિનની આજ્ઞાનો પ્રભાવ ખરો અને જિનનો પ્રભાવ નહિ ?

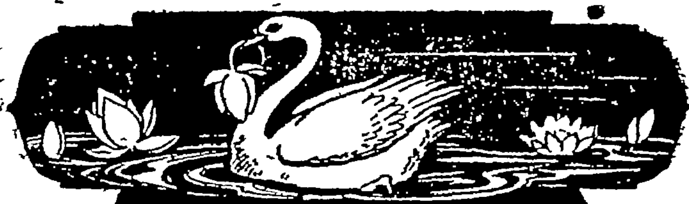
જિનનો પ્રભાવ ન મનાવાથી દુર્દશા :—

ભૂલ અહીં જ થાય છે, -બધું સારું થવામાં જિન અરિહંતનો મુખ્ય પ્રભાવ ન મનાવાથી એમના એવા શરણે નથી જવાતું, એવો કૃતજ્ઞભાવ નથી જાગતો, એ ન જાગવાથી એમની ભક્તિ કરવામાં તૂટી મરવાનું, સારા ઘસાવાનું, સારો ભોગ દેવાનું મન

નથી થતું, કે રુડું રૂપાળુ મળે, સગવડ અનુકૂળતા થાય, રોગાદિ આપત્તિ જાય, એમાં અરિહંતનો ઉપકાર યાદ નથી આવતો. સારો શેઠ, સારો ઘરાક, સારી ઘરવાળી, સારા ડાક્ટર વગેરે બીજા ત્રીજા કોઈના ઉપકાર હજી મનાય છે, મનમાં આવે છે, નથી આવતો બધાના મોખરે અરિહંતનો ઉપકાર ! કેવી ને કેટલી દુર્દશા ?

તો વિચારો કે અરિહંતનો ઉપકાર એવો પળે પળે પગલે પગલે યાદ આવ્યા વિના, એમનાં શરણે જવાનું, એમને જ એક આધાર ખરેખર માનવાનું, અને એમની સર્વાંગીણ સેવાના ઉમળકા અનુભવવાનું ક્યાંથી બનવાનું હતું ?

રાજકુમાર ત્રિભુવન-એકગુરુ, વિશ્વશ્રેષ્ઠ, તીર્થંકર શ્રી અરિહંત ભગવાનની સ્તુતિ-વંદના કરી ત્યાંથી નીકળી ગયો, અને ચાલતાં ચાલતાં દૂર દેશાન્તરમાં હિરણ્યોત્કરટી નામની રાજધાનીમાં આવી ઊભો.

૧૪. બીજાનું જ જોવામાં જાતનું ક્યારે જોવાનું?

અનંત ઉપકાર કરનાર જગદ્‌ગુરુ મહાવીર પરમાત્મા રુક્મી રાજાનો પ્રસંગ કહી રહ્યા છે. એમાં રુક્મીનું ભવ્ય ઉત્થાન કેવા પ્રકારનું હતું, કેવી સામાન્ય બાબતમાં એનું પતન થાય છે, પછી ઉત્થાન થવા આડે કેવા દીર્ઘ કાળના અંતર પડી જાય છે, ત્યાર બાદ કેટલી અદ્‌ભુત ઉન્નતિ થાય છે, એને અતિ રોચક શબ્દોમાં ભગવાન વર્ણવી રહ્યા છે! એમાં ય અવાન્તર પ્રસંગોનું પણ બહુ રમ્ય વર્ણન આવે છે. આ ચરિત્ર સાંભળતાં જોજો માત્ર રુક્મીનોજ ચોપડો ન વાંચતા, મુખ્ય તો જાતનું જ ખાતું જોવાનું છે કે 'આપણે ક્યાં ઊભા છીએ, અને હવે કેવી નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ, કરવા માંડીએ.' આ સાંભળતાં જો આત્મા સંસારની અસારતા અને આત્માના મોક્ષસામ્રાજ્યની જ એક સારભૂતતાનાં સંવેદન યાને સંવેગની વૃદ્ધિ ન કરે તો માનવું પડે કે જીવ કાં દુર્લભ-બોધિ છે, અગર દીર્ઘસંસારી ભારેકર્મી છે. બીજાને સર્ટિફિકેટ આપવાની આ વાત નથી, પરંતુ પોતાના આત્માને તોલવાની આ વાત છે.

ધર્મ-કથાનું શ્રવણ શું, કે શાસ્ત્ર વાંચન શું, યા કોઈ પણ સુકૃત કે ધર્માનુષ્ઠાન શું, એ સ્વાત્માના આંતર નિરીક્ષણ સાથે નિજના ઉત્થાનની પ્રક્રિયાના અમલ--આચરણ અર્થે કરવાનું છે, બીજાનું જોવા કે બીજાને બતાવવા માટે નહિ.

માણસ ઘણીવાર ભુલાવામાં પડી જાય છે, ધર્મકથા સાંભળે તો એમાં આવતા પાત્રોમાં જ ઊતરી જાય છે, જાણે પોતાને કોઈ લેવા દેવા જ નથી. 'રામે સીતાને જંગલમાં મૂકાવી દીધી ? રામે ભારે ભૂલ કરી ! તો સીતાને ય જંગલમાં મૂકાવું પડ્યું ? બિચારી ! કેટલું બધું દુઃખ એને ?' બસ કથા સાંભળતાં આટલે જ અટકી પડવાનું ને ? અલ્યા ! તને કાંઈ આમાંનું લાગુ થાય છે ? રામે દ્રોહ કર્યો એવું લાગે છે, પણ તેં જિંદગીમાં કોઈના દ્રોહ કર્યા છે ખરા ? સીતા 'બિચારી' લાગી, પરંતુ તારાથી દ્રોહ પામનારા 'બિચારા' લાગે ખરા ? અરે ! તારી જાત કે જેને કર્મ કૂટી રહ્યા છે, એ 'બિચારી' લાગી ? લાગે તો તો શું ચાનક ન લાગે કે 'તો પછી મારે ક્યાં સુધી આમ કર્મથી કૂટાયા કરી 'બિચારા' બની રહેવું ? ઊઠ જીવ ઊઠ, તીર્થંકર ભગવાનનું શાસન મળ્યું છે, પછી શા સારૂ કૂટાયા કરવું ? શાસનના સહારે હું જ કર્મને કૂટી નાખીશ.' આવો કોઈ વિચાર સ્ફુરે ખરો ? ના, કથા સાંભળી-લખી-વાંચી તો માત્ર પારકી જ વહી સાંભળી, લખી, કે વાંચી; પોતાને અડે કે આભડે ? ના કશું નહિ. આમાં પોતાનો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય ? તો શાસ્ત્રવાંચનમાં ય હિતની વાત કે અહિત-ત્યાગની વાત જાતમાં ન ગોઠવતો જાય, તો શું વળે ?

પર સામે જોએ શું વળે ?:—

એમ, કોઈ દાનાદિ સુકૃત સેવે એમાં પણ પરની જ સામે જોયા કરે તો શું વળે ? દાન તો કરે, મહા સુપાત્રદાન કરે, વીતરાગની ભક્તિમાં કાંઈ ખર્ચે, પણ દૃષ્ટિમાં એ લાવે કે 'ફલાણા કરતા આપણો રંગ સારો આવ્યો, બીજાઓએ પ્રશંસા ઠીક કરી, 'બીજા શકિતસંપન્નોને આ સૂઝયું નથી,' અગર 'આ તો ખરચ વધારે થઈ ગયો,' ત્યાં જાતમાં જોવાનું કયાં રહ્યું ? અરે મૂરખ! એ જો કે 'મારાં અહોભાગ્ય કે નાથના પ્રતાપે મળેલામાંથી થોડું પણ નાથની સેવામાં ગયું ! છતાં હજી મારી કૃપણતા-સ્વાર્થાંધતા કેમ ઓછી નથી થતી ? આથી પણ વિશેષ ભકિત ક્યારે કરૂં ! પ્રભુની દ્રવ્ય ભકિત તો કરી, પણ એના ફળરૂપે વીતરાગની નજીક કયારે આવીશ ? નજીક આવવા માટે રાગ-તૃષ્ણા, મદ-માયા વગેરે ઓછા ક્યારે કરીશ ? સર્વવિરતિ કયારે પામીશ?' જો આ જોવાય, તો સીધું જાતમાં જ ઊતર્યા ગણાય.

એમ, ધર્માનુષ્ઠાનમાં પણ બીજાના જ સામું જુએ કે 'આણે ક્રિયા બરાબર ન કરી, આ સૂત્ર બરાબર નથી બોલતો, અહીં ભૂલ તહીં ભૂલ કરે છે; આ કેમ ચાલે ? મહારાજ પણ શું જોઈને આવાને આદેશ આપતા હશે ?....' આમ મહારાજને ય ભેગા લે, એમાં એ ક્રિયાનું જાતમાં શું લીધું ? જાતમાં લેવા માટે તો પદે પદે પોતાને જ લાગુ કરવું પડે, અતિચારના સૂત્રમાં દોષની સંતાપભર્યા હૃદયે નિંદા-મહાઘૃણા કરવી રહે,-'નમુત્થુણં' જેવા સૂત્રોચ્ચારણ વખતે પોતે મનમાં પોતાનું પામરપણું કંગાલપણું લાવી, અદના રેવકભાવે ગદ્ગદ થઈને જાતને અર્થે પ્રભુને સ્તવવા પડે; પણ મનમાં શેઠાઈ-હોશિયારી-ઠસ્સો રાખીને નહિ,

કુશળ બોલનાર-ગાનાર-તરીકે નહિ, કે બીજાને સંભળાવવા યા દેખાડવા અર્થે નહિ.

તપમાં ભાવના. :—

તપ કરવાનો, તો ય જાતનો જ ચાલુ વિચાર રાખીને કરવાનો કે 'આજે મારાં અહોભાગ્ય કે દુષ્ટ આહાર-સંજ્ઞાને દબાવવાનો સુંદર મોકો મળ્યો ! પાપી પુદ્ગલનો પંથ મૂકી પ્રભુના પંથે ચાલવાનો અવસર મળ્યો ! હવે મારે ખાવાના દહાડે વિશેષ સાવધાન બનવાનું, ત્યાગવૃત્તિ ને નીરસવૃત્તિ રાખવાની. જીવન ત્યાગ-તપમાં સફળ છે, ખાવા પીવામાં ટેસ્ટ ઉડાવવામાં નહિ. મારો તો શો તપ છે ? ધન્ય છે તે શાલિભદ્ર-ધન્નો-સનત્કુમાર જેવા મહા મુનિઓને ! એમના તપને !....'

આત્મનિરીક્ષણ, આત્માના ઉત્થાનનો વિચાર, અને એની પ્રક્રિયાનું ક્રમશઃ અમલીકરણ, એ જ સાધના-આરાધનાને સફળ કરે. ત્યારે પરદૃષ્ટિ સ્વોત્થાનનું સરાસર વિસ્મરણ, જાણે પોતે તો પૂર્ણ થઈ ગયો છે એવા રંગઢંગ, બહારમાં જ ગડમથલ, ઈત્યાદિ તો સાધનાને સ્વાત્મામાં સ્પર્શવા જ દેતા નથી.

માટે, આ રુક્મી રાજાની કથા સાંભળો તેમાં પણ 'રુક્મીએ આ ખોટું કર્યું'. રાજકુમાર ડાહ્યો માણસ' વગેરેમાં જ ન પડી રહેતાં જાતમાં લગાવતા ચાલો, નહિતર કથા તો વિસ્તારથી પણ સંભળાઈ જશે, છતાં પરિણામ જાતે કાંઈ લઈને ઊઠવાનું નહિ બન્યું હોય.

આપણે તો કથાના પદે પદે સ્વાત્મનિરીક્ષણ કરવાનું છે, સ્વાત્માને ઘટતી હિતશિક્ષા લેવાની છે, વાક્યે વાક્યે સ્વકર્તવ્યના નિર્ધાર કરતા ચાલવાનું છે.

આ ત્યારે જ બને કે જ્યારે પ્રસંગે પ્રસંગમાં જાતને યોગ્ય પ્રેરણા લેવાય, જાતનો વિચાર થાય, એક યા બીજા પ્રકારનો શુભ ભાવ કરાય. આ વસ્તુ જરા દૃષ્ટાન્તથી વિચારીએ.

કથા-પ્રસંગ જાતમાં કેમ ઘટાવાય? :—

શ્રીપાલ ચરિત્ર સાંભળવા બેઠા. એમાં આવ્યું કે મયણાસુંદરીએ રાજસભામાં બાપને કહ્યું કે 'પુણ્યથી વિનય, વિવેક, સુપ્રસન્ન મન વગેરે મળે.'

ત્યાં ઝટ જાત માટે વિચારવાનું કે

(૧) 'જીવ! તને જો આ વિનય, વિવેક વગેરે અંશે પણ મળ્યા છે, તો તારૂં પુણ્ય કેવું જોરદાર! અને જો એ હોય તો પછી બે પૈસા ઓછા મળ્યા છે, અગર ચારમાં માન ઓછું મળે છે, તો મનને દુઃખ લગાડવાનું શું કામ છે? કોહીનૂર હીરા મળ્યા પછી કાચ ઓછા મળવા પર ખેદ કોણ કરે?' અથવા,

(૨) એમ વિચારી શકાય કે 'પૈસા વગેરેનું પુણ્ય હોવા પર ગુમાન શું કરે? એ તો સુરસુંદરીનું મેથેમેટિક્સ (ગણિત). એ ગણિત ખોટું. સાચું ગણિત, વિનયાદિ વિના પુણ્યશાળીપણું નથી. પ્રસન્ન મનને બદલે ઉકળાટ-ઉન્માદાદિવાળું મન મળ્યું છે, તો તું અભાગિયો છે. માટે હવે સાચો પુણ્યશાળી થવા વિનય, વિવેક, પ્રશાંત-પ્રસન્ન મન વગેરે કેળવવા લાગી જા.' આવી જાત માટે પ્રેરણા લેવાની.

એમ સાંભળ્યું કે "મયણાએ ચોકૂખું કહ્યું કે 'જીવને પોતાના શુભાશુભ કર્માનુસાર જ પ્રાપ્તિ થાય છે અને ફળ મળે છે, માબાપ તો એમાં નિમિત્તમાત્ર છે,' આ કહેવા પર એને

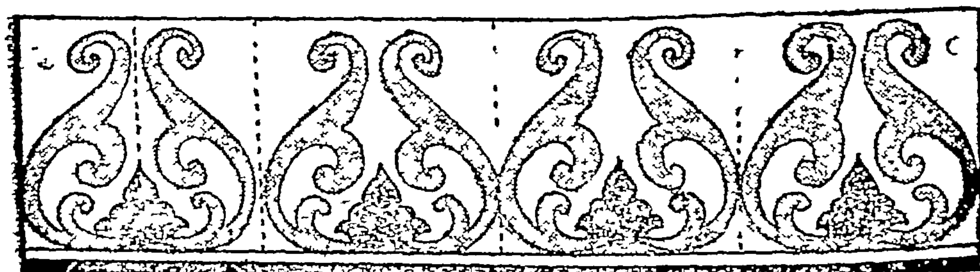
કોઢિયા સાથે પરણવાનો અવસર આવ્યો," આ સાંભળવા પર મનને એમ થાય કે 'ધન્ય એ સિદ્ધાંતવાદી મયણાને કે બાપની ખોટી શેહમાં ન તણાઇ, સર્વજ્ઞના સિદ્ધાન્તનું અને પોતાનાં સત્ત્વનું ખૂન ન કર્યું. ઉલ્ટું સિદ્ધાન્તની રક્ષા ખાતર બાપે આણી દીધેલા કોઢિયાને પરણી! પણ એમ ન કહ્યું કે 'હું ઉમર લાયક છું, મારી મરજી હશે એની સાથે લગ્ન કરીશ' ના; ભલેને બાપ કોઢિયા સાથે પરણાવે, અંતે તો મારૂં પુણ્ય-પાપ જ આગળ આવવાનું છે. દુનિયામાં એના ઘણા દાખલા જોવા મળે છે. મારે જો શુભાશુભ કર્માનુસાર જ નીપજવાનો સિદ્ધાન્ત માન્ય છે, તો એની જ આ એક ઘટના માની એને વધાવવી જ જોઈએ. ધન્ય ધન્ય મયણા!' આ વિચારી જાતમાં ઘટાવવાનું કે મારામાં આવી સિદ્ધાન્ત-ટેક સત્યની ટેક કયારે આવે!' આવી શુભ વિચારણા સાથે જાત માટે પ્રેરણા લેવાની.

એમ સાંભળ્યું કે 'ધવલે શ્રીપાલને દરિયામાં ફેંકયા,' તે એ સાંભળતાં ધવલ ઉપર દ્વેષ નહિ ઉભરાવવાનો કે 'માળો કેવો દુષ્ટ?' ના, જાતમાં દયા પ્રગટાવવાની કે 'બિચારો! કેવો કર્મ-પીડિત! હીનભાગી કે આવા સજ્જનનો ભયંકર દ્રોહ કરવા સુધી પહોંચ્યો! તો ધન્ય શ્રીપાલને કે આવા પ્રસંગે પણ ધવલ ઉપર પણ દ્વેષનો કે જાત માટે હાયવોયનો વિચાર ન લાવતાં 'નમો સિદ્ધચક્કસ્સ' 'નમો નવ પયાણં' કર્યું. ધન્ય એનાં ધૈર્યને! એની સિદ્ધચક્ર પરની શ્રદ્ધાને!'

અરે! મહાવીર પ્રભુ પર સંગમ દેવતાના ઘોર ઉપસર્ગ સાંભળતાં મનને શું થાય છે? 'બિચારા ભગવાનને

કેટલું બધું દુ:ખ ! પેલો સંગમ કેવો પાપિયો !' આ જ ને ? જોજો આવું વિચારતા. એમાં તો જાતને શું મળ્યું ? ભગવાનને 'બિચારા' બનાવ્યા એ પ્રભુનું અવમૂલ્યાંકન કર્યું અને સંગમ પર દ્વેષનો ભાવ કર્યો. ત્યાં આવું કાંઈક વિચારો કે 'ધન્ય પ્રભુ ! આપે કેવું અદ્ભુત સહન કર્યું ! ધરણી ધ્રુજતી હતી, આપ સ્થિર હતા !' એથી સુકૃતાનુમોદનનો લાભ મળે.

બસ, વાત આ છે કે દરેક શ્રવણ-દર્શનમાંથી જાતને શુભ ભાવ, શુભ પ્રેરણા કમાવવાનો અભ્યાસ રાખવો.

૧૫ ગુરુની દુર્લભતા : ધર્મમાં કક્ષાઓ

રાજકુમારની ગુરુ માટે શોધ :-

પેલો રાજકુમાર હિરણ્યોત્કરટી નામની એક રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યો છે. હવે તો લક્ષ્ય નક્કી કર્યું છે કે 'પાછા ઘરે જવું નથી, તેમ સ્વતન્ત્ર સંસાર પણ માંડવો નથી; માત્ર ચારિત્ર લઈ કર્મ ખપાવી બીજાને પાપમાં નિમિત્તભૂત થતા પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરવો છે !' એટલે એણે ગુણસંપન્ન ધર્માચાર્યની શોધ લગાવી, પરંતુ નગર સારું હોવા છતાં એવા ધર્માચાર્ય મળતા નથી.

અહીં ભગવાન કહે છે, ' હે ગૌતમ ! એ રાજકુમારને શોધ કરતાં વિચાર આવ્યો કે જ્યાં સુધી ગુણવિશિષ્ટ ધર્માચાર્ય મળે નહિ ત્યાં સુધી મારે આ નગરમાં જ રોકાવું. પરંતુ એમાં કદાચ કેટલાક દિવસો પણ લાગે. તો તે દરમિયાન મારે અહીંના રાજાનો આશ્રય લેવો, કેમકે એની કીર્તિ દેશભરમાં વ્યાપેલી છે '

ગુરુની દુર્લભતા :-

જોવા જેવું છે કે એવા મોટા નગરમા શું કોઈ આચાર્ય મહારાજ નહિ હોય ? અગર હશે તો રાજકુમારના ધારવા જેવા

નહિ હોય? આ જગતમાં સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ કેટલી મોંઘી છે! તમારે ઘેર બેઠે ગુરુ આવી મળે એટલે એમ લાગતું હશે કે ગુરુ તો સુલભ છે. કેમ ખરૂં ને ? ને સ્ત્રી–પુત્ર–પરિવાર મળવા કઠિન? માટે જ ગુરુનો સમાગમ રોજ સાધવાનું ભૂલી સ્ત્રી-પુત્રાદિના પાકા પરિચયમાં રહેતા હશો ને? ઊંઘો જ રાહ કે બીજું કાંઈ? સદ્ગુરુનાં પડખાં સેવવા માટેના જ આ સુંદર ભવમાં કુટુંબના અને બીજા ત્રીજાના મોહમાં ફસ્યા રહી એની ઉપેક્ષા કરવી એ કેટલી બધી મૂર્ખાઈ છે?

પ્રભુ પાસે બોલ્યાનો શિર પર ભાર?:—

રોજ પ્રભુ પાસે માગી આવો છો કે 'સુહગુરુ જોગો તવ્વ-યણ–સેવણા; શુભ ગુરુનો યોગ, એમના વચનનો અમલ', એ શા માટે માગો છો? જોઈએ છે માટે? કે શું થાય, સૂત્રમાં એવું દાખલ છે તેથી બોલવું પડે માટે? પૂછો અંદર 'ખરેખર એ પામવાની ધગશથી જ માગું છું? ખરેખર મારે એ જોઈએ છે?'

ચૈત્યવંદન બોલો, સૂત્ર બોલો, સ્તવન–સ્તુતિ જે કાંઈ બોલો, એમાં જો પ્રભુના ગુણગાન હોય, તો એની અનુમોદના એવી કરવાની કે ત્યાં હૈયું ઝૂકી પડે, ને બીજું બધું તુચ્છ લાગે; પોતાના દોષોની ભારોભાર ઘૃણા થાય, અને એ ગુણો પામવા માટેના ઓરતા–અભખરા થાય. પ્રભુ પાસે બોલ્યાના શિર પર કોઈ ભાર ખરા?

કયાં શું કરવાનું:-

અગર જો એ ચૈત્યવંદન આદિમાં આપણાં દોષો ગાતા હોઈએ તો એનો દિલમાં ભારે ખેદ–સંતાપ–બળતરા થાય, જાતની પામર

કંગાલ દશા લાગે, અને દિલ ઝંખે કે 'આવા સમર્થ વીતરાગ પરમાત્માના આલંબને એ દોષોને પોતે લાત મારી કાઢી મૂકે.' એટલો બધો એના પર તિરસ્કાર છૂટે, એટલી બધી એની લાજ—શરમ લાગે.

ત્યારે જો ચૈત્યવંદન આદિમાં પ્રભુ પાસે માગણી હોય, તો અંતરમાંથી ગદ્‌ગદ્ થઈને કાકલુદીભરી પ્રાર્થના નીકળે કે 'નાથ! મને આ આપો. મારે ખરેખર આ જોઈએ છે; ખાસ જોઈએ ને તે આપનાથી જ સિદ્ધ થવાનું છે.'

વાત આ છે કે (૧) ગુણગાન, તો પ્રભુના ગુણ પર આફ્રીન થઇ જઈને કરાતા હોય; (૨) સ્વદોષ-નિવેદન તો રડતા હૃદયે કરાતા હોય; અને ઇષ્ટની (૩) પ્રાર્થના તો 'એની પોતાને ખાસ જરૂર છે' એ ભાવ ઊભો કરી, 'પ્રભુના બળે જ એ પ્રાપ્ત થશે' એવા અટલ ભારોભાર વિશ્વાસ સાથે કરગરતા દિલ અને શબ્દથી કરાતી હોય.

દિલની સ્તુતિનો પ્રભાવ અનેરો છે. વારંવાર પ્રભુના ગુણો અને ઉપકાર પર ખરેખર આફ્રીન થવાય, લુબ્ધ થવાય, સાથે બીજા સમયમાં એની ભાવના કરતા રહેવાય, તો એની આગળ બીજું તુચ્છ લાગે. મોટી રાજ્યસંપત્તિ, ઠકુરાઈ વગેરે ય તુચ્છ લાગે, અને પ્રતિપક્ષી દોષો પર ખરેખરી ઘૃણા વરસ્યા કરે, એવું સ્વદોષ કીર્તનમાં એના ઉપર ઘૃણા વરસ્યા કરે. આ દુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃતાનુમોદના એ તો ભવસ્થિતિ પકવવાના અનુપમ ઉપાય છે. સાથે ઉચ્ચ ગોત્રકર્મ અને શાતાવેદનીયાદિ પુણ્યનો બંધ કરાવે. વળી દિલના અહંકાર તોડી નાખે, તેથી આત્મામાં ગુણનદી વહેતી થાય.

અભિમાન તો એ ગુણનદી રેલાવા આડે મોટો પહાડ છે. જ્ઞાનવિમળસૂરિજી મહારાજ સીમંધર ભગવાનની સ્તવનામાં પોતાનો દોષ ગાતાં કહે છે,

"ક્રોધ દાવાનળ પ્રબળથીજી, ઊગે ન સમતાવેલ,
માનમહીધર આગળેજી, ન ચલે ગુણનદી–રેલ...
—કૃપાનિધિ ! સુણ મોરી અરદાસ"

—'હે પ્રભુ ? મારા પ્રબળ ક્રોધ દાવાનળને લીધે સમતાની વેલડી ઊગી શકતી નથી. મારા અભિમાન રૂપી પર્વતની આડને લીધે ગુણનદી અંતરાત્મામાં રેલાતી નથી-

કેવી સુંદર વાત કરી ! અંતરમાં ગુસ્સો ભભુકતો હોય, દ્વેષ સળગતો હોય, વિરોધી પ્રત્યે પણ અરુચિ ઉદ્વેગ તિરસ્કાર થતો હોય, તો ત્યાં સમતાભાવ, ક્ષમા, શાંતિ–સ્વસ્થતા નહિ આવી શકે, અહંત્વ–અભિમાન–માનાકાંક્ષા પ્રવર્તતી હોય તો ત્યાં ગુણપ્રવાહ નહિ વહી શકે. એટલે ખેદ સાથે વિચારવા જેવું છે કે જો આપણે નિરંતર દ્વેષ–અરુચિ અને અહંકારમાં મરતા હોઈએ તો કેવા સમતા ભાવ અને ગુણ–સમૂહને દૂર ને દૂર રાખનારા બનીએ છીએ ? જેના માટે એ ગુસ્સો અને ગર્વ કરીએ છીએ તે ચીજ વિનશ્વર છે, તુચ્છ છે. છતાં અજ્ઞાનના અંધાપામાં કૂટાવા જેવી આ પરિસ્થિતિ કયાં સુધી ચલાવવાની ? અહીં જ અતિ સરળતાથી કમાવવી શક્ય એવી સમતાવેલ અને ગુણસંપત્તિની ખેપ-રવા રહેશે તો પછી એ કયાં સધાશે ?

અભિમાન કેમ તુટે ?' :—

અભિમાન–અહંકાર એ પહાડ છે, એની આડને લીધે ગુણોની

નદી વહી શકતી નથી. એને તોડવા માટે દુષ્કૃતગર્હા, સુકૃતાનુમોદન અને ચાર શરણનો સ્વીકાર છે.

વીતરાગના સ્તવનમાં ત્રણે ય છે. પોતાના દોષનાં નિવેદનથી દુષ્કૃતગર્હા થાય છે, પ્રભુનાં ગુણગાનથી સુકૃતાનુમોદના આવે છે, અને પ્રાર્થના દિલથી કરવામાં એ ભાવ ઊભો થાય છે કે 'પ્રભુ! હું તારે શરણે છું" –શરણનો સ્વીકાર થાય છે. માત્ર શબ્દમાં નહિ, પણ દિલમાંથી પ્રાર્થના ઊઠે. એનો અર્થ એ કે 'મારે એ પ્રાર્થિત વસ્તુ જોઈએ છે, અને તે વીતરાગ પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવે મળવાની,' એવો દિલનો અવાજ રહે.

તો આ પ્રશ્ન છે કે રોજ 'જય વીયરાય'માં માગીએ છીએ કે 'સુહગુરુજોગો'–'શુભ ગુરુનો યોગ હો,' તો શું એ ખરેખર જોઈએ છે? કવિઓનાં શબ્દ બોલી કાઢવા એ એક વસ્તુ છે, અને એનો ભાવ આપણો બનાવવો એ બીજી વસ્તુ છે. આ બીજી વસ્તુ જ અગત્યની છે, પ્રાર્થના–માગણીના શબ્દ બોલ્યે જઈએ અને એનો ભાવ મનમાં ન ઊભો કરીએ, એમાં દિલની પ્રાર્થના ક્યાંથી આવે? **પ્રાર્થના પાછળ દિલના ભાવમાં તો યાચનાનો ને પોતાની આવશ્યકતાનો ભાવ પણ આવે.**

ભગવાનનાં વિશેષણ બોલીએ 'અભયદયાણં ચક્ખુદયાણં... ધમ્મદયાણં' ત્યાં દિલના ઊંડાણમાં એ બેઠું હોય કે "મારે એ અભય, ચક્ષુ, માર્ગ, શરણ, બોધિ અને ધર્મની જરૂર છે. 'બોધિ' એટલે તત્ત્વબોધ, અને 'ધર્મ' એટલે ચારિત્ર ધર્મ, એવો શાસ્ત્રે અર્થ કર્યો છે. મારે એની અત્યંત આવશ્યકતા છે, અને દાતા અરિહંત ભગવાન છે." એમ 'હોઉ મમં તુહ પ્પભાવઓ....સુહગુરુ જોગો' માગીએ ત્યાં પણ દિલને શુભ ગુરુના યોગની અતિ

આવશ્યકતા લાગતી હોય, ને એ અરિહંતને પ્રભાવે મળે છે એવો પાકો વિશ્વાસ જ હોય.

પ્ર૦–શુભ ગુરુનો યોગ મળી ગયો પછી પણ રોજ અનેક વાર 'જય વીયરાય'માં'સુહગુરુજોગો' બોલી એ માગવાનો અર્થ શો?

ઉ૦–આમાં 'જોગો' એટલે કે યોગ–પદાર્થ સમજવા જેવો છે. એ સમજાઈ જાય તો પછી એમ નહિ લાગે કે ફરી ફરી આમાં શું માગવાનું? ઉલ્ટું ખ્યાલ રહેશે કે આવો યોગ માગી રહ્યો છું.

'સુહગુરુજોગો' નો અર્થ : ગુરુયોગની પરાકાષ્ઠા :–

'યોગ' એટલે પ્રાપ્તિ, સંબંધ. શુભ ગુરુનો સંબંધ એમની પ્રાપ્તિ એ માત્ર બાહ્ય પ્રાપ્તિ, બાહ્ય સંબંધ નથી સમજવાનો, કિન્તુ આભ્યન્તર પણ લેવાનો છે. ગુરુનો આભ્યંતર યોગ થયો એટલે દિલમાં ગુરુને પૂજ્ય યાને પૂજાપાત્ર અને માર્ગદર્શક તથા આજ્ઞાકારક તરીકે સ્થાપિત કર્યા. આ ગુરુયોગ સ્થાપિત કરવાનું પણ એટલે સુધી કે એ ગુરુયોગમાં ગુરુ સાથે સ્વાત્માનો ઠેઠ અભેદભાવ ઊભો થાય, યાવત્ પરમ ગુરુ વીતરાગ પરમાત્માનો અભેદયોગ નીપજે, અર્થાત્ વીતરાગ બનાય. આ ઉપરથી સમજાશે કે પ્રારંભમાં શુભ ગુરુ હૃદયમાં એ રીતે સ્થાપિત થાય કે "એ મારે ખાસ પૂજ્ય છે અને મારા સત્પથ–પ્રદર્શક છે. એમની આજ્ઞા મારે સ્વીકાર્ય છે;" પછી એની કક્ષા વધતે વધતે એટલે કે એમને દિલમાં પ્રધાન અતિ પ્રધાન સ્થાન અપાયે જતે, એમની આજ્ઞા પ્રધાન અતિ પ્રધાન થતી જાય; યાવત્ વીતરાગ ભાવ લાવવાની એમની આજ્ઞા પ્રધાન કરતાં કરતાં ઠેઠ વીતરાગપણા સુધી પહોંચી જવાય. આ ઉત્કૃષ્ટ શુભગુરુયોગ કહેવાય. એ ન આવે ત્યાં સુધી પ્રભુ પાસેગુરુયોગ રોજ માગતા રહેવું જ પડે; કેમકે અરિહંતના પ્રભાવે જ એ આવવાનો છે.

ગુણોની અનેક કક્ષા :–

'જય વીયરાય'માં કરાતી બધી માગણી અંગે આ વસ્તુ-સ્થિતિ છે કે એમાં માગેલાની ચઢતી ચઢતી અનેક કક્ષાઓ છે, તે પરાકાષ્ઠાએ ઠેઠ વીતરાગપણા સુધી પહોંચે છે. એ ન આવે ત્યાં સુધી બધી માગણી કર્યા કરવાની, વીતરાગપણું આવી ગયા પછી માગવાનું કશું રહેતું નથી, ને 'જય વીયરાય' બોલવાનું ય રહેતું નથી.

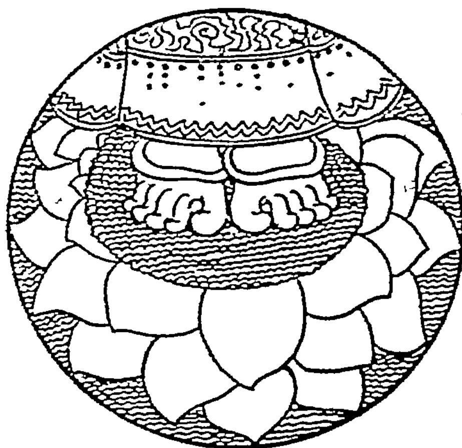
'અભયદયાણં', ચક્ખુદયાણં'...વગેરે બોલીએ ત્યાં પણ આ સમજવાનું છે કે અભય ચક્ષુ વગેરેની ઉત્તરોત્તર ચઢતી કક્ષાઓ પ્રાપ્ત કરતાં કરતાં પરાકાષ્ઠાએ વીતરાગપણું મેળવવાનું છે. એ મળ્યા પછી 'નમુત્થુ ણં' ભણવાની જરૂર નથી.

તાત્પર્ય, **પ્રાર્થનીય વસ્તુની પોતાની અનેક કક્ષાઓ છે**, અને ઉત્તરોત્તર ચઢીયાતી કક્ષાની વસ્તુ મેળવવા માટે પ્રાર્થનાની જરૂર રહે છે. માટે વારંવાર એની પ્રાર્થના કરવાની છે, વારંવાર 'નમુત્થુણં' 'જયવીયરાય' વગેરે સૂત્ર ભણવાના છે. આ કક્ષા વસ્તુ ખ્યાલમાં રહે, તો 'આપણે અત્યારે ગુણની કે ધર્મની કેટલી કક્ષા સુધી પહોંચ્યા છીએ અને કઈ ઊંચી કક્ષા જોઈએ છે,' એનો વિચાર રહે. આવો કોઈ વિચાર ન રહે, તો માગણી શી કરી, એનું ભાન કયાંથી કહેવાય? ભાન વિનાની ક્રિયા તે સંમૂર્છિમ ક્રિયા બની જાય. ગુણની–ધર્મની પ્રાપ્ત કક્ષા અને પ્રાર્થના દ્વારા પ્રાપ્ત કક્ષાનું ભાન રહે તો તદ્ધેતુ ક્રિયા આવે.

સંમૂર્છિમ ક્રિયાનો લાભ, અને લક્ષ્યવાળી તદ્ધેતુ–ક્રિયા તથા અમૃત–ક્રિયાનો લાભ, એ બંને વચ્ચે આકાશ–પાતાળનું અંતર

છે. માટે જ્યારે ધર્મક્રિયા કરીએ જ છીએ તો એને સભાનપણે કરવી જોઈએ; ભાન રહે કે 'આ હું શું કરી રહ્યો છું, શું બોલી રહ્યો છું અને મારે એ કરીને–બોલીને શું કરવું છે? શું જોઈએ છે?'

'સુહગુરુજોગો' માગીએ ત્યાં શુભ ગુરુનો કેવો યોગ જોઈએ છે? પહેલું તો, ખરેખર એ જોઈએ છે ખરો? શું એના વિના ખૂટતું લાગે છે? શું એના વિના ચેન નથી પડતું? જિંદગી બેકાર લાગે છે? ક્યારે એ મળે એવી ઝંખના રહે છે? મળે તો તરી જાઉં બેડા પાર થઈ જાય,–આવું કાંઈ લાગે છે ખરૂં? એ લાગતું હશે તો પ્રાર્થના દિલની થશે, સાથે એ ખરેખર જોઈએ છે માટે એ મેળવવાની ધગશ અને પ્રયત્ન રહેશે, શુભ-ગુરુયોગ અંતરમાં અધિક અધિક વિકસ્વર થતો જશે.

૧૬. રાજકુમાર રાજાના આશ્રયે : ધર્મરસ

પેલા રાજકુમારને ગુણસંપન્ન ધર્માચાર્યનો ખપ લાગ્યો છે તેથી હિરણ્યોત્કરટી નગરમાં એમની શોધ કરે છે. શોધતાં શોધતાં કેટલાક દિવસ જાય એવું છે, કેમકે એવા ગુણવિશિષ્ટ આચાર્ય મહારાજ નગરમાં પધારતાં કદાચ વાર લાગે. તેથી રાજકુમાર રાજાનો આશ્રય લે છે.

પૂર્વના કાળે રાજાઓ વિદ્વાનો, પંડિતો, પરદેશી પ્રવાસીઓ, ચિત્રકાર–સંગીતકાર–શિલ્પકાર વગેરે કળાકારો ઈત્યાદિને આશ્રય આપતા. અજાણ્યાને આશ્રય આપતા. અજાણ્યાને આશ્રય ? હા, માણસને એના વિનય, વાણી, રીતભાત વગેરેથી સજ્જન–દુર્જન તરીકે પરખી લેવામાં આવતા. એમાં ય પાછળથી કોઈ અયોગ્ય માલમ પડે તો તેને રુખસદ પણ આપી દેવામાં આવતી. બાકી એ પંડિત વગેરેને રાજ્યનો આશ્રય મળવાથી વિદ્યા-કળા વગેરેનો પ્રચાર થતો રહેતો, વિકાસ થતો, અને રાજાઓ પણ એમાં રસ લેવાથી મોટા ભાગે આડે માર્ગે નહિ જતા. પ્રજામાં પણ એવું હતું. શુદ્ધ કળા, વિદ્વત્તા. કૌશલ્ય વગેરેનો રસ બહુલતયા દુરાચારના માર્ગથી બચાવી લેવામાં સહાય કરે છે. એવો કાંઈ જ જો વ્યવસાય હોય નહિ તો માણસ નવરો પડે; અને કહો છો ને કે, નવરો નખ્ખોદ વાળે ?

પ્ર૦–તો શું આવો રસ ધરાવનારા લોકો દુરાચારના માર્ગે ન જ જાય ?

ઉ૦–એવો એકાંત નથી, કિન્તુ નવરા પડીને જે અનર્થ જીવનમાં પેસે છે, એમાંથી આ રસ બચાવી શકે છે; પણ તે નિર્મળ રસ હોં. પછી તો પૂર્વના સંસ્કારનું પ્રાબલ્ય, તેવું વાતાવરણ, નિમિત્તો, કર્મના વિચિત્ર ઉદય, વગેરે ય પોતાનો ભાવ ભજવે છે, ક્યાંક પાંડિત્ય કળા વગેરેને ય બાજુએ મૂકાવી દે !

છતાં સામાન્યથી આ વાત છે કે રસ, રસવાળો વ્યવસાય, એ મનને એમાં રોકી રાખે છે, જેથી પાશવી–પિશાચી કૃત્યો તરફ એ મનને જવા દેતા નથી; પણ તે શુદ્ધ કળા–વિદ્યાનો પ્રેમ હોં. એમ તો આજ વિદ્યા-કળાનો રસ વર્તવાનું દેખાય છે. પરંતુ કેટલેક સ્થાને એમાં એના શુદ્ધ પ્રેમ કરતાં વિષયરસ પોષવા ઇંદ્રિયોનાં તરપણ કરવાનો મૂળ રસ કામ કરતો હોય છે; તેથી જ આજે ભવાડા વધી ગયા છે. દા. ત સંગીતકળા, નૃત્યકળા વગેરેમાં જુઓ તો આ પરિણામ દેખવા મળે છે. એવું પૈસાનો રસ પણ જોર કરતો જણાય છે. પછી અર્થ અને કામના આવેશમાં તામસભાવના તાંડવ મચે એમાં નવાઈ નથી

અર્થ–કામ–કીર્તિનો રસાવેશ છતે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ય ધર્મ-રસ નહિ :

કાળનો પ્રભાવ શું કામ કરી રહ્યો છે ! માણસ દેખીતી ધર્મસાધના કરતો હોય, ધર્મનું કામ કરતો હોય, છતાં આ અર્થ–કામનો રસ જોર કરી જાય છે. ધર્મક્ષેત્રમાં આવું બને ત્યારે તો હદ થઈ ગઈ ને ? પરંતુ ચારે બાજુ ઉમટેલો અર્થ–કામ–કીર્તિના રસનો જુવાળ પોતાનુ નાટક અહીં પણ ભજવી

જાય છે! ધર્મખાતામાં પૈસા ખરચી આવશે, પણ કીર્તિ-નામના -વાહવાહ તરફ મુખ્ય દૃષ્ટિ રાખશે! માટે તો કીર્તિ-વિનાનું ધર્મકાર્ય હોય તો એ કરવામાં અખાડા થાય છે. નહિતર બે પાંચ હજાર રૂપિયા ખરચી સ્વામિવાત્સલ્ય જમાડનારો કોઈ દુઃખી સાધર્મિકને પાંચ પચાસ રૂપિયાની પણ શું સહાયતા કે સહાનુભૂતિ ન કરી શકે? ગામમાં મુનિના વંદન અર્થે આવતા બે પાંચ સાધર્મિકને ન જમાડી શકે? પણ કેમ જાણે શુદ્ધ ધર્મનો રસ જ નથી; રસ અર્થ-કામ-કીર્તિનો, તે એના ત્રાજવે જોખાય એટલું જ કરવું છે!

ત્યારે સ્વામિવાત્સલ્ય જમનારની પણ કઈ દશા છે? દૃષ્ટિ શું પક્વાન્ન ઉડાવવા તરફ છે? કે ધર્મનો રસ પોષવા તરફ? ધર્મરસ નહિ, એટલે તો જમવામાં પંદરસો માણસ અને એજ નિમિત્તની પૂજા ભણાતી હોય એમાં પાંચ માણસ હાજર! બસ, મિષ્ટાન્ન-પૂરીના જ કીડા? શુદ્ધ ધર્મરસ ન હોય ત્યાં બીજું શું હોય? અર્થનો રસ, ઇંદ્રિયસુખોનો રસ, સત્તા-સન્માન-કીર્તિનો રસ; બુદ્ધિની આ વિટંબણા નથી? આ વિટંબણાથી બચવા અર્થ (પૈસા) વગેરેનો રસ તોડો. એ માટે સુંદર ઉપાય ધર્મરસ છે.

અતિ દુર્લભ માનવ જીવનમાં માટીના રસ શા રાખવા'તા? જીવનનું મૂલ્યાંકન કરો,-ઉચ્ચ ધર્મરસ કેળવવા માટે બીજું કયું જીવન છે? દેવલોકનું? દેવતા થઈને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જઈ સીમંધર ભગવાનની સાક્ષાત્ દેશના સાંભળી શકાશે તેથી સારો ધર્મરસ જાગશે, એ ગણતરીમાં છો? ભૂલા પડતા નહિ, ત્યાંના

વાયદે અહીં ધર્મરસ છોડી અર્થ-કામ-કીર્તિ આદિના રસમાં ફસાયા રહ્યા, તો દેવલોક મળવાનો જ કયાંથી ? કદાચ થોડી ધર્મસાધના કરી લીધી, પણ અર્થ-કામ-કીર્તિના વિચારમાં આયુષ્ય બંધાઈ ગયું તો ય તે દેવલોકનું કયાંથી બંધાવાનું ? કયારેક શુભ ભાવથી દેવ આયુષ્ય બંધાઈ દેવલોક મળે તો ય એ સૂઝવાનું શાનું ? જે અહીં ઘૂંટ્યા કર્યું તે જ ત્યાં આવડશે.

ધર્મરસ વિના દુર્ગતિ :—

આ ખાસ સમજવા જેવું છે કે હૈયે શુદ્ધ ધર્મરસ ઝળહળતો નહિ, એટલે પછી ધર્મસાધના કરવા છતાં પરભવનું આયુષ્ય ખરાબ બંધાવાનું જોખમ છે. કાકતાલીય ન્યાયે કદાચ કયારેક ધર્મભાવના આવી ગઈ અને એમાં જ સારૂં આયુષ્યકર્મ બંધાઇ ગયું, તો એ લોટરી ! બાકી તો આયુષ્યકર્મ કયારે બંધાય એનો શો ભરોસો ? જો અર્થ-કામ-કીર્તિ આદિના ભરપૂર રસથી મોટાભાગે એના જ વિચાર ચાલતા હોય અને તેથી અંતરાત્મામાં રાગ-દ્વેષના સંકલેશ પ્રવર્તતા હોય, તો પછી એમાં કયાંક આયુષ્ય બંધાઈ જતાં એ દુર્ગતિનું બંધાવાનું; પછી દુર્ગતિના ભવમાં પડયા એટલે તો જાણો જ છો ને કે કેવી (૧) પાપબુદ્ધિ (૨) પાપાચરણ અને (૩) દુઃખમાં વિડંબાવાનું થાય !

માટે જ ધર્મરસનું મહામૂલ્ય છે. એ જાગતો હશે તો માત્ર ધર્મપ્રવૃત્તિ જ શું, પણ સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં ય શુભ ભાવના હૃદયે રમતી રાખી શકાશે. ત્યારે, આ પણ ધ્યાનમાં રહે કે શુદ્ધ ધર્મરસ જગાડવો હોય તો કેવળ આત્મહિતની તમન્ના ઝગમગતી રહેવી જોઈએ.

ધર્મરસ જગાડવાનો ઉપાય આત્મહિત-તમન્ના :—

આત્મહિત તરફ દૃષ્ટિ હોય તો જ એના ઉપાયભૂત ધર્મ તરફ ધ્યાન જાય. કાયાનાં હિત, ઇન્દ્રિયોનાં હિત, કુટુંબ-પૈસા-પ્રતિષ્ઠા વગેરેનાં હિત ઘણાં જોયા, ઘણીવાર અનંતીવાર જોયા, હવે પોતાના સનાતન અંતરાત્માનું હિત જોવાય, એનો રસ જાગે, તો શુદ્ધ ધર્મરસ જાગે, તો જ આસ્તિકપણું ગણાય. કેવળ પ્રત્યક્ષ કાયાદિક તરફ જ દૃષ્ટિ રહે અને અતીન્દ્રિય સ્વાત્માનો વિચાર જ ન હોય તો આસ્તિક્ય શું ?

એ તો નાસ્તિકનુ હૃદય કે જેને પ્રત્યક્ષનો જ વિચાર હોય છે, અપ્રત્યક્ષ આત્માદિનો નહિ. આસ્તિકને તો અપ્રત્યક્ષ આત્મા તરફ મુખ્ય દૃષ્ટિ રહે, કેમકે પ્રત્યક્ષ કાયાદિ વિનશ્વર છે, ત્યારે અપ્રત્યક્ષ આત્મા સનાતન છે. એ સનાતન આત્માના શુભાશુભ કૃત્ય ઉપર જ કાયાદિ ને કાયાદિમાં સારૂં નરસું સર્જાય છે. મુખ્ય આત્મા છે, કાયાદિ નહિ. એવા આત્માનો વિચાર તો પહેલો અને વારંવાર કરવાનો. એનું હિત પહેલું જોવાનું, વારે વારે જોવાનું. એ જોવાય એટલે ધર્મની પહેલી ગરજ જાગે. ધર્મમાં મુખ્ય રસ રહે

બાકી શુદ્ધ ધર્મગરજ ધર્મરસ ન હોય એટલે પૈસા-પ્રતિષ્ઠા-પરિવાર અને ઇન્દ્રિય-સુખો જીવને તાણતા જ રહેવાના. જીવને એની જ ગરજ, એનો જ રસ, એની જ ખોજ રહ્યા કરવાની. પછી એ પૈસા વગેરે ક્યારેક ધર્મપ્રવૃત્તિથી પોષાઈ શકવાનું લાગે, તો જીવ ધર્મપ્રવૃત્તિ પણ કરવાનો. છતાં ત્યાં રસ તો જડ પદાર્થોનો જ હોવાથી ધર્મનો રસ નહિ.

અહીંનો જડનો રસ ભવોભવ એનું નાટક રચે છે. આલોક-પરલોકમાં તફાવત :—

જીવનભર જડનો રસ રાખ્યા કરવાથી સ્વાભાવિક છે કે એના ઘેરા સંસ્કાર આત્મા પર પડતા રહે; ને એ પરલોકમાં સાથે આવી ભવોભવ એનું નાટક બજાવતા રહે, એ પણ સહજ છે. અહીં તો હજી સંસ્કારોનું ચણતર ચાલે છે, એમાં દેવ-ગુરુ-શાસનનો સંયોગ મળ્યો છે એટલે તેનું પાકું આલંબન રાખ્યા કરી આ કુસંસ્કારોને જામવા ન દેવાનું કરવું હોય તો શક્ય છે. પણ પરલોકની સ્થિતિ જુદી છે. પરલોકમાં ગયા પછી તો અહીંના ચણાઈ ગયેલા સંસ્કારો ખડા રહેવાના. વળી અહીં દેવ-ગુરુ-શાસન મળ્યા છતાં એની ગણના નથી કરી એટલે પરલોકમાં દેવ-ગુરુ-શાસનનો યોગ ન મળે, પછી એ કુસંસ્કારો એનો ભાવ ભજવ્યા જ કરે ને ? કદાચ શાસનની પ્રાપ્તિ થાય તો પણ ચણાઇ પાકા થઈ ગયેલા કુસંસ્કારોવશ એનો લાભ ઉઠાવવાનું શે બને ? અહીં જ અનુભવ કરો છો ને કે પૂર્વ ભવોમાં રસ સાથે સેવેલા આહાર-વિષય-પરિગ્રહના અને ક્રોધાદિ કષાયોના સંસ્કાર કેવા નડી રહ્યા છે ? કેવા પરવશ કરી રહ્યા છે? હવે એમાં વધારો કરતાં અટકવું નથી, તો પછી પરભવે અને તે પછીના ભવોભવ કઈ દશા ?

એટલે જ આ વાત છે કે કોઈ ધર્મપ્રવૃત્તિવશ અહીંથી કદાચ દેવલોકમાં ગયા, તો પણ અહીંના આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-સુખશીલતા તથા ક્રોધાધિ કષાયના રસ રાખી ઊભા કરેલા કુસંસ્કાર ત્યાં કેવા નડવાના ? જીવને કેવો પાગલ બનાવવાના ?

શુદ્ધ ધર્મરસ ન રાખ્યાનાં આ બે મોટાં નુકસાન,-કે સારૂં ઊભું થવાનું નહિ, ને નરસું ઘણું વધી જવાનું.

ચંડકોશિયા-જીવ સાધુએ સહેજ ધર્મરસ ગુમાવ્યો અને જાતવડાઈનો રસ રાખ્યો, એમાં નાના સાધુ પર ગુસ્સો ઊભો કર્યો; તો પછીના ભવોમાં એ ગુસ્સો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી કેવો ફાલ્યો ફૂલ્યો ?

બ્રહ્મદત્ત ચક્રીએ પૂર્વ ભવે સાધુપણામાં ધર્મરસ ગુમાવી ચક્રવર્તીના સુખનો રસ ઊભો કર્યો, તો પરભવે કેવું નરકદાથી ચક્રવર્તીપણું મળ્યું ?

બાકી પૌદ્‌ગલિક આશંસામાં ધર્મરસ તોડી નાખીને દેવ-લોકમાં ગયા, તો ત્યાં સુખ-વૈભવ તો ખરા, પણ ધર્મબુદ્ધિ નહિ જાગે. ત્યાં નહિ એટલે પછી આગળનું શું પૂછવું ? મહાવીર પ્રભુના જીવ વિશ્વભૂતિએ મુનિપણું પ્રખર વૈરાગ્ય અને પરાક્રમથી લીધું, પાળ્યું પણ સુંદર, તપ અને સંયમમાં આડો આંક વાળ્યો ! તપસ્યાથી શરીર હાડપિંજર-શુ કરી નાખ્યું ! પરંતુ પાછળથી પિતરાઈ ભાઈ વિશાખનંદી તરફ ગુસ્સો આવ્યો, બળનું અભિમાન તથા રસ અને લાલસા જાગી, એમાં નિયાણું કર્યું કે 'ભવાંતરે આ તપ-સંયમના પ્રભાવે મહાન બળનો ધણી થાઉં.' કેવી કરુણ દશા ! એમાં ધર્મરસ તોડી નાખ્યો, અને જડ કાયાના બળનો અને તેથી દુનિયા પર સત્તા-વર્ચસ્વ-બળ-પ્રતિષ્ઠાનો રસ ઊભો કર્યો. પરિણામ ? સંયમના પ્રભાવે દેવલો-કમાં તો ગયા, પરંતુ ત્યાં ધર્મરસ શાનો ? ત્યાં નહિ તો પછી પણ શાનો ?

ત્યાંથી ચ્યવી અહીં મહા બળવાન ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થયા. વિચરતા શ્રેયાંસનાથ ભગવાનનો ભેટો થયો, પણ તેથી શું ? પેલા જડ પુદ્‌ગલના સંસ્કાર જામી પડયા છે, એટલે ધર્મરસ જાગવાના ફાંફા ! પૂર્વભવે જબરદસ્ત ચારિત્ર ધર્મનો અભ્યાસ છે, અને અહીં વિચરતા તીર્થંકર ભગવાનનો યોગ મળે, પછી ધર્મમાર્ગે દોડવામાં બાકી રહે ?

હેઇ...સમવસરણ મંડાયા હોય, જગદ્‌ગુરુ જિનેશ્વર ભગવંત એના પર બિરાજયા હોય, કોટિગમે દેવતાઓ ત્યાં ઊતરી પડયા હોય, ઇન્દ્રો પણ પ્રભુની પાસે ચામર લઇને થન-થન નાચતા હોય, સિંહ–વાઘ–વરુ જેવાય શાંત બેસી સાંભળતા હોય, રાજા–મહારાજા શેઠ-શાહુકાર પણ પ્રભુની જોજનગામિની અને પાંત્રીસ અતિશયવાળી વાણીનું શ્રવણ કરી કરી હૈયાં ભીનાં લચબચ કરતાં હોય, કેઈ મનુષ્યો ચારિત્ર કે શ્રાવકના વ્રતો લેતા હોય,–આ બધું જોવા મળે ને તીર્થંકર ભગવાનના શ્રીમુખે હૃદયવેધી, મોહભેદિની, સંવેગ–વૈરાગ્યજનક, દિવ્ય રસભરી, રોમાંચક વાણી સાંભળવા મળે, પછી ધર્મરસ ઊલસવામાં અને ધર્મ માર્ગે ઝુકાવવામાં બાકી રહે ? ચમરબંધીઓને વૈભવ–વિલાસભર્યા સંસારની કાંચળી ફગાવી દેતા જોવાનું મળે, ત્યાં હૈયાં ઊછળાઊછળ કરવા માંડે, એમાં નવાઈ છે ?

ધર્મરસ તોડી નાખતાં થતી દુર્દશા :—

પરંતુ ના, પૂર્વે છતો ધર્મરસ તોડી નાખ્યો છે, વિષ્ઠા જેવા અસાર વિષયસુખ વહાલા કર્યા છે, ત્યાં હવે રસ એના જ રહે; ધર્મનો રસ કયાંથી જાગે ? ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવને આ બધો

સંયોગ મળ્યો હતો, છતાં પૂર્વે ધર્મરસ તોડીને આ મેળવ્યું છે, તેથી અહીં આટલા ઉચ્ચ સંયોગોની પણ કોઈ અસર નથી. પરિણામ? 'પાપ ઘણું કરી સાતમી નરકે ઊપન્યા!' વિષય-કષાયમાં ચકચૂર બની પાપો કરવામાં બાકી ન રાખી. મરીને ઘોર રૌરવ દુઃખભરી ૩૩ સાગરોપમ યાને ૩૩૦ કોટાકોટિ પલ્યોપમની કાળ-મર્યાદાવાળી સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થયા !

જીવતા જાગતા તીર્થંકરદેવ મળવા છતાં ય આમ? હા, પોતાને વિષયરસ મૂકવો ન હોય તો ભગવાન શું કરે? પહેલી નરકના પણ દુઃખો એવાં કે સાંભળતાં ય કમકમી ઊપજે, તો સાતમીનાં દુઃખોનું પૂછવું શું? એટલું વેઠયા પછી ય છૂટકારો ક્યાં છે? ત્યાંથી ચ્યવીને સિદ્ધ થયા? કેવું ક્રૂર ઘાતકી જીવન? એના અંતે શું મળે? મરીને જવું પડયું ચોથી નરકમાં! ત્યાંના ઘોર દુઃખોમાં રીબાઈ ચ્યવીને ય છૂટકારો ક્યાં છે? પછી ય સંસારમાં બહુ ભટકયા! આ બધેય ધર્મરસ જાગવાની વાત ક્યાં? વિચારજો, ધર્મનો રસ જાગ્યા પછી ય તોડી નાખવામાં કેટલી દુર્દશા છે? તો ધર્મરસ જગાડવાનો જ નહિ ને જીવનભર વિષયરસ તથા મદ—માન આદિના જ રસ પોષ્યે જવામાં કેવી દુર્દશા?

મરીચિએ લોભમાં ધર્મરસ ગુમાવ્યો :—

વીર પ્રભુના જીવને પહેલાં પણ આવું બનેલું. મરીચિના ભવમાં ભરત ચક્રવર્તીના દીકરા, પણ ઋષભદેવ તીર્થંકર ભગવાનની સમવસરણાદિ ઋદ્ધિ જોઈ, 'અહો! જો ધર્મનું જ આ અલૌકિક ફળ છે તો મારે ધર્મ જ કરવા જેવો છે. સંસારના

વૈભવ -વિલાસમાં જીવન શું વેડફી નાખવું, જો બધે મૂળ પ્રભાવ ધર્મનો જ છે?' એમ વૈરાગ્ય પામ્યા. ચારિત્ર લીધું, પાળે છે, ૧૧ અંગ ભણે છે. અહીં સુધી ધર્મનો રસ કામ કરી રહ્યો છે. પૂર્વના નયસારના ભવમાં ગુરુના ઉપદેશથી ધર્મનો રસ ઊભો કરી સમ્યક્ત્વ પામેલા, તેણે અહીં ચારિત્ર સુધી પહોંચાડયા. પરંતુ પછીથી ઉઘાડા માથે ચાલવાનું, સ્નાન નહિ, ક્ષુદ્ર કપડાં, શુદ્ધ ગોચરી, વગેરે ચારિત્રનાં કષ્ટથી મુંઝાયા, ચારિત્રધર્મનો રસ કાંક મોળો પડતો ચાલ્યો, અંતે સાધુપણું મૂકયું, ને પરિવ્રાજકનો વેશ કર્યો. એમાં એકવાર માંદા પડવાથી શિષ્ય કરવાનો રસ જાગ્યો. છતાં હજી પોતાનાથી પ્રતિબોધ પામે એને ભગવાન પાસે કે ભગવાનના સાધુ પાસે ચારિત્ર લેવા મોકલે છે, એટલો ધર્મરસ હજી જાગતો છે. પણ અવિવેકી કપિલ રાજપુત્ર મળ્યો એના નિમિત્તે ભૂલા પડયા, કેમકે પેલાએ અહીં મરીચિ પાસે જ ધર્મ હોય તો શિષ્ય બનવા તૈયારી બતાવી. કસોટી આવી. મરીચિ ભૂલ્યા, પોતાની પાસે પણ ધર્મ હોવાનો સિક્કો માર્યો. આ શિષ્યલોભમાં ધર્મરસ ગુમાવ્યો.

ધર્મરસ એટલે? 'સર્વજ્ઞકથિત શુદ્ધ ધર્મ જ ધર્મ, બાકી અધર્મ; શુદ્ધધર્મ જ કલ્યાણકર,'–આવી સચોટ શ્રદ્ધા. સાથે મારે અને બીજાને એ જ જોઇએ એવી લગની, એવું આકર્ષણ, અભિલાષ એ ધર્મરસ.

મરીચિએ એ ધર્મરસ ગુમાવ્યો. પરિણામ? ભવોના **ભવો** સુધી ગબડયા. સંસારમાં ભમવાનું વધારી મૂકયું.

ધર્મમાં ન ચડે તો તો સંસારમાં ભમવાનું છે જ; પણ ચડયા પછી ય જો ધર્મરસ ગુમાવવાનું થાય તો ય ભટકવાનું

ઊભું થઈ જાય છે. વીર્યાન્તરાય કર્મના ઉદયે ધર્મની પ્રવૃત્તિ એટલી જોરમાં ન ચાલી શકતી હોય એ બને, પણ આપણો ધર્મરસ તો જીવંત જાગ્રત્ જોઈએ. એ માટે પૌદ્‌ગલિક સુખ-સાહ્યબી-સન્માનને તુચ્છ લેખવા પડે; -'ધર્મ આગળ એ કુછ નહિ', માનવું પડે.

જેમ મરીચિ ભવે તેમ વિશ્વભૂતિના ભવે જડના સુખમાં લુબ્ધ બની અંધ બન્યા, ધર્મરસ ખોયો, તો ફેર સંસારમાં ભમતા થઈ ગયા. એમાં કાળનો કાળ વીત્યો! તીર્થંકરનો જીવ છે, પણ કર્મને શરમ નથી; હિસાબ પાકો લે છે. તે કર્મ પણ ક્યાં એમ જ ચોંટી પડયા હતા? તમે ધર્મરસ ગુમાવી અગર પહેલેથી જ દૂર રાખી વિષય-કષાયના રસમાં રાચો એટલે દુઃખદ કર્મ ચોંટયા જ સમજો. પછી એ એની શિરજોરી બતાવે છે. હા, વળી જો ધર્મરસ ઊભો કરો તો કર્મને ઢીલા થઈ જવું પડે છે. બાકી, **વિષય-કષાયના રસમાં તો કર્મની બોલ-બાલા છે.**

ગૌતમ મહારાજે પૂછ્યું 'ભયવં! સોઈંદિય-વસટ્ટેણં કઈ કમ્મપગડિઓ બંધઈ?-ભગવન્! એક શ્રોત્ર-ઇન્દ્રિયને ય પરવશ પડે તો કેટલી કર્મ-પ્રકૃતિ બાંધે? એમ બીજી બીજી ઇન્દ્રિયને કે ક્રોધ કષાયને અગર માન વગેરે એકાદ કષાયને વશ પડે તો?'

ભગવાને દરેકને ઉત્તરમાં કહ્યું 'ગોયમા! આઉવજ્જં સત્ત કમ્મપગડિઓ,'-અર્થાત્ આયુષ્યકર્મને છોડીને જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય વગેરે સાતેય કર્મની પ્રકૃતિ બાંધે. આયુષ્ય તો જીવનમાં કવચિત્ ક્યારેક જ બંધાય છે. તેથી એને ન ગણ્યું. બાકી સાતે ય કર્મનો મારો ચાલુ!

ભવની કટ્ટી ધર્મરસથી થાય. :—

વિષય-કષાયના, અર્થ-કામના અને સાહ્યબી-સન્માનના રસનું આ પરિણામ છે. એમાંથી બચાવનાર ધર્મનો રસ છે. ધર્મરસ ઊભો કરવાનું અને પુષ્ટ કરતા જવાનું આ મનુષ્યજીવન છે, એથી ભવની કટ્ટી અને મોક્ષની દોસ્તી થાય છે. તો રુડું જિનશાસન મળ્યા પછી એ કરવામાં શું કામ બાકી રાખીએ? એ માટે ધર્મરસ જીવંત રાખી સતત ભાવનાબળ રાખવું જોઈએ.

પેલા રાજકુમારને ધર્મનો રસ છે. એટલે બ્રહ્મચારી રુક્મીનાં દર્શનાર્થે આવ્યો હતો. પરંતુ રુક્મીનો દૃષ્ટિ-વિકાર જોઈ ખિન્ન થયો, અને એથી જ વૈરાગ્ય વધી જતાં એના દૃષ્ટિ-વિકારમાં પોતાનું શરીર નિમિત્તભૂત બન્યું જોઇ, ચારિત્ર સાધવા દ્વારા અંતે શરીરને વોસિરાવવાનો નિર્ણય કર્યો, ને ત્યાંથી નીકળી જઈ હિરણ્યોત્કરટી નગરમાં આવી પહોંચ્યો. શુદ્ધ ધર્મનો રસ છે એટલે તેવા ગુણવિશિષ્ટ આચાર્ય મહારાજની શોધ કરે છે. દરમિયાન શું કરવું ? એટલે ત્યાંના પ્રસિદ્ધ રાજાનો આશ્રય લીધો છે.

૧૭ રાજસભામાં : આધ્યાત્મિક ઉપાય પર શ્રદ્ધા

રાજા રાજકુમારને આવકારે છે, પાસે રાખે છે. આ ચારિત્ર્ય લેવું છે માટે ગુણસંપન્ન આચાર્ય મહારાજની તપાસમાં છે; પણ હજી એ મળ્યા નથી. એમાં અહીં એક વાર રાજા આ રાજપુત્રને પૂછે છે,

' આ તમારી આંગળીએ વીંટી કોના નામથી અલંકૃત છે ? તમે કયા કયા દેશ જોયા ? કોની સેવામાં રહ્યા ! અને કયાંય કોઈ એ તમારૂં અપમાન જેવું કરેલું ખરૂં ?'

રાજપુત્રનો રાજાને ખુલાસો :—

રાજપુત્ર જે જવાબ આપે છે, એમાં આ મુખ્ય વાત કરે છે કે ' અપમાન તો કશું નહિ, પણ ચક્ષુકુશીલનાં દર્શન થયાં તેથી મારૂં મન ખૂબ ઉદ્વિગ્ન થઈ ગયું, એટલે અહીં ચાલી આવ્યો.'

રાજા પૂછે છે, ' કોણ છે એ ચક્ષુકુશીલ ? શું નામ એનું ?'

આ કહે છે, ' મહારાજ ! રહેવા દો એનું નામ લેવા જેવું નથી; નહિતર ખાવાનું ગુમાવવું પડે. '

રાજાને આ સાંભળી ઇંતેજારી વધી; સાથે મનને એમ પણ થયું કે 'હવે નામ લેવામાં તે ખાવાનું ટળતું હશે ?' ત્યારે રાજકુમારને સચોટ શ્રદ્ધા છે કે આવા ચક્ષુકુશીલનું નામ લેવાથી ખાવા ન મળે.

એમાં કોણ સાચું ?

રાજાને સાચો કહેવા જતાં તો એટલો પ્રશ્ન નહિ ઊઠે; કેમકે ઊપલક દૃષ્ટિએ તો લાગે કે 'જરા એવાનું નામ લીધું એમાં શું થઈ ગયું તે એ દિવસે ભોજન ન મળે ?' એવું શાનું બને ?

ત્યારે રાજકુમારની વાત વિચારવા જઈએ કે એ સાચી હોય તો પ્રશ્ન થાય કે 'ભોજન મળવાનું તો લાભાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી, અને ભોજન કરવાનું તે ભોગાંતરાયના ક્ષયોપશમથી થાય. એમાં ચક્ષુકુશીલનું નામ લેવા સાથે શો સંબંધ ?'

ચક્ષુકુશીલનું નામ લેવાથી ભોજન કેમ ટળે ?:—

પણ સંબંધ આ છે કે કર્મના ઉદય અને ક્ષયોપશમ વિચિત્ર છે. અમુક અમુક જાતના દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવનાં નિમિત્ત મળવાથી એ જાગે છે. તો કોઈ ચક્ષુકુશીલનું નામસ્મરણ કરાય એ ભાવ છે, ને એ ભાવ એવું નિમિત્ત બની જાય કે એ ભોજનના લાભાંતરાય કે ભોગાંતરાયને ઉદયમાં લાવે, એ બનવાજોગ છે. માટે તો તેથી ઉલટું અરિહંત ભગવાન કે ગૌતમસ્વામી આદિનું સ્મરણ મંગળરૂપ અર્થાત્ લાભાંતરાય–ભોગાંતરાયનો ક્ષયોપશમ કરનારૂં બને છે. સાધુ ગોચરી જતાં ગૌતમસ્વામીનું નામ યાદ કરીને જાય છે.

આધ્યાત્મિક ઉપાય પર શ્રદ્ધા છે ?:—

આપણને આ વાત ઉપર જેટલો સક્રિય વિશ્વાસ નથી એટલો જાતના ઉદ્યમની વડાઈ અને જગતની જડ ચીજો–યોજનાઓ પર વિશ્વાસ છે. તેથી દિલમાં એના પર ખરી હોંશ–ધગશ

રહે છે, અને પ્રયત્ન એના પર ખરી હોંશ–ધગશથી કરીએ છીએ. ભૌતિક ઉપાયો કરતાં આધ્યાત્મિક ઉપાયો પર ઓછું લક્ષ કે બેપરવાઈ જ રહે એવા દિલમાં આધ્યાત્મિક પરિબળોની અચિંત્ય-શક્તિ ઉપર શ્રદ્ધા કેટલી ? શ્રદ્ધા હોય તો શું પહેલું લક્ષ એના પર ન જાય ?

બોલો, અરિહંત ઉપર તો શ્રદ્ધા છે, પરંતુ અરિહંતની અચિંત્ય શક્તિ પર શ્રદ્ધા છે ?

આજ વિલાયત–અમેરિકા જેવામાં પણ ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરવામાં ઈશ્વરની અચિંત્ય અદ્ભુત શક્તિ પર વિશ્વાસ કરી એને પ્રધાન બનાવવામાં આવે છે; અને એનું અદ્ભુત ફળ મેળવાય છે. એના પરના પુસ્તકોની લાખો નકલો વેચાઈ ગઈ! અને સેંકડો હજારો માણસોએ પોતાના જીવનમાં એના સુખદ અનુભવ કર્યા. આપણે લોકોત્તર જિનશાસન પામેલા છતાં ' ઉવસગ્ગહરં પાસં'.... મંગલકલ્લાણ–આવાસ'' 'એસો પંચ નમુક્કારો. પઢમં હવઈ મંગલ'' ' ગૌતમનામે નવે નિધાન' વગેરે માત્ર બોલવામાં રાખીએ પણ તેવી તાકાતની સચોટ શ્રદ્ધા ન કરીએ, એ કેટલુ વિચિત્ર ? માટે તો આ મહામંગળોને વિસારીને લોભાદિ કષાયોમાં અને પાપ-પ્રવૃત્તિઓમાં પૂરપાટ દોડયા જવાનું થાય છે. ખબર નથી કે પુણ્ય વધ્યા વિના સુખ નહિ વધે, અને સારૂં પુણ્ય દેવ–ગુરુ–ધર્મની નિઃસ્વાર્થ સેવા વિના નહિ મળે. અલબત્ અંતરાયના ક્ષયોપશમ જ સાધન–સગવડ કરી આપે, પણ એ ક્ષયોપશમ ધર્મ–સાધનાથી થાય, સર્વઅંતરાયથી મુક્ત અરિહંત પ્રભુની ભક્તિથી થાય, એ કયાં યાદ રહે છે ?

અર્થકામના પુરુષાર્થ કરતાં ધર્મપુરુષાર્થ પ્રધાન છે, મુખ્ય છે. એને તો પહેલો યાદ કરવો જોઈએ, પહેલો અમલમાં લાવવો.

જોઈએ. માટે તો ધર્મસંગ્રહ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે શ્રાવક આજી-વિકાની ચિંતા અર્થે ધંધો કરવા જાય તેમાં પહેલાં પંચનમસ્કા-રાદિ મંગળનો ધર્મપુરુષાર્થ કરે.

ધર્મ-પુરુષાર્થ મુખ્ય કેમ ?—

અલબત્ આ મંગળ ધનકમાઈ માટે નથી કરવાનું; કિન્તુ ધર્મપુરુષાર્થ સર્વ પુરુષાર્થમાં મુખ્ય છે, સર્વનો આધાર છે તેથી એને તો દરેક પુરુષાર્થની મોખરે રાખવાનો. એટલે અને શ્રદ્ધા જરૂર હોય કે ધર્મથી જ સૌ સારૂં થશે.ધર્મ જ ત્રાણ-શરણ-તારણહાર છે. બાકી પાપપ્રવૃત્તિ તો જીવને મારનારી જ છે, તારનારી નહિ. માટે ધર્મને મુખ્ય કરીને ચાલવાનું. દેવાધિદેવને પ્રાર્થના કરીએ તે પણ તુચ્છ સ્વાર્થ સાધી લેવા માટે નહિ, પણ ચિત્ત-સમાધિ અને અભય-ચક્ષુ-માર્ગ-શરણ-બોધિ આદિ અર્થાત્ આત્મસ્વસ્થતા-ધર્મરુચિ-સરળતા-તત્ત્વ જિજ્ઞાસા-તત્ત્વબોધ વગેરે આત્મકલ્યાણોની પ્રાપ્તિ માટે કરવાની. પછી જીવનમાં બીજી ત્રીજી આપત્તિ-સંકડા-મણો આવે, ચિત્ત અસમાધિમાં પડે, આકુળ વ્યાકુળ થતું હોય, ત્યાં આ પ્રાર્થનાની અચિંત્ય શક્તિ યાને અરિહંત પ્રભુના અનંત પ્રભાવ પર અથાગ શ્રદ્ધા રખાય અને પ્રાર્થના કરાય કે 'પ્રભુ! તારા પ્રભાવે જ મારૂં બધું સારૂં થવાનું છે.'હોઉ મમં તુહ પ્રભાવઓ ભયવં !....ઈટ્ઠફલસિદ્ધી,'-ભગવન્! તમારા પ્રભાવે મારે ઈષ્ટ ફળની સિદ્ધિ હો; અર્થાત્ માહે સુમનસ્કતા-સ્વસ્થતા-સમાધિનાં બાધક વિઘ્ન દૂર થાઓ.'

પ્રભુનાં સ્મરણની બલિહારી છે કે એમાં એવો ઉત્તમ ભાવ છે કે એ અંતરાયકર્મને તોડે છે. એથી ઉલ્ટું ચક્ષુકુશીલનું સ્મરણ એવો અશુભ ભાવ છે કે એ અંતરાયને ઉદયમાં લાવે, એ બનવાજોગ છે.

૧૮. ચક્ષુકુશીલ : છતા પુણ્યની બેપરવાઇ, અછતાનાં રોદણાં

'ચક્ષુકુશીલ' સમજો છો ને ? 'ચક્ષુકુશીલ' એટલે દૃષ્ટિના ખરાબ આચારવાળા, દૃષ્ટિથી વિજાતીયનાં રૂપના ચોર; એનાં ગાત્ર-અંગોપાંગ જોવાના લંપટ. જેમકે પ્રસ્તુતમાં રાજા રુક્મી પરદેશથી આવેલા રાજકુમારનું રૂપ લાવણ્ય જોવામાં લંપટ બની એ ચક્ષુકુશીલ. સભા ભરાઈ હોય કે એકાંત હોય ત્યાં પરસ્ત્રી યા પરપુરુષનું મોહક રૂપાળું અંગોપાંગ જોવામાં દૃષ્ટિ ચોરી–છુપકીથી દોડયા કરે. એવા ચક્ષુકુશીલને લોકલજ્જાની ય પરવા નથી હોતી. અને કોઇકને લોકનો ડર હોય છે તો સિફત હોશિયારી વાપરી દૃષ્ટિ નાખી આવે છે ! કોઈ વળી કાળા ચશ્મા પહેરી ફરે છે, જેથી બીજાને ખબર ન પડે કે એની દૃષ્ટિ ક્યાં ફરી રહી છે ! પછી આ ચક્ષુકુશીલતાની કુટેવ જિંદગીભર છૂટવી મુશ્કેલ બને છે. એ તો કોઈ પરલોકભય, તત્ત્વદૃષ્ટિ, સમ્યક્ શાસ્ત્રબોધ, સમ્યગ્દર્શન વગેરેનો જબરદસ્ત ધક્કો લાગે અને ચક્ષુકુશીલતા–દૃષ્ટિદોષ છૂટે તો છૂટે; બાકી તો દૃષ્ટિદોષ છૂટવો

મુશ્કેલ છે. ત્યારે એ ભૂલવાનું નથી કે દૃષ્ટિદોષના વિપાક નરકાદિ ગતિઓમાં અતિ દુઃખદ આવે છે; દા. ત. નરકગતિમાં તો એ આંખમાં પરમાધામીના ભાલાની ઘોંચા ઘોંચ સહવી પડે.

સ્પર્શકુશીલની પણ ભૂંડી દશા છે. એને ગોરા ગુલાબી અંગો પર સ્પર્શ કરવાની લંપટતા હોય છે. એવા સેવા કરવા આવે તો ય સાવધાન રહેવાનું; કેમકે એમાં ય એ પોતાની સ્પર્શ-કુશીલતાનાં ગિલગિલિયાં પૂરાં કરતો હોય છે.

રાજકુમાર રાજાને કહી રહ્યો છે કે 'મારે જે ચક્ષુકુશીલનો અનુભવ થયો છે એનું નામ લેવું રહેવા દ્યો, નહિતર ખાવાનું નહિ પામો,'–એ આ તત્ત્વ ઉપર છે કે એવાના નામ-સ્મરણમાં આ તાકાત આ નિમિત્તતા સંભવે છે કે લાભાંતરાય–ભોગાંતરાય કર્મનો ઉદય જગાડે. દિલના ભાવનું નિમિત્ત પામી કર્મનો ઉદય થાય.

રાજાની ઇંતેજારી વધી એટલે એ ચક્ષુકુશીલનું નામ ઉચ્ચારવા આગ્રહ કરે છે; પણ એ વખતે ભોજન કર્યું નથી એટલે રાજકુમાર કહે છે; 'હમણાં રહેવા દો. નહિતર કદાચ ભોજન નહિ પામો.'

રાજા કહે 'પણ મને જોવા તો દો કે ખરેખર આવું બને છે?'

'મહારાજ! માફ કરો. વળી કોઈ જગાએ હું આ વસ્તુનો અનુભવ કરીશ ત્યાર પછી તમને ખાતરી કરી આપીશ.'

રાજા કહે 'અરે પણ શબ્દ ઉચ્ચારવામાં શું બગડી જાય?'

કુમાર કહે છે, 'એવા ચક્ષુકુશીલ અધમ જીવનું નામોચ્ચારણ પણ જોખમી છે.'

નામાભિધાનની શકિતનો અખતરો :—

બસ, રાજાને આતુરતા હવે એવી વધી ગઈ કે એનો તત્કાલ અખતરો કરવાનું મન થયું, એટલે તરત માણસોને હુકમ કર્યો કે ભોજન-મંડપમાં જમવાની તૈયારી કરો. જુઓ પરિવાર સાથે જલ્દી જમવા બેસવાનું છે.'

રાજાનો આદેશ એટલે શી વાર ? નોકરો કામે લાગી ગયા. થાળી પાટલા ગોઠવાઈ ગયા. પક્વાન્ન મિઠાઈ, ફરસાણુ, વગેરે અઢાર જાતની વસ્તુ હાજર કરવામાં આવી. રાજાને ખબર આપતાં રાજા પરિવાર સાથે કુમારને પાસે લઈને જમવા સ્થાને બેસી ગયો. જમવાનું શરૂ કર્યું નથી, ને રાજા કુમારને કહે છે, ' હવે પેલા ચક્ષુકુશીલનું નામ બોલો જો.'

કુમાર કહે છે, 'મહારાજ ! પહેલાં જમી લો. જમ્યા બાદ નામોચ્ચારણ કરીશ. '

પણ રાજાને તો અખતરો જોવો છે. એટલા માટે તો આ તરત ભોજનનું મંડાણ ગોઠવ્યું છે. એટલે હવે તો જમણા હાથમાં કોળિયો લઈ કુમારને આગ્રહ કરે છે કે 'જુઓ આ હવે તો તરત ભોજન થાય એવું છે. એમાં આપણે જોવું છે કે અત્યારે જ એ નામ લેવાથી શું ભોજનમાં કોઈ વિઘ્ન આવે ખરું ? જો આવશે તો મને પણ તમારી જેમ ખાતરી થશે.'

કુમાર ચેતવે છે, ' અરે ખાતરી બાપુ ! શી કરવી છે ? ઝેરના અખતરા ન હોય. આ હું એવા પાપિષ્ઠ અને પરલોક-પરાઙ્મુખ અધમ ચક્ષુકુશીલને જોઈને આખા સંસારથી ઊભગી ગયો છું. મને થયું કે આવા જગત્પ્રસિદ્ધ બ્રહ્મચારી જીવને પણ

જો આ ચક્ષુકુશીલતાનું પાપ નડી જાય, એવો ય જીવ ઉત્તમ દશામાંથી અધમ દશામાં ફેંકાઈ જાય, તો એવા આ સંસારમાં શો માલ છે? એમાં ય વળી આપણે બીજાનાં પાપમાં નિમિત્ત અજાણ્યે પણ બની જતા હોઈએ, તો બહેતર છે કે એના કરતાં આવા મહા ઉત્તમ મનુષ્ય જીવનને પામી પુણ્ય માર્ગે કોક જબરદસ્ત આત્મહિત સાધી લેવું જોઈએ કે જેથી બીજાને ય પાપમાં અજાણ્યે પણ નિમિત્તભૂત ન બનીએ. અહીં પુણ્યમાર્ગે લગાવવાની એવા આત્મહિતની તાકાત મળી છે તો શા માટે એનો એવો દિવ્ય ઉપયોગ ન કરી લેવો? જીવનનો અંત તો એક દિ' આવવાનો જ છે, અને એ અંત આવવા સાથે આ તાકાત અને એને અજમાવવાની સામગ્રીરૂપ આ વિશિષ્ટ માનવદેહ અને માનવમન ખોવાઈ જવાનાં છે, તો એ ખોવાતાં પહેલાં જ એનો સદુપયોગ કાં ન કરી લઉં?'

રાજકુમારની વિચારધારા જોવા જેવી છે, મનન કરવા યોગ્ય છે. આપણામાંના કોઈને કોઇ, તો બીજાને બીજી પુણ્યશક્તિ મળેલી તો છે જ. 'હવે એનો સદુપયોગ ચાલી રહ્યો છે કે દુરુપયોગ?' આ તપાસવાનું છે.

આપણે જીવન જે જાતનું જીવીએ છીએ એમાં બે **જાતની વિંટબણા અનુભવીએ છીએ,—**

૧. અછતા પુણ્યનાં રોદણાં યાને અભાવમુખી દૃષ્ટિ, ને

૨. છતા પુણ્યની બેપરવાઈ તથા દુરુપયોગ, યાને સદ્ભાવમુખી દૃષ્ટિનો અભાવ.

અભાવમુખી દૃષ્ટિનાં બે નુકશાન :

(૧) 'અછતા પુણ્યનાં રોદણાં'નો અર્થ એ છે કે જીવન

જીવતાં દૃષ્ટિ મોટા ભાગે Negative Side નિષેધાત્મક બાજુની રહે છે; દા. ત. 'મારી પાસે પૈસા નથી, મારું શરીર સારું રહેતું નથી, કુટુંબીઓ ક્લેશકારી મળ્યા છે, મારું કોઈ માનતું નથી, પાડોશી વાંકા છે, મોંઘવારી બહુ, અછત ઘણી, જોઈતી વસ્તુ ન મળે....' વગેરે વગેરે. આ નકારાત્મક યાને અભાવમુખી દૃષ્ટિ એક વિટંબણા છે.

આપણે આપણી જાતે આવી અભાવમુખી દૃષ્ટિના પાપે ચિત્તક્લેશ ઊભો કરીએ છીએ, અને બીજું ઘણું ઘણું આપણને અનુકૂળ છતાં એમાંથી ચિત્તશાંતિનો અનુભવ ગુમાવીએ છીએ. વળી એથી બીજું કેટલુંય ઊંધું વળે એ જુદું. રોજીંદુ જીવન તપાસવાથી રોજ આવું કેટલુંય કેટલી વાર ચલાવી રહ્યા છીએ એ માલુમ પડશે.

સદ્ભાવમુખી દૃષ્ટિનો લાભ :—

ત્યાં ખરી રીતે જોવાનું તો એ છે કે આનાં બદલે હકારાત્મક બાજુની દૃષ્ટિ સદ્ભાવમુખી દૃષ્ટિ કાં ન રાખવી ? એ રખાય તો દેખાશે કે 'પૈસા ખાવાપીવા જેટલા તો છે જ; કુટુંબીઓ આપણી અમુક સગવડ આમન્યા તો સાચવે જ છે; શરીર હરતું ફરતું અને ચાલુ કામ કરવા જેટલું તો ચાલે જ છે; પાડોશી અમુક રીતે તો સીધો જ છે; મોંઘવારી પણ હુજી એવી હદ બહારની નથી કે આપણે કશું જ ખરીદી ન શકવાની સ્થિતિમાં હોઈએ. અછતમાં પણ અમુક અમુક પ્રમાણમાં તો વસ્તુ આપણને મળે જ છે.' આવી સદ્ભાવમુખી દૃષ્ટિ રાખવાનો પહેલો સીધો લાભ આ કે ચિત્ત ક્લેશમાં નહિ પડે. ને શાંત પ્રફુલ્લિત રહેશે. પછીના લાભમાં કેટલુંય સીધું સૂઝશે, અને એવી સૂઝ

પર સુખશાન્તિની રીતરસમ અજમાવાશે. આમ અછતા પુણ્યના રોદણાંની એક વિટંબણામાંથી બચી જવાશે. એથી કેટલાય ક્રોધ-લોભાદિ કષાય, દુર્ધ્યાન, મલિન વિકલ્પો, દુર્ભાવના, અશુભ કર્મબંધ વગેરેથી બચવાનું સુલભ રહેશે.

(૨) 'છતા પુણ્યની બેપરવાઈ અને દુરુપયોગ,'—એ બીજી વિટંબણા છે. અછતા તરફ નજર રહી એટલે છતું નજરે નથી દેખાતું; મન એના પર નથી જતું, એ જોવા તરફ બેપરવા રહે છે. 'અલ્યા! એ તો જો કે તારી પાસે વર્તમાન ભારે કપરા કાળમાં પણ અસંખ્ય પશુપંખી કીડાદિને નહિ મળેલ માનવભવ મોજુદ છે! એ પશુ-કીડાદિ કરતાં ભારે વિશિષ્ટ બુદ્ધિ-શક્તિ તને મળેલી તારી પાસે હાજર છે, પાંચે ઇન્દ્રિયો કામ આપી રહી છે; આરોગ્ય પણ કામ કરવા જેટલું તો પહોંચે છે; જીવન-નિર્વાહ સાવ અટકી નથી પડયો. વળી કેવા વિશ્વશ્રેષ્ઠ અરિહંત દેવ, સુનિગુરુ ને જૈન ધર્મનો સંયોગ મળ્યો છે! સ્યાદ્વાદમય તત્ત્વ અને સમ્યગ્દર્શ-નાદિમય મોક્ષમાર્ગને વિવેચનારાં કેવાં કેવાં વિશ્વશ્રેષ્ઠ શાસ્ત્ર મળ્યાં છે! કેવી પરમેષ્ઠિ—નમસ્કારાદિ સાધનાને યોગ્ય મહાન મન મળ્યું છે!....' આવું આવું તો કેટલુંય પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત છે, ને એથી સાધના કરવી હોય તો હાથવેંતમાં છે. એવાં છતા પુણ્ય સામે જોવું નથી, બેપરવા રહેવું છે, તેથીજ એનો સદુપયોગ સારો કરી લેવા તરફ દૃષ્ટિ ન હોઈ એનો દુરુપયોગ કરાઈ રહ્યો છે.

ખરું કરવાનું આ છે કે નજર આ પ્રાપ્ત વસ્તુઓના છતા પુણ્ય તરફ રાખવી; વિચારવું કે 'આ પુણ્ય કાયમ ટકનાર નથી. છેવટે જીવન સમાપ્ત થતાં આ બધું મળેલું ખોવાઈ જવાનું તો છે જ. તો પછી મહા સુશીબતે મળેલ તથા કરોડો-અબ્જો-અસંખ્યને

નહિ અને મને મળેલ આ છતી સામગ્રીનો સદુપયોગ કાં ન કરી લઉં ? નહિતર સામગ્રી ય ક્યાંય ખોવાઈ હશે અને હું ય વિરાટ ભવચક્રમાં ક્યાંય ખોવાઈ જઈશ. એમ બનતાં પહેલાં હવે તો હું એનો સદુપયોગ, તે ય ભારેમાં ભારે, કરી લઉં". બસ આ વિચારી સદુપયોગ કરી લેવા વિવિધ માર્ગે ઉદ્યમ રાખવો.

મળેલ પુણ્યના સદુપયોગના અનેક રસ્તા છે,—

---

(૧) પહેલો તો રસ્તો આ, કે મનને સ્વસ્થ અને સ્વચ્છ બનાવતા જઈએ. એને સંસારની વિચિત્ર અને વિટંબણાકારી ઘટમાળથી અસ્વસ્થ અશાંત ન બનવા દઈએ; તથા જડ વિષયો અને કષાયોની આંધીથી મલિન ન થવા દઈએ. સંસારમાં ન લહેવાઈ જવાનું, યા ન અસ્વસ્થ બની જવાનું; કે અનુચિત બોલ–ચાલ અને વિષય–કષાયથી મન મેલું કરવાનું નહિ.

આ પહેલો સદુપયોગ ચાલુ કર્યો, પછી તો અનેકાનેક જાતની આત્મકલ્યાણની વૃત્તિઓ અમલમાં આવતી જશે. તેમજ પેલી નિષેધાત્મક દૃષ્ટિનાં રોદણાં પણ આ સ્વસ્થ સ્વચ્છ મન પર આવતા અટકી જવાનાં. એ બધાં રોદણાંની બાબતોને તો સંસારની વિચિત્રતા અને વિટંબણામયતાના ખાતામાં ખતવી નાખતાં આવડશે તે આ રીતે,–

સંસાર વિચિત્ર ને વિટંબણામય :—

મનને લાગશે કે, "હું શાને રોઈ રહ્યો છું? જેને રોઉં છું એ બધું ય સંસારની ઘટનાઓ છે, અને સંસાર તો વિચિત્ર છે એટલે એમાં એવું બધું વિચિત્ર બન્યા જ કરે. સંસાર તો વિટંબણામય જ છે, તેમાં એવી વિટંબણાઓ હોય જ એમાં નવાઈ નથી હું એવા વિચિત્ર અને વિટંબણામય સંસારને

વળગી બેઠો છું એટલે બધું સમ-સરખું અને સગવડભર્યું મળવાની આશા રાખું તે જ ખોટું છે, ગરમાગરમ પાણીના તપેલામાંથી પવાલું પાણી લઈ, એ પીને ગળું તથા પેટ ઠારવાની આશા રાખવી એ ખોટું. વિટંબણા ન જોઈએ તો સંસાર છોડ, અને ન છોડે ત્યાં સુધી કમમાં કમ દૃષ્ટિ એ રાખ્યા કર કે 'સારૂં કેટકેટલું મળ્યું છે, અને એનો સદુપયોગ કેમ કર્યા કરૂં". પછી એ પ્રમાણે વર્તવા માંડ."

મનમાં વારંવાર આવું આવ્યા કરે, તો ગમે તેવા સંયોગમાં કે પ્રસંગમાં પણ એમાંથી સારૂં ઊભું કરી લેવા તરફ જ તત્પરતા રહેશે. આમાં મન કેટલું સરસ સ્વસ્થ અને સ્વચ્છ!

વાત આ હતી કે પેલા રાજકુમારની વિચારધારાએ ચાલીને વિચારીએ તો આપણને મળેલી બધી પુણ્ય-સામગ્રીમાંથી વધુમાં વધુ સદુપયોગ ઉપજાવી લેવા તરફ દૃષ્ટિ રહે. બ્રહ્મચારી રાજા રુક્મીના દૃષ્ટિદોષના ખરાબ પ્રસંગ પર આપણું દિલ સંસારની વિચિત્રતા અને વિટંબણામયતા જોઈ સંસારપરથી ઊભગી જાય, અને હવે જીવન-કાળ જરાય ન વેડફાઈ જાય એ માટે છતા તન-મન-ધનથી જેટલું સારું બને તેટલું કરવા તરફ વળી જાય, તો એનો ઉદ્યમ ચાલુ થઈ જાય. કેમકે અવશ્ય ખોવાઈ જવાની પુણ્યસામગ્રી દ્વારા કોણ સુજ્ઞ સારું સારું ન કમાઈ લે? સારુ ન કમાય એ તો મૂર્ખ ગણાય, મૂર્ખમાં ખપે; અને દુરુપયોગ કરી નરસાનાં પોટલા ઊભાં કરે તે મહામૂર્ખમાં ખપે.

મૂર્ખને શું આવડે છે, ને શું નથી આવડતું?

વિચારવા જેવું છે કે,—

જેટલા પ્રમાણમાં સગવડ-સામગ્રી મળી છે, ઉપરાંત માનવ દેહ,

માનવ મન અને બુદ્ધિ તથા પુરુષાર્થ-શકિત પ્રાપ્ત થઈ છે એ કયાં નખાઇ રહી છે ?

(૧) પાપના માર્ગે કે ધર્મના ?

(૨) કાયા, ઇંદ્રિયો અને મનને મહલાવવામાં કે આત્માનું કશું ભલું કરવામાં ?

જીવન અને બધી ય પુણ્યસામગ્રી ખોઈ નાખશો ત્યારે જ ઊંધાં વેતરતા જપશો ? પણ એ છે ત્યાં સુધી ઊંધાં કર્યે જ જવાના ને ઊંચા સદુપયોગ નહિ કરવાના, એમ ને? કેટલી સરસ અક્કલ ? કે બેવકૂફી ?

પ્રભાતે ઊઠી શું વિચારવું ?

સવારે ઊઠયા બરાબર મનમાં એકલા સંસારના કચરા ભૂંસા ઘાલતાં આવડે છે, પણ અરિહંતાદિ પરમેષ્ઠીનું ચિંતન, સ્વાત્માનો વિચાર, તીર્થવંદના, મહાપુરુષોનાં સ્મરણ, અને આજના દિવસે શું શું આત્મહિત સાધીશ એની સંકલના નથી આવડતી !

સવારે ઊઠયા બાદ માટીના દેહને ચાહ—પાણીમાં અને સંસાર-ઠકરાણીની સેવામાં રગદોળતાં આવડે છે.સામાયિક પ્રતિક્રમણ--દેવદર્શનાદિમાં જોડતા નથી આવડતું ! ઇંદ્રિયો આંખ-કાન જીભને પાપદર્શન-પાપશ્રવણ-પાપઉચ્ચારણમાં તરબોળ રાખતાં આવડે છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર-જીવદયા વગેરેનાં દર્શન-શ્રવણ-ઉચ્ચારણથી અજવાળતાં નથી આવડતું ! ધન્ય જીવન ? કે અધન્ય અભાગિયું જીવન ?

ત્યારે ધન-માલને કાં તો કેદમાં પુરી રાખતા યા પાપ વેપાર વધારવામાં જોડતાં આવડે છે, અથવા દુષ્ટ ઈન્દ્રિયોના ભોગ-વિલાસ ને અમનચમનિયામાં ઊડાવતાં આવડે છે, પણ સાત ક્ષેત્રમાં જમે કરતાં નથી આવડતું !

અરે ! એટલે લાંબે કયાં જવું? ટૂંકી વાત જુઓ કે એક કિંમતી વચનયોગ કયાં કયાં વેડફાઈ રહ્યો છે?—

વચનયોગથી જાતની વડાઈના શબ્દ બોલી માનકષાયની સેવા-પુષ્ટિ કરતાં આવડે છે, પણ મૌન રાખી યા જાતની લઘુતા -તુચ્છતા અને દેવ-ગુરુ-ગુણવાનોની સ્તવના-પ્રશંસા બોલી શુભ અધ્યવસાયની પુષ્ટિ કરતા નથી આવડતું! એમ પ્રસંગે પ્રસંગે બીજાની લાગતી ભૂલ પર ગુસ્સાના પોષક વેણ કાઢતાં આવડે છે, પણ સૌમ્યતાના શબ્દ નથી આવડતા! 'વચનયોગની યાને બોલવાની શક્તિ એ પુણ્ય સામગ્રી છે, એનો મારે સદુપયોગ જ કરવો' એવી ધગશ જ ક્યાં? એવું જ મનની શક્તિમાં વિચાર નથી કે 'મળેલી મનની શકિત-સામગ્રી દ્વારા કોનું ઘર મજબૂત કરી રહ્યો છું? કુસંસ્કારનું કે સુસંસ્કારનું? મોહની પરિણતિનું કે ધર્મ પરિણતિનું?' આ વિચાર નથી. વિચારણા છે માત્ર પોતાના જ આંતર શત્રુ કષાયોના પગ મજબૂત થાય એવી!

વાત આ છે, જે પુણ્ય પાસે નથી એ પુણ્યથી લભ્ય માલ ન હોવાનાં રોદણાં રોવાં છે! અને જે પુણ્ય પાસે છે એનો ધૂમ દુરુપયોગ કરવો છે! તો જીવન જીતી જવાશે કે હારી?.

પેલો રાજકુમાર રોદણું રુએ છે પણ કેટલું બધું ઊંચું? એના મનને થાય છે કે 'અરે! આ રુક્મીની દૃષ્ટિ બગડવામાં કેમ આ મારૂં શરીર રાગયંત્ર જેવું નિમિત્ત બની રહ્યું છે? હવે તો એવું કરૂં કે આ શું, કોઈ પણ મારૂં શરીર કોઈના ય પાપમાં નિમિત્તભૂત ન બને! અર્થાત્ અશરીરી જ થઈ જાઉં!' રોદણું એવું ડહાપણનું કે જેમાંથી તારવણી રૂપે ઉચ્ચ આત્મહિતનો પુરુષાર્થ જાગે, ને મળેલી માનવ ભવ આદિ પુણ્ય શક્તિ સામગ્રીનો ઊંચો સદુપયોગ કરી લેવાનું બને. એ પ્રશંસનીય રોદણું.

નિરાશા, નીસાસો, અફસોસી થાય તો ય તે એવી હોય કે જેના ફળમાં આત્મકલ્યાણનો પુરુષાર્થ આવીનો ઊભો રહે.

૧૯. રુક્મીના નામે ઉલ્કાપાત : મૃત્યુની નિર્ભયતા

રાજાનો અતિ આગ્રહ ને નામોચ્ચારણ :—

કુમાર રાજાને કહે છે, 'મહારાજ ! જેની ચક્ષુકુશીલતા જોતાં મારું મન સંસાર પરથી ઊભગી ગયું, જેની આ ખતરનાક કુશીલતાના સરાસર દુરુપયોગની સામે આ સુંદર માનવભવ આદિ સામગ્રીનો જે ઉચ્ચ ઉપયોગ છે તે કરી લેવા તરફ મનને નિર્ધાર થઈ ગયો, એનું નામ જમવા પહેલાં લેવું રહેવા દો. પહેલાં જમી લો, પછી વાત.'

રાજાને તો ઈંતેજારી વધી ગઈ છે એટલે હાથમાં કોળિયો લઈ કહે છે કે, 'જુઓ કુમાર ! હવે તો આ કોળિયો હાથમાં છે, હવે તમે નામ બોલો. એ સાંભળતાં જો કશુંક વિઘ્ન આવી આ જમવાનું સાચોસાચ ટળે તો વિશ્વાસ તો પડશે કે ખરેખર ! કુશીલતા આટલી ખતરનાક હોય છે ? અને તે વિશ્વાસથી તો હું પણ તમારી આજ્ઞાનુસાર ધર્મ-આરાધનામાં લાગી જાઉં.'

રાજાનો બહુ આગ્રહ જોયો, એટલે રાજકુમાર કહે છે કે 'તે આ ઉત્તમ જીવનને નિષ્ફળ કરનાર ચક્ષુકુશીલનું નામ રાજા રુક્મી છે.'

રુક્મીનાં નામોચ્ચારણ સાથે ઉલ્કાપાત :-

બસ, જ્યાં આ નામનું ઉચ્ચારણ કર્યું ત્યાંજ જોરદાર કોળાહળનો અવાજ આવ્યો. અવાજ પણ સામાન્ય નહિ કિન્તુ 'મારો, મારો, કાપો કાપો,' એવો ભયંકર ! તે ય એકાદ બે માણસનો નહિ પણ હજારો....માણસોનો ! થયું, કોળિયો હવે શે મોંમાં જાય ?

બન્યું એવું કે કોઈ રાજાના બળવાન યોદ્ધાઓનું મોટું લશ્કર આ નગરમાં ઘુસી ગયું ! સુભટો પણ લડાઇમાં જરાય પાછી પાની ન કરે અને દુશ્મનના લશ્કરમાં હાહાકાર કરાવી મૂકે એવા જબરા જોદ્ધા ! તે પણ હાથમાં ખુલ્લી તલવારો, ભાલા વગેરે ભયાનક શસ્ત્રો રાખીને ઘુસ્યા; અને વિશાળ નગરમાં 'હણો હણો'–'મારો મારો'નો રાક્ષસી ઘોષ મચાવતા મચાવતા નગરમાં ફરી વળ્યા છે. અહીં નામોચ્ચારણ થવા બરાબર એ ઘોષનો કોળાહળ કાન પર આવી લાગ્યો. રાજાના માણસો પણ દોડતા આવીને કહે છે, મહારાજ ! જુલમ જુલમ ! દુશ્મનનું લશ્કર ચઢી આવ્યું છે અને નગર આખામાં ઘુસી ગયું છે !'

કહો જોઉં, હવે રાજાએ હાથમાં ઉપાડેલો કોળિયો મોંમાં જાય ? કોળિયો તરત નીચો મુકાઈ ગયો ને રાજા ઊભો જ થઈ ગયો. કુમારને કહે છે,–

'તમારી વાત પર બરાબર વિશ્વાસ, તમે કહ્યું તે પ્રત્યક્ષ અનુભવું છું.'

ત્રિભુવનપતિ શ્રી મહાવીર પરમાત્મા અહીં ગૌતમસ્વામીને કહે છેઃ–

"હે ગૌતમ ! રાજા બસ હવે વધુ બોલવા ન પામ્યો. એને તો હવે સામે મૃત્યનાં દર્શન થવા માંડ્યા. મરણના ભયથી

વ્યાકુલ થયેલો એ રાજા 'રાજ્યનું શું થશે ? પ્રજાનું શું થશે ? આશ્રિતોનું શું ? મારે વીરતાથી એનું રક્ષણ કરવું જોઈએ,....' ઈત્યાદિ કશો વિચાર કરવા જરાય થોભ્યો નહિ. પોતાના વિખ્યાત કુળમાં આવા પ્રસંગે કેવો પુરુષાર્થ ક્રમ ચાલ્યો આવે છે ? પોતાનું પરાક્રમ શું ?....એનો કાંઈ જ વિચાર ન કરતાં પોતાના પરિવારની સાથે પ્રાણ બચાવવા તરત જ ત્યાંથી નાઠો."

જીવને મૃત્યુનો ભય કેવો બાવરો કરી મૂકે છે ? કુળની યશસ્વી પ્રણાલિકા કે જાતની જવાબદારીનો પુરુષાર્થ ન જોતાં એની તરફ મૃત્યુનો ભય એ કેવાં આંખ-મિંચામણા કરાવે છે ? મરણના ભયની વિહ્વળતા વ્યાકુળતા ચીજ જ એવી છે. માટે તો જીવન જીવતાં જીવતાં પહેલેથી જ આવા ભય જીતી લેવા મનોબળ કેળવવું જોઈએ. કેમ કેળવાય એ ?

મરણનો ભય જીતવા ભાવના :-

એટલું ધ્યાનમાં રાખજો મરણની સામે નિર્ભયતા, ભાવનાથી દીર્ઘકાળ કેળવ્યા વિના દિલમાં એમજ એકાએક આવવી મુશ્કેલ છે. મરણના ભયની સંજ્ઞા તો અનાદિકાળથી ચાલુ છે, તે શું અકસ્માતનો પ્રસંગ કે અસાધ્ય બિમારીનો પ્રસંગ આવતાં મરણનો ભય નહિ ઊભો કરે ? વારંવાર આ વિચાર આવવો જોઈએ કે 'મરણ કે મરણાન્ત જેવું કષ્ટ પણ શી વિસાતમાં છે ? કુછ નહિ. એ આવનાર હશે ત્યારે અચૂક આવીને ઊભું જ રહેવાનું છે, પછી રોઈશ, કકળીશ, માથાં પછાડીશ, પણ એ મોત કે કષ્ટ નહિ ટળે. માટે એવા સંયોગ આવતાં પહેલાં કલ્પી લે કે 'એ આવીને સામે ઊભાં છે છતાં પણ મને કોઈ જ ગભરામણ નથી. મારૂં શું લઈ જાય છે એ ? મારૂં જ્ઞાનધન, મારૂં ધર્મધન, મારૂં શ્રદ્ધા-

ધન મારી પાસે જ છે, બાકી શરીર તો મારૂં રહેવાનું છે જ કયાં ? શરીર વિના એકલો આવ્યો હતો, અને કર્મે આ શરીર બનાવી આપ્યું. પાછું એ અવશ્ય મૃત્યુ થતાં ખૂંચવાઈ જનાર છે. આ નિર્ધારિત હકીકત છે. માટે એવા કામચલાઉ ને પાપકારી શરીર પર રાગ રાખવો ખોટો. તેમ કષ્ટની દષ્ટિએ જોઉં તો પણ વધારે તો શરીરના અને સુખશીલતાના પાપી રાગને લીધે જે કષ્ટ લાગે છે. એ રાગ જો નથી, તો કષ્ટ પણ જાણે કાંઈ નથી. નરકાદિ ગતિમાં મેં કયાં ઓછાં કષ્ટો જોયાં છે?

'ત્યારે મહાપુરુષોએ કયાં ઓછાં કષ્ટ જોયાં છે? અરે ! આવી પડેલાં તો શું, પણ જાતે ઊઠીને કષ્ટની સામે જઇને તે વેઠયા છે ! જગદ્ગુરુ મહાવીર પ્રભુ ચાહીને અનાર્યદેશમાં વિચર્યા. એમનો સંતાન હું, કમમાં કમ, આવી પડેલા કષ્ટને તો સહું? ગભરામણ શી ?' જુઓ,–

મૃત્યુની નિર્ભયતા રાખનારના દષ્ટાન્તઃ–

(૧) રાજા કુમારપાળને દેવીએ ત્રિશૂળ ભોંકયું ! આખું શરીર કોઢરોગથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું ! સમય વર્તી ગયા. શાનો ? બોકડાનો ભોગ દેવાનો નહિ.. કિન્તુ ધર્મની નિંદા અટકાવવાનો. શું કરવાનું એ માટે ? ચિતામાં જીવતા સળગી જઈ સવાર પડતાં પહેલાં રાખ થઈ જવાનું. જેથી કોઢ સાથે મને જીવતો જોઈ અજ્ઞાન–મૂઢ લોક નિંદા ન કરે કે 'જોયું ? એમનો દયાધર્મ પકડી રાખ્યો એનું ભયંકર ફળ આ પ્રત્યક્ષ મળ્યું !' કહો, મરણની તે પણ જીવતા સળગી મરવાની કુમારપાળ રાજાની કેટલી બધી નિર્ભયતા !

(૨) કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજના શિષ્ય આચાર્ય શ્રી રામચંદ્રસૂરિજી મહારાજ રાજા અજયપાલનો

ગુરુવચનથી વિરુધ્ધ હુકમ ન માનતાં ધખધખતી લોખંડની કઢાઈ પર બેસી ખુશીથી શેકાઈ ગયા !

આવા આવા મહાપુરુષોએ મૃત્યુ શી રીતે નિર્ભયપણે વધાવ્યા હશે ? જીવન જીવતાં આવો કોઈ ખ્યાલ રહ્યા કરે કે 'મરણ કોઈ ચીજ નથી, ક્યારેય પણ મરવું તો પડશે જ; એક જ વાર મરવાનું છે પછી વહેલું કે મોડું; તો પછી ભય શો ? બીવાથી થોડું જ એ ટળે છે ? ઉલ્ટું મૃત્યુ વખતે નિર્ભય રહેવાથી આનંદપૂર્વક મરી શકાય છે.'

મરણથી નિર્ભય કેમ બનાય :-

એક વાત છે,—કોઈ પણ પળે મૃત્યુ આવે તો ફિકર નથી એવું મન બનાવવા માટે જીવનમાં ઔચિત્ય, પવિત્ર હૃદય, ક્ષમા, સૌમ્યતાદિ ગુણોનો ભરચક અભ્યાસ, અને શક્ય એટલી ભરપૂર ધાર્મિક ક્રિયા—પરોપકારાદિની પ્રવૃત્તિ વાણી અને વિચારણા રાખવી જોઈએ. પછી મનને એમ થશે કે 'શક્ય એટલું સાધવાનું મેં નિષ્કપટ દિલે સાધ્યું છે, ગુણોનો પણ શક્ય અભ્યાસ કર્યો છે, એટલે આજે મૃત્યુ આવે તો શું થાય એવી કોઈ ફિકર નથી. સાધના અને અરિહંતના આલંબને ભાવી પરલોકે સારી ગતિ અને આથી વિશેષ આરાધના મળશે. આમ પરલોક હિતકારી ગુણો અને ધર્મનું સારું બળ ઊભું કરવા પર મૃત્યુની સામે નિર્ભયતા આવે. સારાંશ, મૃત્યુનો ભય ટાળવા વારંવાર નિર્ભયતાની ભાવના અને પરલોક—હિતકારી બળ ઊભું કરવું જોઈએ. નહિતર કાંઈ એકાએક એ ઉપરથી ટપકી નહિ પડે.

૨૦. જડ-ચેતનના ભેદ

અંતે ઇચ્છો તે જીવનમાં ઘાલો : અંતે શું જોઈએ ?:-

એકલી નિર્ભયતા જ શું, પણ જીવનના અંતકાળે જે જે સારું લાવવું હોય એની એની ભાવના વારંવાર અભ્યાસમાં રાખવી જોઈએ. નવકારમંત્ર, ચિત્તસમાધિ, સમતાભાવ, પીડામાં સહિષ્ણુતા, સર્વ જીવોને ક્ષમાપના, અરિહંતનું ધ્યાન, પૈસા-પરિવાર-કાયા આદિ પર નિર્મમતા, દાન-પુણ્ય, ઉદારતા, જીવનનાં દુષ્કૃત્યોની ગર્હા, વગેરે વગેરે બધાનો અંતકાળે ખપ પડશે. એ બધું મરણની અસહ્ય પીડા વખતે શું એકાએક સ્ફુરી આવશે ? શું એકાએક હૃદયમાં રમતું થઈ જશે ? એવા ભરોસે બેસતા નહિ. એ બધાનો જીવનકાળ-દરમિયાન સારો અભ્યાસ જોઈશે. અંતે ઇચ્છો તે જીવનમાં ઘાલો; જીવતા જીવે જાણે એ બધી વસ્તુ આત્મસિદ્ધ કરી એવું કરવું પડે. એનાં સુખદ ફળરૂપે અંતકાળે એ સગી થશે, સહેલાઈથી સ્ફુરતી રહેશે.

મરવા પડેલો બીજાને શિખામણ દે :-

એમાં તો પછી બીજાઓ આપણા મૃત્યુ વખતે આપણને શું શિખામણ આપતા હતા, આપણે બીજાઓને સારું આશ્વાસન

-શિખામણ આપી શકીએ; કહી શકીએ કે 'મુંઝાશો નહિં. મૃત્યુ તો માત્ર એક વસ્ત્ર બદલવા જેવું છે, સ્થાનાન્તર કરવા જેવું છે. બાકી આત્માને ને કાયાદિ પુદ્ગલને કાયમના શા મેળ ? કાયા તો રત્ન વણિકની એક ઘાસની ઝુંપડી છે, સળગવા જેવી લાગી એટલે મૂકી દેવાની, ને ધર્મરત્ન લઇ ચાલતા થઈ જવાનું. જુઓ,—

કાયા પર રત્નવણિકની ઝુંપડીનું દૃષ્ટાન્તઃ—

એક નગરમાંથી એક ઝવેરી રત્નો કમાવવા અર્થે રત્નદ્વીપ ઉપડયો. ત્યાં પહોંચી એણે જોયું કે 'અહીં બીજાઓ પણ આવે છે તે પોતપોતાના ઝુંપડા બાંધીને રહે છે. દરિયાના મરજીવાઓ સમુદ્રમાં પડી રત્નો લઇ આવે છે, તેની ખરીદી કરી કરી રત્નો ભેગાં કરે છે', એટલે એણે પણ ઝુંપડી ઊભી કરી અને મંડયો રત્નોની ખરીદી કરવા. ધીમે ધીમે કરતાં એણે સારો એવો રત્નભંડોળ ભેગો કર્યો.

એક વાર એવું બન્યું કે ત્યાં કાંક આગ લાગી, તે એના ઝુંપડા પર પણ ભડકા આવ્યા, અને ઝુંપડી સળગવા જેવી થઈ ગઈ, ઝવેરીએ જોયું કે 'રત્નો ઠીક ઠીક કમાઇ લીધાં છે, તો હવે આ ઝુંપડીને બચાવવા કરવાની ખટપટમાં શું પડવું હતું? ને વળી બચાવી બચે એવી પણ લાગતી નથી. માટે મૂક માથા ફોડ, લઈ લે રત્ન પોટલી, અને થા ઘરભેગો !'

ઝુંપડી સળગવા પર ઝવેરી જરાય રોવા ન બેઠો. એ તો ખુશખુશાલ ઝટ ઊભો થઈ કમાયેલ રત્નપોટલી સંભાળી લઇ ચાલ્યો, અને સીધો ઘરભેગો થઇ ગયો. ત્યાં એ કિંમતી રત્નો પર મોટો વેપાર કરી સુખી સમૃદ્ધ બની ગયો !''

પેલો મૃત્યુ શય્યામાં પડેલો શ્રાવક હવે આની ઘટના કાયામાં કરી બતાવતાં કુટુંબને કહે છે,–

કાયા પર ઝુંપડીની ઘટના:—

"ત્યારે આપણો જીવ એ ઝવેરી છે. એ આ મનુષ્યભવરૂપી રત્નદ્વીપમાં જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રરૂપી રત્નો કમાવવા માટે જ આવ્યો છે. કાયા એ અહીં કામચલાઉ રહેવા માટેની ઝુંપડી છે. કર્મ અને જડ આહારાદિ પુદ્‌ગલોની સહાયથી એણે એ ઊભી કરી છે. પણ છે તકલાદી. એકાદ કોઈ તેવા રોગની અકસ્માતની ટક્કર લાગતાં તુટી જાય એવી આ કાયામાં રહીને દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્રરૂપી રત્નો જેટલાં કમાવાય એટલાં કમાઈ લેવાના છે. તે યથાશકિત મેં કમાઇ લીધા છે.

હવે બન્યું છે એવું કે મરણ–સમયરૂપી આગ આ કાયાને જોરદાર લાગી છે. એમાં હવે શું કરવું? આગ એવી છે કે રોકી રોકાય એવી નથી. કાયાને બચાવી બેસી રહેવાય એવી નથી. તો હવે જીવે શું કરવું? રોવા બેસવું? ના જરાય નહિ. એ તો અહીંથી ઊભા થઈ જવાનું. કમાયેલ ધર્મરત્નો દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્રરત્નો સંભાળી લઈ ચાલતી પકડવાની. જ્યાં જવાશે ત્યાં એના પર સુખી સમૃધ્ધ થવાશે. વળી નવો વેપાર થશે. પછી ચિંતા શી?

જડ–ચેતનના ભેદ:–

માટે તમે કોઇ જરાય મુંઝાશો નહિ. કાયા તો પુદ્‌ગલની બનેલી છે. એના ગુણધર્મ તદ્દન જુદા અને ચેતન આત્માના ગુણધર્મ જુદા. એ સડન–પડન–વિધ્વંસનશીલ; ત્યારે જીવ અવિનાશી. જડ કાયાની સારસંભાળ વગેરે કરવાનું કાયમ પોતાનું ગણ્ય

કર્તવ્યમાર્ગ:—

'આત્મા, પુદ્ગલના મોહમાં ભૂલે છે એટલે રોવું પડે છે; અને પાછું એ રોવાનું કર્યું એ કશું ફળ દેતું નથી. નિરંજન નિરાકાર નિર્વિકાર આત્માને પુદ્ગલના સંગ હોય નહિ, આ તો વર્તમાનમાં કર્મની વિટંબણા છે એટલું જ. માટે પુદ્ગલના જવા આવવા પર કોઈ ખેદ કે હર્ષ કરવા જેવા નથી. આપણે તો આપણી પોતાની જાતનો અર્થાત્ આત્માનાં શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. પુદ્ગલના સંગ ઓછા કરતા ચાલવું. અશુદ્ધિઓને વીણી વીણીને ખોળી કાઢી એને ધક્કે ચડાવી દેવી."

મરવા પડેલો માણસ કુટુંબીઓ વગેરેને આવી શિખામણ આપે, એમ જૈનશાસન પાઠ ભણાવે છે. પણ એ ક્યારે આપી શકે? પહેલાં પોતે મૃત્યુથી નિર્ભય બન્યો હોય ત્યારે જ ને ? એ નિર્ભયતા શી રીતે આવે ? જીવનભર એ માટે મથાય તો; જડ—ચેતનના ભેદ અને જડની તુચ્છતા તથા ચેતનની મુખ્યતા હૈયે અંકિત થઈ જાય તો. એ માટે એવાં શ્રવણ—વાંચન, એવી ભાવના અને એવા જડના ત્યાગ રોજીંદા જીવનમાં ઝગમગતા રહે તો શું સમજ્યા ?

આ મનુષ્ય ભવનું મહાન કાર્ય (૧) હૈયે જડ–ચેતનના ભેદ અંકિત કરવાનું છે, ને

(૨) ચેતનની મુખ્યતા અને જડની તુચ્છતા હૈયે સ્પષ્ટ અને સચોટ ઠસાવી દેવાનું કાર્ય છે.

કુટુંબીના આત્મા પર રાગ છે ?—

હૃદય સાફ સાફ પોકારે,–'કાયા જડ છે, એમાં પૂરાયેલો હું ચેતન આત્મા તદ્દન નિરાળો વિલક્ષણ છું. ધન–માલ–કુટુંબાદિ બધું જ જડ! બધીય માટીની માયા છે!' કુટુંબ જડ? હા, જે કુંટુંબીઓને જોઈ જોઈ રાગ થાય છે, મમત્વ થાય છે, એ કુટુંબીઓનો આત્મા જોઈને નહિ, કાયા જોઈને. કાયા જડ છે. રાગ એના પર છે, એમાં વસેલા આત્મા ઉપર નહિ; નહિતર તો જો એ આત્માઓ પર રાગ હોય ને? તો તો આત્માને સારા સંસ્કારો, સારા ગુણો અને સારી હિતસાધના કેમ વધે, એમની પુણ્યસંપત્તિ કેમ વધે, તથા એમના પાપકચરા કેમ ઓછા થાય એનો જ મુખ્ય વિચાર રહે. પછી જડ કાયાનાં પોષણ થાય તે ય આ માટે. અવસરે ૧૦–૨૦ હજાર રૂપિયાનો હીરાનો હાર પણ લાવી ઘરવાળાના ગળામાં નાખવાનું કરાય તે એમના દિલમાં પોતાના ઉપરનો પ્રેમ–સદ્ભાવ–આસ્થા ઊભી કરવા દ્વારા આત્મહિતની વાત એમના ગળે ઉતારી દેવા માટે. રાત પડયે કહી શકાય;—

સગાંને બક્ષીસ પર હિતશિક્ષા:—

"જુઓ, આજે પુણ્યે યારી આપી, વેપારમાં બે પૈસાનો લાભ થયો છે, ત્યારે મનને થાય કે એમાં તમારાં પણ પુણ્યનો હિસ્સો છે, એટલે આ તમારા માટે હીરાનો હાર લઈ આવવાનું કર્યું. પણ આપણે એ ધ્યાન રાખવાનું છે કે,

અરિહંતનું આપણા સાથે ઋણ:—

"આ પુણ્ય અરિહંત ભગવાનની સિફારસથી મળેલું છે, એમના અચિંત્ય પ્રભાવે મળ્યું છે. એમની કાંક આડા હાથે કે સીધા હાથે આપણે સેવા ભક્તિ કરી હશે, અને ભગવાન એવા

અચિંત્ય પ્રભાવવંતા છે,–કે એથી આ પુણ્ય ઊભું થયું. આટલું જ શું, આ આખો મનુષ્યભવ, પાંચે ઇન્દ્રિયો, આરોગ્ય અને બીજી ખાનપાન–મોજ આદિની પુણ્યાઈ પણ એમના જ પ્રભાવે ઊભી થઈ છે. એટલે ભગવાન અરિહંત દેવના રૂડા પ્રતાપ કે આજે આપણે આ પુણ્યાઈભરી સ્થિતિમાં છીએ. માટે એમની સેવા ભૂલવાની નહિ.

અરિહંતની આપણને કેટલી જરૂર—

"બીજું એ પણ છે કે આ પુણ્યાઇ કાંઈ હંમેશાં કાયમને માટે બેસી રહેવાની નથી. આગળ પર નવી પુણ્યાઈની જરૂર પડવાની. એ નવી પુણ્યાઈ પણ ભગવાન અરિહંતના પ્રતાપે જ મળવાની. માટે પણ એવા તારક દેવાધિદેવનું શરણું જરાય મૂકવાનું નહિ.

"આ દુઃખમય સંસારમાં અરિહંત વિના બીજા કોનો અધાર છે? એ જ બેલી છે, એ જ તારણહાર છે, અહીં અને પરલોકમાં શાન્તિ આપનાર ભગવાન અરિહંત જ છે, માટે એમને તો હૈયાના હાર, મનના મોર, આંખની કીકી અને આત્માના સુકાની બનાવી દઇએ.

"અને જુઓને અરિહંત પ્રભુના આટઆટલા ઉપકાર છતાં એમને મુખ્યપણે યાદ ન રાખીએ એમની સેવા ન કરીએ અને એમને ભુલાવી નાખે એવી કાયા-માયાનાં રંગરાગ અને જળો–જથામાં પડીએ તો મહાકૃતઘ્ન બનવાનું થાય કે નહિ? કમમાં કમ કૃતજ્ઞતા તો વિસર્યા જ ગણાઇએ.

"**કૃતજ્ઞતા તો પાયાનો ગુણ છે, કૃતજ્ઞતા** ધર્મ માટેની પહેલી યોગ્યતા છે, માટે તો દેખાય છે કે માતા

પિતા, સંસ્કારી ગુરુ, બીજા ઉપકારીઓ અને મહા ઉપકારી દેવ-ગુરુને જે ભૂલે છે એ બિચારા જીવો હૃદયમાં. શાન્તિ અનુભવી શકતા નથી કેમકે એમના દિલમાં ધર્મની ફરસના થઈ શકતી નથી, ધર્મ અંતરમાં પરિણામ પામી શકતો નથી, કૃતજ્ઞ નહિ એટલે કોમળતા નહિ, કઠોરતાનું સામ્રાજ્ય. કઠોર દિલમાં ધર્મ ક્યાંથી ફરસે ?

ધર્મ તો કોમળ દિલમાં ફરસી શકે, કઠોરમાં નહિ. આપણે જ જુઓને કે જો આપણા કરેલા ઉપકાર પર દીકરા-દીકરી આપણી તરફ કૃતજ્ઞ ન બન્યા રહેતાં 'કૃતઘ્ન બને, તો આપણે એમને કેવા કઠોર નિષ્ઠુર હૈયાના ગણીએ છીએ ? તો પછી આપણને આટલી બધી પુણ્યાઈ કમાવવામાં શ્રેષ્ઠ અને મુખ્ય નિમિત્તભૂત થનાર અરિહંત ભગવાનને જ ભૂલીએ, એમની સેવાને બદલે એમની અવગણના થાય એવી કાયા-માયાની ગણના રાખીએ, તો આપણે પણ કેવા નિષ્ઠુર હયાવાળા ગણાઈએ ?

"માટે આ હીરાના હાર ઉપર શું, કે બીજી સગવડ-અનુકૂળતા ઉપર શું, બધે જ અરિહંત ભગવાનના અનન્ય અચિંત્ય પ્રભાવને ઉપકારક માનવાનું ભૂલવાનું નહિ. એમનો ઉપકાર માનવાનો એટલે ખાલી સવાસલો કે વાગાડંબર નહિ; કિન્તુ મનને એમ થયા કરે કે એ પ્રભુના ઉપકારે તો મને -આટલું બધું દીધું, હવે હું આ બધું નહિ તો થોડું તો જરૂર એ મારા નાથની સેવામાં લગાઉં.

"સેવામાં નહિ લગાવું તો આ સંપત્તિ અંતે તો હાથમાંથી જવાનીજ છે, પણ અહીં હાલ સંપત્તિથી હાથવેંતમાં રહેલ સેવાનો લાભ મેળવવાનું રહી જશે,

કૃતજ્ઞતા અદા કરવાનું ગુમાવાશે. માટે વીતરાગની સેવા કરવાનું ન ચૂકું. મનને એમ થાય તોય ઓછું છે કે આ જ હાર પ્રભુના જ ગળે પહેરાવી દઉં.

એમનું દીધેલું એમની શોભામાં જશે તો ખરેખર તો એ પાછું મારા આત્માની જ શોભા વધારશે, ત્યારે મારા ગળામાં ઘાલી રાખી મારી જાતને દેખીતી શોભાવવાની મૂર્ખાઈ કરીશ તો ખરેખર તો મારો આત્મા મોહ અને કર્મથી કદ્રૂપો થશે.

"આપણને આપણા ક્ષુદ્ર હૈયાને લીધે લાગે છે કે 'હું શું આટલો બધો ૧૦-૧૫ હજારનો માલ એકદમ જ દઈ દેવાય?' પરંતુ ખેર! એટલું નહિ, તો ય રોજના ચાલુ જીવનમાં પ્રભુને આપણા દૂધ-કેશરથી પૂજા તથા વરખ-બાદલાની આંગી કરવાનું, ને ફળ-નિવેદ ધરવાનું વગેરે તો કરી શકીએ ને? પ્રભુએ આપણા હિત માટે ફરમાવેલ દાનાદિ-સાધના તો બને ને?

"વાત આટલી જ છે,-પ્રભુના પ્રતાપે જ મળેલી અને હજી પણ મળનાર વિશિષ્ટ પુણ્યાઈ તરફ નજર રાખી, એ અરિહંત દેવ અને એમની આજ્ઞાની તન-મન-ધનથી સેવા ખૂબ ખૂબ કરીએ મનથી તો વારંવાર એમના ઉપકાર અને ગુણો યાદ આવી આવી હૈયું ભરાઇ જાય, હૃદય પોકારે, 'પ્રભુ! તમારો કેટકેટલો આભાર માનું! તમારાથી જ હું ઊજળો છું, હું પગભર છું, હું સનાથ છું.' આની સાથે એમના શાસનના બધા અંગોની યથાશક્તિ સેવા બજાવવામાં જાગ્રત્ રહેવાનું."

સગાંને આવી શિખામણ દેવાનું ક્યારે બને? એમની કાયા નહિ પણ એમના આત્મા ઉપર નજર રાખીએ તો જ. એમની

રૂપાળી ને સેવાકારી કાયા જોઇ જોઇ એના પર રાગથી મલકાવાનું નહિ, પરંતુ **એમના અનંત અતંત કાળના દુઃખી કર્મવિડંબિત આત્મા પર મુખ્ય દૃષ્ટિ રાખી, એ કેમ ઊંચો આવે એ ચિંતા ઊભી રાખવાની.**

જો કાયા જ જોઈ જોઈ ખીલવાનુ અને એની જ સુખ-સગવડની ચિંતા કરવાનું જ રાખ્યું તો જડ-ચેતનનો ભેદ હૈયે અંકિત નહિ થાય, જડને તુચ્છ અને ચેતનને મુખ્ય માનવાનું નહિ બને. ત્યારે જો પરના આત્માનો નહિ, તો પોતાના આત્મા માટેનો પણ ખ્યાલ કયાંથી રહેવાનો ? એ તો પોતાની પણ કાયા જ મનમા આવ્યા કરવાની. એ ય જડ-ચેતનના ભેદને પ્રકાશવા ન દે

આ ભેદ કાંઇ જાપની વસ્તુ નથી કે 'હું જડ કાયાથી ભિન્ન છું ભિન્ન છું" એમ રટયા કરીએ ને ભેદ અંતરમાં ખરેખર સ્ફુરાયમાન થઈ જાય. એ માટે જડને તુચ્છ અને આત્માને મુખ્ય કરવો પડે. કાયાનાં હિતને માલ વિનાના અને આત્માના હિતને ખરા કિંમતી આદરણીય માનવા પડે, હૈયે ઠસી ગયા કરવા પડે એ કરવા માટે

(૧) એને અનુકૂળ સદ્‌ગુરુ સેવા, ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક શ્રવણ-વાંચન, (૨) એની વારંવાર ભાવના, અને (૩) જડહિતના શકય અનેકવિધ ત્યાગ સહર્ષ કરવા પડે.

કાયા પરતંત્ર, આત્મા સ્વતંત્રઃ—

જડ અને ચેતનનો ભેદ જાણવો છે ? તો આ વિચારો કે જડ એ જડ, ચેતન એ ચેતન ચેતનની આગળ જડ પામર છે. જડ કાયાની અણુઝતા, પર-નિયંત્રિતતા અને સડન-પડન વિધ્વંસિવતા કયાં ? અને ચેતન આત્માની સબૂઝતા, સ્વતંત્રતા

ને અવિનાશિતા ક્યાં ? નજર વારે વારે ક્યાં જાય છે ? અમુક વિનશ્વર બાહ્ય માટીના પૂતળા પર ? કે સમુક અવિનાશી અંદરના આત્મા પર ?

આપણે આપણને મનથી ગળિયા, દબાયેલા અને પરાશ્રિત માનીએ એ જુદી વાત; એ તો આપણી કાયરકંગાળ બની ગયેલ દૃષ્ટિનો દોષ છે. બાકી ખરેખર દૃષ્ટિ તો એ જોઈએ કે આપણે અનંત શક્તિના ધણી છીએ, સ્વતંત્ર છીએ, અર્થાત્ જડ કાયા-ઇન્દ્રિયો વગેરેનું જેમ સંચાલન કરવું હોય તેમ કરી શકીએ છીએ. એ પરતંત્ર, આપણે સ્વતંત્ર. તેમ કાયા નાશવંત આપણે અવિનાશી છીએ. જડ કાયામાં સડન-પડન થાય, આત્મામાં નહિ. એ તો અનંતાનંત કાળથી એ જ અસંખ્યપ્રદેશી છે તે છે જ, અને શાશ્વત કાળ માટે રહેશે.

આ જડ-ચેતનનાં ખાતાં જુદા છે. બંનેના ગુણધર્મો અને કાર્ય નિરનિરાળાં છે. આપણે આ બધું સમજનાર અગર સમજવા મથનાર, તે ચેતન છીએ. આપણી આગળ આપણી કાયા કોણ ? રાંકડી બિચારીનું એનું જેવું સંચાલન કરવું હોય તેવું આપણે કરી શકીએ, અલબત્ આપણે વિકસાવેલી આપણી શક્તિના અનુસારે. પરંતુ એ સંચાલન કરી આત્માના ગુણધર્મનું ખાતું તર કરવાનું છે. એ આપણા 'સર્વહક સ્વાધીન'નો ઉપયોગ કરીને થાય. કાયાને ભૂખી રાખવી કે ખવરાવવું ? અને ઓછું ખવરાવવું કે વધુ ? એને એદી સુસ્ત ને સુખશીલ રાખવી કે બરાબર કામ કરતી રાખવી ? એને જીવોની હિંસા-આરંભ -સમારંભ આદિ કરનારી બનાવવી કે અહિંસક, નિરારંભ, ?

બનાવવી ? એ આપણી મુન્સફીની વાત છે. આપણે સ્વતંત્ર, એ આપણને આધીન, એ વસ્તુસ્થિતિ છે. કાયાને પાપોમાં રુલતી રાખવી, કે નિષ્પાપ જીવન જીવતી કરવી, એ આપણા કબજાની વસ્તુ છે. કામાંધ હોશિયાર પણ માણસ જડભરત અબુઝ પત્નીને પરવશ પડી જાય, અને એનો નચાવ્યો નાચે; એમ આપણે સજ્ઞાન છતાં વિષયાંધ બની જડભરત અબુઝ કાયાને પરવશ પડી જવાનું થાય છે. કારણ, માત્ર એ આપણને તુચ્છ સુખ દેખાડે છે માટે ને ? તો એવા આપણે સુખના લાલચુ છીએ કે આપણું સ્વાતંત્ર્ય અને દીર્ઘ હિત ભૂલી કાયા–ઈંદ્રિયોના નચાવ્યા નાચીએ ? એ તો આપણી ભ્રાન્ત દૃષ્ટિના કારણે છે. બાકી ખરી રીતે આપણે એને નચાવી શકીએ છીએ, અહિતના માર્ગ બંધ કરી હિતના માર્ગે જોડી શકીએ છીએ. કાયાના કષ્ટનો વિચાર ન કરતાં આપણાં આત્માના હિતનો વિચાર કરીએ, એટલી જ જરૂર છે. જડ–ચેતનનો ભેદ હૈયે વસાવી દેવો જોઈએ.

ભેદ જ્ઞાનમાં પહેલું જરૂરી :—

એ વસાવવા માટે કેવળ ચેતન પક્ષે જીવન જીવનાર મુનિ-મહાત્માનો સંસર્ગ–પરિચય–સેવા પહેલી જરૂરી છે. એમનાં દર્શનમાત્રથી એમનાં આત્મહિતકારી અને કાયા પર અંકુશવાળા ત્યાગમય તથા નિષ્પાપ જીવનનું પ્રતિબિંબ આપણા મન પર પડે છે. દેખાય છે કે આપણા જ જેવા બે હાથ, બે પગ, મોં માથાવાળા આ ભવ્યાત્મા પોતાની કાયાને પોતાની શુભ ઈચ્છાનુસાર દોરી રહ્યા છે, ત્યારે હું કાયાનો દોરવાયો દોરવાઉં છું. એ નિષ્પાપ જીવન, સજ્ઞાન જીવન, શાંતિમય જીવન જીવી રહ્યા છે, તો હું કાયામાં મુઝાયેલો પાપભર્યું, અજ્ઞાન, અને અશાંતિભર્યું

જીવન જીવી રહ્યો છું ! કેવા એ જડ- ચેતનના ભેદ પરખી ચેતનપક્ષે જીવનને જીવનારા ! અને હું એ ભેદ નહિ સમજનારો કેવો જડ-ચેતનનો શંભુમેળો કરી, જડ કાયાને જ મારી જાત માનનારો મૂરખો ! કેવો કાયાના જ પક્ષે જીવન જીવનારો અબુઝ પામર !'

શ્રવણ-વાંચનમાં ફેર :—

સાધુસમાગમે આ ભાન જાગે છે; એટલે એમના પર ઓવારી જઈ એમનો વિનય, નમસ્કાર, સેવા-ભક્તિ અને એમની પાસેથી આત્મહિતનું શ્રવણ કરવાનું બને છે. વિનયપૂર્વક લીધેલી વિદ્યા ફળે છે, તેમજ મુખના હાવભાવ અને બોલવાના અમુક અમુક accent (ઓછા વધતા ભાર સાથેના શબ્દોચ્ચારણ)ની શ્રોતા પર ઘેરી અસર પડે છે, એટલે શ્રવણ એ શ્રવણ, અને વાંચન એ વાંચન. વાંચનમાં આ લાભ ન મળે. છતાં જ્યાં શ્રવણ ન મળે ત્યાં, તેમજ શ્રવણ મળ્યા પર એને તાજું રાખવું જ છે ત્યાં પણ ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક વાંચન ઉપયોગી બને છે, પણ વાંચન આ હોં; કે જેમાં આત્મહિતની જ વસ્તુ આલેખેલી હોય. મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર, જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વ, સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગ, માર્ગાનુસારી, આદિધાર્મિક, સમકિતી શ્રાવક, સાધુ વગેરેનાં આચાર-અનુષ્ઠાન,-આને લગતાં શાસ્ત્રનુ વાંચન જોઈએ.

રોજ ને રોજ વંચાયા કરવાથી તેમજ મુનિઓનાં મુખે સંભળાયા કરવાથી આત્માનો ખ્યાલ બહુ આવ્યા કરે, અને એ જ જડ-ચેતનના ભેદજ્ઞાનની દિશા ખૂલી કહેવાય. 'જડ-ચેતન જુદા છે, જુદા છે,'....એટલી રટણા માત્રથી કાંઈ ન વળે.

ભેદજ્ઞાનમાં શું શું બને :—

ભેદજ્ઞાન તો એવું હોય કે જેમાં (૧) આત્મા તરફનો પક્ષ-પાત વધે, આત્મદૃષ્ટિએ જોવાનું થાય, ને આત્મહિતની જ મુખ્ય ચિંતા જાગે; તેમજ (૨) દેહ અને દેહને લગતી વસ્તુ પરની આસ્થા, રાગ મમત્વ, વગેરે ઓછા થાય; જીવન દેહની જળો જથામાં વેડફાઈ જતું દેખાય ત્યાં હૈયે એની ભારે બળતરા થયા કરે, ને એ બરબાદી અટકાવવા ચારે બાજુથી શકય આત્મહિતની પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રહે વળી (૩) પાપનો સતત ભય રહે, અને (૪) પરલોકનો નિરંતર વિચાર આવ્યા કરે, તેમજ (૫) પરમાત્મા અને ગુરુનો અપાર ઉપકાર યાદ આવ્યા કરે; (૬) જીવો પ્રત્યે દયાની જ લાગણી વહે....આ બધાં ભેદજ્ઞાનનાં લક્ષણ છે. ધાર્મિક આધ્યાત્મિક શ્રવણ-વાંચન સતત રાખવાથી આ આવે.

૨૧. ભાવનાનો પ્રભાવ.

પ્ર૦–શ્રવણ–વાંચન તો કરીએ છીએ છતાં કેમ જડ–ચેતનનું ભેદજ્ઞાન અને એ આત્મ–પક્ષપાત વગેરે સ્ફુરી નથી આવતા?

ઉ૦–એનું કારણ, એ શ્રવણ–વાંચન ઉપરાંત ભાવનાનો વ્યવસાય જોરદાર નથી એ છે. ભેદજ્ઞાનનાં ત્રણ સાધનમાં એ બીજા નંબરનું સાધન કહેલું જ છે. (૧) ભાવનાથી ધર્મની સગાઈ થાય; (૨) ભાવનાથી ગુણો કમાવવાનું સરળ બને; (૩) ભાવના દ્વારા દોષો ઓછા થતા આવે.

ભાવના એ ધર્મસગાઇ, ગુણોપાર્જન અને દોષનિવારણ માટે અનિવાર્ય અતિ આવશ્યક સાધન છે. એકવાર ગમે તેવું સારૂં શ્રાવણ કે વાંચન કર્યું કે વિચાર્યું પરંતુ એની પાછળ વારવાર ભાવના ન કરાય તો એ હવામાં ઊડી જાય. ભાવનાનો અભ્યાસ રાખવા પર સંસ્કાર દૃઢ થાય છે. પૈસા કેમ કિંમતી લાગ્યા છે? એની વાત કેમ મુખ્ય રહે છે? ભણુતા હતા ત્યારથી પૈસાનાં મહત્વના વિચાર બહુ કરેલા માટે. ભણતર વખતે વાતવાતમાં એને અગત્ય આપેલી. એનું જ નામ ભાવના. એથી

સંસ્કાર દૃઢ થતા જ ગયા, અને એ પૈસાએ આજે જીવનમાં એક પ્રધાન સ્થાન જમાવી દીધું. એમ ધર્મને જીવનમાં એક પ્રધાન સ્થાન આપી દેવું હોય જડ–ચેતનના ભેદજ્ઞાનને સક્રિય બનાવવો હોય, તો આત્મા અને આત્મહિતને ઉદ્દેશીને વિચારો વારંવાર આવે; સાંભળેલું વારંવાર યાદ કર્યા કરીએ; એના પર જગતની દુઃખદ કર્મવિડંબિત ઘટનાઓ લઈ ચિંતન કરીએ, અનિત્યતા, અશરણતા, વગેરેની જે ભાવના લાગુ થાય તેનો વિચાર કરીએ આવું બધું થયા કરે તો ભાવના કરી ગણાય. ભાવના પર એનું સુસંસ્કરણ થયા કરે, ને એ જીવનમાં નવી નવી સ્ફુર્તિ લાવે. 'ભાવના ભવનાશિની,' ભાવના તો આત્મા પરના સંસારનો નાશ કરનારી છે, ભવ પાર કરાવનારી છે.

ભાવના ભવનાશિની આટલાજ માટે કે ભવનાં કારણભૂત રાગદ્વેષાદિનો એ નાશ કરે છે.

પતંજલ યોગદર્શનકાર પણ કહે છે કે પ્રતિપક્ષની ભાવનાથી રાગાદિદોષોના સંસ્કાર નાશ પામતા આવે છે. પ્રતિપક્ષ એટલે વિપક્ષ. વિરોધી રાગનો વિરોધી વૈરાગ્ય, દ્વેષનો વિરોધી ઉપશમ, કામનો પ્રતિપક્ષ બ્રહ્મચર્ય, ક્રોધનો વિપક્ષ ક્ષમા.. ઈત્યાદિ. એ વૈરાગ્યાદિની વારંવાર ભાવના કરો, વિચાર કરો, હૃદયને એથી ભાવિત કરતા ચાલો, એટલે રાગાદિ સંસ્કારો ઘસાતા આવે, અને વૈરાગ્યાદિના સુસંસ્કાર જામવા માંડે. પછી એની પરાકાષ્ઠાએ વીતરાગતા આવે.

સાંભળીને ગયા પછી અસર કેમ નહિ?–

આવો મહાલાભ કરાવનારી ભાવનાની કેવી સુંદર તક અહીં મળી છે! ખર્ચ પાઈનો નહિ, મહેનત જરા હાથ ઊંચો કરવાની

પણ નહિ. બસ, મનને એમાં પરોવવાનું. માનવમનની કિંમત આના અંગે છે. ઠેઠ **વીતરાગતાની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચાડે એવી ભાવના કરી શકવા યોગ્ય મન માત્ર માનવ અવતારે મળે છે.**

આપણને મળેલી આવા વિશિષ્ટ મનની બક્ષીસની કદર કરીએ તો એમાં ભાવનાને બદલે કચરા ભૂંસા ઘાલવાનું દિલ જ ન થાય; બને તેટલી શુભ ભાવના જ મનમાં રમાડ્યા કરીએ; જરા સારૂં શ્રવણ મળ્યું યા વાંચન કર્યું, કે તરત એ ભાવનામાં દાખલ કરી દેવાય પછી સાંભળેલું-વાંચેલું ભૂલાય શાનું? એ તો વારંવારની ભાવના-વિચારણાથી નજર સામે તરવરતું થઈ જાય. આ જો કરવું નથી તો પછી બૂમ માર્યા કરીએ કે અહીંથી ઊઠીને ગયા પછી અસર ભુંસાઈ જાય છે એનો કોઇ જ અર્થ નથી. અસર ન ભુંસાય એનો ઉપાય કરવો જોઈએ. ઉપાય આ, કે ભાવના શરૂ કરી દો.

ભાવના કેવી કરવી? જડ ચેતનના ભેદ હૈયે અંકિત કરવા છે, તો એનું સાંભળેલું--વાંચેલું ભાવનામાં ઊતારી દેવું જોઈએ, મુખ્ય આત્મદૃષ્ટિ રાખીને મહાપુરુષોએ કરેલ સાધનાનાં પુરુષાર્થ-પરાક્રમ પર આપણા દિલમાં વારવાર ભાવના ઊઠ્યા કરે. દા.ત. મનને એમ ભાવના થાય કે 'મહાવીર પ્રભુ અને ધન્નો,શાલિભદ્ર, ધનાજી, મેઘકુમાર વગેરેએ પોતાનું શરીર મહાસુકોમળ છતાં કેવી ઉગ્ર તપસ્યાઓ કરી! કેવા ઉગ્ર પરીસહો વેઠ્યા! કાયાને કેવી એમાં રગડી! પછી એમના એકેક સાધના-પ્રસંગ પર ભાવના કરવામાં આવે. 'જડ કાયાથી ચેતન આત્મા જુદો છે' એ વાત મનમાં

ઠસાવવી છે? એ મહાપુરુષોએ કાયાને તુચ્છ ગણી આત્મા ખાતર કેવું કેવું એ કાયાને કચરવાનું જીવન બનાવ્યું એની ભાવના કરતા રહેવાથી આપણા મનમાં જડ–ચેતનના ભેદની વાત ઠસતી જાય. આ ઠસે એ ભેદજ્ઞાન. સારાંશ, એથી ભાવના વારંવાર કરવાથી એ શક્ય બને છે.

માંદો સાજાને આશ્વાસન આપે :—

જીવનભર એ ક્યાં કરીને જડ–ચેતનના ભેદજ્ઞાનને અસ્થિ મજ્જા કર્યું હોય, પછી મૃત્યુકાળે આ કાયા અને એના સાંયોગિક પદાર્થો છૂટવાની તૈયારીમાં છે છતાં આપણે નિર્ભય હોઇએ. અસાધ્ય રોગમાં પણ આશ્વાસન બીજાઓ આપણને શું આપતા હતા? આપણે એમને તાત્વિક આશ્વાસન આપીએ; એવું આપીએ કે 'અસાધ્ય રોગ એ તો એક નિર્ધારિત હકીકત છે. એમાં રોવું શું? એક રોગનું તો દુઃખ છે જ, એના પર શા સારૂ વળી મનોદુઃખ વધારવું? આપણી જાતે મનની શાંતિ મનનું સુખ ગુમાવવું એ મૂર્ખાઈ નથી? વળી મૃત્યુ પણ શોક કરવા જેવી વસ્તુ નથી. માત્ર **કાયાની ઝુંપડી ઊભી છે ત્યાં સુધી એમાં રહીને ધર્મ રત્નો કમાઈ લેવાનું કરવાનું છે. કાયા પડવા જાય છે કે રત્નો સમાલી લઇ ખુશમિશાલ પરલોક ચાલ્યા જઈએ.'**

પાંચ વરસનાં પ્રમુખપદમાં શું કરવાનું?:—

પેલો પાંચ વરસના પટ્ટાના પ્રમુખપણાનો દાખલો યાદ છે ને? દરદીને જોઈ ડાકટર સગાંઓને કહે છે 'હવે આ બચે એમ નથી, સાંજ કાઢે તો ભાગ્યશાળી.'

ત્યારે દરદી પ્રસન્નતાથી કહે છે 'ના ડાકટર! સાંજ નહિ; ૨ કલાક ૨૨ મિનિટ થતાં માટે મરવાનું છે

ડાકટર ચોંકી ઊઠે છે-'અરે! આટલી બધી નિર્ભયતાથી આવા અવસરે રહી શકો છો?'

એટલે એણે પાંચ વરસના પ્રમુખનો દાખલો આપ્યો. પાંચ વર્ષ પછી જ્યાં નિર્જન દ્વીપમાં ધકેલાઈ જ જવાનું છે એવી શરતવાળો અહીં પ્રમુખ બનતાં જ બુદ્ધિમાને અડધો ખજાનો ને અડધું લશ્કર મોકલી એ નિર્જન દ્વીપમાં ધીખતા વેપારની નગરી વસાવી દીધી! પોતાનું સામ્રાજ્ય ઊભું કરી દીધું! પછી ત્યાં ધકેલાઇ જતાં શો ખેદ? એમ,

અહીં જન્મ્યા ત્યારથી અજાણ્યા દ્વીપ જેવા પરલોકને સદ્ધર બનાવવાની જ પેરવી શરૂ કરી દીધી, પુણ્યશક્તિઓરૂપી નાણું એ માટે જ ભરચક ખર્ચ્યે રાખ્યું. પછી મૃત્યુ વખતે શો ડર? શો ખેદ? બસ એક જ ધૂન,—'શરીર કાયશક્તિ મળી છે તો કરો ભરપૂર ત્યાગ, તપસ્યા, સેવા વગેરે, વચનશકિત મળી છે, તો કરો પ્રભુગુણગાન, શાસ્ત્રાધ્યયન, ધર્મવાર્તા મનશક્તિ મળેલી છે, તો કરો ઉત્તમ ભાવનાઓ, નવકારસ્મરણ વગેરે; હૃદય મળેલું છે તો ભાવો નીતરતી જીવદયા; હૃદયમાં વસાવો અર્હત્પ્રેમ, વ્રતનિયમ, પૈસા મળ્યા છે કરો દાન, સાત ક્ષેત્રે ભક્તિ; ..' જીવનભર આવી ને આવી ધૂન મચાવી હોય, પછી મૃત્યુ વખતે નિર્ભય..

દરદીએ ડાકટરને એ જ કહ્યું કે 'મેં પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર વગેરેની આરાધના એવી કરી છે કે હું મૃત્યુ સામે નિર્ભય છું, સ્વસ્થ છું' આ સ્વસ્થતાના બળે એને કોઈ એવી સ્ફુરણા થઈ ગઈ કે મૃત્યુ સમય વર્તાઈ ગયો, તે ડાકટર જોતો રહ્યો ને બરાબર કહેલા સમયે આનંદપૂર્વક નવકાર સ્મરતાં પ્રાણ છોડયા.

૨૨. ધર્મ દ્રવ્યમાંથી નફો?: વચનયોગનો પ્રભાવ.

સુરતના એક મંદિરના વહીવટદાર મહાન શ્રાવક લલ્લુભાઈ એવા પાપભીરુ અને પ્રામાણિક, કે દેવદ્રવ્યની કોથળીમાં રોકડો રૂપિયો નાખીને પરચુરણ સોળ આના લેવાની ય વાત નહિ! પછી પોતાની સ્વાર્થ-સગવડ માટે 'હમણાં પાંચ રૂપિયા આમાંથી લઉં છું પછી આમાં નાખી દઈશ, એવું કરવાની તો વાતે ય શી?

સારા ગણાતા શ્રાવક પણ જો આ મર્યાદાને ચુસ્ત ન વળગી રહ્યા અને ધર્મખાતાની સિલકમાં ઘાલમેલ કરી-પછી ભલેને મનમાં એમ પણ રાખ્યું કે આને બજારુ વ્યાજ કરતાં અધિક વ્યાજે પાછા વાળીશ,-તો પણ રુલી ગયા, ધર્મદ્રવ્યનો નાશ કરવાના ઘોર પાપમાં પડવું પડ્યું. ત્યારે શ્રાદ્ધવિધિ, દ્રવ્યસપ્તતિકા, દર્શનશુદ્ધિ, ઉપદેશપદ વગેરે શાસ્ત્રો જુઓ તો ખબર પડે કે દેવદ્રવ્યની જરાક ઘાલમેલમાં પણ કેટલા ભયંકર ભવોમાં દુઃખથી રીબાવું પડે છે!

એક શ્રાવકે મંદિર-નિર્માણનો વહીવટ કરતાં મજૂરોને રોજી થાય તે રોકડી ન આપતાં પોતાની દુકાનેથી એનો માલ

આપવામાં નફો ખાધો, તે કેટલો ? માત્ર ૮૦ કાકિણીનો નફો! એને ભવાંતરે એ ધર્મદ્રવ્યના ભક્ષણનું પાપ ભયંકર નડ્યું. તમને લાગશે કે આમાં ક્યાં એણે દેવદ્રવ્ય ખાધું ? પણ અંતરની પરિણતિનો વિચાર કરો કે એની પરિણતિ કેવી હતી ?

ધર્મદ્રવ્યમાંથી નફો લેવાની બુદ્ધિ કેવી ?:—

એ જાણતો હતો કે 'આ દેવદ્રવ્ય છે. મજૂરોને રોકડું આપીશ તો મને શું મળે ? માટે માલ આપું તો મને પણ લાભ થાય,–આવી લેશ્યાથી એ ધંધો ચલાવ્યો. એનો અર્થ જ એ કે ધર્મદ્રવ્ય ખાવાની બુદ્ધિ થઈ. ત્યારે આજે એવી વસ્તુનો વેપાર કરનારે વિચાર કરવા જેવો છે કે આ વસ્તુનાં વેચાણનાં નાણાં ક્યાંથી આવવાનાં છે ? જો ધરાસર પોતાને ખબર છે કે દેવદ્રવ્યમાંથી મંદિરનાં નિર્માણ કે જીર્ણોદ્ધાર યા રંગરોગાનનો સામાન સામો ખરીદે છે, કેશર–સુખડ–વરખ વગેરે ખરીદે છે, જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી પુસ્તકપાનું ખરીદે છે, સાધારણ દ્રવ્યમાંથી ચીજવસ્તુની ખરીદી કરે છે, આવી જો ખબર છે, અને છતાં પોતાના માલના નફામાં એવું નાણું સ્વીકારી લે છે, તો એનો અર્થ જ એ, કે ધર્મદ્રવ્યમાંથી પોતાને લાભ લેવાનું મન થયું.

જેને અર્પવાનું એનું લેવાનું ? :–

વિચારવા જેવું છે કે જે ધર્મક્ષેત્ર–ધર્મખાતાંને ચરણે તો આપણું દ્રવ્ય સમર્પી કંઈક કૃતાર્થ થવાનું હોય. કેમકે આપણને મળેલું છે તે ધર્મના અંગોનો ઉપકાર છે; એની તો કૃતજ્ઞતા અદા કરવાની હોય; વળી જીવનમાં ચાલી રહેલા સ્વાર્થનાં અને

કુટુંબાદિ મોહમાયાનાં પોષણનાં ભરપૂર દુષ્કૃત્યના મારની સામે દેવ-ગુરુ-ધર્મ-શાસ્ત્રની ભક્તિમાં ખરચી સુકૃતરૂપી રક્ષણ ઊભું કરવાનું હોય; એના બદલે ઉલ્ટું એ તારક ઉપકારક દેવ-ગુરુ-ધર્મ-શાસ્ત્રનું ખાવાનું મન થાય એ કેટલી કનિષ્ઠ પાપિષ્ઠ અધમાધમ બુદ્ધિ !

ધર્મખાતાનું ખાવાની લેશ્યા પરલોકમાં દુઃખદ :–

આ ધર્મખાતાનું ખુશમિશાલ ખાવાની લેશ્યા એ એટલો બધો ભયંકર સંસ્કાર આત્મામાં નાખે છે, એનો એવો ઊંડો પાયો રોપાય છે, કે અહીં અને પરલોકમાં તો વિશેષરૂપે બીજા અનેક પાપોની વૃત્તિઓ તરવરતી રહે છે. એ કુસંસ્કાર ભુલાવો મુશ્કેલ. ભુંસાવો મુશ્કેલ બની જાય છે. ભવોના ભવો કર્મના માર ખાય પછી એ મોળો પડવા જેવો થાય. આમાંથી બચે, ટૂંકે પતે, જલ્દી ઊંચો આવે, એ તો કોક જૂજ અપવાદ; બાકી પ્રાયઃ દીર્ઘ દુર્ગતિ-ભ્રમણ !

પાપમાં ધિટ્ઠાઈ ભયંકર :—

ધર્મનું નાણું કેટલું ખાધું એ પ્રશ્ન કરતાં એની પાછળ કામ કરી રહેલી લેશ્યા—આત્મપરિણતિ—ધૃષ્ટતા—નિષ્ઠુરતાનું મહત્ત્વ છે. ચક્રવર્તી દીક્ષા લઈ સ્વર્ગે કે મોક્ષે જાય છે ! કેમ વારુ? હૃદયમાં મોટા પણ પાપની ધિઠ્ઠાઇ નહિ, નઠોરતા નહિ. એક ભિખારી ભીખ માગવાના ચપ્પણિયા પર નરકે જઈ શકે છે, કેમ એમ ? નાના પણ પાપની નિષ્ઠુરતાને લીધે ને રૌદ્રધ્યાનને લીધે નરકગતિ ય સુલભ બને છે.

માટે જ જીવન જીવતાં આ ખૂબ ખ્યાલમાં રાખો કે ક્યાંય નિષ્ઠુર બુદ્ધિ, કઠોર લેશ્યા, ધિઠ્ઠા પરિણામ ન થાય. પાપ ભલે

કદાચ નાનું દેખાતું હશે, પણ આ નિષ્ઠુર રૌદ્ર પરિણામ એને મહાપાપ બનાવી દેશે. જાણી જોઈને ધર્મદ્રવ્ય ખાવાની બુદ્ધિ એવી લેશ્યા ઘડે છે. મનને એમ થવું જોઈએ કે 'શ્રાવકના અવતારે આવી આજીવિકા કમાઈ પેટ ભરવા કરતાં પાપી પેટ ચોસિરાવવું સારૂં, અર્થાત્ ભૂખે મરવું બહેતર! મજુરી કરૂં, પણ ધર્મદ્રવ્યની એક રાતી પાઈ ન ખાઉં. મજુરી પણ ધર્મ-ખાતાનાં નાણાં મળે એવી નહિ, જેમાં એવી પાપિષ્ઠ બુદ્ધિ જાગવા સંભવ રહે કે 'વધુ મળે તો સારૂ. 'આ જીવન તો આમ પૂરૂં થઈ જશે, પણ આ પાપથી દુઃખમય ભવોમાં ભટકવું પડશે !'–મનને આવી ભાવના જાગ્રત્ જોઈએ, જેથી ક્યારે ય ક્યાંય લેશ પણ ધર્મદ્રવ્ય ખાવાનું મન ન થાય.

પેલા લલ્લુભાઈ શ્રાવક ખૂબ શ્રદ્ધાળુ, ખૂબ ચોક્કસ, તે ધર્મ-દ્રવ્યનો અણીશુદ્ધ વહીવટ કરતા. સાથે શ્રાવકજીવનને શોભાવે એવી દેવભક્તિ–ગુરુભક્તિ–વ્રતનિયમ–સામાયિક વગેરે પ્રવૃત્તિને પણ જીવનમાં પ્રધાન સ્થાન આપતા. 'પ્રધાન' સમજો ને ? સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં આઘું પાછું થાય તો ચાલે, પણ ધર્મ–પ્રવૃત્તિમાં આઘું પાછું નહિ. એ તો બરાબર સાચવવાની. વર્ષોના આવા ધર્મપ્રધાન જીવનનું પરિણામ એ આવ્યું કે જીવનના છેલ્લા દિવસે સવારે ઊઠીને કુટુંબને કહી દીધું કે 'જુઓ આજે હું જવાનો છું. મારૂં આયુષ્ય પૂરૂં થાય છે. પણ તમે ચિંતા ન કરશો'

શું ? કુટુંબને આ સાંભળીને અવિશ્વાસ ન આવે ? કે આઘાત ન થાય ?

ના, એમાંથી એકે ય નહિ; કેમકે

(૧) **અવિશ્વાસ એટલા માટે નહિ** કે જીવન જ એવું જીવેલા કે જૂઠા કે મફતિયા બોલ યા આવેશના બોલ કાઢવાની કુટેવ જ નહિ. જે બોલવાનું તે સાચું ઉપયોગી અને સ્વસ્થતાભર્યું જ બોલવાનું. એટલે કુટુંબ પર એની સુંદર છાયા; તેથી આજે જ્યારે શ્રાવક આમ બોલે છે તો જરૂર એની પાછળ તથ્યાંશ છે એવો કુટુંબને વિશ્વાસ.

માણસ પોતાના બોલને વજનદાર કેમ નથી બનાવી શકતો ? વિશ્વાસપાત્ર કેમ નથી કરી શકતો ?

આટલા જ કારણે, કે

(૧) કાં તો જૂઠું બોલવાની કુટેવ છે,

(૨) અગર બિન જરૂરી નિરુપયોગી બહુ બોલબોલ કરવાની કુટેવ છે,

(૩) અથવા કેટલીક વાર આવેશના બોલ બોલી કાઢે છે, પછી ભલે પસ્તાતો હોય.

આવું બોલવામાં ભલે તાત્કાલિક આનંદ કે ક્ષુદ્ર લાભ દેખાતો હોય પરંતુ વચનનું વજન ગુમાવવામાં કિંમત ઘટે છે, અને નુકશાન મોટું થાય છે. માટે,

બોલવું તે (૧) સાચું જ બોલવું,

(૨) ઉપયોગી જ બોલવું,

અને (૩) આવેશમાં આવ્યા વિના મુલાયમ ભાષાએ જ બોલવું; પણ સામાનું હૈયું ભાંગી નાખે એવી કર્કશ ભાષામાં નહિ.

આ ત્રણે ય મુદ્દા બહુ સાચવવા જેવા છે, મહાન લાભ કરનારા છે. એટલું ધ્યાનમાં રહે કે,

વચનયોગમાં એ ખાસિયત છે,—

(૧) એક તો એ પ્રાયઃ હૈયાની વૃત્તિ અનુસાર કરાય છે એ સૌ સમજે છે. તેથી તો આપણાં વચન પરથી એ આપણા હૃદયનો ભાવ કલ્પી લે છે. આવેશનું બોલીએ તો માને છે કે આપણા હૈયામાં ગુસ્સો છે; અને મુલાયમ બોલ કાઢીએ તો આપણી શાંતતા–સ્વસ્થતા સમજે છે. અલબત્, હૈયામાં ગુસ્સો હોય છતાં માયાવી બહારથી મીઠું બોલે છે; પરંતુ એનો એ અર્થ નથી કે આપણે હૈયામાં આવેશ હોય તો તડ ને ફડ સુણાવી દેવું. એકાદિ વાર દિલમાં ગુસ્સો આવી પણ ગયો, છતાં સામાને કષાય–અસદ્ભાવાદિ ન થાઓ એવી ભાવ–દયાથી પ્રેરાઈ ને પણ ભાષા મુલાયમ બોલવી જરૂરી છે. આમાં સામાની ભાવદયાનો આશય શુદ્ધ છે, તેથી માયા ન કહેવાય. વસ્તુનું માપ એના પરિણામ પરથી મપાય છે. એટલા માટે તો,

સાચું પણ તે છે કે જે સામાના અને આપણા હિતમાં હોય. પાપનો ઉપદેશ, આરંભસભારંભનો ઉપદેશ, એ દેખીતો સાચો હોય છતાં વાસ્તવિક સ્થિતિએ સત્ય નથી. પારધી કે કસાઈ ને પશુનું સાચું સ્થાન કહી દેવું એ શું સત્ય વચન છે ? ના, જરાય નહિ. એ તો ઘોર મૃષા કહેવાય. એમ બીજાને હિંસા કરવા કહેવું, અગર એવું કહેવું કે જેનાં નિમિત્તે પેલો સીધો હિંસા કરવા જાય; એમ જૂઠ બોલવાનું કહેવું, ક્રોધ–માન વગેરે કષાય કરવાની સલાહ આપવી,–આ બધું કાંઈ સત્ય વચનમાં ન આવે. નિષ્પાપ સાચું એ સાચું એમ શુભ આશયનું મુલાયમ વચન એ માયા વિનાનું હોય તો જ સાચું ગણાય.

ત્યારે ઉપયોગી જ બોલવું; બિનજરૂરી એક પણ ઉદ્ગાર

ન કાઢવો એમાં પણ લાભ અનુપમ. બહુ બોલબોલ કરવામાં તો જૂઠ આવતાં વાર નથી લાગતી. જેને અસત્યનો ડર છે, અસત્યથી બચવું છે, એણે બોલવા પર પાકો અંકુશ રાખવો જ જોઈએ. બોલવું તે વિચારીને કે 'નિશ્ચિત સાચું જ છે ને?' તેમજ જોખીને બોલ કાઢવા, પરિમિત બોલવું, કે જેથી અજાણ્યે પણ જૂઠ ન આવી જાય.

બહુ બોલવાનાં ૪ કારણ :—

બાકી બહુ બોલનારો લોકમાં પણ સારા પ્રૌઢમાં નથી ગણાતો. બિનજરૂરી બાફ્યે રાખે એ પોતાની કિંમત ઓછી કરે છે.'બહુ બોલે એ તણખલાને તોલે' કહેવત છે ને? (૧) હૃદય છીછરું, યા (૨) તુચ્છ આનંદમાં રાચનારું, (૩) શંકા–અવિશ્વાસ ભર્યું, કે (૪) આપ બડાઈથી ભરેલું હોય, ત્યારે બોલ–બોલ કરવાનું થાય છે. એ આપણા વચનયોગ પર આપણાં હૃદયનું આ માપ નીકળે છે. માણસને કાં તો અવિશ્વાસ હોય, ભયભીતતા હોય, પોતાની બડાઈ દેખાડવી હોય, કે બીજાની ઈર્ષ્યા–અસૂયા હોય ત્યારે બહુ બોલવાની જરૂર પડે છે. એ બધા દોષોથી બચવું હોય તો પહેલો વચનયોગ કાબુમાં લેવો જોઈએ.

(૨) વચનયોગની બીજી ખાસિયત આ છે કે એ હૃદયમાં નવી શુભ કે અશુભ વૃત્તિ ઘડે છે. હૈયામાં કદાચ સારા સારા ભાવ ન પણ હોય, છતાં જો બોલવાનું સારું રખાય તો એથી સારા ભાવ જાગવાને અવકાશ રહે છે. એમ સારા ભાવ છતાં બોલવાનું હલકું નરસું નિંદાજેવું કરાય તો સારા ભાવ નષ્ટ થઈ નરસા ભાવ જાગે છે.

મંદિરમાં અનુભવ છે કે સારું ભાવવાહી સ્તવન બોલતાં બોલતાં દિલમાં સંવેગ–વૈરાગ્ય–પ્રભુભક્તિનો ઉલ્લાસ જાગે છે. શું થયું એ ? શુભ વચનયોગથી શુભ વૃત્તિ જાગી.

એમ કોઈની આગળ સારી ધર્મકથા કરતા હો, મહાપુરુષનું ચરિત્ર કહેતા હો, તો એથી પણ દિલમાં સારાં ભાવ જાગવાનું બને છે. સાચી સલાહ આપતા હોઇએ, તો ય એવું થાય છે. બીજાના ગુણની અનુમોદના કરતા હોઈએ ત્યાં પણ શુભભાવ જાગે છે. અરે, અંતરમાં ગુસ્સો આવ્યો છે પણ પ્રેમભર્યા શબ્દોથી શિખામણ આપતા જો સામો પીગળી જાય તો આપણો ગુસ્સો શાંત થઈ વાત્સલ્ય ઊભરાય છે.

સારા–નરસા વચનયોગ :—

આથી ઉલ્ટું વિકથા, કુથલી, પરનિંદા, આત્મશ્લાઘા, પાપોપદેશ, આવેશના બોલ, અર્થ–કામકથા, વગેરે અશુભ વચનયોગમાં પડતાં હૈયાના ભાવ વધુ બગડે છે. માટે (i) જીવન સુધારવા (ii) અનાદિના કુસંસ્કાર સુધારવા, અને (iii) ચિકણા કર્મબંધથી બચવા, ધર્મકથા–સચ્ચરિત્રપ્રસંગ પરગુણાનુમોદના,સ્વદોષ નિંદા–ધર્મસલાહ–હિતોપદેશ–પ્રભુગુણગાન–સારાં સ્તવન સજ્ઝાય સ્તોત્ર વગેરેના શુભ વચનયોગનો જ ખપ કરવો જરૂરી છે.

પેલા સુશ્રાવક લલ્લુભાઈ કહે છે 'આજ મારું જીવન પૂરું થાય છે,' એ વચન પર કુટુંબીઓ અવિશ્વાસ નથી કરતા. કેમકે એમની જીવનસરણી સાચી, ઉપયોગી અને મુલાયમ વાણી પર ચાલી છે. ત્યારે બીજો પ્રશ્ન એ થયો કે તો પણ કુટુંબને આઘાત ન લાગે ?

લાગે તો ખરો, પણ એટલો નહિ. એનું કારણ, શ્રાવકજી પોતે એ આગાહી કહેવા સાથે જ કુટુંબને કહે છે,—

શ્રાવકનું અંતકાળ પર ભાષણ: જન્મ એ મહાન ગુનો :—

"જુઓ, આ વસ્તુ પર જરાય દુઃખ લગાડતા નહિ. જન્મ્યા પછી મૃત્યુ થાય એ તો કુદરતી ઘટના છે. બજારમાં ગયા પછી સાંજ પડયે પાછું જવાનું હોય છે, એમાં રોજ કોણ દુઃખ કરવા બેસે છે કે આ પાછું કયાં જવાનું આવ્યું ? એ તો રોજની ઘટમાળ, બજારમાં ગયે રાખ્યું ને પાછા ફર્યે ગયા. એમ અહીં પણ અનંત અનંત કાળ વીત્યો, જનમ પામતા જ ગયા, અને મરતા ગયા. ત્યાં મરવાનો ખેદ શો ? ખેદ થાય તો હજી જનમવાનો થવો જોઈએ કે 'આ મારે કેમ જનમ લેવો પડયો કે જે એક મોટા ગુનારૂપ બની ઠેઠ મૃત્યુના દંડની સજા આપે છે ! જનમવાનો ખેદ હોય તો જેમ મરવાના ભયવાળા કેઈ જાતની દવાઓ ખાય છે, એમ જનમવાના ભયથી જનમ રોકાય એવી ઊંચી સત્‌ સાધનામાં જોડાઈ જવાય

બીજાનું મૃત્યુ જોતાં પોતાની મૃત્યુ દશા ચિંતવો :–

પેલા શ્રાવક મૃત્યુની આગાહી થવાથી એને નિશ્ચિત જાણી કુટુંબને આગાહી કહેવા બાદ કહે છે "જુઓ તમે મારા મૃત્યુ પર શોક જરીકે કરતા નહિ; પોતાની મૃત્યુવશ દશા વિચારજો, જેથી કાળ કોળિયો કરી જાય તે પહેલાં (i) શકય એટલો ધર્મ સાધી લેવા, (ii) રાગદ્વેષાદિ કષાયો ખોખરા મંદ કરી નાખવા, અને (ii) ભાવી જનમના સારા જીવન માટે અહીં પાપો ઓછા કરી સારૂં સંસ્કરણ કરી લેવા નિરંતર ગરજ રખાય. મૃત્યુ પહેલાં જ શકય

છે ને આ ? કે મૃત્યુ પછી ? જો મૃત્યુ નિર્ધારિત આવવાનું જ છે, તે પણ નોટિસ વિના અણધારી જ ક્ષણે, તો પછી ધર્મ સેવવાનું કોના વાયદે રખાય ? એ તો જેટલો રોકડો કરી લીધો એટલા ફાવ્યા. જીવન એવું સારૂં જીવાશે તો મૃત્યુ આવી લાગતાં કોઇ જ શોક નહિ થાય; આનંદપૂર્વક સમાધિ જાળવીને મૃત્યુ પામી શકાશે.

મૃત્યુ એટલે જુનાં કપડાં છોડવાનાં :—

"માટે મારી તમને ખાસ ભલામણ છે કે મારા મૃત્યુ પર મારા કરતાં તમારા આત્માનો ખાસ વિચાર કરી શકય વધુ ધર્મ સુકૃત સાધી લેવાનો પુરુષાર્થ ધખાવજો; અને મૃત્યુ તો એક જુનાં કપડાં ઉતારી નવાં કપડાં પહેરી લેવાનો પ્રસંગમાત્ર સમજજો.

સગાં એટલે જંકશનની ગાડીઓ :—

"જુઓ આપણા સંબંધ તૂટવા પર બહુ ચિંતામાં પડવા જેવું નથી. આ વિશાળ જગતમાં ઠામ ઠામ ભટકતા જીવને વળી સંબંધોની શી નવાઈ છે ? કેઈ સાંધ્યા ને કેઈ તોડયા. આ તો અહીં જંકશન સ્ટેશને આપણી ગાડીઓ મળ્યા જેવું છે મૃત્યુ બાદ દરેક દરેકની ગાડી એની એની દિશામાં ચાલી જવાની છે 'જેવી કરણી તેવી પાર ઉતરણી' થવાની. માટે સંબધમાં મુંઝાયા કરતાં સારી કરણીની જ ચિંતા નિરંતર રાખવી અતિ જરૂરી છે. એનો શકય પુરુષાર્થ કરી લેવો ખાસ જરૂરી છે.

અરિહંતની પાકી હુંફ :-

"ત્યારે મારા માટે તો કોઈ ફિકર કરતા નહિ. ભગવાનનો ધર્મ સાધ્યો છે એ ભાતુ સાથે હોય પછી ચિંતા શી ? ભગવાન અરિહંતદેવ હૈયામાં સ્થિર કરી દીધા પછી હુંફ મળે છે. એમના

બળે જગ જીતી જઈએ છીએ. માટે આજે બધા વિશેષ ધર્મ-ધ્યાનમાં રહેજો... :'

કેવું મૃત્યુ પામવું ? :—

લલ્લુભાઇ શ્રાવકે માથા પર મૃત્યુનો જાણે કોઈ જ ભાર નહિ એ રીતે શાંતિથી સમજાવ્યું. હવે કુટુંબને બહુ આઘાત શાનો લગાડવાનો હોય ? એ દિવસે શ્રાવકપણાની નિત્ય કરણી ઉપરાંત મંદિર અને એના દ્રવ્યની ભર-ભલામણ કરી દીધી, સામાયિક, નવકાર-સ્મરણ, તત્ત્વચિંતન વગેરેમાં દિવસ પસાર થયો. સાંજ પડી ગયે સામાયિકમાં બેઠા અને એમાં જ અવસર આવ્યો જાણી બધું વોસિરાવ્યું, બધાને ક્ષમાપના કરી, પરમેષ્ઠીનાં ધ્યાનમાં દેહ છોડી ગયા. કોઈ હાય નહિ, વોય નહિ, ચિત્તની અસમાધિ-અસ્વસ્થતા નહિ, સમાધિ-મરણનો વિજયડંકો વગાડી દીધો.

શ્રાવકનાં મત્યુ કેવાં થાય ? જડસંયોગોને કોડીના ગણી આત્મા-પરમાત્માના જ વિચારમાં રમતા રમતા અંતકાળને ભેટે, એવાં. 'હાય ? જિંદગી ગુમાવી ! કશું સાધ્યું નહિ !' એવા માત્ર રોદણાં નહિ, કિન્તુ દેવ-ગુરુ-ધર્મ મળ્યાની પાકી અનુમોદના આશ્વાસન સાથે, **'દેવ-ગુરુ મારા દિલમાં છે ને ? કોઈ ફિકર રાખેલી નથી ને ?'**-આ હૈયાધારણ હોય એવું મૃત્યુ પામે. શ્રાવકપણાનું જીવન જ એવું હોય કે મૃત્યુનો કોઇ ભય નહિ. મરવા પડેલા એને આશ્વાસન બીજા શું આપતા હતા ? એ પોતે બીજાને આશ્વાસન આપે. પેલો હિરણ્યકરટી નગરીનો રાજા તો ભયનો માર્યો ભાગી જ ગયો, કેમકે દુશ્મનસેના અચાનક ઘુસી આવી. પરંતુ સંન્યાસીના કપડે આવેલો પરદેશી રાજકુમાર શું કરે છે ? એ હવે જોઈએ.

૨૩. રાજકુમાર વિમાસણમાં: મૈત્રી ને દયા

અહીં મહાવીર ભગવાન ગૌતમસ્વામીને કહે છે,— હે ગૌતમ! એ રાજકુમાર વિચાર કરે છે કે 'આ રાજા તો ભાગી ગયો, પણ મારાથી એમ કેમ ભાગી જવાય? અમારી કુળપરંપરાથી એ વિરુદ્ધ છે. તેમ મારાથી મારકૂટ કરતાં ય ન નીકળી જવાય, કેમકે મારે પહેલા વ્રતમાં સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ છે; અને જીવની હિંસા કરવી એ ઉચિત પણ નથી. તો મારે શું કરવું?'

રાજકુમાર વિચારમાં પડયો, સામે 'હણુ હણુ' ના ભયંકર નાદ ગાજે છે એવા કે ભલભલાના છક્કા છૂટી જાય! જુઓ રાજા પણ ભાગ્યો ને? છતાં આ રાજકુમાર આવા જીવન-મરણના પ્રસંગ વખતે પણ પોતાના કુળની ખાનદાની અને નિયમ યાદ કરે છે કે મારાથી એમ ભાગી ન જવાય, તેમ મારકૂટ કરતાંય ન નીકળી જવાય.

શાસ્ત્રકારોએ સુકુળ-જન્મને પણ એક ગુણ ગણ્યો છે, અને એનું સમર્થન કરતાં આ લાભ બતાવે છે કે સારા કુળમાં જન્મ પામ્યાનો માથે ભાર હોય તો અવસરે અપકૃત્યથી

બચી જવાય છે. મનને એમ થાય કે 'આવા ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલો હું આ અપકૃત્ય કરૂં ? એથી તો મારા કુળને કલંક લગાડનારો થાઉં. બહેતર છે કે દુન્યવી મોટો લાભ જતો કરી યાવત્ પ્રાણનો પણ ત્યાગ કરૂં; કિન્તુ કુળને કલંક તો ન જ લગાડું. કેમકે દુન્યવી લાભ તો ચંચળ છે એ માત્ર આ જીવનનો જ પ્રશ્ન છે, ત્યારે અપકૃત્ય-નિવારણની સુકુળ-પરંપરાની રક્ષા કરવી એ સુકૃત અમર છે. અને પ્રાણ તે વળી શી ચીજ છે? એકવાર મરવાનું તો છે જ. એના ડરથી કલંકિત કૃત્યનું આચરણ કરવા જઈએ તો એ ભવની પરંપરા બગાડી નાખે' આ સમજથી જે સુકુળજન્મ પર અપકૃત્યથી બચાય એને ગુણ કેમ ન કહેવાય ? આપણે આપણા આ ગુણની કદર કરીએ, અનુમોદના કરીએ, તો આપણામાં એવું જોમ આવે કે હલકા બોલ, અધમ કૃત્ય અને કચરાપટ્ટી વિચારોથી બચી જઈએ. દિલને એમ થાય કે 'હું ? મને તે આ મનુષ્ય ભવમાં આવું સુંદર કુળ મળ્યું ? તો જરૂર હું એને બટ્ટો ન લગાડું.' માટે જ રાજકુમાર એમજ ભાગી જવા તૈયાર નથી.

ત્યારે શું, લડતાં લડતાં અને મારતાં મારતાં નીકળી જવું ? ના, પહેલું વ્રત ભાંગે. વળી કોઈને જરા પણ દુઃખ ન અપાય, તો હિંસા તો કેમ જ થાય ?

દયાભાવ કેમ દુર્લભ બન્યો છે ? :—

કેટલાય કટોકટીના મામલામાં પણ રાજકુમારની વિચારસરણી અને હૃદય કેવા વિવેક અને જાગૃતિભર્યાં છે એ જોવા જેવું છે. લડવાની તાકાત છે, આવડત છે, પણ લડવું નથી. કેમકે લડવા જવામાં તો દુશ્મનના ઘાથી માત્ર બચવાનું જ કરાય છે એમ

નહિ, કિન્તુ અવસરે એના પર ઘા કરવાનું ય બને છે. તો કોઈ પણ જીવને કેમ મરાય? આ સંકોચ રાજકુમારને છે. વગર યુદ્ધે, વગર આવા વિષમ પ્રસંગે, ચાલુ જીવનમાંય જો આ અહિંસક ભાવ અને જીવો પ્રત્યે દયાભાવ ન પળાય તો પછી તેવા વિષમ પ્રસંગમાં તો એ કયાંથી જાળવી શકાવાનો? જરાક કોક વાંકું બોલ્યું-ચાલ્યું, કે ઝટ એના દિલને આઘાત પહોંચે એવા આવેશ દેખાડાય છે, મર્મવચન બોલાય છે; પણ,

'એ બિચારો કર્મપીડિત છે, એની કષાયથી કત્લ થઈ રહી છે. તો એને વધારે કષાય કરાવવાની ક્રૂરતા હું કાં કરૂં? વધુ કષાયમાં તો એની વધુ કત્લ!'

-એવી દયાની લાગણી સ્ફુરતી નથી. આપણને જરાક-શા અનિષ્ટમાં ય આ નહિ, તો મોટા સારે અનિષ્ટમાં તો નીતરતા દયાભાવને સ્થાન જ કયાં? એનું સ્વપ્નુંય શાનું?

સ્વપ્નમાં પણ 'જેવા સામે તેવા' થવાની જ વાત! આવેશ-મારફૂટદબડાવવાની જ સ્વપ્ન-સૃષ્ટિ!

એમ આરંભ-સમારંભ કરી જલસા ઉડાવવાનો યા ઘર-સંસાર મસ્ત ચલાવવાનો જ રસ રહે. પણ એમાં થતા પૃથ્વી-કાયાદિ અસંખ્ય જીવોના સંહારનો વિચાર પણ નહિ, એ જીવો પ્રત્યે દયાભાવ નહિ.

એમ; વેપાર-રોજગારીમાં બીજા વેપારીઓ-દલાલો પોક મૂકે, નહાઈ નાખે, એનો વિચાર જ ન હોય, તો હૈયે દયાભાવ કયાં?

રોજીંદા સંસાર-વ્યવહારમાં યેનકેન પ્રકારે પોતાનો જ એકડો ઘુંટવાનો અને તેથી સામાના દિલને આઘાત પહોંચે એની

પરવા જ નહિ કરવાનો આગ્રહ હોય, એવા દિલમાં જીવદયાનું વહેણુ ક્યાંથી વહેતું હોય ?

જરાકશું કોઈથી પોતાનું વાંકું થતું દેખાયું, કે પોતાના સ્વાર્થને અગવડરૂપ લાગ્યું, કે ઝટ દિલમાં એના પ્રત્યે દ્વેષની લાગણી ઊભરાવવા જોઈતી હોય, કૂતરૂં ઘરમાં પેઠું કે દ્વેષ, રાતના ભસતું હોય કે દ્વેષ. છોકરો કે નોકર જરા ભૂલ્યા કે દ્વેષ, ઘરમાં કીડીઓ નીકળી કે દ્વેષ, મોંઢા પર માખીઓ ફરી ફરી આવી કે દ્વેષ, આમ નજીવી બાબતોમાં પણ જ્યાં ને ત્યાં હાલતાં ચાલતાં દ્વેષ કરવા જોઈતો હોય, ત્યાં દયાની લાગણીનો અભ્યાસ ક્યાંથી પડવાનો ?

દયાનો અભ્યાસ તો જ પડે કે જો તેવા તેવા પ્રસંગમાં કોમળ અને ભીના હૃદયે વિચાર આવે કે,–

દયાની વિવિધ ભાવના :—

"બિચારો જીવ કર્મપીડિત, તે ભૂલે છે ! એના પર દ્વેષની આગ વરસાવનારા તો અનેકાનેક છે પણ દયાનાં અમૃત આશ્વાસન કોણ આપે ? મને વિશ્વદયાળુ વીતરાગ ભગવાનનું શાસન અને એમની ઓથ મળી છે, તો મારૂં કર્તવ્ય માત્ર દયા જ વહેવડાવવાનું છે. ભલે મારો જરા સ્વાર્થ બગડતો હોય, પણ તે મારા અશુભ કર્મનો હિસાબ છે. સામો જીવ તો શુદ્ધ દયાનું પાત્ર છે. એવા જીવ પર પણ જો દયા જ કરવાની હોય, દ્વેષ નહિ. તો મારા ઉપકારીઓ, મારા પૂજ્ય, અને ગુણિયલ આત્માઓ પ્રત્યે તો દ્વેષ કરાય જ કેમ ? ત્યાં તો હૃદયમાં–ભક્તિ–બહુમાન–પ્રેમ જ વહે.

'માનવ જીવનના આ મોંઘેરા કાળમાં એ દયા-ભક્તિ-પ્રેમનો જેટલો અભ્યાસ વધશે એ જ અહીં પાછલી વયમાં, અંતકાળે, અને પરલોકમાં સુંદર જવાબ આપશે; એના પર જ બીજા ગુણોનો સંચય થશે; અનંતા હલકા ભવોનાં પરિભ્રમણ બાદ માંડ મળેલા આ માનવભવની સાર્થકતા થશે. વિચારવું જોઈએ છે કે,–

"દ્વેષની આગો સળગાવ્યા કરવાથી તો વાઘ-વરુના અવતારના જ અભ્યાસ દૃઢ થશે માનવભવે આ કરૂં ? નહિ, જરાય નહિ, બધું વેઠી લઈશ, પણ જીવો પ્રત્યે દ્વેષ ન જ ખપે, દયા જ ખપે.

"મારા વહાલા વીર ભગવાને જયારે છ-છ માસ સુધી ભયંકર ઉપસર્ગની ઝડીઓ વરસાવનાર સંગમ દેવતા ઉપર પણ હૃદયમાં એટલી બધી દયા ઊભરાવી કે આંખ આંસુથી ભીની થઇ ગઈ, તો મેં એ પ્રભુને માથે નાથ તરીકે ધર્યા પછી તો કમમાં કમ માસુલી પ્રસંગોમાં તો જીવો પર મારે દયાનો અખંડ સ્રોત વહેતો રાખવો જ જોઇએ.

"વળી તીર્થંકર ભગવાને તો ઠેઠ પૃથ્વીકાય-અપકાય વગેરે પણ જીવોની ઓળખ આપી છે. તે પણ એકેક કણ એકેક ટીપામાં અસંખ્ય જીવો ! એની દયાનો ભાવ પણ વારંવાર વિચારું. ઘર-સંસારના પ્રસંગોમાં એ જીવોની વિરાધના કરવા-કરાવવાનું આવે ત્યાં મનમાં એ ભાવું કે 'અરે ! આ મારી કેવી મોહમાયા કે આ મારા નિરપરાધી જીવોનો મારે કચ્ચરઘાણ કરવો પડે છે ! એમણે બિચારાએ મારું શું બગાડ્યું છે ? તો કયારે એ બધાને મારા તરફથી સંપૂર્ણ અભયદાન દઈ દઉં ! કયારે હિંસામય ઘરવાસ મૂકી અહિંસા-સંયમ-તપના મુનિ

માર્ગે લાગી જાઉં ! બિચારા આ જીવો મારાથી કેટલી ક્રૂર પીડા પામી રહ્યા છે ! આ દયાનો ભાવ વારંવાર લાવ્યા કરું જેથી નાના-મોટા જીવો પ્રત્યે સહેજે દયાભાવ જાગતો રહે.

"કર્મની વિટંબણા ભોગવતા જીવમાત્ર દયાપાત્ર છે. કદાચ કોઈ જીવે મારો અપરાધ કર્યો તો એને બિચારાને તેમાંય એના પૂર્વ કર્મની વિટંબણા છે ! અને અસદ્ આચરણથી એ બિચારો નવી કર્મ-વિટંબણાની તૈયારી કરી રહ્યો છે ! આમ કર્મનો બેવડો માર ખાઈ રહેલ એના પર મારે દ્વેષ શો કરવો ? ઉલટું દયા જ ચિંતવવી જોઈએ કે બિચારો કર્મવિટંબણાથી મુકાઓ, ને મારા દ્વેષ આદિ નિમિત્ત પામી અધિક કર્મ બંધનમાં ન પડો."

કોરી ફરિયાદ નકામી :—

આવી દયાની ભાવના વારંવાર કરતા રહેવાય તો અવસરે તેવા પ્રસંગમાં દયાભાવ આવીને ઊભો રહે. વારંવાર આ ભાવના કરતા રહેવું નથી, ને ફરિયાદ કરવી છે કે 'પ્રસંગ બનતાં કેમ અમને આવેશ આવી જાય છે.' એ કેમ ચાલે ? ફરિયાદ ટાળવાનો ઉપાય કરવો નથી ને ફરિયાદનું રોદણું મરતાં સુધી ચલાવવું છે ! એથી શું વળશે ? પરલોકમાં કેવા સંસ્કારની ફોજ લઈને જવાનું થશે ? પહેલો ઉપાય આ જ કરવો જોઈએ કે દયાની ભાવના દિલમાં સતત ચાલ્યા કરે; શું સ્થાવર જીવ, કે શું ત્રસ, બધાની ઉપર દયાનું વહેણ વહેતું રહે. આરંભ સમારંભ ધંધાધાપાના કાળે તો ખરું જ, પણ તે વિના પણ ખરું. અનંતા ભવો દ્વેષની આગો સળગાવ્યા કરી છે તે શું નાયગ્રાના ધોધની જેમ સતત દયાભાવનાના ધોધ વરસાવ્યા વિના જ બુઝાઈ જશે ?

દયાભાવનો આલંબનભૂત શ્લોક :—

નાના મોટા જીવો પ્રત્યે દિલમાં વારંવારની ભાવના દ્વારા દયાનો ધોધ વરસતો રાખવાની બલિહારી છે. દિલ એથી એટલું બધું સ્વચ્છ અને ફોરૂં રહે છે કે જે વાતવાતમાં દ્વેષ-અરુચિ-અભિમાન વગેરે કેટલાક દોષ ભભુકતા રહેતા, તે કચરા હવે દેખાતા નથી, જાણે અડતા જ નથી. ભાવના સુકાઈ જાય તો દયાની ઝરણી ય ટકવી મુશ્કેલ, અલોપ જ સમજો. આ દયા ભાવના ઉલસતી રાખવા માટે શાસ્ત્રે સારાં આલંબન આપેલાં છે એનો ઉપયોગ કરતા રહેવું જોઈએ. દા. ત. આ એક ગાથા,

'સવ્વે જીવા કમ્મવસ ચઉદહ રાજ ભમંત;
તે મે સવ્વ ખમાવિઅ, મુજઝ વિ તેહ ખમંત.'

ક્ષમાપના :—

આનો ભાવ એ છે કે 'સઘળા જીવો બિચારા કર્મને પરાધીન રહ્યા ચૌદ રાજલોકમાં ભટકે છે, એમાં એ મારા વડે પણ વિરાધના-દુઃખ પામ્યા છે, તેથી હું તેઓનો અપરાધી હોઈ તેમને ખમાવું છું, તેમની ક્ષમા માગું છું, અને તે પણ મને ક્ષમા આપો.'

આ ભાવનાને પહોળી કરીએ એટલે વિચારી શકાય કે 'અનંતાનંત ભૂતકાળમાં વ્યવહાર-રાશિમાં રહેલા બધા જીવોને આપણા સ્વાર્થના રસમાં રેંસી નાખ્યા છે, હિંસા હિંસા પહોંચાડી છે. અરે હિંસા કરતાં પોતાના હૈયાંને તો ક્રૂર બનાવ્યું, પણ એ જીવોને બિચારાને ય અપરંપાર ચિત્તક્લેશ-સંક્લેશ

કરાવી તીવ્ર નરકાદિયોગ્ય કર્મ બંધાવ્યા છે. કઈ દશા એની કરી? અહીં તો આપણી હિંસક પ્રવૃત્તિથી એને કારમી રીબામણુ ખરી જ, પરંતુ પછી આગળ વળી એ ચિત્તસંક્લેશથી બંધાયેલા કર્મને લીધે નરકાદિ ગતિઓના ભયંકર ત્રાસ! આ બધામાં પહેલું નિમિત્ત મારી હિંસક પ્રવૃત્તિ. એમ બીજાઓને કષાય રાગ–દ્વેષ–મોહ, કામ–ક્રોધ–લોભ, ભય–હર્ષ–ઉદ્‌વેગ વગેરે જગાવીને પણ એની બિચારાની પરલોકમાં એવી જ દુઃખમય સ્થિતિ કરી! આ મારા અપરાધ જેવા તેવા છે? મેં એમને શત્રુ થઇને, કે દુનિયાના સ્વાર્થી મોહાંધ સગાસ્નેહી બનીને, યા એમની પ્રત્યે શત્રુ–મિત્રતાના કોઈ ભાવ વિના તુચ્છ જડસ્વાર્થમાં એમના જીવત્વ તરફ બેદરકાર બનીને બહુ દુઃખ આપ્યાં છે; તો હવે મારા એ ઘોર અપરાધની હું ક્ષમા યાચું છું. ખમો, ખમો, હે જીવબંધુઓ! મારો અપરાધ ખમો, મને ક્ષમા આપો, મારાં એ દુષ્કૃત્ય મિથ્યા થાઓ, મિચ્છા મિ દુક્કડં. મને એ દુષ્કૃત્યની અને દુષ્કૃત્ય કરનાર મારા આત્માની બહુ ઘૃણા–જુગુપ્સા થાય છે. કેવો હું મૂઢ–અમુઝ–અધમ, કે જે પીડાનો લેશ પણ મને ન ગમે, એવી પીડાના મોટા પોટલા મેં બીજા જીવોને પહોંચાડ્યા! મારા જીવની જેમ જીવમાત્ર સુખનાજ ચાહક છે. એમને દુઃખ તો લેશ પણ ગમતું નથી. એમનાં જીવવા વગેરેનાં સુખનો નાશ કરી ઠેઠ મૃત્યુ સુધીનાં કે હૃદયમર્મવેધી તીક્ષ્ણ શબ્દ-બાણનાં દુઃખ પમાડનાર હું કેવો ક્રૂર–ઘાતકી–નિર્દય! હવે તો હું ખમાવું છું, ક્ષમા યાચું છું, સૌ મારા મિત્ર છે, સૌની પ્રત્યે મારે મિત્રતા છે, કોઈના ય પ્રત્યે વૈર–વિરોધ નહિ. મારા મિત્ર એવા એમનું ભલું થાઓ.'

સાચી મૈત્રી કેમ આવે?:—

આવી આવી ભાવના ઉલસતી રહેવી જોઇએ. કઠોર હૈયાંને કૂણું કરવું છે? જાતની શેખાઈ ઘમંડ અને સ્વાર્થ–પટુતાની અધમાધમ લાગણી વોસિરાવવી છે? તો દયાની ભરપૂર ભાવના ભાવ્યે જ છૂટકો છે. એવી ભાવના ભાવતાં જ સંસાર–બંધનના યોગે જ્યાં આરંભાદિ પ્રવૃત્તિમાં બીજા જીવને દુઃખ પહોંચાડવાનું બનતું હશે, ત્યાં દિલમાં એનો કાળો કકળાટ રહેશે, અને એ જીવો પ્રત્યે દયાભાવની આર્દ્રતા ઊઠવા પામશે, ત્યાં સાચો મૈત્રીભાવ આવશે.

બાકી જેને જેને આપણે સાક્ષાત્ કે આડકતરી રીતે દુઃખ પહોંચાડીએ છીએ, એની ક્ષમાપનાનો ભાવ જ હૈયામાં ન આવે, હૈયું એ વિરાધનાનો ખેદ ન અનુભવે, અરે! વિરાધના કરવા પૂર્વે એ કરવી પડશે એની ગ્લાનિ ન અનુભવે, અને ભાવના કરાય કે, 'સર્વ જીવોનું ભલું થાઓ, સૌ સુખી થાઓ,' એનો અર્થ શો? દયાભાવ વિનાની મૈત્રી ભાવના એ તો એક વાણીના વિલાસ જેવું થાય છે, બિચારા બૌદ્ધ ધર્મવાળા આવી આભાસરૂપ મૈત્રી ભાવનામાં અટવાઇ રહે છે. વિશ્વનું હિત થાઓ, સૌ સુખી થાઓ એમ બોલવાનું ખરૂં, પરંતુ પોતાના સ્વાર્થભોગમાં જેનો કચ્ચરઘાણ કાઢી રહ્યો છે, એવા એકેન્દ્રિય શું, પંચેન્દ્રિય જીવોની દયાનો ભાવ પણ એને ક્યાં છે?

આંધળું અનુકરણ.—

પ્ર૦–પણ બૌદ્ધોને એકેન્દ્રિય જીવોની તો ઓળખ જ નથી ને?

ઉ૦–તો એને બચાવ મળશે ? અને જેને ઓળખ છે એ પણ શું પેલાની માફક માત્ર 'સૌનું ભલું થાઓ' એવી રટણા કરતો જ બેસી રહે ? કે પહેલાં તો જેને એ દંડી રહ્યો છે ખાસ પોતે એને મરણાન્ત કષ્ટ આપી રહ્યો છે, એનો ખેદ પશ્ચાત્તાપ કરે ? એ કશું કર્યા વિના મૈત્રીની ભાવના દેખાડે એ તો જાણે બૌદ્ધોનું એક આંધળું અનુકરણ કરવા જેવું થાય છે.

જૈન શાસન 'ખામેમિ સવ્વ જીવે' પહેલું આગળ કરે છે. સંસારમાં ભમતાં ભમતાં જે હિંસાઓ કરી બીજાને દુઃખ દીધાં છે, એ દુષ્કૃતનો સંતાપ–પશ્ચાત્તાપ તો પહેલો લાવવો જોઈએ. ને વિનમ્ર બની એ જીવોની ક્ષમાયાચના પહેલી કરવી જોઈએ. દુષ્કૃતગર્હા, એ તો ભવસ્થિતિ પકવવા માટે પહેલાં જરૂરી ત્રણ સાધન ચારશરણ–સ્વીકાર, દુષ્કૃતગર્હા, સુકૃતાનુમોદનમાંનું એક છે. વિરાધેલા જીવો અને વર્તમાનમાં હજી પણ વિરાધાઈ રહેલા જીવો પ્રત્યે દિલમાં નીતરતો દયાભાવ ન ઊઠે, ન વહે ત્યાં સુધી એનું શું ભલું ઇચ્છયું ગણાય ? કોઈ જીવ બહારના બીજાથી પીડાઈ રહ્યો હોય તો એની એ પીડા અટકાવવાનું કરાય. એ ન બની શકે તો ય કમમાં કમ એની એ પીડા પ્રત્યે દિલમાં આર્દ્રતા તો આવવી જ જોઈએ; તો પછી જેને આપણે પોતે જ પીડા આપી છે, શું એના પ્રત્યે આપણું દિલ ભીનું ન થાય ? એ થયા વિના આપણે એનું ભલું ચાહનારા બની શકીએ ?

'ખામેમિ' ના પાયા પર 'મિત્તી મે' :—

વિવેક કરવાની જરૂર છે. સર્વજ્ઞના શાસનની આરાધનાઓ અને અજ્ઞાનીઓનાં દર્શનોમાં બતાવેલી આરાધનાઓ વચ્ચેનાં આકાશ–પાતાલીય અંતર તપાસવાની જરૂર છે. જીવોની વિસ્તૃત

ઓળખાણ ક્યાં છે અને ક્યાં નથી ? જીવની પરિણતિ ક્યાં શુદ્ધ થાય છે, ક્યાં ચોર બને છે ? ક્યાં મૂળ પાયા પર વિકસે છે; ને ક્યાં પાયા વિના એમજ આંધળા અનુકરણમાં ઘસડાય છે ? એની ઓળખ કરવા જેવી છે. નહિતર ઠગાવાનું થશે. 'ખામેમિ સવ્વ જીવે' નો પાયો નાખીને 'મિત્તી મે સવ્વ ભૂએસુ'નું ચણતર કરવાનું એકમાત્ર જિનશાસનમાં કહેવામાં આવે છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ પણ 'ક્ષમયામિ સર્વાન્ સત્ત્વાન્—સર્વ જીવોને હું ખમાવું છું' કહીને પછી 'મૈત્રી મે સર્વભૂતેષુ' 'સર્વ જીવો ઉપર મારે મૈત્રી હો' એમ કહે છે. આ મૈત્રી ભાવમાં પણ મુખ્ય ઉપશમભાવ છે. આવશ્યક ચૂર્ણિકાર 'મિત્તી મે સવ્વભૂએસુ'ની વ્યાખ્યા કરતાં મિત્તી'નો અર્થ ઉપશમભાવ કરે છે. અર્થાત્ 'ચિત્તમાં સર્વ જીવો પ્રત્યેના વૈર-વિરોધ-ઈર્ષ્યા વગેરે કષાયભાવ શાન્ત થઈ જાઓ' એ ભાવના છે.

ઉપશમભાવ લાવવા માટે જીવો પ્રત્યે સ્નેહભાવ લાવવાનો. એ પણ મૈત્રીભાવ છે. શાસ્ત્રવાર્તાની ટીકામાં એ અર્થ કર્યો છે.

ઉપશમ અને સ્નેહ પહેલા જરૂરી છે. એ હશે તો પછી જ્યાં આપણા સ્વાર્થના કામમાં બીજાને દુઃખ પહોંચે છે ત્યાં એ જીવો પરના સ્નેહ અને ઉપશમ ભાવને લીધે એ જીવોને દુઃખ દેતાં હૈયું થડકશે, ખેદ થશે. 'ક્યાં હું બધાનું ભલું ઈચ્છનારો આ જીવોની વિરાધના કરી રહ્યો છું ?'–કલેજુ કંપશે, ચિત્ત પીગળશે. આ કંશું લાવવું કરવું નથી પછી 'સૌનું ભલું થાઓ સૌનું ભલું થાઓ, એવી રટણા કેટલી કારગત થઈ શકે ? પોપટપાઠ જેવું જ થાય ને ?

મૈત્રીભાવ સાથે ભરપુર હિંસા કેમ ? :—

બૌદ્ધ ધર્મવાળા એકેન્દ્રિય જીવોને નથી ઓળખતા એથી એમને એની દયાનો વિચાર ન આવે, પણ વિકલેન્દ્રિય જીવ–જંતુ અને પંચેંદ્રિય જીવનું તો ભાન એમને છે ને ? છતાં કેમ એમનામાં એ જીવોની છૂટથી હિંસા અને માંસાહાર ચાલે છે ? સર્વ જીવોની મૈત્રીભાવના કરી સૌનું ભલું ઇચ્છનારા શા માટે એમનું આટલું બધું ભૂંડું કરી રહ્યા છે ? એના જવાબમાં કહેવું જ પડશે કે મૈત્રીનો મુખ્ય ભાવ, 'જીવો પ્રત્યે પોતાનાથી થતા અને થયેલા અપરાધ બદલ ક્ષમાયાચના–પૂર્વક ઉપશમભાવ તથા સ્નેહભાવ," જે જાગતો કરવો જોઈએ તે એ સમજતા નથી, અને માત્ર–ઉપરથી 'સર્વે સુખી થાઓ; સૌનું ભલું થાઓ,' એટલી જ મૈત્રીભાવના સમજે છે. શું વીતરાગ અરિહંત પરમાત્માનું શાસન પામેલા પણ આ જ સ્થિતિમાં હોય ?

જૈન શાસ્ત્રવચનો શું કહે છે ? :—

'ઉવસમસારં ખુ સામણ્ણં' 'ધમ્મસ્સ....ઉવસમપભવસ્સ' 'સવ્વે જીવા કમ્મવસ ચઉદ્દહ રાજ ભમંત; તે મે સવ્વ ખમાવિઅ...' 'ઓહેણ વા સવ્વ જીવેસુ...જં કિંચિ વિતહમાયરિય.... મિચ્છા મિ દુક્કડં'—આવાં બધાં શાસ્ત્ર વચનો જૈન ધર્મમાં મુખ્યતા ઉપશમની સૂચવે છે, સર્વ જીવોને ખમાવવાની અને જીવહિંસાનાં દુષ્કૃત્યના પશ્ચાત્તાપની મુખ્યતા સૂચવે છે. પાયામાં એ મૈત્રીભાવ ન હોય અને ખાલી 'સૌનું ભલું થાઓ' એવી મૈત્રી ભાવના બોલવા માત્રની હોય તો સ્વાર્થ માટેની જીવહિંસા ખુશમિશાલ ચાલુ રહેશે અને સાથે 'સૌનું ભલું થાઓ' રટાતું રહેશે. બૌદ્ધોની એ દશા છે. શું જૈનો પાસે મૂળભૂત પાયાની

ચીજ નથી તે એમ જ બૌદ્ધોનું અજ્ઞાન અનુકરણ અને રટણા કર્યા કરે ? આજના કોઇક સાક્ષર મૈત્રી કરુણાની વાત બૌદ્ધોમાંથી જૈનોમાં આવી એમ કહે છે ! કેમ જાણે જૈનો પહેલાં એ સમજતા જ નહોતા ! પરંતુ એ સાક્ષરોને 'મિત્તી મે સવ્વભૂએસુ' 'સમ્યક્ત્વનું ચોથું લક્ષણ અનુકંપા' વગેરેની ક્યાં ખબર છે ? બૌદ્ધોને આ મૈત્રીક–રુણાની ગમજ ક્યાં છે ?

પાયામાં સ્વકૃત જીવહિંસાનો પશ્ચાત્તાપ અને જીવો પ્રત્યે દયા જોઇશે એના પર જ સાચો મૈત્રીભાવ પ્રગટી શકશે. દુઃખીના દુઃખ જોઈ હૈયું પીગળે નહિ, એમાં ય બીજાને પોતે દીધેલા દુઃખ માટે સંતાપ–પશ્ચાત્તાપ થાય નહિ, ત્યાં હૃદય કઠોર છે, કોમળ નહિ; અને કોઈ પણ ગુણ પ્રગટવાની ભૂમિકારૂપ છે કોમળ હૃદય; એ કોમળતાના અભાવે એ હૃદયમાં ગુણો શી રીતે વસી શકે ? તેમ, વારંવાર દયાની ભાવના કર્યા વિના પ્રસંગે પ્રસંગે દયાની લાગણી શી રીતે પ્રગટે ? આ સ્થિતિ ન હોવાના લીધે જ, પોતાનો સ્વાર્થ ઘવાયો લાગતાં, કે પોતાના મન વિરુદ્ધ બન્યું દેખતાં, ઝટ બીજા પર દ્વેષ ઊભરાઈ આવે છે. દિવસમાં કોણ જાણે કેટલીય વાર આ દ્વેષ થયા કરતો હશે ? ત્યાં દયાને ક્યાં જગા રહે ? માટે જો પાયાની દયાનો ખપ હોય, તો વારંવાર પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે જીવહિંસાનો પશ્ચાત્તાપ અને દયાની ભાવના વારંવાર કરવી જોઈએ.

૨૪. અનશનનું મહત્ત્વ

પેલો રાજકુમાર, હિરણ્યકરટી નગરના ઉપર દુશ્મનની ફોજ તૂટી પડવા પ્રસંગે રાજાના ભાગી જવા છતાં, પોતે હિંમતથી ઊભો છે. નગર બહાર જવું છે ખરું, પરંતુ કોઈને ય માર્યા વિના; વગર લડાઈએ સીધા નગર વચ્ચેથી ચાલીને જવું છે. એટલે એને વિચાર આવે છે કે 'અહિંસા ધર્મને સમજનાર એવા મારે કોઈને પ્રહાર કરવો નથી, તો શું કરવું ? શું ત્યારે હું સાગાર અનશન જ કરી અહીં ધ્યાનમાં ઊભો રહી જઉં ?'

પાપનો ભીરુ છે અને પાપ વિનાનો માર્ગ કાઢવો છે તેથી ચારે આહારનો ત્યાગ કરીને ત્યાંજ ઊભા રહી જવાનો વિચાર કરે છે, પરંતુ આ અનશન સાગાર યાને શરતીય; શરત આ કે જ્યાંસુધી પ્રસ્તુત ઉપદ્રવમાંથી મુક્ત ન થવાય ત્યાંસુધી ચારે આહાર ત્યાગ, અનશન. ઉપદ્રવમાં કાળ કરી જાય કે ઉપદ્રવથી મુક્ત થાય એટલે અનશન પૂર્ણ. હવે અહીં સામે ભય તો મોટો છે, કદાચ મૃત્યુ પણ થઈ જાય! એટલે સમજીને જ ચાલવું પડે કે મરણે ય આવી જાય. તો શી ફિકર ? મૃત્યુ અનશનમાં થાય એ ઉત્તમ મરણ કહેવાય, અલબત્ ચિત્તની સમાધિ જાળવવી પડે. પણ પુદ્ગલની મમતાને પ્રતિજ્ઞા સાથે છોડી એટલે સમાધિને સારો અવકાશ મળ્યો, મમતા ઊભી રાખી હોય તો સમાધિ મુશ્કેલ પડે. બાકી અનશનથી મૃત્યુ સુધરે છે. માટે તો સાગાર-

અનશન કરીને નાવમાં બેસવાની વિધિ બાંધી. કેમ વારૂ ? નથી ને કદાચ અચાનક નાવ ઊથલી પડીને મૃત્યુ સામે આવીને ઊભું, તો અનશનમાં જ મરવાનું થાય, ને ઉત્તમ સદ્‌ગતિદાયી મરણ થાય.

સાગાર અનશન-:'મુટ્ઠિસહિય" પચ્ચક્‌ખાણ:—

શ્રાવકે પણ અંત વખતે આ ધ્યાન રાખવાનું છે કે સાગાર અનશન ઉચ્ચરી લેવાય. પછી ભલે 'અહીં જીવતાં બે કલાક માટે અગર પથારીમાંથી બેઠો ન થાઉં ત્યાં સુધી' ઈત્યાદિ કોઈ રૂપે અનશન કરાય, અનશનનો મહિમા ઘણો છે. મહાત્માઓ ઉપસર્ગ આવી લાગતાં, પહેલું કામ અનશનનું કરે છે; કેમકે એમાં સદ્‌ગતિનું પ્રયાણ નક્કી થાય છે. વિચારજો સદ્‌ગતિને સુલભ કરી આપે એવા અનશનનો પ્રભાવ કેટલો ? આ પ્રભાવ જો ધ્યાનમાં રહે તો જૈનશાસને જ ખાસ બતાવેલ આ જરૂર કરાય કે મુટ્ઠિસહિયં પચ્ચક્‌ખાણનો રોજીંદો પ્રયોગ જીવનમાં ચાલુ જ રહે. એમાં ત્યાગનું કષ્ટ કેટલું ? કશું ય નહિ. જયારે તમે ખાતા પીતા નથી એટલો સમય એમ ને એમ જવા દેવાને બદલે મુટ્ઠિ-સહિયં પચ્ચક્‌ખાણમાં પસાર થવા દેવાનો. કરવાનું શું ? ખાઈ પી લીધું એટલે તરત 'મુટ્ઠિસહિયં પચ્ચક્‌ખામિ અન્નત્થણા-ભોગેણં સહસાગારેણં મહત્તરાગારેણં સવ્વસમાહિ-વત્તિયાગારેણં વોસિરામિ' આ પચ્ચક્‌ખાણ અર્થાત્ મૂઠી વાળીને નવકાર ન ગણું ત્યાંસુધી મારે આ પચ્ચક્‌ખાણ કે અશન-પાન ખાદિમ-સ્વાદિમને વોસિરાવું છું એટલે કે મોંમાં ન ઘાલું, સિવાય કે અનાભોગ (અજાણપણું), સહસાકાર, અતિ મોટું કારણ, અને સર્વ સમાધિના નિમિત્તે મોંમાં પડવાનું બને;-આવું પચ્ચક્‌ખાણ

કરવાનું. પચ્ચક્ખાણ બોલતાં ન આવડે ત્યાંસુધી નવકાર ગણી 'મારે મુટ્ઠિસહિયં પચ્ચક્ખાણુ' એમ હાથ જોડીને યા મૂઠી વાળીને ધારી શકાય.

બસ, હવે પચ્ચક્ખાણમાં આવ્યા એટલે મહાન કર્મનિર્જરા અને પુણ્યોપાર્જનનો પ્રવાહ ચાલુ થયો. કેવી સુંદર સાધના! હાથ જોડયા કે કાર્ય ચાલુ થઈ ગયું. આવા મુટ્ઠિસહિયં પચ્ચક્ખાણમાં શું કાંઈ બહુ મોટો ત્યાગ કરવાનો છે કે ન બને? જ્યારે પાછું ખાવું કે પીવું હોય ત્યારે મૂઠી વાળીને નવકાર ગણી પચ્ચક્ખાણ પારી શકાય છે. એમાં સમયનું માપ નથી કે એ પચ્ચક્ખાણ કર્યા પછી કલાકે જ પરાય, પણ પહેલાં નહિ, ના એવું કશું જ નહિ. જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે પારી શકાય છે, માટે આને 'સંકેત' પચ્ચક્ખાણ કહે છે. નવકારશી—પોરિસી વગેરેને 'અદ્ધા' પચ્ચક્ખાણ કહેવાય. અદ્ધા એટલે કાળ; આમાં કાળમાન છે; મુટ્ઠિસહિયં વગેરેમાં નહિ. છ કલાક સુધી ન પારો તો છએ કલાક પચ્ચક્ખાણમાં, એટલે કે અનશનમાં ગણાઓ. કાંઈ કઠિન ત્યાગ કે મહેનત કશી નથી, ને મોક્ષના અણાહારી પદનો અભ્યાસ મળે છે, સસ્તુ ભાડું ને સિદ્ધપુરીની ટિકિટ. અહીં કેટલાકને ડર લાગે છે કે-

પ્ર૦—સસ્તુ તો ખરૂં, પણ પારવાનું ભૂલી જવાય તો દંડ આવે ને?

ઉ૦—એટલે દંડના ભયથી મોટી કમાણીનો વેપાર જ નહિ કરવાનો? 'કલાકોના કલાકો અનશનનો લાભ મળે એ કેટલો બધો અમૂલ્ય લાભ છે?' એની કલ્પના નથી, એનું ભાન નથી, એટલે

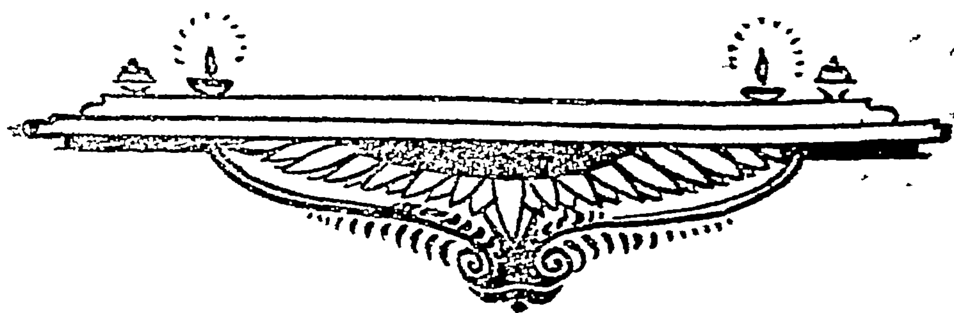
જ 'ભૂલી જવાય તો ?' એ હાઉ સામે રાખી રાખીને મહા લાભથી વંચિત રહેવાય છે. પાછું એનું દુઃખ પણ નથી થતું કે 'હું કાયર આ કેટલો ગજબનો લાભ અને વ્રતનો અભ્યાસ ગુમાવી રહ્યો છું ?' આવું દુઃખ પણ જો વારંવાર થાય તો હિંમત આવે કે લાવ ને ત્યારે અભ્યાસ કરવા માંડું. બે ચાર વાર ભૂલાશે તો દંડ ભરીશ. પણ દંડ ભરતાં પછી ટેવ પડી જશે એટલે ભૂલવાનું બંધ.

ભૂલી જવાય તો ? એવા ડરથી મહા લાભના કારણભૂત મુટ્ઠિસહિયં પચ્ચક્ખાણને છોડાય ? એનાથી આઘા રહેવાય ? દાદર ઊતરતાં પગથિયું ભૂલાશે તો નીચે પડી હાડકાં ખોખરાં થશે માટે દાદર ઊતરવાનું માંડી વાળો છો ? એમ વેપારમાં ખોટ જાય તો ? એવા ભયથી વેપાર નથી કરતા ? મહાન આત્મકલ્યાણની વસ્તુ માટે જ ડર રાખવાનો ? કહો કે આત્મ-કલ્યાણની તેવી ભૂખ નથી. નહિતર તો રસ્તો બધો ય છે. પહેલ પહેલાં ભલે પચ્ચક્ખાણ ન કરવું કે ન ધારવું, કિંતુ એવો અભ્યાસ પાડી શકાય કે, ખાવું પીવું હોય ત્યારે પહેલાં મૂઠી વાળીને નવકાર ગણી લેવો, અને એ જો ભૂલાય તો પછી યાદ આવે ત્યારે દસ નવકાર ગણી લેવા. બસ આ રીતે પહેલાં ટેવ પાડવા માંડો, પછી ટેવ પડી ગઈ એટલે રીતસર પચ્ચક્ખાણ કરવાનું શરૂ કરી શકાય.

ખાવાની લત કેમ ભયકર ?–

અનશનનો લાભ સમજો-વિચારો, એટલે આવા કામચલાઉ અનશનમાં રહેવાની તમન્ના રહેશે. જીવને અનાદિ કાળથી આહારની માયા લાગેલી છે. માટે તો નાનું બાળક હાથમાં જે

આવે તેને મોંમાં ચૂસવા મથે છે. ક્યાંથી શીખ્યું એ? અનાદિનો અભ્યાસ છે. સમસ્ત જીવરાશિ જુઓ, ખાવાની લતમાં પડેલ છે. એમાં નથી ને જીવ જો શિકારી પશુ થયો તો એને જીવતા પંચેન્દ્રિય પ્રાણીઓ જ ખાવા જોઈએ છે! આવી ભયંકર ખાવાની લત શે છૂટવાની? અનશનનો અભ્યાસ એ લતની ઉપર કાપ પાડી શકે છે. એવો અભ્યાસ મુઠ્ઠિસહિયં પચ્ચક્ખાણમાં સહેલાઈથી પડે. બાકી તો બેયાસણુ, એકાસણુ, ઉપવાસ, વગેરે તપસ્યા દ્વારા પણ અનશનનો અભ્યાસ પાડતા રહેવું જોઈએ. એ તપ કરતાં આ ખુશી માનવાની કે 'ચાલો આજે ઠીક થયું, અમુક પ્રમાણમાં અનશનનો લાભ મળ્યો.'

૨૫. રાજકુમારની શીલપરીક્ષા : કુશીલ કેટલા ?

રાજકુમાર એ વિચારી રહ્યો છે કે 'ત્યારે હું સાગાર અનશન કરી દઉં ?' પરંતુ પાછું મનને એમ થાય છે કે 'ઊભો રહે, અત્યારથી અનશન અને મૃત્યુ શા માટે, જો ચારિત્ર જીવન પામી અનેકાનેક સાધનાઓથી કર્મોના ગંજના ગંજ બાળીને ભસ્મ કરી શકાય એમ છે ? તો એવો જ કોઈ માર્ગ કાઢવો કે જેથી આ ઉપદ્રવમાંથી અખંડ ક્ષેમકુશળ બહાર નીકળી શકાય.' એ સમજે છે કે સંયમની બલિહારી છે.

સંયમ જીવનનું મહત્વ:—સંયમ જીવનમાં એવી અનેક પ્રકારની રોજની સાધનાઓ છે, તેમજ એવા મનોરમ સ્વાધ્યાય ધ્યાન છે કે જીવ એમાં કાયાની પણ મૂર્છા મૂકી મનને એકતાન કરી શકે છે, અને એથી અસંખ્ય જનમનાં સંચિત કર્મોનાં ઝુંડ ખરી પડે છે. **જ્ઞાન અને ક્રિયાયોગની સાધનામાં તન-મન લયલીન બન્યા વિના કર્મોનો વિશિષ્ટ વિધ્વંસ થવો અશક્ય છે.** આ સાધના પણ દીર્ઘ કાળની સાધના જોઈએ. રાજકુમાર એનો વિચાર કરીને એકદમ જ સાગાર અનશન કરી દેતાં અચકાય છે, એટલે બીજો ઉપાય શોધે છે.

શીલની પરીક્ષાનો સંકલ્પ :—

એનો વિચાર બતાવતાં ભગવાન મહાવીર પરમાત્મા ગૌતમ ગણધરને કહે છે,—

હે ગૌતમ ? એ રાજકુમાર વિચારે છે કે 'જ્યારે દૃષ્ટિ-માત્રથી કુશીલ બનેલ આત્માનું નામ લેવામાં આટલું મોટું તોફાન જોયું છે, તો પછી હવે અહીં સમ્યક્ શીલની પણ પરીક્ષા કરું.' આમ વિચાર કરીને હે ગૌતમ ! તે કુમાર બોલવા લાગ્યો કે,

'જો હું વચનથી પણ કુશીલ બન્યો હોઉં, તો હું આ રાજધાનીમાંથી ક્ષેમકુશળ અણુહણાયો ન નીકળું. પણ જો હું મન વચન-કાયાથી સર્વ પ્રકારે શીલસંપન્ન હોઉં, તો મારા પર આ અતિ તીક્ષ્ણ અને પ્રાણઘાતક પણ ભયંકર શસ્ત્ર-સમૂહ ઘા ન કરો.'

બસ, આટલું બોલી રાજમહેલના દરવાજેથી 'નમો અરિહંતાણં' કહેતોક બહાર નીકળ્યો.

ઉપાય કેટલો સરસ શોધી કાઢયો ? પણ એ મહાન ધર્માત્મા અને અટલ શ્રદ્ધા-સંપન્ન જ કરી શકે. કુમારને પોતાના શીલ પર શ્રદ્ધા કેટલી હશે ત્યારે આ સાહસ કરી શકે છે ? એ શ્રદ્ધા પાછળ એણે શીલનું પાલન કેવું અત્યંત નિર્મળ કર્યું હશે ? એ પાલન પણ મનથી વચનથી અને કાયાથી. તો જ આટલી શ્રદ્ધા ધરી શકે ને ? પાછું એમાં એ પણ તૈયારી છે કે કદાચ ક્યાંક ક્યારેક સ્ખલના થઈ હોય તો ભલે શસ્ત્રના ઘા વડે મરી જવાનું થાય, વાંધો નથી. 'કુશીલથી જીવવા કરતાં મરવું સારું.' એમ એને લાગે છે.

કાયાથી કુશીલ નહિ એટલે ? :—

અહીં જરા સમજવા જેવું છે કે કાયાથી લેશમાત્ર કુશીલ નહિ એટલે શું ? એ જ કે પરસ્ત્રી-વિધવા-વેશ્યા કે કુમારિકા

પર કામની દષ્ટિ પણ ન પડે. એનાં ગુપ્તાંગ તો શું, પણ ઉઘાડા અંગ અરે! પગના એક આંગળા ઉપર પણ રાગભરી નજર પણ નહિ નાખવાની. જ્યારે દષ્ટિ ય નહિ, તો અડવાની તો વાતે ય શી? આજ મોટર બસ પર ચડતાં ચાલે છે ને? 'Sitser lift!' પણ જો જો 'Mother lift' નહિ. યુવતીને બસ ઉપર ચડાવવા હાથનો ટેકો અપાય છે, બુઢ્ઢીને નહિ. શું છે આ! કામનો ચાળો, સ્પર્શની કુશીલતા. મુંબઈ-સુરત-અમદાવાદ જેવા શહેરોમાં આજે યુવકો ચક્ષુકુશીલતામાં કેટલા ય સરી રહ્યા છે! જ્યાં ને ત્યાં પરનારી પર દષ્ટિ નાખવા જોઈએ છે. એમાં વળી 'જૈસે કું તૈસા મિલા' જેવો ઘાટ છે. કુમારિકા અને યુવતીઓ ને અરે! હવે તો પ્રૌઢ સ્ત્રીઓને પણ પોતાનાં રૂપનાં પોતાનાં અંગોપાંગનાં દર્શન કરાવવા જોઈએ છે, એ એમનાં વેશપરિધાન, ઉઘાડાં માથાં, લટકતા કેશકલાપ, અર્ધ ખુલ્લી છાતીઓ વગેરે ચાળા પરથી સમજી શકાય છે. નહિતર આ ચાળો શાનો કરવાનો હોય? અંતરમાં એક બાજુ કામવા-સના અને બીજી બાજુ સામા જીવોની કેવી ભારે કત્લ થશે એ તરફ સરાસર બેપરવાઈ અને કઠોરતા રમી રહી હોય એટલે ઉદ્ભટ વેશ, ઉદ્ભટ ચાલ અને મર્યાદાહીન આચરણ ચાલી પડે છે.

કાયકુશીલમાં આજે વળી તેવાં ચિત્રપટ-દર્શન, એવી બિભત્સ નોવેલ-નવલિકા-વાંચન, એવાં રેડિયોનાં ગીતશ્રવણ, એવાં પત્રલેખન, એવાં લેખનાં આલેખન, વગેરે પણ ગણાવી શકાય. આ બધાં કાયાની કુશીલતાનાં તોફાન છે.

'કાયાથી કુશીલ સેવન ન જ ખપતું' હોય એણે આ બધાથી દોઢસો ગાઉ દૂર રહેવું જોઈએ. આજના મોહઘેલા સંસારમાં

બહુ સાવધાન અને ગંભીર રહેવા જેવું છે. આંખનો કામવિકાર રોકવા વિજાતીય પ્રત્યે કટાક્ષ પણ ન કરાય; કે હાથનો એક ચાળો પણ એવો ન બતાવાય. એ બતાવનાર પણ કાય—કુશીલ ગણાય. વિજાતીય એટલે સ્ત્રીને માટે પરપુરુષ, ને પુરુષને માટે પરસ્ત્રી. એની સામે આંખ કે હાથના ચાળા ન કરાય.

મનને સમજાવી દેવું જોઈએ હવે એ કરવાના દિવસો ગયા. આ તો આર્ય મનુષ્ય-જીવન છે. એમાં પશુચેષ્ટા કે અનાર્ય માનવચેષ્ટા ન હોય. શું સસરો છોકરાની વહુ સામે એવું કરે? શાણો તો ન જ કરે. મનને એણે સમજી મૂક્યું હોય છે કે 'હું વડેરો ગણાઉં, મને એવું કરવું ન છાજે.' અરે! પોતાની પત્ની સામે પણ પુત્રવધુના દેખતાં એવું ન કરે તો પુત્રવધુની સામે તો કરવાની વાતે ય શી? અમને એક ગૃહસ્થ મળેલા. તે કહેતા હતા કે કે 'ગુરુજી! માણસ જો આ હિસાબ માંડી રાખે કે જગતની મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓ એ પોતાની માતા, સમાન ઉંમરવાળી એ સગી બેનો અને નાની ઉંમરની પુત્રવધૂઓ, તથા કુમારિકાઓ એ દીકરીઓ, તો પછી એમાંથી કોની તરફ એને કામવિકારી દૃષ્ટિ નાખવાનું મન થાય? હું તો આ ગણતરીએ બચું છુ.'

લક્ષ્મણજીનો વ્યવહાર:—

પરસ્ત્રી સાથે હાસ્ય, હાહા—હીહી એ પણ કાયકુશીલતામાં તાણી જાય છે. શું માનો છો, લક્ષ્મણજી અને સીતાજીનો પરસ્પર વ્યવહાર કેવોક હશે? ચૌદ ચૌદ વરસ વનવાસમાં ગાળ્યા,

પણ કોઈ દિ' એવા ગિલગિલિયાં જ નહિ. રામ બહાર ગયા હોય અને સીતા—લક્ષ્મણ એકલા રહ્યા હોય,ત્યાં સીતા ઝુંપડીમાં અને લક્ષ્મણ બહાર છતાં સીતાને મન એવો એકાંતવાસનો મુંઝારો નહિ કે દિયરિયા સાથે મીઠી વાતો યા હાસ્યમજાક જેવું ય કરવાનું દિલ થાય. તેમ લક્ષ્મણજીને ય લેશ પણ એવી કોઈ પાશવી ખણુજ જ નહિ. સીતા એટલે જાણે સગી મા માટે તો સાંભળીએ છીએ ને કે સીતાને રાવણ ઉઠાવી ગયા પછી રામ–લક્ષ્મણ એને શોધવા નીકળે છે ત્યાં રસ્તામાં પડેલું કુંડળ બતાવી રામ લક્ષ્મણને પૂછે છે કે 'જો ભાઇ! આ કુંડળ તારી ભાભીનું હોય? ત્યારે લક્ષ્મણ કહે છે,

कुंडले नैव जानामि न च जानामि कङ्कणे ।
नुपूरे त्वभिजानाम नित्यं पादाब्जवंदनात् ॥

—હું સીતાદેવીના કુંડળને ઓળખતો નથી; (કેમકે એમના મોં સામે કદી જોયું નથી.) તેમ હું એમના કંકણને પણ પિછાણતો નથી; (કેમકે એમના હાથ પણ ધારીને નિરખ્યા નથી.) હા, એમના પગનાં ઝાંઝરને તો ઓળખું છું, કેમકે એમના ચરણકમળે રોજ પ્રણામ કરતો. (તેથી એ દેખાઈ જતા.)

કેવું જીવન! ત્યારે શું સીતાજીએ દિવ્ય કર્યું તે ભડભડતી ૩૦૦ હાથની અગ્નિની ખાઈ ત્રિકરણશુદ્ધ શીલના પ્રભાવ વિના એમજ તત્ક્ષણ જળવાવડી બની ગઈ હશે! કેવા શીલના પ્રભાવે એ ચમત્કાર? ફાસકુસિયા શીલના પ્રભાવે કે કડક શીલના.?

અનાદિ વાસનાવશ એવી કુશીલની ખણુજ મનમાં ઊઠે, પણ એકને ય બહાર કાયા, ઇન્દ્રિય, હાથપગ કે વાણીમાં નહિ

ઊતરવા દેવાની. કુશીલની ખણુજ પર **એવો સખ્તમાં સખ્ત પ્રતિબંધ અંકુશ રાખ્યે જઈએ ત્યારે દીર્ઘ કાળે એ ખણુજો ને વાસનાઓ ઘસારે પડે છે.**

સહેલું કામ નથી હોં. ગંભીર, તૃપ્ત, અને સૌમ્ય બનવા માટે સેંકડો હજારો વાર પ્રલોભનો સામે ઝઝુમવું પડે છે, કુટિલ ખણુજોને ગુંગળાવી નાખવી જોઈએ છે, અનુચિત આતુરતાઓ અને આવેશોને દાબવા-અટકાવવા અને નિષ્ફળ કરવા પડે છે. ત્યારે ગાંભીર્ય, તૃપ્તિ અને સૌમ્યતા સિદ્ધ થાય છે. પછી કોઈ પૂર્વજન્મમાં એ જહેમત ઉઠાવીને આવ્યો હોય તો એને અહીં બાળપણથી એ ત્રિપુટી સહજ જેવી બની જાય એ જુદી વાત. બાકી જો આપણે આપણી જાતમાં દેખતા હોઈએ કે ગંભીરતા નથી, પણ તુચ્છતા-છીછરાપણું-ઉછાંછળાપણું છે, તૃપ્તતા નથી પણ અધીરાઇ-ભૂખારવાપણું-અસંતોષ રહ્યા કરે છે, સૌમ્યતા નથી, કિન્તુ ઉકળાટ-વિહ્વળતા-વ્યાકુળતા વગેરે છે, તો એને ડારવા-દબાવવા માટે હજારો વાર પેલી નાલાયક તુચ્છતા-ખણુજો-ભૂખ-આતુરતા-આવેશ વગેરેને નિષ્ફળ કરવા જોઇએ છે. એ ખણુજોને વિચારણામાં, કાયિક વિકાર-ચેષ્ટા-પ્રવૃત્તિમાં કે વાણીમાં ઊતરવા જ નહિ દેવાના. મનમાં ને મનમાં જ એવા શમાવી દેવાના કે બહારનાને ખબર જ ન પડે કે આને કોઈ એવો ભાવ ઊઠતો હશે; તેમ પોતાની વિચાર ધારામાં ય એ ભાવ ન ચાલે

વચનની કુશીલતા ટાળવા આ કરવાનું છે કે કામવિકારી વચન ન બોલવા, એવી સ્ત્રીકથા ન કરાય કે જેમાં સ્વ કે પરને ઉન્માદ જાગે, વાસના સમસમે. એમ, વિકારપોષક હાસ્ય-મજાક-ઠઠ્ઠાનાં વેણ ન ઉચ્ચારાય. અરે ! પરસ્ત્રીને વેણથી એટલું પણ

કહેવું કે 'અમને તમારા ઉપર પ્રેમ થાય છે,' એ પણ વચન-કુશીલતામાં જાય. બાકી 'અમુક સ્ત્રી આવી ગોરી ગુલાબી, એની આંખો કામણગારી,' વગેરે બોલવું એ પણ કુશીલતાને પોષનારૂં બને છે.

વિચારજો આજની રીતરસમો. મોટી ઉંમરના થયેલા છોકરા છોકરી પરસ્પર હસા-મશ્કરી કરે, સિનેમા-એકટર-એક્ટ્રેસની વાતો કરે, પ્રેમનાં ટાયલાં કરે, એ બધું કેવું વચનકુશીલતામાં જાય? સાથે ભણતા હોય, એક બીજાને ત્યાં લેસનની નોટ લેવા કરવાના બહાને જાય, કેટલો દિ' ઉઠાડે? આવી ને આવી કુશીલતા પોષતાં જૈનની છોકરી ખ્રિસ્તીને પરણી જાય છે ને? કે ઇતર ધર્મીને પણ પરણી બેસે છે ને? આ બધું જાણવા છતાં એમજ ચલાવ્યે રાખો છો ને? કોઈ ઊંડો વિચાર ખરો? જોતાં દુ:ખ થાય એવું છે કે નખરાં કરતા અને યુરોપિયન ફેશન સજતા છોકરા-છોકરી આજના મા-બાપોને ગમે છે! બહુ વિચારવા જેવું છે ભાવી સંઘ કેવો તૈયાર કરશો એની કલ્પના આવે છે? પૂર્વ પુરુષોએ તમારા સુધી પહોંચાડેલું શાસન આવી પ્રજાના પનારે મૂકી નિસ્તેજ, સંકૂચિત અને કરમાયેલું થવા દેશો કે બીજું કાંઈ?

વચન-કુશીલતાને રોકવા માટે પહેલો અંકુશ પોતાની જાત પર અને બીજો અંકુશ પોતાની પ્રજા પર રાખવો જોઈશે. સમજવું અને સમજાવવું જોઈશે કે-

માતાને વેશ્યા ન કરાય :-

વાણીની અદ્‌ભુત શક્તિ મળી છે. એ વાણી તો માતા સરસ્વતી છે. એને કામઘેલા વિકારી ઉન્માદપોષક વિષયોથી

અભડાવાય નહિ. પોતાની માને વેશ્યા કોણ કરે? આપણી વાણીના માલિક તો જો પરમાત્મા જ રહે તો એ સતી; અને એમના બદલે જેને તેને માલિક કરીએ, જે તે વિષયો એને ભોગવે, તો એ વેશ્યા બની જાય. બસ, મનમાં આ જડી રાખો, આ વારંવાર ભાવનામાં લાવો કે, 'મારી મા વાણીને મલિન વિષયોથી વેશ્યા નહિ બનાવું. એના માલિક તો પરમાત્માને જ રાખીશ, એનો સંબંધ પરમાત્માની સાથે જ રાખીશ.

કેવું બોલવુ ?:—

આ જો ટેક બરાબર પળાય અને વચનપ્રયોગમાં

(૧) પવિત્ર જ વાણી બોલાય,

(૨) વિવેકી શબ્દો જ ઉચ્ચારાય,

(૩) ઔચિત્યભર્યા જ વેણ કઢાય,

(૪) સૌમ્ય શૈલીથી જ અને સામાના હૃદયને ગુણમાં પ્રોત્સાહન કરે એવું જ બોલવાનું રખાય,

તો એની આપણા પોતાના મન પર પણ સારી અસર પડે છે. એ વિચારો ઉમદા રખાવે છે.

શબ્દોની વિચારણા પર અસર :—

માનસશાસ્ત્રીઓ ય કહે છે કે શબ્દોની વિચારણા પર અસ પડે છે. અલબત્ વિચાર તેવી વાણી નીકળે; યાને વિચારની વાણી પ અસર પડે છે. પરંતુ વાતચીત જેવા ઢંગથી જેવો શબ્દોમાં કરાઈ તે પ્રમાણે નવા વિચાર સ્ફુરશે અને મન તેવું ઘડાશે. એ હિસાબે શબ્દોની વિચાર પર અસર છે.શબ્દો નિરાશાત્મક બોલવાથી વિચારણ નિરાશાભરી બને છે. એમ માત્ર કષાયપોષક કે કુશીલપોષક શબ્દોથ પોતાની અને સામાની પણ વિચારણા બગડે એ સહજ છે. એ બગર

વાથી મનમાં બગાડો ઊભો થવાનો. એવું ને એવું ચાલુ રહેવાથી, પછી આત્માનું વલણ પણ તેવુ બગાડાભર્યું બને એ સહજ છે. માટે વચનની કુશીલતા રોકવાનો પણ ધરખમ પ્રયત્ન જરૂરી છે. સ્ત્રીઓના રૂપરંગ, હાવભાવ, રીતિનીતિ વગેરેની વાતોમાં નહિ પડવું જોઇએ. શ્રૃંગાર અને વિલાસના પ્રકારોની વાતો પણ નહિ કરવી. ટૂંકામાં વાસના-વિકારને સહેજ પણ ઉદ્દીરે, ઉત્તેજે, એવું વચન નહિ કાઢવું. આ વચનકુશીલતા અટકાવવાની વાત ચાલે છે. બાકી તો ધર્માત્મા બનવું હોય એણે રાજકથા-દેશકથા-સ્ત્રીકથા-ભોજનકથા કે પૈસાટકાની બહુ વાતોમાં ય નહિ પડવું જોઇએ.

મનની કુશીલતામાં પરસ્ત્રી પ્રત્યેના કામોન્માદના વિચાર આવે, કામવાસનાના પોષણની યોજનાનું ચિંતન આવે. પરસ્ત્રીના રૂપરંગના વિચાર, હાવભાવનું ચિંતન, એની સાથેના ભોગ-વિલાસના વિચાર, આ બધું મનની કુશીલતામાં ગણાય. મનની કુશીલતા થવા ઉપર પ્રસંગે વાણીમાં કુશીલતા અને કાયામાં કુશીલતા આવી જાય છે.

મનને બહુ સાચવવા જેવું છે. કાયા અને વચન પર અંકુશ રાખવાથી મનોરક્ષા સારી થાય છે. એમાં કાયાથી તેવાં શૃંગારી વિલાસી ચિત્ર, પ્રસંગ, વગેરે જોવા નહિ, તેમ શૃંગારી વિલાસી વાંચન ન કરવાં, શ્રવણ નહિ કરવાં,.... ઈત્યાદિ પાકો અંકુશ રાખવાથી મન ઘણા પ્રમાણમાં બચી શકે છે. આમ છતાં માનસિક વિચારણાનું એક સ્વતંત્ર ખાતું છે. એટલે એના પર પણ ખાસ અંકુશની જરૂર છે. મનમાં બેઠો લોચા વાળે, સ્ત્રીઓના ગાત્ર, વાણી, ગાયનગીત, પ્રેમાલાપ, હાવભાવ વગેરે યાદ કરે, વિચારે, તો મનની વિચારણા બગડે છે, મન કુશીલ થાય છે.

કુશીલ વિચારથી કેમ બચાય ? :–

કુશીલ વિચાર ખતરનાક છે. મનને એથી બચાવી લેવા માટે બીજી જ લાઇનની સારી વિચારસરણી રાખ્યા કરવી જોઇએ. એની સારી ટેવ જ પડી હશે તો જ મન એમાં રોકાયું કુશીલ વિચારથી બચશે. સારી વિચારણામાં (૧) તીર્થોનાં તીર્થયાત્રાનાં સ્મરણ, (૨) તીર્થંકરદેવો ને મહાપુરુષોનાં જીવનપ્રસંગોનાં સ્મરણ–ચિંતન, (૩) નવ તત્ત્વની કે કર્મ–સિદ્ધાન્તની વિચારણા, (૪) ૧૨ ભાવના, (૫) નવકાર જાપ; વગેરે ચિત્તથી ચાલુ રખાય. અલબત્ મન ભારે ચંચળ છે, એટલે આમાથી ખસવા જાય, પરંતુ આત્માના દૃઢ સંકલ્પ સાથે આનો વારંવાર પ્રયત્ન મનની સ્થિરતા વધારે છે. આનો ઉદ્યોગ ચાલુ રહેવો જોઇએ; અને આની અત્યંત જરૂર પણ છે, કેમકે કુશીલ વિચારોથી મનને બચાવવું છે નહિતર સમજી રાખવું કે મનની કુશીલતાની સીધી અસર કર્મબંધ પર પડે છે, અને તે ભારે અશુભ કર્મના જ બંધ પડવાના. કહે છે ને કે–

'મનને પાપે રે મત્સ્ય તંદુલિયો,
જુઓ મરી સાતમી (નરકે) જાય, ચતુર નર !
—શ્રી જિનવાણી હો ભવિયણ ચિત્ત ધરો.'

રૂપસેન બિચારો રાજપુત્રી સુનંદામાં લોભાયો, વળ્યું કાંઇ નહિ, મનની કુશીલતામાં મરીને એના જ પાપે પછીના ભવે હલકા અવતાર અને કમોત મૃત્યુ પામતો ગયો ! એક મનુષ્ય ભવમાં પોષેલી મનની કુશીલતાનો કેટલો ભયંકર અંજામ !

ચિત્ત અને સંભૂતિ મુનિમાંથી સંભૂતિમુનિ, નમસ્કાર કરતી ચક્રવર્તીની પટ્ટરાણીના કેશનો કલાપ જરાક પગે સ્પર્શ્યો એમાં,

મનની જરાક કુશીલતામાં પડ્યા, તો સંયમ-ભાવના ગુમાવી ! નિયાણું કર્યું ! બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી થઈ અતિશય ભોગલુબ્ધ બની સાતમી નરકે ગયા !

કુશીલતા એક ચેપી રોગી જેવી છે.

એમાં ય મનની કુશીલતા ભારે ચેપ છે. જરાક એને મચક આપો એટલે પછી એનું લાંબું પૂછડું ચાલ્યું જ સમજો. એમાં વળવાનું કાંઇ નહિ, ને માર ભારે ખાવાનો.

કવિ પ્રભુ આગળ ગાય છે.

'નરભવ દોહિલો રે, પામી મોહવશ પડિયો.
'પરસ્ત્રી દેખીને રે મુજ મન તિહાં જઇ અડિયો.
કાજ ન કો સર્યા રે, પાપે પિંડ મેં ભરિયો,
શુધ બુધ નવિ રહી રે, તેણે નવિ આતમ તરિયો.'

કુશીલતામાં ઘોર પાપોપાર્જન તો ખરાં જ; ઉપરાંત એના કુસંસ્કાર લઈ હલકા ભવોમાં જવાનું, ત્યાં કુશીલતાનું પાપ કોટે વળગવાનું ! આ દારુણ અંજામ છે.

પેલો રાજકુમાર પોતાના શીલની પરીક્ષા કરે છે. દુશ્મન સુભટોના 'કાપો કાપો, મારો મારો'ના નાદની વચ્ચે સંકલ્પ કરે છે કે 'જો વચનથી પણ કુશીલ સેવ્યું હોય તો દુશ્મનનાં શસ્ત્ર મને હણી નાખજો; અને મન-વચન-કાયાથી લેશ પણ કુશીલ ન સેવ્યું હોય તો શત્રુના શસ્ત્રનો લેશ પણ ઘા મને પડશો નહિ.'

પોતાને ખાતરી છે કે પોતે જીવન વિશુદ્ધ જીવ્યો છે, મન, વચન અને કાયાથી જરાય અપવિત્ર ભાવ સેવ્યો નથી; એટલે આ સંકલ્પ કરે છે.

૨૬ માનવની વિશિષ્ટ બુદ્ધિની વિશિષ્ટતા શી?

પ્ર૦–પોતાની ખાતરીમાં ભૂલ ન થતી હોય ?

ઉ –ભૂલ થતી હોય તો જીવવાની જરૂર પણ નથી લાગતી. જીવન તો પવિત્ર જ કામનું, એમ એ કુમાર સમજે છે. આવા સુંદર બુદ્ધિ–શક્તિવાળા ઉચ્ચ જીવનમાં જો પવિત્રતા ન જળવાય તો પછી ક્યાં જળવાવાની ? બુદ્ધિથી વિચારતાં જો એમાં અપવિત્રતા આચરાય તો પછી મૂઢ જનાવરના અવતાર કરતાં શી વિશેષતા ? તિર્યંચ કરતાં લાખોગુણી તેજસ્વી બુદ્ધિશક્તિ મળી એનો શો ઉપયોગ ? આહાર, વિષય–પરિગ્રહ–નિદ્રાની સંજ્ઞાની ચાલુ બુદ્ધિ તો પશુ પાસે અને કીડા પાસે પણ છે. માનવની બુદ્ધિ વિશિષ્ટ કોટિની છે, તે માત્ર એ સંજ્ઞાઓમાં અટવાઈ રહ્યે વિશિષ્ટ ન ગણાય. એ તો દાન–શીલ–તપ–ભાવનાની પ્રજ્ઞામાં જોડાય, પ્રજ્ઞાને પકડી રાખે, એ દાન–શીલાદિની જ તરફેણ કરનારી બને તો જ વિશિષ્ટ કોટિમાં જાય.

આર્ય સંસ્કૃતિની આ વિશેષતા છે કે આર્ય દાનાદિની પ્રજ્ઞાને મુખ્ય કરે છે. આર્યોનાં જીવન જ એવાં કે જેમાં બચ્ચાને પણ જન્મથી આવું જોવાનું મળે. એ મળે એમાં એના પૂર્વના સારા સંસ્કાર તાજા થાય છે, અને નવાં સંસ્કારનો ઉમેરો થાય છે. પછી દાનાદિની પ્રજ્ઞા ખીલે એમાં નવાઈ નથી. બચ્ચાના બાપે

બાપા બનતાં પહેલાં આ ધ્યાન રાખવાનું છે કે પોતાનાં જીવનમાં દાન–શીલ–તપ–ભાવનાની પ્રવૃત્તિ ભરચક ચાલતી હોય; એ પ્રવૃત્તિ જ મુખ્ય કરાતી હોય, એની જ તરફેણ કરાતી હોય, તો જ બચ્ચાને વારંવાર એ જોવા મળશે ને તેથી એ સંસ્કારી બનતું જશે. બાપમાં એના બદલે આહાર–વિષય–પરિગ્રહ નિદ્રાના જ ખેલ ખેલાતા હશે, તો બચ્ચાને એ જ જોવા મળવાથી એનામાં બીજું ક્યાંથી આવવાનું હતું ? અનાર્ય કે ઢેડ ભંગીના છોકરાની જેમ એ પણ આહારાદિનો જ રસિયો બનવાનો. માટે કહેવાનો સાર આ છે કે માનવપણાની વિશિષ્ટ બુદ્ધિનો ઉપયોગ આહારાદિની સંજ્ઞાને દબાવી દબાવી દાનાદિની પ્રજ્ઞાને જીવંત રાખવામાં છે. એમાં સહેજે શીલની પવિત્રતા પણ જીવવાનું બનશે.

રાજકુમાર સમજે છે કે પવિત્ર જીવન જીવાતું હોય તો જીવ્યા કામનું; નહિતર મરી જવાય તો વાંધો નથી એટલે સંકલ્પ કરીને હવે 'નમો અરિહંતાણ' કહી બહાર નીકળે છે.

અર્હન્ નમસ્કાર શા માટે :—

જીવનની પવિત્રતા પર બચાશે એ માન્યતા ખરી, છતાં પગલું ઉપાડતાં અરિહંતને નમસ્કાર મંગળરૂપે અવશ્ય કરવાનો. શું મંગળ ન કરે તો બચાવ ન મળે ? ઇષ્ટ સિદ્ધિ ન થાય ? થાય ને ન પણ થાય, પણ જો બીજાં વિઘ્ન નડતા હોય તો મંગળથી દૂર થાય અહીં ખરી વાત તો એ છે કે ધર્મના શ્રદ્ધાળુ જીવને ધર્મપુરુષાર્થ જ મુખ્ય લાગે છે, એટલે બીજા બધા પુરુષાર્થ કરતાં ધર્મ–પુરુષાર્થને મોખરે રાખે છે માટે ઉત્તમ ધર્મ–પુરુષાર્થ રૂપે અરિહંતને નમસ્કાર પહેલો કરે છે.

ધર્મ–પ્રવૃત્તિ કરતાં ચિત્તને મલિન ભાવ વિનાનું નિરાશંસ ભાવનું બનાવવા કે બન્યું. રાખવા આ એક સુંદર મુદ્દો છે.

કોઈ પૂછે 'કેમ નવકાર ગણો છો ?'

તો ઉત્તર આ કે 'મનુષ્ય જીવનમાં ધર્મ–પુરુષાર્થ જ મુખ્ય છે, વળી પવિત્ર મન માટે ધર્મ એ જ સાચી ચીજ છે,અને પરમેષ્ઠિ –નમસ્કાર એ પહેલા નંબરનો સુંદર ધર્મ–પુરુષાર્થ છે માટે.'

આપણા મનમાં પણ આ જ લાવવાનું કે 'ચાલો નવકાર ગણ્યા એટલો એટલો ધર્મમાં સમય ગયો, તેથી જીવન એટલું સફલ થયું. અહીં મળેલી વિશિષ્ટ કાયા વાણી અને બુદ્ધિ ધર્મમાં જોડાઈ એટલી જ લેખે લાગી.'

કુમાર બહાર પડે છે :—

કુમાર પોતે સંકલ્પ કરીને જેવો સપાટાબંધ દરવાજાની બહાર નીકળ્યો અને થોડા ડગલાં આગળ વધ્યો કે તરત ભયંકર અને જાનથી ખાલસ કરે એવા દુશ્મનના જબરા જોદ્ધાઓ એને સંન્યાસીના વેશમાં જુએ છે, તેથી કોલાહલ કરી મૂકે છે કે,– 'અલ્યા ! આ તો અહીંનો રાજા સંન્યાસીનો વેશ કરી છૂપી રીતે ભાગી જવા માગે છે. માટે મારો મારો એને.' એમ કહેતાક ખુલ્લી તલવાર વગેરે શસ્ત્રોથી ધસી આવે છે.

રાજકુમારે તો નિર્ધાર કરી લીધો છે એટલે એને ડર નથી. પેલા તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર ઉગામી ધસી આવે છે, પણ આ નિશ્ચિન્ત છે ! શીલભંગ હશે તો ભલે મરૂં અને શીલ અખંડ હશે તો કશું થવાનું નથી,' બે ય રીતે ચિંતા નથી, ત્રાસ નથી, લેશ પણ મનમાં દીનતા કે રાંકડાગીરી નથી. એ બધા ભયભીતતાનાં લક્ષણ છે. ભય જીત્યો એને 'હાય !' શાનું ?

જડ–કાયા અને ચેતન–આત્મા વચ્ચેના ભેદને આત્મસાત્ કરનાર મહાત્માઓ એવા નીડર બની પૃથ્વીતલ પર ગમે ત્યાં વિચરે

છે, અને ઘોર ઉપસર્ગમાં પણ અ-દીન અડગ રહે છે. કાયા-પુદ્ગલ ભાડુતી છે, સાચવ્યું રહેવાનું નથી. એના મોહ શા ? એ કપાઈ જાય તો ય આત્મા અછેદ્ય રહે છે, પછી એની ચિંતા શી ?

દુશ્મનોને કુમારના બોલ :—

અહીં ત્રિભુવનગુરુ મહાવીર પરમાત્મા ફરમાવે છે, કે 'હે ગૌતમ ! કુમાર ત્યાં એ લોકોને કહે છે, 'હે દ્વેષભર્યા લોકો ! મારા પર તમે આટલો બધો તામસભાવ રાખી ધસી આવો છો; પણ તમે સમજી રાખો કે મારી પાસે અનેક વારના શુભ અધ્યવસાયથી સંચિત પુણ્યનો મહાન સમૂહ છે. એજ હું તમારો પ્રતિશત્રુ અમુક રાજા આ તમારી સામે ઊભો છું એમ સમજી લો. એવું કહેતા નહિ કે અમારા ભયથી બિચારો એમ જ ભાગી ગયો ! ના, આ હું ઊભો, તમારી તાકાત હોય તો કરો ઘા.'

વાણીનો વિવેક જોવા જેવો છે. 'પોતે જરાય ગભરાતો નથી' એ દેખાડવા જોસીલી ભાષામાં બોલે છે; અને એમાં એમના અને પોતાના હૃદયનું સ્પષ્ટ અંતર ખુલ્લું કરે છે; પેલા અધમ તામસ ભાવમાં સબડી રહ્યા છે, આ માત્ર હમણાં જ નહિ, પણ આખુંય જીવન જીવતાં શુભ અધ્યવસાય અને ઉમદા સાત્ત્વિક ભાવમાં રમી રહ્યો છે આટલા હલ્લાની સામે પણ બચાવ અર્થે ય મારવાનો વિચાર સરખો નથી. કેટલી બધી ઊંચી પરિણતિ !

કારણ ?

એને મન અહિંસાવ્રતનું પાલન એ જ મોટો બચાવ લાગે છે.

જડ—ચેતનનો વિવેક —

જડ-ચેતનનો વિવેક કર્યા પછી જડ કાયાના બચાવ કરતાં ચેતન આત્માનો બચાવ મહા કિંમતી લાગે એમાં નવાઈ નથી.

આત્માનો બચાવ અવગણીને કાયાના બચાવની જ ચિંતા રાખવી, પછી ભલે એમાં આત્માનું સાવ વટાઈ જાય, એ તે ફેર ભવના ફેરા ઊભા કરવાને ધંધો છે. જરાક માંદા પડયા કે ઝટ અભક્ષ્ય દવા–વસ્તુઓ ખાવી, બજાર મોડા છે માટે રાત્રે ખાવું, એક જ ધૂન 'બસ કાયાને બચાવી લો, રૂપિયા ભેગા કરી લો,' પોતાનાજ આત્માનાં હિતને નાશ કરવો એ સંસારયાત્રા વધારવાનો નહિ તો બીજા શાનો ચાળો છે? શું બચાવેલી કાયા બચે છે? અમર થશે? કાયા અને ધન શું મૃત્યુને રોકશે? શું પરલોક પ્રયાણે સાથે આવશે? શું પુણ્ય આપી પરલોકે સદ્‌ગતિ દેશે?

જિન નાથ પામ્યાનું ગૌરવ :—

શી એવી કાયા અને લક્ષ્મીની ગોઝારી માયા કે એમાં તણાયા ઊંધા હિસાબ માંડવા અને શ્રાવકપણાના રુડા આચાર નેવે મૂકવા? અનાર્યો અને અધર્મીઓ જેમ અભક્ષ્યભક્ષણ, રાત્રિભોજન, ધર્મપ્રવૃત્તિબાધક સુખશીલિયાપણું અને ધંધાધાપા કરે, એમ જ શું શ્રાવક પણ કરે? મહાવીર પ્રભુ જેવા માથે નાથ મળ્યા, એમનાં તારક શાસનરૂપી ખજાનો મળ્યો, શું એનું કોઈ દિલ પર ગૌરવ નહિ કે 'હું જિનનો સેવક તે કાયામાયાનો એવો ગુલામ શાનો થાઉં કે જેમાં મારા આત્માનું જ વટાઈ જાય અને જિનના સેવકપણાને બટ્ટો લાગે? મારે મન આત્મા જ ખરી ચીજ, કાયા નહિ. આત્માનો બચાવ મારે પહેલો જોવાનો.' હેં? છે આવું કોઈ ગૌરવ અને તકેદારી? એ જો હશે. તો નજર સામે હિસાબ આજ તરવર્યા કરશે કે આત્માના બચાવ માટે તો રુડા દાન–શીલ–તપ છે, કૂડા આહાર–વિષય–પરિગ્રહ નહિ.

જીવનમાં કેવા ગંદવાડ? :—

કહો તો ખરા કે આત્માનો બચાવ શાનાથી થાય એ નક્કી

કરી રાખ્યું છે? કે જીવન જીવો છો તે જડની પાછળ એક આંધળિયા દોટ? તે ય દુર્ગુણ-ગંદવાડ સાથે?

મામુલી વાતમાં ય મૃષા ભાષણનો અનાર્ય ખેલ કરતાં આંચકો કેમ નથી?

અનીતિ-અન્યાયનો ઢઢિયો એક વિચાર પણ મગજમાં કેમ ઘલાય છે?

બીજાની ઈર્ષ્યાના દાવાનળથી કેમ બળો છો?

ગંદી નિંદાને મોંમાં કે કાનમાં કેમ ઘાલો છો?

વાતવાતમાં કિંમતી મનને કેમ ક્રોધ-ચંડાળથી અભડાવો છો?

રાત ને દિવસ અહંકાર-અભિમાનનો તાવ કેમ ચડ્યો રહે છે?

સ્ત્રીઓના રૂપ-રંગ-ગાત્ર પર આંખ ભટકાવી ભટકાવી મનને કેમ રાગના કાળા કૂચડાથી રંગો છો?

કુટિલ લક્ષ્મીનું દેવ-ગુરુ-ધર્મ કરતાં વિશેષ મહત્ત્વ આંકવાની પાગલગીરી કેમ છોડાતી નથી?

આ બધું તમારા આત્માના બચાવમાં ઊતરશે એમ માનો છો?

આત્માનો બચાવ શાથી?

પણ કહો, સત્ય-ન્યાય-નીતિ, પ્રમોદ ભાવના, પરગુણ-પ્રશંસા, ક્ષમા-નમ્રતા, દાન-નિસ્પૃહતા, શીલ-સદાચાર, વગેરે આત્માનો બચાવ કરશે એ નજર સામે તરવરતું નથી, અગર આત્માનો બચાવ કરવાની તમન્ના જ નથી. 'આ ભવ મીઠા પરલોક કોણે દીઠા?' એ હૈયે વસી ગયું છે, એટલે કાયાના બચાવ, ધનના સંગ્રહ, અને કાયા-માયાની બોલબાલામાં જ જીવ અટવાઈ ગયો છે. પછી કાળના નામે, જમાનાના ઓઠા હેઠળ, તામસભાવની ચેષ્ઠાઓમાં જ રમતા રહી જીવન પૂર્ણવિરામે પહોંચે તો ય શી ચિંતા હોય?

૨૭ અગમલાલનું દૃષ્ટાન્ત: ધર્મ મફતિયો?

આ પેલા અગમલાલ જેવું છે. અગમલાલ ગર્ભશ્રીમંત વેપારી. માબાપે એનું નામ તો એવું શોધેલું કે એને શાંતિથી બેસી પોતાના નામ ઉપર વિચાર આવે તો આત્મા યાદ આવે, હું એટલે કોણ એ સમજાય, 'હુ' એટલે દેખાય છે એ આ કાયા નહિ, પણ એમાં ન સમજી–દેખી શકાય એવો કેદ પૂરાયેલ અગમ અગોચર સિદ્ધ આત્મા,' અથવા 'હુ' અગમલાલ અગમ અ–ગોચર ભગવાનનો લાલ, લાડકવાયો, કાયા–માયાનો લાલ નહિ.' નામ તો આ ઉદ્દેશનું હતું, પણ ભાઈનાં લક્ષણ એવાં કે અગમ એટલે કે લોકોને ગમ ન પડે કે શેઠના દિલમાં શું ભર્યું છે એના ચાવવા–બતાવવાના દાંત જુદા. બોલે મીઠું મીઠું ને પેટમાં પાપ; બીજાને ખબર જ ન પડે. એવા એ અગમલાલ! માયા–પ્રપંચ –અનીતિ તો હાલતાં ને ચાલતાં કરવા જોઈએ. અવસરે રોફ અને રોષ પણ એવો! લક્ષ્મીના લોભનો પાર નહિ. સુકૃત તો શીખ્યું જ કોણ છે? પાછા મોટા શેઠ, એટલે રૂપાળી બાયડીઓ સામે નજર નાખે એમાં કોણ એમને અટકાવે? બિચારી કોઈ ભોળીને ફસાવે પણ ખરા.

પરંતુ અગમવાલની પત્ની સુશીલ અને ધાર્મિક વૃત્તિની હતી એનું તો પાપોથી દિલ બળીને ખાખ થઈ જાય છે. એ કહે પણ ખરી કે 'તમે આ શું કરો છો? પરલોકનો કોઇ ડર

નથી ? આ લોકનાં સજ્જનોની દૃષ્ટિએ પણ શરમ નથી ? કેટલા કાળ માટે આ ? કેટલું જીવવાનું છે ? ઊઠીને બધું મૂકી હાલ્યા જવું પડશે. આ માટીનું ખોળિયું ય અહીં રહેશે, સાથે નહિ આવે ! માટે આ પાપો છોડો....'

પત્ની ઘણું ય કહેતી, પણ શેઠને મન એની કશી કિંમત નહિ. એ તો હસી કાઢતા, કહેતા કે 'બેસ વેવલી થા મા. જીવીએ છીએ તે આનંદ કરવા, કૂચે મરવા નહિ આ તારી વાતો કૂચે મારનારી છે. પોલીસીથી વપાર ન કરીએ તો પૈસા ક્યાંથી આવે ? લોક વચ્ચે પોલીસીથી ન રહીએ તો કૂટાઇ જ મરીએ....'

'પણ આ તમે પારકી બાયડીઓ સામે નજર નાખો છો એ સારૂં કરો છો ?'

'અરે ઘેલી રે ઘેલી ! એમાં શું ? જગતમાં સારૂં જોવાનું મન ન થાય ?' કેવો આ જવાબ 'કૂતરા–ગધેડાની મનોદશાનો જ જવાબ ને ? ખોળિયે માનવ, પણ હૃદય શિયાળિયા–કૂતરાનું, તે પ્રપંચ–દુરાચારની સૂગ પણ નહિ. પાપાનુબંધી પુણ્યના નતીજા છે આ. જોવા આંખ મળી એ પુણ્ય, પરંતુ એનાથી હવે પાપ બંધાવનાર પરસ્ત્રીદર્શન કરવાં છે, એથી એ પુણ્ય પાપાનુબંધી.

આપણને મળેલ સગવડ–સામગ્રી પર ચિત્ત ધર્મ બાજુ જાય છે કે પાપ તરફ, એના પર માપ નીકળે કે એ સગવડનું પુણ્ય પુણ્યાનુબંધી છે કે પાપાનુબંધી ?

એક વાર એવું બન્યું કે ગામમાં એક સાધુ પધાર્યા. અગ-મલાલને તો મહાત્માના સંગ જ શાના ? પણ એમની પત્ની દર્શનાર્થે ગઈ. મહાત્માની ધર્મવાણી સાંભળી એનું દિલ ગદ્-

ગદ્‌ગદ્‌ થઇ ગયું. મનને થયું કે 'આ અધર્મી પતિના પનારે કાં પડી ? પણ હવે એ આ મહાત્માથી જરા બોધ પામે તો સારૂં.' એમ વિચારીને મુનિમહાત્માને પોતાની કરુણ કથની કહે છે, અને વિનંતિ કરે છે કે 'કૃપા કરીને એમને કંઇક બોધ પમાડો.'

મુનિ મહાત્માએ કહ્યું 'ઠીક, મોકલજો એમને. પણ જુઓ ધર્મનું નામ લેતા નહિ; નહિતર એ નહિ આવે. તમે તમારે એમને કહેજો કે બહારથી એક સાધુ આવ્યા છે. એમને કાંક દેવું છે તો જરા મળી આવજો.'

બાઈ ઘરે આવી અગમલાલને એ પ્રમાણે કહે છે. ત્યારે પેલો પહેલાં તો જરા આનાકાની કરે છે, પણ વાણિયો પાછો લોભમાં પડે છે કે 'કોને ખબર, સાધુ આત્મા છે, કંઈક જંતર મંતર જાણતા હોય, તે મને આપવો હશે. એ મળે તો તો બંદા ન્યાલ જ થઈ જાય, માટે જવું તો ખરૂં જ. જવામાં શું જાય ? જોઇશું.'

બસ અગમલાલ ઉપડ્યા મહાત્મા પાસે. જઈને પ્રણામ કરીને બેઠા, પોતાની ઓળખ આપી. મહાત્માજી કહે છે. 'સારૂં મેં તમારૂં નામ સાંભળેલું, તમારી કીર્તિ સાંભળેલી, મને થયું કે આવા ભાગ્યશાળીને એક મંત્ર સાધી આપું, તો વળી એ ધાર્યા પૈસાના ઢેર વધવાથી કેટલાયનું ભલુ કરશે'

વાણિયો કહે, 'હા બાપજી ! ખરી વાત, આપ જેવાની પ્રસાદી મળે અને ધાર્યાં નાણાં આવ્યે જતા હોય તો તો એને પરોપકારમાં ખૂબ ઉછાળું. આ તો વેપારમાં ધાર્યું નથી મળતું એટલે જરાક હાથ પાછો પડે છે.'

છે ને ઉદારતા ? પરોપકાર જાણે હૈયે તો વસી ગયો છે, પણ બિચારાને પૈસાની પહોંચ નથી એટલે જ કામ અટક્યું

છે ! ! કેવી તાલબાજી ! વેપારના સાહસ ખેડવામાં પૈસા પહોંચે છે, દુરાચારના પંથે પૈસા વેરવા પહોંચે છે, ભાવી ભયની શંકાથી હજારો રૂપિયાનું સોનું ધરતીમાં દાટી રાખવા પહોંચે છે, ઘરનો બંગલો બનાવવા, મોટરગાડી ફેરવવા, મોજમજાહ ઉડાડવા પૈસા પહોંચે છે; માત્ર નથી પહોંચતા ધર્મ કરવા, પરોપકાર કરવા ! આ કેવી ઠગબાજી અને નાસ્તિકતા ? આ એની જ દશા કે તમારી પણ ખરી !

ભગવાનના કેવા સેવક ? :—

કહો જો બંગલો હાઈક્લાસ બનાવ્યા પછી એ વિચાર આવે છે ખરો કે 'આ મારો બંગલો આટલો શાનદાર, ને મારા ભગવાનનું મંદિર કે એમની આજુબાજુની એક ભીંત માત્ર કાળી ભંગાર જેવી કે જૂની ખખડી ગયેલી કેમ ? લાવ એને હાઈક્લાસ બનાવરાવું.' ના, પૈસા પહોંચતા નથી એ જ જવાબ છે ને ? જાતે રેશમી બુટ્ટા કે સરબતી મલમલના મુલાયમ વસ્ત્ર પહેરી દહેરે જાઓ, ત્યાં ભગવાનનાં જાડા ખદ્દરના ઝાંખા અને બરછટ થઈ ગયેલા અંગલૂછણા જોતાં કાંઈ શરમ લાગે ? ઝટ વહેલી તકે ઘરે દોડી જઈ સરબતી મલમલના મુલાયમ મુલાયમ મોટા ટૂકડા લઈ આવો ખરા ? 'ના પૈસા પહોંચતા નથી' એજ જવાબ, કેમ ખરૂં ને ? તમે ભગવાનના લજ્જાળુ સેવક ? કે નિર્લજ્જ સેવક ? ભગવાન પાસેથી લૂંટણિયા યા સોદાકારૂ સેવક ? કે ભગવાનના ચરણે નિઃસ્વાર્થ ભાવે ઢગલો કરનારા સેવક ? ભગવાનના અનંત ઉપકારની કૃતજ્ઞતા અદા કરવા માટે તલપાપડ થનારા સેવક ખરા ? કે ભગવાન પાસેથી ક્રોડોનું પુણ્ય આંચકવું છે માટે ગુપ્ત રીતે ૨–૪ રૂ. ભંડારમાં પધરાવનાર સેવક ?

પણ જીવનમાં ધર્મ, કૃતજ્ઞતાપાલન અને પરોપકાર એ જ સાચો પુરુષાર્થ લાગે તો ને ? તો તો 'એના માટે પૈસા પહોંચે છે, ભોગવિલાસ માટે નહિ' એમ લાગે.

પેલા વાણિયાને હૈયે ધર્મ હતો નહિ, તેથી વેપાર સાહસ-દુરાચાર-અસનચમન વગેરે માટે તો પૈસા પહોંચતા હતા, પણ પરોપકાર માટે નહિ. હવે મહાત્માજી પાસેથી મંત્ર મળે એવું લાગે છે, એટલે સવાસલો કરે છે–'મહારાજ ! આ વેપારમાં ધાર્યું મળે નહિ એટલે જ પરોપકારથી હાથ પાછો પડે છે; બાકી તો મહારાજ ! આપની કૃપાથી જો પૈસા ધાર્યા પ્રમાણે મળ્યે જ જાય, તો તો લોકોનું ઘણું જ ભલું કરૂં.'

મહાત્મા આ સવાસલાને ઓળખી શકે ખરા કે નહિ ? ના સમજો છો એટલે તો મહારાજની આગળ ગોળા ગબડાવી જાણે મહારાજને બનાવવાની વાતો કરો છો. મહાત્મા તો બધું સમજે છે, પણ પેલાને ઠેકાણે લાવવો છે એટલે એને કહે છે 'ખરી વાત, ખરી વાત. હવે તમે જરાય ફિકર ન કરતા. બોલો સાધના ક્યારથી શરૂ કરીએ ? ચાર દિવસનું કામ છે.'

વાણિયો શું કામ આમાં વિલંબ કરે ? કહે છે, 'બાપજી ! કાલથી જ. પણ આમાં પૈસા તો નહિ ખર્ચવા પડે ને ?'

મહાત્માજી એનો ભાવ સમજીને એને તાણવા માટે કહે છે, 'ખરચ હોય ? દેવતા થોડા કાંઈ પૈસાના ભૂખ્યા હોય. પૈસાનો ભોગ આપ્યા વિના પણ તમારા ભાવ સલામત છે તો ઘણું ઘણું. પૈસા તો ભલે ને તમારી તિજોરીમાં રહે.'

ભોગ આપ્યા વિના ભાવ સલામત ? ધર્મનું બધું મફત ?

શું ? પૈસાનો ભોગ આપ્યા વિના પણ ભાવ સલામત હોઈ શકે ને ? ઘરે આવેલા મેમાનને પવાલું પાણી ય ન ધરો, છતાં એનાં દિલમાં તમારો ભાવ જચે કરાવી શકો ને ? ભાવ શાને કહેતા હશે ? આ ઠીક શોધી કાઢ્યું કે 'પૈસા મારા મારી પાસે સલામત, અને મને તમારા પર બહુ ભાવ થાય છે !' દેવદર્શન તો મફત ! ગુરુદર્શન તો મફત ! જિનવાણી-શ્રવણ તો મફત ! કોઇના સારામાં સારા સુકૃતની અનુમોદના તો મફત ! મંદિર-ઉપાશ્રયમાં પુણ્ય-કમાઈ તો મફત ! 'બસ, ધર્મખાતાનું બધું મફત જોઈએ, પૈસો એક ન ખરચવો પડે, અને અમારા ભાવથી બધા લાભ મફતમાં મળે.' આ જ જોઈએ છે ને ?

સારા વ્યાખ્યાનની શી કદર કરો ?:—

જો કોઈની આગળ પ્રશંસા કરો કે 'મહારાજનું વ્યાખ્યાન બહુ સરસ !' ત્યાં સામો કદાચ પૂછે કે 'હેં ? વ્યાખ્યાન બહુ સરસ ? કે તમારા પૈસા બહુ સરસ ?' તો શું કહો ? એ જ ને કે 'એની સાથે પૈસાનો શો સંબંધ ?' કેમ આમ કહેવાનું ? એટલા જ માટે ને કે 'રખેને અમારા પૈસા પર કોઈ ધાડ ન આવે.' વ્યાખ્યાન સરસ ખરૂં. પણ પૈસા આગળ વધુ સરસ નહિ, કેમ ? એ વ્યાખ્યાન મળવા પાછળ કિંમત આપવાનો શોખ નથી. કહો તો ખરા કે કદી એમ મનમાં થયું કે 'આવી લાખ રૂપિયાની જિનવાણી સાંભળવા મળી તો લાવ હું એની કદર રૂપે બે પૈસા જ્ઞાનખાતાની પેટીમાં નાખું ? મહારાજને પૂછું 'સાહેબ ! આવી ઉમદા દેશના આપવાનો મહાન ઉપકાર આપે અમારા ઉપર કર્યો, તો અમે તો બહુ આભારી બન્યા છીએ. માટે સારા યોગ્ય કોઈ એવું

સારૂં સુકૃત કરવાનું સ્થળ બતાવો, એમાં પૈસા મારા ખર્ચાશે તો કૃતજ્ઞતા અદા થશે, આપનો બહુ ઉપકાર માનીશ.'–આવું કોઈ વારે ય કહેલું ખરૂં ?

ના, 'ધર્મનો ભાવ તો ભોગ આપ્યા વિના જ મફતમાં ઊભો થઈ શકે છે,'–એવું હૈયે સજ્જડ કોતરી રાખ્યું છે. એટલે એના માટે કોઇ કિંમત આપવાનું સ્વપ્ને ય મનમાં આવતું નથી.

ઈતર દર્શનો પણ કહે છે કે !

'रिक्तपाणिर्न पश्येद्धि दैवतं सद्गुरुं तथा!'

અર્થાત્ ખાલી હાથે દેવ–ગુરુનું દર્શન ન કરવું. કેમ આમ કહેવાય છે? એટલા જ માટે કે કંઈ પણ ભોગ આપો ત્યારે દેવ–ગુરુનાં દર્શનની કિંમત સમજાય છે, ને ભાવ ઊભો થાય છે. બાકી મફતિયાં દર્શન એળે જાય.

મફતિયા ચોપડી લઈ જાઓ તો ઘરે જઈ એકવાર આમતેમ ઉથલાવ્યા પછી ગમે ત્યાં રખડતી મૂકી દેવાય છે; પણ કિંમત આપીને લઈ ગયા હો તો કાળજીથી ઊંચે મૂકાય છે. મનને થાય છે કે 'પૈસા ખર્ચ્યા છે.' શું થયું ? પૈસાના ખરચે કિંમત સમજાણી અને આટલો ભાવ ઊભો કર્યો.

ભગવાનની પહેલી પૂજા એમ ને એમ કરવાની મળે ત્યાં અને ઉછામણી બોલીને કરવા મળે ત્યાં પૂજાના ભાવમાં ફરક પડે છે એવો અનુભવ છે ને! એમાં ય વધારે મોટી ઊછામણી બોલીને કરવા મળે ત્યાં વધારે ભાવનો રંગ ચડે છે એ સૂચવે છે કે પૈસાનો ભોગ આપવાથી ભાવ ઊભો થાય છે.

ઘરે આચાર્ય મહારાજનાં પગલાં કરાવ્યાં ને એ નિમિત્તે હજાર રૂપિયાનું સુકૃત કરો, તો વર્ષો સુધી ભાવભરી

યાદગીરી થાય છે કે આચાર્ય મહારાજનાં પગલાંથી પાવન થયા હતા.

પ્રતિષ્ઠા ઉપધાનમાળ વગેરે સારી ઉછામણીથી લીધા હોય તો ઊંચા ભાવ સાથે એની અનુમોદના થયા કરે છે. મફતમાં લીધું હોત તો એ થાત?

વાત આ છે કે ધર્મનાં કાર્ય ભોગ આપીને, કંઈક ઘસાઈને, કર્યાં હોય તો એમાં અનેરો ભાવ જાગે છે. એક કૃતજ્ઞતારૂપે પણ શું આ ન બને? શું મનને આટલુ ય ન થાય કે 'જ્યારે ધર્મ મને અઢળક પુણ્ય આપે છે કે જેનાં ફળ રૂપે પરલોકમાં ભારે સુખ સગવડ અને સદ્‌ગતિ મળવાની છે, તો હું એની કૃતજ્ઞતા રૂપે અહીં થોડો પણ ભોગ ન આપું? થોડો પણ પૈસે ન ઘસાઉં?'–આ કૃતજ્ઞતાનો વિચાર જો રહેતો હોત તો આજે સાધારણ ખાતામાં તોટાની બૂમ ન રહે, કેમકે મંદિર–ઉપાશ્રય જ્યારે અઢળક પુણ્ય આપે છે, તો એની કૃતજ્ઞતા રૂપે એકે એક જણ પોતાની શક્તિ ખર્ચીને પૈસા આપ્યે જ જતા હોત. દુનિયાની ચીજભાવ મેળવવા પાછળ રોજીંદા ખાસા ખર્ચ હોય છે, તો આત્માને ગુણ અને પુણ્ય મેળવવા પાછળ રોજીંદા ખર્ચ ન હોય? દુનિયાનો માલ મફતમાં મળતો નથી, ને ધર્મ-પુણ્ય વગેરે તો મફતમાં આંચકી શકીએ છીએ, એમ? કઈ અક્કલ પર આ દિ'ડવાણું ચાલી પડ્યું છે?

પેલો **અગમલાલ વાણિયો** મહાત્મા પાસેથી મંતર જંતર ઝંખે છે, પણ મફતમાં! છતાં મહાત્માને તો એને કાંક પમાડવું છે એટલે કહે છે, 'કશો ખર્ચ નહિ કરવો પડે. તમારા ભાવ છે તો ઘણું છે. માત્ર એક ચોખ્ખું તાંબાનું નાનકડું પતરું

લાવજો. એમાં વિધિ કરીને મંત્ર આલેખી આપવાનો છે. પછી એ તમારે ઘરે જઈ પૂજીને એના પર મનવાંછિત લાભ મેળવવાનો.

જાપમાં ડપકો:-

બસ, વાણિયો ખુશ ખુશ થઈ ઘરે ગયો, બીજા દિવસે પતરા સાથે હાજર! મહાત્માએ વિદ્યામંત્રનો પટ ખોલી સામે બેસાડી પોતે જાપ કર્યો, ને પેલાંને પણ કરાવ્યો. એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ થયા, એટલે હવે મહાત્મા એને કહે છે,– 'જુઓ અગમલાલ, હવે આ મંત્ર કાલે સિદ્ધ થઈ જવાનો. એ હું આ પતરા પર આલેખી આપીશ. પણ તમારે એક વાત નક્કી કરવી પડશે.'

પેલો કહે 'બોલો મહારાજ શી વાત? ખુશીથી હું નક્કી કરીશ.'

લાકડી પરલોકમાં પહોંચાડવાની :—

વાત તો જાણે એ છે કે 'આ મારી નાની લાકડી પણ જોડે મંત્રેલી છે, તે તમારે અને પરલોકમાં હું માગું ત્યારે દેવાની; અને આ પતરું તો તમને અહીં ને અહીં જ હું આપી દઈશ, જે તમને મનમાન્યા પૈસા આપશે. આ મંત્ર એવો છે કે સાધક અને ઉત્તરસાધક બેના વાંછિત પૂરે, પણ બેનો મેળ ખાય તો જ. તો મારે અહીં તો કંઈ જોઈતું નથી, પરંતુ પરલોકમાં આ મંત્રેલી લાકડી કામ આપે એવી છે, માટે તમારે મને એ પહોંચાડવી પડે, ત્યારે દેવા આવવું પડે.'

અગમલાલ તો સાંભળીને સજ્જડ થઇ ગયો. કહે છે, 'મહારાજ! એ તો કેમ બને?'

મહાત્મા કહે, ' અરે ! એમાં શું છે? તમારી આટલી બધી સંપત્તિ જ્યારે સાથે લઇ જશો તો એના ભેગો શું મારી આટલી નાની લાકડીનો ભાર વધી પડશે ?'

'અરે બાપજી ! ભાર તો કાંઈ નહિ પણ મારી ય સંપત્તિ હું ક્યાં પરલોક લઈ જઈ શકું એમ છું ?'

ઘોર પરિશ્રમની લક્ષ્મી પડતી મૂકી મરવાનું ?—

' શી વાત કરો છો ? તો પછી આ મંત્રથી ધનના ઢગલા કરવાના તે ય એમજ અહીં પડતા મૂકીને જવા માટે ?'

ત્યારે બાપજી ! એમ ઇચ્છું તો ય શું એક રાતી પાઈ પણ સાથે લઈ જઈ શકું એમ છું ? કશું જ નહિ. આપ તો જાણો જ છો કે બધું અહીંનું અહીંજ પડ્યું રહે, ને જીવને ખાલી જવું પડે. પછી કેમ આમ પૂછો છો ?

મહારાજનો ભવ્ય ઉપદેશ—

' હું આંખ ઊઘાડવા પૂછું છું કે જે પૈસા અહીં મૂકીને જવું પડશે, એની શું એટલી બધી વેઠ ને ઘેલછા કરવાની કે એ અહીં પડયા રહેવા છતા એનાં પાપનો મોટો બોજ ઉપાડી લઈ જવો પડે ?

'**જાણો છો ને કે પૈસા આપણને છોડે છે, પણ પાપ આપણને નથી છોડતા ?** કઈ અક્કલથી આ પૈસા-ટકા અને મોજમજાહ પાછળ આંધળા થઈ મંડી પડયા છો ? કાંઈ જ ભાનબાન નથી ? સરાસર મૂર્ખતા ? જનાવર—કીડા—મંકોડા વગેરેના ત્રાસ નજરે નિહાળો છો ને ? શાસ્ત્રથી નરકનાં કારમા દુઃખ સાંભળ્યાં છે ને ?

નરકેનાં કારમા દુઃખ :—

"જનમતાં જ કુંભીમાં ઉત્પન્ન થાય તે લાંબી સાંકડી નળીમાંથી એને બહાર કાઢવા માટે પરમાધામી તીક્ષ્ણ સાણસાથી ટૂકડે ટૂકડે કાપી કાપીને બહાર ખેંચી કાઢે છે! કાઢયા પછી તલવાર–ભાલાથી એના ટૂકડે ટૂકડા કરે છે. પાછું કર્મ એવું ચીકણું કે શરીર આખું પારાની જેમ સંધાઈ જાય છે. ત્યાં પરમાધામી એને ટાંગાથી પકડી શિલા પર ધોતિયું કૂટવાની જેમ પછાડી કૂટે છે! પાછો એને યંત્રમાં ઘાલી શેરડીનો રસ કાઢવાની જેમ પીલે છે. વળી મકાઈ ડોડાની જેમ એને પગેથી ઝાલી ધખધખતી આગની ભઠ્ઠીમાં ઘાલી ફેરવી ફેરવીને શેકે છે! પાછો બહાર કાઢી જમીન પર સુવાડી તીક્ષ્ણ ભાલાઓ આખા શરીરના ભાગોમાં ભોંક ભોંક કરે છે! એક પરમાધામી એવા દારુણ જુલ્મ કરીને જાય ત્યાં બીજો પરમાધામી આવી વળી નવી જાતના જુલ્મ વરસાવે છે. આવાં દુઃખોમાં જઇ પડવું પડ્યું ત્યાં કોણ બચાવવા આવશે ? આ પૈસા ? આ મોજમજાહ ? શું સમજીને એની પૂંઠે પડયા છો ? ભાન નથી ?"

અગમલાલ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. એની આંખ સામે જગતના જીવોનાં દુઃખ તરી આવ્યાં, 'હાય ! એ દુઃખ મને આવે તો કેમ સહ્યા જાય ?' એવો ધ્રાસકો પડયો. 'જીવન આખું ય ઘોર પાપની રમત કરી છે તો મારૂં શું થશે ?' એવો સજ્જડ આંચકો લાગ્યો. આંખમાં પાણી આવી ગયાં, કહે છે,–

'મહારાજ ! મહારાજ ! આજે તમે મારી આંખ ખોલી નાખી. મારા પાપી જીવન પર મને તિરસ્કાર છૂટે છે, મારૂં શું

થશે ? મારો તો કોઈ પરભવે બચાવ જ દેખાતો નથી. આ મારા ઘરવાળા કહેતા હતા કે આ શું લઈ બેઠા છો ? પણ હું માનતો નહોતો. બાપજી ! મારૂં શું થશે ?'

મહાત્મા આશ્વાસન આપે છે,

'મુંઝાશો નહિ, જીવતા છો ત્યાંસુધી હજી પાપ ધોવાને તક છે. મરી ગયા પછી તક ગઈ. પહેલો શ્રેષ્ઠ ઉપાય તો સંસાર છોડી ચારિત્ર લો.'

'એ તો બાપજી ! એકદમ કેમ બને ?'

મહાત્મા કહે, 'તો પછી નથી ને કદાચ એકદમ નરક–તિર્યંચ ગતિમાં જવાનું થયું તો એકદમ જ ઘોર ત્રાસ વેઠવાનું બની શકશે ને ? ખેર, ! એમ કરો ! જેટલી હોંશથી પૈસા ભેગા કરવાનું કર્યું છે, એનાથી એવડી, ચારગુણી, દસગુણી હોંશ સાથે પરોપકાર કરો, સુકૃત કરો, વ્રત–નિયમમાં આવો, ત્યાગ–તપસ્યા કરો. કહો, આ તો બનશે ને ?'

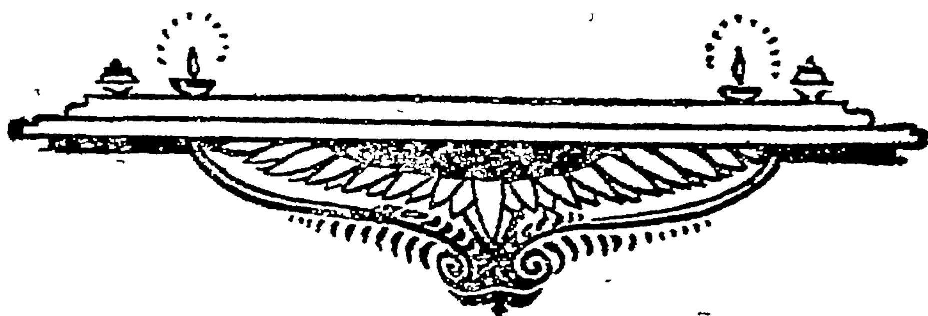
'હા મહારાજ ! એ તો જરૂર કરીશ, એ કરતાં કરતાં મનોબળ પણ કેળવીશ. હવે જરાક કહું ? આ મંત્ર પૂરો કરી આપો તો એનાથી જે વધારે નાણું મળશે, એનાથી વધારે પુણ્ય–દાન કરી શકીશ.'

પુણ્ય કરતાં માયાની લપ સાથે લાગે એ ભયંકર :–

મહાત્મા સમજાવે છે, 'અરે ભલા માણુસ ! એ પૈસાના દાનથી પુણ્ય તો સાથે આવશે, પણ પૈસાની માયાની લપ તમારી સાથે લાગશે એનું શું ? એ ભારે પડી જશે. શું અહીં જ નથી અનુભવ્યું કે ધનની મોહમાયામાં કેટલાં કાળાં કર્યાં છે ? દેવ–ગુરુ–ધર્મને કેવા ભૂલ્યા છો ? એ ધનતૃષ્ણાની લપ પાછી ઊભી

રાખવી છે? આત્માને બચાવ નહિ મળે એથી. સુકૃત તો હોય એમાંથી કરો. બાકી અનેકવિધ મૂર્ચ્છાત્યાગનો મોટો ધર્મ કરવાનો છે. તે સિવાય, શાસ્ત્રાધ્યયન, અર્હદ્‌ભક્તિ,...વગેરે કેટલીય ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવાની છે. બસ, હવે તો તમારા પોતાના આત્માના બચાવ માટે એમાં જ લાગી જાઓ. પોતાનો આત્મા જ પ્રાણપ્યારો કરો; તો એને બચાવી લેવા એ બધું કરવું સહેલું થશે,"

મહાત્માની વેધક વાણીથી અગમલાલનું જીવન સુધરી ગયું. આત્માના બચાવની ચીજ મુખ્ય કરી દીધી; શક્ય મૂર્ચ્છાત્યાગ અને દાનાદિ ધર્મથી જીવન ઝગમગતું કરી દીધું.

૨૮. રાજકુમારને અવધિજ્ઞાન

પેલા રાજકુમારની દૃષ્ટિ પોતાના આત્માના બચાવ તરફ છે, એટલે અહીં અહિંસા-વ્રતનું પાલન એણે સચોટપણે કરવાનું રાખ્યું છે. તેથી એણે દુશ્મનના સુભટોને પડકાર ફેંક્યો, ચલાવો તમારી તાકાત હોય તો શસ્ત્ર. તામસ ભાવમાં રાચતા તમને એ જ આવડે છે. પણ હું જરાય ગભરાતો નથી; એટલે જ તમને અજાણમાં રાખી ચોરી છૂપકીથી મારે ભાગી જવું નથી; પણ અહીં મારે એ જોવું છે કે કયું તમારું એકેય શસ્ત્ર ચાલી શકે છે.'

કુમારને પોતાના ત્રિકરણશુદ્ધ શીલ પર અટલ વિશ્વાસ છે. પોતાના શુભ અધ્યવસાયોથી ભરચક-ભર્યા જીવનમાં સારી રીતે વધી રહેલા પુણ્યપ્રાગ્ભારની એને ખાતરી છે. એનું હૃદય ખૂબ જ ફોરું અને સ્વચ્છ બની ગયું છે, તેથી એને ભારે સ્વસ્થતા છે.

કોણ સુખી અને સમૃદ્ધ? ત્રિકરણ શુદ્ધ શીલમાં રમનારો ગરીબ પણ સુખી અને સમૃદ્ધ? કે મોટો શેઠિયો છતાં મન-વચન કાયાથી દુઃશીલ-કુશીલતા આચારનારો સુખી અને સમૃદ્ધ? ગરીબી છતાં મોટા ભાગે શુભ અધ્યવસાયમાં ઝીલનારો? કે શ્રીમંત યા સમ્રાટ છતાં અશુભ વિકલ્પો-વિચારો-લાગણીઓમાં તણાનારો? કોણ સુખી?

ખરી ગરીબી કઈ:—

ગરીબીથી મનને ઓછું આવે છે ને? મનને શા સારૂ ઓછું લગાડો છો? જૈનધર્મ મળ્યો છે તો ગરીબીનું તત્ત્વ સમજો.

ખરી ગરીબી તો શુભ અધ્યવસાય, શુભ વિકલ્પો ને શુભ લાગણીઓ ન હોય એ છે. એ રોવા જેવી છે, કેમકે આ શુભ ભાવો એ એવી એક સુંદર મૂડી છે કે જેનાથી અહીં પણ સુખ-શાંતિ અનુભવી શકીએ છીએ, અને ભવાંતરે તો અપરંપાર સુખનો ભોગવટો મળે જ છે.

શુભ અધ્યવસાય એક જબરદસ્ત મુડી:—

શુભ અધ્યવસાય સતત રાખ્યે જ જઈએ એ એક નાણું ભેગું થતું જાય છે. એથી અહીંના બાહ્ય ગમે તેવા સંયોગોમાં આત્મા હૃદય સ્વસ્થ અને મસ્ત રાખી શકાય છે; એનું કારણ કે હૃદય એવું ટેવાઈ ગયું છે. ત્યારે માટીના કૂકા તો ઘણા ય હોય પણ હૃદય સ્વસ્થ ન હોય, અસ્વસ્થતા, ચિંતા, સંતાપ સળગતા હોય, તો સુખ શાનું ? ચોક્કસાઇ ચીવટ અને પુરુષાર્થ રાખી ચિત્તના વિકલ્પ અધ્યવસાય બગડવા ન દેવાનું જ ને શુભ રાખ્યા કરવાનું કરાતું હોય, તો દિવસો, મહિનાઓ કે વર્ષોના અભ્યાસ પછી એની ટેવ પડવા માંડે છે. પછી સહેજે સ્વસ્થતા રાખી એમાં રમવાનું બને છે. એજ મોટું સુખ છે. કહે છે ને કે,

'જ્ઞાનસમું કોઈ ધન નહિ,
સમતાસમ નહિ સુખ'

સમતા, સ્વસ્થતા જેવું જગતમાં કોઈ સુખ નથી. તેમ અધ્યવસાય શુભ એટલે સાચું જ્ઞાન; એના સમાન કોઈ ધન નથી. શાસ્ત્રબોધ તો ઘણો મેળવ્યો હોય, પણ એનો ઉપયોગ શુભ અધ્યવસાય રાખવામાં આવડે નહિ, તો અશુભ અધ્યવસાય રહેવાના. ત્યાં એ બોધ જ્ઞાનરૂપ ન બને. જ્ઞાન તો દીવો છે, હૃદયમાં અજવાળું કરે.

શુભ અધ્યવસાય એ અજવાળું, અને અશુભ અધ્યવસાય એ અંધકારપટ. અજવાળું ન કરે એ જ્ઞાન શાનું ? એ દીવો શાનો ? શાસ્ત્રબોધ પ્રકાશ કરે તો દીવારૂપ બને, જ્ઞાન-રૂપ બને. જે અલ્પ પણ બોધ શુભ અધ્યવસાયમાં કામ લાગતો હોય તે દીવો છે, જ્ઞાનરૂપ છે. એનાથી પ્રાપ્ત થતી સમતા, સ્વસ્થતા એ સુખ છે. જીવનભર એ ભોગવી શકાય. માસતુષ મુનિ એવા દીવાવાળા હતા, ભલે જ્ઞાન અલ્પ હતું.

ત્યારે પરલોક દૃષ્ટિએ શુભ અધ્યવસાયોથી

(૧) એક બાજુ શુભ કર્મના જથા એકત્રિત થયેલા તે પરભવે સારી સદ્‌ગતિ–સગવડ–સામગ્રી આપે છે; ને

(૨) બીજી બાજુ ઊભા થયેલ રકમબંધ સુસંસ્કાર અહીં ચિત્તને સંક્લેશ થવા દેતા નથી. એ ભોગ તો ઊંચા ભોગવતો હોય પણ અસંક્લિષ્ટ ભોગ; અર્થાત્ જેમાં કોઈ સંક્લેશ નહિ, તીવ્ર રાગ–દ્વેષના પરિણામ–અધ્યવસાય નહિ. તેથી જ ભોગવટો બાદશાહી ! સંક્લિષ્ટ ચિત્તવાળાને તો સંક્લેશના યોગે ગરીબડાપણું–દીનતા–આવેશ વગેરે હોય છે. બાકી જે ભોગમાં સંક્લેશ નહિ એ પૂર્વ જીવનમાં અભ્યાસ કરેલા શુભ અધ્યવસાયનાં ફળ રૂપે હોવા સહજ બની જાય છે.

સારાંશ, ચિત્તના અધ્યવસાય જરાય ન બગડવા દેવા એ એક મહાન આશીર્વાદ રૂપ જબરદસ્ત સુંદર પુરુષાર્થ છે.

અધ્યવસાય ન બગડે એના ઉપાય :—

પ્ર૦–જીવનમાં–વિષમસંયોગો અનેક આવે ત્યાં અધ્યવસાય કેમ ન બગડે ?

ઉ૦–જુઓ એના કેટલાક ઉપાય છે; દા. ત;

(૧) સામાન્ય રીતે આપણને નિષેધાત્મક અભાવમુખી દૃષ્ટિથી જ જોતાં આવડે છે 'આ ફલાણું ખરાબર નથી. અમુકનું ઠેકાણું નથી. અમુક બગડી ગયું છે. પેલા ખરાબ ને ઓલ્યા ખરાબ....' આપણા મનને આવું આવું જ જોતાં આવડે છે. હવે એમાં સુધારો કરી વિધેયાત્મક દૃષ્ટિથી યાને સદ્‌ભાવમુખી દૃષ્ટિથી જ જોવાનું કરવું. અર્થાત્ જ્યાં ઠેકાણું લાગતું નથી ત્યાંય સારૂં શું છે? બગડી ગયેલામાં ય હજી નહિ બગડેલું કેટલું? જેની પાસે તદ્દન અનુકૂળતા નથી એના કરતાં હજી પણ આપણી પાસે અનુકૂળતા કેટલી ઊભી છે? પ્રતિકૂળ લાગતું પણ કઈ બીજી દૃષ્ટિએ લાભમાં છે? અન્તતઃ તત્ત્વદર્શક તીર્થંકર કેવા મળ્યા છે! ઈત્યાદિ જોવું.

(૨) સુખદુઃખ કાયમના ટકતાં નથી, એ સિદ્ધાન્ત ઉપર વર્તમાન આપત્તિ પણ એક દિ' જશે, એ આશ્વાસન રાખવું.

(૩) જેને વિષમ સંયોગ કહીએ છીએ તો તે અમુક દૃષ્ટિએ, અર્થાત્ આપણા તુચ્છ સ્વાર્થનો ભંગ થવાની દૃષ્ટિએ. પરંતુ એ સિવાય બીજી કોઈ મહાન દૃષ્ટિ છે કે નહિ? આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ જોવાનું ખરૂં કે નહિ? કમમાં કમ આપણો Resisting Power યાને આપત્તિની સામે સ્વસ્થ–અવિકૃત રહેવાની શક્તિ માપવા અગર કેળવવાની તક મળી, એ એક વિષમ નહિ પણ સમ સંયોગ છે.

(૪) એમ ક્ષમા, સમતા, ત્યાગવૃત્તિ, અહંકારનો નિગ્રહ, વગેરે આત્મોદ્ધારક મહાન ગુણો કેળવવાની તક મળી એ પણ સુખકારી સંયોગ મળ્યો કહેવાય. શો વિષમ સંયોગ છે? સામાના ક્રોધિલા સ્વભાવમાં આપણને ક્ષમા–સમતાની તક મળી. સામો અપમાન અવગણના કરે છે તો આપણા અહંકારને દબાવવાની

તક મળી, ત્યારે સારાસારીમાં વળી શી ક્ષમા–નમ્રતા કેળવાય ? લખી રાખો, ક્ષમાની કમાઈ ક્રોધના બજારમાં, ક્રોધના વાતાવરણમાં થાય છે.

એમ વિષમ સંયોગ તરીકે માલની અછત–મોંઘવારીમાં ત્યાગવૃત્તિ કેળવવાની તક મળે છે. ચઢી જાઓ ત્યાગ પર. એમ એ ઇચ્છાનિરોધ-તૃષ્ણાનિગ્રહની તક મળે છે.

શરીરની બિમારીમાં આરંભ–આશ્રવો–રોકવાની, અને અશુભ વેદનીય કર્મ ઓછા થવાની તક મળે છે; ને ભયંકર આપદાઓ વેઠેલ નળ–દમયંતી, પાંડવો, રામ–સીતા વગેરે, તેમ જ ભયંકર ઉપસર્ગ વેઠેલ મહાવીર પરમાત્મા વગેરે મહાપુરુષોને ખરેખર યાદ કરવાની તક મળે છે. આ તકોનો ઉપયોગ એ કોઇ નાનો-સૂનો લાભ નથી.

(૫) વિષમ સંયોગોમાં પણ મળેલ માનવભવ અને જિનશા-સનની હાજરાહજુરતા એ મહાન સમસંયોગ છે. એનાં આલંબને બાહ્ય–આભ્યન્તર કેટલીય તારક આરાધના કરી શકીએ છીએ. એનો મહાન સંતોષ મૂકી બાહ્ય વિષમતાને શું રોયા કરવી ?

[૬) ભવિતવ્યતા એવી જ હશે, યા કર્મનો નિર્ધારિત ઉદય એવો જ હશે, કે આમ જ બને તો નિર્ધારિત વાતમાં મન શું બગાડવું ? ખાઈએ એટલે શરીરમાં મળ ઊભો થાય જ, અને એનો નિકાલ કરવા પાયખાને કે જગલમા જવું જ પડે, અશુચિ પોતાના હાથેથી જ સાફ કરવી પડે, જો આ બધું નિર્ધારિત સમજી મૂક્યું છે, તો એમાં મન ક્યાં બગડે છે? 'એ તો એમજ ચાલે' એમ મન સાબૂત છે. બસ, એવું વિષમ સંયોગોમાં બનાવવાનું, પછી અધ્યવસાય શું કામ અશુભ થાય ? શુ કામ બગડે ?

(૭) એક મહાન ઉપાય આ છે કે એ નક્કી કરવું જોઈએ કે આપણે આ જિનશાસન સાથેના મનુષ્ય ભવમાં કોને પરણ્યા છીએ ? અર્થાત્ કોની સાથે હૈયાનો મુખ્ય સંબંધ ધરાવીએ છીએ ? ત્રિલોકનાથ ભગવાન અરિહંત દેવ અને એમણે આપેલ મોક્ષ-ઉપાયો સાથે ? કે જડ કાયા-માયા અને ચિત્તના દોષો મદ-તૃષ્ણા વગેરે ચંડાળ-ટોળકી સાથે ? કોની સાથે હૈયાનો મુખ્ય સંબંધ છે ? જો પહેલા સાથે તો બીજાના આઘા-પાછામાં મન બગાડવાનું કામ નથી,સીતા રાજ્ય કે લક્ષ્મીને નહિ પણ રામને પરણી હતી, એને રામ સાથે મુખ્ય સબંધ હતો. તો વનવાસમાં એમની સાથે જવામાં જરા પણ એને આંચકો ન આવ્યો; મનને ઓછું ન આવ્યું, કેમકે એની પાસે રામ સલામત હતા. એમ આપણી પાસે પરમાત્મા અને શાસન સલામત છે, પછી શું કામ મનને ઓછું લાવી અધ્યવસાય બગાડીએ ? જો બગાડવું છે તો એમ કહો કે 'ભગવાન અને એમના શાસનને નહિ પણ બહારની દુનિયાને પરણ્યા છીએ.'

પ્ર૦-પણ બહારના વિના જીવનનું ગાડું ક્યાં ચાલે છે ? સાધુ મહારાજને ય કાયા સંભાળવી પડે છે.

ઉ૦-અરે ! બહારના વિના ચાલતું નથી પણ એ બહારનું તમારા હાથમાં છે ક્યાં ? ઊંચાનીચા થાઓ એમાં એ સુધરી જાય ? એ તો પુણ્યની નાણું-કોથળી મુજબ જ મળે છે. રહે છે. અને ભોગવાય છે. બહારના વિના ચાલતું નથી એની ક્યાં માંડો છો? એમાં તો વલખાં મારો એટલું જ બાકી એ સરાસર નિષ્ફળ છે. કાંઈ ઊપજવાનું નથી વલખાનું, કે નથી ઊપજવાનું મલિન અધ્યવસાયોનું.પુણ્યની જેવી ચિઠ્ઠિ ફાટશે એટલું જ પામવાનું છે.

માટે જ્યાં આપણું ઊપજે નહિ, જે આપણા કહ્યામાં નહિ, જે આપણી ઈચ્છાનુસાર ચાલે નહિ, એવા સાથે હૈયાનો મુખ્ય સંબંધ રાખવાની મુર્ખાઈ કરવા કરતાં જ્યાં આપણું ઊપજે છે, આપણી ઈચ્છા ખરેખર પૂરાય છે, એવા પરમાત્મા, અને એમનાં શાસન, ને એમના ધર્મ સાથે જ મુખ્ય સંબંધ કાં ન જોડી રાખીએ ?

માનેલા વિષમ સંયોગમાં પણ આવા એક યા અનેક ઉપાય વિચારી ચિત્ત બગડતું અટકાવી શકીએ છીએ, ને શુભ અધ્યવસાય કેળવી ટકાવી શકાય છે. બીજું કાંઈ ન જડે ત્યાં પણ આ એક જબરદસ્ત ઉપાય છે કે,–

(૮) મન બગડવાનું લાગતાં ઝટ મનમાં 'અરિહંતા મે સરણું, સિદ્ધા મે સરણું, સાહૂ મે સરણું, કેવલિપન્નત્તો ધમ્મો મે સરણું", એ રટના ચાલુ કરી દઈએ, તે પણ ગદ્ગદ દિલે, એમ સમજીને કે 'હે પ્રભુ! આ વિકલ્પકારી પ્રસંગમાં મને કાંઈ સમજ પડતી નથી, મારે કોઈ આધાર–આશરો નથી, મારું કોઈ જ નથી; મારે તમારો જ આધાર છે, આશરો છે, હું તમારા શરણે છું. નાથ! કમમાં કમ, મારૂં મન ન બગડે એવી કૃપા કરજો, ચિત્તસમાધિ આપજો, તમે મારા મનમાં જ વસી રહેજો. મને પાકી શ્રદ્ધા છે કે જરૂર તમારા શરણે મારૂં ચિત્ત સ્વસ્થ રહેશે.'

અભ્યાસ કરવો પડશે, આ ઉપાયોની વારંવાર ભાવના કરવી જોઈશે. તો જ અવસરે વિષમતામાં પણ એ શુભ અધ્યવસાય રાખવાનું બળ આવશે.

આ ભાવનાનો વારંવાર અભ્યાસ નથી કરવો, કિંમતી મનથી કિંમતી કામ નથી લેવું, ને રોદણાંનો વારંવાર અભ્યાસ રાખવો

છે, અરે! કિંમતી મતથી કચરા કામ લેવું છે, તો કશું વળશે નહિ; લખી રાખો.

રાજકુમાર શીલ અને શુભ અધ્યવસાયના બળ ઉપર મુસ્તાક છે, નિશ્ચિન્ત છે, દુશ્મન સુભટોના તામસ ભાવથી જરાય ગભરાતો નથી; પડકાર કરે છે, 'તમારી તાકાત હોય તો ભલે શસ્ત્ર અજમાવો!' ખાતરી છે એને કે 'પોતાના શીલ અને શુભ અધ્યવસાયના બળ પર કશું થાય નહિ;' ને પૂર્વના તેવાં કોઈ નિકાચિત પ્રબળ કર્મના ઉદયે કદાચ ઘા પડે, તો 'પાસે શુભ અધ્યવસાયનું બળ અખંડિત રહેવાનું હોઈ, ઘા પડવામાં પણ કશું બગડવાનું નથી,' એ પણ વિશ્વાસ છે.

સુભટો સ્તંભિત :—

બસ, કુમારના શીલના મજબૂત પાયા ઉપરના પડકાર પર તિક્ષ્ણ તલવાર-ભાલા વગેરે શસ્ત્રોના ઘા કરવા જતાં સુભટો એમજ શિલાના પત્થર જેવા પાકા સ્તંભિત થઈ ગયા! ન હાલી શકે, ન ચાલી શકે, ન ઘા લગાવી શકે! ઘણુંય મથ્યા હાલવા ને પ્રહાર કરવા, પણ શીલના પ્રખર પ્રભાવે એમને જરાય ચસકવા દીધા નહિ. બિચારા ડોળા ફાડીને કુમાર સામે જોઈ રહ્યા, શું કરે? ગમ પડતી નથી કે આમ કેમ બની રહ્યું છે. વાત પણ સાચી, કે

તામસ ભાવમાં રમનારને આધ્યાત્મિક અચિંત્ય શકિત અને એનાં અદ્ભુત ફળનો ખ્યાલ ન આવે.

સુખ-સંપત્તિ શેનાથી મળે :—

બોલો, 'પ્રભુ નામે આનંદકંદ, સુખસંપત્તિ લહીએ' આવી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના નામની અદ્ભુત શક્તિ હૈયે બરાબર વસી ગઈ

છે? 'ૐ હ્રીં વર્ણ જોડી કરી, જપીએ પારસનામ; વિષ અમૃત થઈ પરગમે' આ 'ૐ હ્રીં પાર્શ્વનાથાય નમઃ'ના જાપનો પ્રભાવ હૈયે જચી ગયો છે? જો ના, તો શું કારણ છે? આ જ, કે 'આનંદ કે સુખ-સંપત્તિ તો બજાર વગેરે કરવાથી જ મળે, એનાં સાચાં સાધન એ જ', એવા તામસભાવની રમણતા છે. ઝેર તો દવા-ઓસડિયાથી જ નાબૂદ થાય એવો તામસભાવ હૈયે વસેલો છે. પછી ત્યાં પેલી આધ્યાત્મિક શક્તિ હૈયામાં ક્યાંથી ઠસે? અને ઠસે જ નહિ તો એનું જ મુખ્ય આલંબન કરવાનું ક્યાંથી સૂઝે!

આધ્યાત્મિક બળ સાધો.

આધ્યાત્મિક પરિબળો મળ્યે છતે ય જીવન એને સિદ્ધ-સફળ કરવા સિવાય એમજ વેડફી નાખશો? અલબત્ તુચ્છ લાલચ માટે એ આધ્યાત્મિક બળ સિદ્ધ નથી કરવાનાં; પરંતુ નિરાશંસ ભાવે તો સિદ્ધ કરવા જોઈએ ને? શું એના પર એવો વિશ્વાસ લઇ ન ધરીએ કે 'કદાચ ક્યાંક અવસર આવી લાગ્યો તો હું મારી નવકાર-સિદ્ધિ વગેરે પર સામાનું ઝેર ઉતારી દઉં? સામાની કોઈ તેવી ભયંકર પીડા શમાવી શકું?' આ બની શકે, પણ પહેલાં આપણે દિલના અથાગ ઉછળતા વિશ્વાસ અને સમર્પણથી અરિહંતાદિ પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર, પાર્શ્વનાથ ભગવાનનુ સ્મરણ, તેવા કોઇ સ્તોત્ર વગેરેને સિદ્ધ કરીએ. આધ્યાત્મિક ઉપાય જે અંતરાયકર્મનો નાશ કરીને કાર્યસિદ્ધિ સરળ સુલભ બનાવી શકે, એ તાકાત બાહ્ય ભૌતિક ઉપાયોમાં ક્યાંથી હોઈ શકે?

કુમારને મૂર્છા .—

હવે અહીં કુમારની વાણી ઉપર દુશ્મનના સુભટો તો નિશ્ચલ બની ગયા, કિન્તુ એક આશ્ચર્ય એ થયું કે કુમાર પોતે મૂર્ચ્છિત

અની ધસ કરતાં ધરણી પર ઢળી પડ્યો છે !

કેમ મૂર્ચ્છા ? કેમ ઢળી પડવાનું ? કોઈ ડર તો હતો નહિ, ને હવે તો ઉલ્ટું સામે સુભટો નિશ્ચલ સ્થિર શિલા જેવા થંભી ગયા છે, પછી ડરવાનું ગભરાવાનું તો હોય જ શાનું ? ત્યારે કોઈને એણે માર્યા નથી યા એના નિમિત્તે કોઈને એમજ મરવા-કરવાનું બન્યું નથી કે જેથી એનો આ દયાભર્યા દિલને આઘાત લાગી ગયો હોય. તો પછી મૂર્ચ્છાનું શું કારણ ? કારણ અદ્ભુત છે,

કુમારને અવધિજ્ઞાન :—

સુભટો નિશ્ચલ થઈ થંભી ગયા એ આ કુમારે પોતાના શીલનો જાગતો પ્રભાવ જોયો; ત્રિકરણશુદ્ધ શીલની ખાતરી ય થઈ; એના પર શુભ અધ્યવસાયની ધારા એવી વધતી ચાલી કે એથી એને અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ફુરચા ઊડ્યા ! કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો અને અવધિજ્ઞાન પ્રગટ થયું ! તે પણ ભવોના ભવ સાક્ષાત્ જોઈ શકે એવું ! એમાં એણે જે પોતાની દુઃખદ સ્થિતિ જોઈ, અહીંની અને પૂર્વ ભવની આરાધનાની સામે પોતાની બહુ પૂર્વના ભવોમાં જે જાલિમ દુર્દશા નિહાળી, એના પર એ એવો ચોંકી ઊઠ્યો કે મગજ ઘુમ થઈ ગયુ, ભાન ચાલ્યું ગયું, અને મૂર્ચ્છિત થઈ ગયો ! ધસ પડ્યો ધરતી પર !

આપણે ખુશમિશાલ કેમ ફરી શકીએ છીએ ? પૂર્વની ભયંકર દુર્દશા, નરક–તિર્યંચ ગતિનાં કારમા દુ.ખ–ત્રાસ–રિબામણ વગેરે નજર સામે નથી માટે. શાસ્ત્રવચનથી જો એ પ્રત્યક્ષવત્ નજરમાં આવ્યા કરે તો અહીંના બધાય તુચ્છ અસાર હર્ષકલ્લોલ અને લાલાચેન સુકાઈ જાય. મનને થાય કે એવા લાખો કરોડો ભવોમાં

દુઃખનાં ડુંગરા, અપમાન–તિરસ્કાર–અવગણના, કચરામણ–છુંદામણ–પીસામણ, ભૂખ–તરસ, રોગ–શોક વગેરે ભોગવી આવેલો હું મૂઢ અહીં અલ્પ કાળના અને અતિ અલ્પ પ્રમાણમાં માન–સન્માન કે ખાનપાનમાં શું જોઈને રાચી રહ્યો છું ? કૂતરાને આખો દિવસ હડધૂત–મારપીટ મળતી હોય ને ક્ષણવાર કોઈ પંપાળે, ખીલાવે, કે ટૂકડો રોટલાનો દેખાડે, એમાં એ પૂંછડી પટપટાવે, પગ આગળ પડી આળોટી. આનંદ ઉલ્લાસ બતાવે, એ કેવો લાગે ? 'અલ્યા પૂર્વના દીર્ઘ દુઃખ તો જો, અને હમણાં પછી તો પાછું હડધૂત અને અપમાન મળવાનાં છે,તો શો અત્યારે રાચે–નાચે ? એમ કહેવાનું મન થાય ને ? કુતરા માટે તો એમ વિચાર આવે, પણ આપણી જાત માટે ? કુતરાને થતા ત્રાસ–અપમાન તો વિસાતમાં નથી, પણ આપણે તો એથી અનંતગુણા ત્રાસ–અપમાન યુગોના યુગો વેઠી આવ્યા છીએ, અને હજી પણ સખણા નહિ ચાલીએ તો ભાવી એ દુર્દશા આપણને વધાવવા ડોકિયાં કરી રહી છે ! પછી કઈ બુદ્ધિ પર અહીંના અસાર તુચ્છ અને અત્યલ્પ વિષયસુખ અને ગમારનાં સન્માન પર હર્ષઘેલા અને ગર્વોન્મત્ત બનીએ ?

'સાધવઃ શાસ્ત્રચક્ષુષઃ' સજ્જન પુરુષો શાસ્ત્રરૂપી આંખે જોનારા હોય, શાસ્ત્રથી જાણ્યું તે જાણે પ્રત્યક્ષ આંખેથી દેખ્યું ! એનું નામ શાસ્ત્રશ્રદ્ધા. બોલવું છે 'હું શાસ્ત્ર માનું છું', 'ને શાસ્ત્રની વિગતો પ્રત્યક્ષવત્ નજર સામે હુબહુ તરવરતી રાખવી નથી, એ શાસ્ત્રમાન્યતા કેવી પોકળ ? એ શ્રદ્ધા શાની ? 'ઝેર મારે' એ વચન પર શ્રદ્ધા કેવી થાય છે ? જાતે સ્વ કે પરમાં

કદી એનો પ્રયોગ જોયો નથી, છતાં અટલ વિશ્વાસ રહે છે કે ઝેર તો કાતિલ, સીધું મોત જ પમાડે!' એટલે તો ક્યાંક ખોરાકમાં ઝેર પડયું સાંભળતાં એનો સ્પર્શ કે દર્શન પણ કર્યા વિના આઘા ભગાય છે. તો અહીં કેમ આમ ? પછી કદાચ કહો કે 'જો પ્રત્યક્ષ જોવા મળે, જાતિસ્મરણ થઈ જાય, તો તો ઝટ બેઠા ત્યાંથી ઊભા થઈ જઈએ, તો એ ય ખાલી સમજાવવાની વાતો. ખરેખર તેમ બને તો ય પછી બીજાં ત્રીજા બહાનાં કાઢી છટકવાનું જ થાય. નિદાન આ લાગે છે કે હૈયાં નઠોર હોય ત્યાં પેલા કૂતરાના દૃષ્ટાન્તથી વર્તમાનનાં તુચ્છ આનંદની લંપટતામાં અતીત કે આગામી દુઃખ–ત્રાસ–વિટંબણાનું સ્મરણ મનને ક્ષોભ આઘાત ન લગાડે.

કુમારને અવધિજ્ઞાન થતાં પોતાના પૂર્વ ભવોની દુઃખમય અને અજ્ઞાનતાભરી દુર્દશા નજર સામે આવતાં ભારે આઘાત લાગ્યો, અને મૂર્ચ્છિત થઈ ગયો, વિશિષ્ટ શુભ ચિંતનની ધારા કેવા સંયોગમાં કેવી જખ્ખર ઉછળી કે એક ગૃહસ્થ છતાં અવધિજ્ઞાન પ્રગટ થઈ ગયું !

સહજ સૂઝના દાખલા :—

આજે પણ ચિંતન કરતાં કરતાં ઇન્ટયુઝન INTUTION જ્ઞાન (સહજ સૂઝ) થયાના દાખલા મળે છે. થોડા વરસ પહેલાં આવું કાંઈક સાંભળેલું કે દિલ્હિમાં બેઠેલા આવી સૂઝવાળા એક માણસને એક ભાઇ મુંબઇમાં બેઠેલા પોતાના સ્નેહી અંગે પૂછવા ગયા, ત્યારે પેલાએ કહ્યું અત્યારે એ અમુક સ્થિતિમાં છે ને અમુક કાર્ય કરી રહેલ છે.' એ સાંભળીને પછી એણે તપાસ

કરી તો બરાબર એ સ્થિતિ માલુમ પડી. આ સૂઝ જ્ઞાન છે, અવધિજ્ઞાન નહિ હોં. અવધિજ્ઞાનમાં તો હુબહુ સામે હોય એની જેમ પ્રત્યક્ષ દેખાય. આ તો મતિજ્ઞાનનો એક પ્રકાર છે, ચિંતનમાં ભાસ થાય એટલું જ. અમેરિકામાં પ્રેસીડન્ટ કેનેડીની હત્યા થઈ તે અગાઉ આવા એક જ્ઞાનવાળાએ સચોટ કહેલું કે કેનેડીની મને અમુક સમયે હત્યા થવી ભાસે છે, પણ બિચારાનું આ કહેવું મનાયું નહિ, છતાં બરાબર એમજ બન્યું,

ચિંતનમાં પણ જો આમ મતિજ્ઞાનાવરણનો અંશ હટી જવાથી ચિંતનથી સચોટ ભાસ થાય, તો પછી ઉત્કટ બ્રહ્મચર્ય તપ-સંયમ આદિના બળ સાથે તન્મય વિશિષ્ટ શુભ ચિંતનથી અવધિજ્ઞાનાવરણનો અંશ હટી જઈ અવધિજ્ઞાન થાય એમાં નવાઈ નથી. અહીં પરદેશી રાજકુમારને એ બન્યું છે.

જીવનકર્તવ્ય :—

આ ઉપરથી એ સમજાશે કે માત્ર પુસ્તકનું જ્ઞાન મેળવી લીધાથી ગંભીર અને વિસ્તૃત તથા રહસ્યો ભરેલો વિશિષ્ટ બોધ થઈ જાય એવો નિયમ નથી. ત્યારે ગુરુ વિનય-બહુમાન આદિ પવિત્ર જ્ઞાન-દર્શનાચાર અને શીલ વ્રત-નિયમ તપસ્યા જિનભક્તિ આદિના જોરદાર પરિબળો સાથે માર્ગાનુસારી તત્ત્વાનુસારી ચિંતનથી એવો વિશિષ્ટ બોધ થયાના દાખલા મળે છે. તો પછી આ ઉચ્ચજીવન પામી કેવાં ઉચ્ચ કર્તવ્ય કરવા રહે છે એ વિચારી જુઓ.

કમનસીબી છે કે આજે સ્કૂલથી માંડીને મોટી મોટી કોલેજ સુધી આ પવિત્ર જ્ઞાનાચાર દર્શનાચાર આદિ, ને શીલ વ્રત નિયમ

વગેરે કશું શીખવાડવામાં આવતું નથી ! તેથી આજના છોકરાઓના ભણતરના ઢંગ દેખો છો. મુનિ બન્યા પછી પણ આ કડક આચારોનું પાલન, ઇંદ્રિયદમન, વ્રત નિયમ સંયમન ચિંતન વગેરેમાં હ્રાસ થતો હોય, તો તરવાનું ક્યાં ?

રાજકુમારમાં ઉત્કટ બ્રહ્મચર્યનું બળ હતું, સંયમ હતો, દયા હતી, પાપની ભારોભાર ઘૃણા હતી એમાં બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ જોઇ 'ઓહો ! આ શું ?' એમ મન માર્ગાનુસારી અને તત્ત્વાનુસારી ચિંતનમાં ચડ્યું. એમાં અવધિજ્ઞાન પ્રગટ થઈ ગયું. જ્ઞાનમાં ગજબની દશા જોતાં મૂર્ચ્છા આવી ગઈ.

રુક્મી રાજપુત્રી વિધવા બની ઉત્તમ શીલ બ્રહ્મચર્ય–આચારો પાળનારી બની, પણ પરદેશી રાજકુમાર પર દૃષ્ટિ ટેકાવી. 'પરપુરૂષ ઉપર દૃષ્ટિ નહિ ટકાવવી' એ આચાર ભૂલી, તો વિષયરાગમાં એનું પતન થયુ. એ જોતાં ઉદાસ–દુઃખિત વિરક્ત બની ગયેલો રાજકુમાર ત્યાંથી નીકળી સંયમની ભાવનાએ બીજા રાજ્યમાં આવ્યો. રાજાનો આશ્રય લીધો, રાજાના આગ્રહે રુક્મી નામ બોલતાં ભોજનમાં અંતરાય આવ્યો, પરરાજાનું સૈન્ય ધસી આવ્યું, રાજા ભૂગર્ભ–સુરંગમાં નાઠો રાજકુમાર–મારા બ્રહ્મચર્યનો પ્રભાવ હોય તો મને શત્રુના ઘા ન લાગજો' એમ સંકલ્પ કરી બહાર પડતાં દુશ્મન સિપાઇઓના શસ્ત્ર થંભી ગયા. એના પર શુભ ચિંતને કુમારને અવધિજ્ઞાન થયું ને મૂર્ચ્છા આવી ગઇ.

સમાપ્ત